

VERHANDELINGEN
VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

69

DE EERSTE MOSLIMSE
VORSTENDOMMEN OP JAVA

STUDIËN OVER DE STAATKUNDIGE GESCHIEDENIS
VAN DE 15de en 16de EEUW

door

H. J. DE GRAAF
en
Th. G. Th. PIGEAUD

'S-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF 1974

DE EERSTE MOSLIMSE VORSTENDOMMEN OP JAVA

VERHANDELINGEN
VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT
VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

69

DE EERSTE MOSLIMSE
VORSTENDOMMEN OP JAVA

STUDIËN OVER DE STAATKUNDIGE GESCHIEDENIS
VAN DE 15de en 16de EEUW

door

H. J. DE GRAAF

en

Th. G. Th. PIGEAUD

'S-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF 1974

I.S.B.N. 90.247.1636.5

VOORREDE

Na het verschijnen van (1) "De Regering van Sunan Mangku-Rat I Tegal-Wangi, Vorst van M a t a r a m, 1646-1677", twee delen, van (2) "De Regering van Sultan Agung, Vorst van M a t a r a m, 1613-1646, en die van zijn voorganger Panembahan Séda-ing-Krapjak, 1601-1613", en van (3) "De Regering van Panembahan Sénapati Ingallaga", welke drie boeken zijn uitgegeven als deel 33 en 39 (1961 en 1962), deel 23 (1958) en deel 13 (1954) van de Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, heeft de eerstgenoemde auteur zich gezet aan de studie van de Javaanse staatkundige geschiedenis van de 15de en 16de eeuw, die in de Javaanse en Nederlandse geschiedschrijving tot nu toe beschouwd zijn als het tijdperk van de dynastieën van D e m a k en P a j a n g. Het is hem daarbij gebleken, dat de traditionele voorstelling van zaken in menig opzicht verbetering behoeft. Gaandeweg is het hem duidelijk geworden, dat de hulp van een deskundige op het gebied van de Javaanse letterkunde en beschavingsgeschiedenis bij de voltooiing van het werk wenselijk was. Dr Pigeaud heeft zich daarop bereid verklaard om zijn medewerking te verlenen, en ook het mede-auteurschap van dit boek over de Javaanse geschiedenis van de 15de en 16de eeuw te aanvaarden.

Binnenkort zal hopelijk kunnen verschijnen "A History of Islamic States in Java, 1500-1700, Eight Dutch books and articles by Dr H. J. de Graaf, summarized by Dr Th. G. Th. Pigeaud". "De Eerste Moslimse Vorstendommen op Java" vormt het begin van de chronologisch aaneensluitende reeks van deze acht boeken en verhandelingen. Daar de samenvattende Lijst van Bronnen voor de geschiedschrijving van Java in het genoemde tijdperk, en het uitvoerige Namenregister van de Engelse "Summary" derhalve mede betrekking hebben op "De Eerste Moslimse Vorstendommen", kwam het overbodig voor om aan dit Nederlandse boek nog een afzonderlijke Lijst van Bronnen en Namenregister toe te voegen. De belangstellende lezer wordt verwezen naar de lijst en het register in "Islamic States".

INHOUD

INLEIDING.	<i>blz.</i>
Geschiedschrijving van Java	1
De geschiedenis van Java in de 15de en 16de eeuw	11
Kenbronnen van de geschiedenis	14
HOOFDSTUK I - HET BEGIN VAN DE VERSPREIDING VAN DE ISLAM OP JAVA.	
§ 1-01. Oost-Javaanse legenden betreffende heilige mannen van de Islam in de 15de eeuw: Radèn Rahmat van Ngampèl Dënta en zijn leerlingen	19
§ 1-02. Cěmpa, Campa, land van herkomst van Radèn Rahmat, legende en historie	21
§ 1-03. Handelsverkeer, economie en maatschappelijke verhoudingen in het Majapahitse rijk in de 15de eeuw	24
§ 1-04. De Moslimse middenstand	26
§ 1-05. Het ontstaan van Moslimse vorstendommen in de havenplaatsen aan Java's Noordkust	27
§ 1-06. Moslims religieus leven in Midden- en Oost-Java in de 15de en 16de eeuw, legende en historie	28
§ 1-07. De Moskee van Demak, legende en historie	30
HOOFDSTUK II - OPKOMST EN BLOEI VAN HET VORSTENDOM DEMAK IN DE LAATSTE DECENNIËN VAN DE 15DE EN DE EERSTE HELFT VAN DE 16DE EEUW.	
§ 2-01. Ligging van Demak, ecologie	34
§ 2-02. Bronnen van de geschiedschrijving der regeringen van de eerste Demakse vorsten, legende en historie	35
§ 2-03. Het eerste Moslimse opperhoofd in Demak, legende en historie	37
§ 2-04. De tweede Moslimse heerser van Demak, legende en historie	39
§ 2-05. De derde vorst van Demak, Sultan Tranggana, legende en historie	41
§ 2-06. De verhouding tussen de vorsten van Demak en de vorsten van Japara omstreeks 1500. De verloren zeeoorlog tegen de Portugezen in Malaka	43
§ 2-07. De vorsten van Demak als beschermheren van de Islam in Midden-Java	47

VIII

DE EERSTE MOSLIMSE VORSTENDOMMEN OP JAVA

	<i>blz.</i>
§ 2-08. De Moslimse Sultans-titel van de derde vorst van Demak; optreden van de latere sunan Gunung Jati van Cerbon	50
§ 2-09. De verhouding tussen het Moslimse vorstendom Demak en het oude "heidense" koninkrijk Majapahit, legende en historie	51
§ 2-10. De verovering van de oude koningsstad Majapahit door de Moslims in 1527, legende en historie	53
§ 2-11. De uitbreiding van het gebied van de vorst van Demak naar het Westen, Pasir	56
§ 2-12. De uitbreiding van het gebied van de vorst van Demak naar het Oosten	57
§ 2-13. Het gezag van de Moslimse koning van Demak overzee in de eerste helft van de 16de eeuw	60
§ 2-14. De bemoeienissen van de Demakse vorst met Midden-Java ten Zuiden in de eerste helft van de 16de eeuw, Těmbayat en Pěngging	61
§ 2-15. De strijd in de Javaanse Oosthoek in 1546 en de dood van Sultan Tranggana van Demak	63
§ 2-16. Staatsbestel en beschaving van het Moslimse koninkrijk Demak in de 16de eeuw	65

HOOFDSTUK III - VERVAL EN ONDERGANG VAN HET SULTANAAT DEMAK IN HET MIDDEN VAN DE 16DE EEUW.

§ 3-01. Bronnen van de geschiedschrijving van de levens der laatste Demakse vorsten	72
§ 3-02. De vierde vorst van Demak, Susuhunan Prawata, legende en historie	74
§ 3-03. De ondergang van de staatkundige macht van Demak	78
§ 3-04. Demak onder het gezag van de vorsten van Mataram	83

HOOFDSTUK IV - GESCHIEDENIS VAN DE KLEINERE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN MIDDEN-JAVA IN DE 16DE EEUW, PAŦI EN JUWANA.

§ 4-01. Oude berichten over PaŦi en Juwana, legende en historie	86
§ 4-02. PaŦi en Juwana in het begin van de 16de eeuw. Tomé Pires' bericht over Cajonggam	87
§ 4-03. Geschiedenis van PaŦi in de tweede helft van de 16de eeuw. Verhouding tot Mataram, legende en historie	88

HOOFDSTUK V - GESCHIEDENIS VAN DE KLEINERE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN MIDDEN-JAVA IN DE 16DE EEUW, KUDUS.

§ 5-01. Geschiedenis van Kudus. Pangulu Rahmatu'llahi, de geloofsgetuige	92
§ 5-02. De stichting van Kudus, de "heilige stad"	94
§ 5-03. De "Geestelijke Heren" van Kudus	98
§ 5-04. De ondergang van de staatkundige macht van Kudus	100

blz.

HOOFDSTUK VI - GESCHIEDENIS VAN DE KLEINERE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN MIDDEN JAVA IN DE 16DE EEUW, JAPARA - KALI NYAMAT.

§ 6-01.	Japara en Demak, nauw verbonden	103
§ 6-02.	Ratu Kali Nyamat, vorstin van Japara	104
§ 6-03.	De laatste jaren van het vorstenhuis van Japara	106

HOOFDSTUK VII - GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN WEST-JAVA IN DE 16DE EEUW, CERBON.

§ 7-01.	Oude berichten over betrekkingen tussen Midden- en Oost-Java en West-Java, legende en historie	108
§ 7-02.	Het begin van de bekering van West-Java tot de Islam, Cerbon	109
§ 7-03.	De Heilige Man van Cerbon, Sunan Gunung Jati, legende en historie	111
§ 7-04.	Latere "Geestelijke Heren" van Cerbon	115

HOOFDSTUK VIII - GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN WEST-JAVA IN DE 16DE EEUW, BANTEN.

§ 8-01.	Oude berichten over het Sundanese koninkrijk Pajajaran, legende en historie	117
§ 8-02.	De vestiging van een Moslims steunpunt in Banten door de latere Sunan Gunung Jati, omstreeks 1525	118
§ 8-03.	Hasanuddin, de tweede Moslimse heerser over Banten	120
§ 8-04.	Yusup, de derde Moslimse vorst van Banten; de inname van Pakuwan Pajajaran	121
§ 8-05.	Muhammad, de vierde Moslimse vorst van Banten, zelfstandig en onafhankelijk. Oorlog met Palembang	122
§ 8-06.	Latere vorsten van Banten, verlies van Jakarta	124

HOOFDSTUK IX - GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN TEN OOSTEN VAN DEMAK IN DE 16DE EEUW, JIPANG - PANOLAN.

§ 9-01.	Oude berichten over het gewest Rembang, legende en historie	126
§ 9-02.	Arya Panangsang van Jipang	127
§ 9-03.	Latere heersers over Jipang en Blora	128
§ 9-04.	Verbindingen van het heersersgeslacht van Jipang met Palembang	129

HOOFDSTUK X - GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN OOST-JAVA IN DE 16DE EEUW, TUBAN.

§ 10-01.	Oude berichten over Tuban, historie en legende	130
§ 10-02.	Tuban omstreeks 1500 A.D., historie en legende	132

blz.

§ 10-03.	Tuban en de verspreiding van de Islam in Oost-Java, legende en historie	133
§ 10-04.	Staatkundige geschiedenis van het vorstendom Tuban in de 16de eeuw, legende en historie	134

HOOFDSTUK XI - GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN OOST-JAVA IN DE 16DE EEUW, GRESIK - GIRI.

§ 11-01.	Oude berichten over Gresik, legende en historie	137
§ 11-02.	Gresik omstreeks 1500 A.D.	138
§ 11-03.	Gresik en het begin van het gezag van de "Geestelijke Heren", Prabu Satmata van Giri, legende en historie	139
§ 11-04.	De tweede "Geestelijke Heer" van Giri, Sunan Dalem, legende en historie	143
§ 11-05.	De derde en de vierde, de belangrijkste "Geestelijke Heer" van Giri in de 16de eeuw, Sunan Prapèn, 1548-1605	147
§ 11-06.	De bemoeienissen van de "Geestelijke Heren" van Giri - Gresik met de landen overzee in de 16de eeuw	151
§ 11-07.	De drie "Geestelijke Heren" van Cerbon, Kudus en Giri in de 16de eeuw, onderling vergeleken	153

HOOFDSTUK XII - GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN OOST-JAVA IN DE 16DE EEUW, SURABAYA.

§ 12-01.	Oude berichten over Surabaya, legende en historie	156
§ 12-02.	Surabaya omstreeks 1500 A.D.	157
§ 12-03.	Sunan Ngampèl Dènta van Surabaya, legende en historie	159
§ 12-04.	Surabaya in de eerste helft van de 16de eeuw, legende en historie	160
§ 12-05.	Surabaya in de tweede helft van de 16de eeuw, legende en historie	162
§ 12-06.	Het Hof van Surabaya, beschavende invloed uitgaande naar het binnenland van Oost- en Midden-Java in de 16de en het begin van de 17de eeuw	165
§ 12-07.	Latere geschiedenis van Surabaya tot aan de verovering door Mataram in 1625	167

HOOFDSTUK XIII - GESCHIEDENIS VAN MADURA IN DE 16DE EEUW, WEST-MADURA.

§ 13-01.	Oude berichten over West-Madura, legende en historie	169
§ 13-02.	West-Madura in de eerste helft van de 16de eeuw, legende en historie	170
§ 13-03.	Panembahan Lèmah Duwur van Aros Baya. West-Madura in de tweede helft van de 16de eeuw	172
§ 13-04.	Latere geschiedenis van West-Madura tot de verovering door Mataram in 1624	173

blz.

HOOFDSTUK XIV - GESCHIEDENIS VAN MADURA IN DE 16DE
 EEUW, OOST-MADURA, SUMENEP EN PAMÉKASAN.

§ 14-01. Oude berichten over Oost-Madura	175
§ 14-02. Oost-Madura in de eerste helft van de 16de eeuw, legende en historie	175
§ 14-03. Oost-Madura in de tweede helft van de 16de en de eerste helft van de 17de eeuw, legende en historie	176

HOOFDSTUK XV - GESCHIEDENIS VAN JAVA'S OOSTHOEK IN
 DE 16DE EEUW. HET WESTEN VAN DE OOSTHOEK,
 PASURUHAN.

§ 15-01. Oude berichten over Pasuruhan, legende en historie	179
§ 15-02. Het landschap Pasuruhan omstreeks 1500 A.D. Tomé Pires' mede- delingen over "Gamda"	179
§ 15-03. Pasuruhan in de eerste helft van de 16de eeuw, legende en historie	180
§ 15-04. Pasuruhan in de tweede helft van de 16de eeuw, legende en historie	182
§ 15-05. Geschiedenis van Pasuruhan in het begin van de 17de eeuw. Ver- overing door Sultan Agung van Mataram in 1616	184

HOOFDSTUK XVI - GESCHIEDENIS VAN JAVA'S OOSTHOEK IN
 DE 16DE EEUW. HET MIDDEN VAN DE OOSTHOEK, VAN
 PRABALINGGA TOT PANARUKAN.

§ 16-01. Oude berichten over Prabalingga, legende en historie	185
§ 16-02. Oude berichten over het binnenland van Java's Oosthoek en Panarukan	186
§ 16-03. Het Midden van Java's Oosthoek omstreeks 1500 A.D. Tomé Pires' mededelingen over "Canjtam", Pajarakan, Panarukan en "Chamda"	187
§ 16-04. Het Midden van Java's Oosthoek in de eerste helft van de 16de eeuw	189
§ 16-05. Het Midden van Java's Oosthoek in de tweede helft van de 16de eeuw	190
§ 16-06. Het Midden van Java's Oosthoek in de eerste helft van de 17de eeuw. Verovering door Sultan Agung van Mataram	191

HOOFDSTUK XVII - GESCHIEDENIS VAN JAVA'S OOSTHOEK
 IN DE 16DE EEUW. HET OOSTEN VAN DE OOSTHOEK,
 BLAMBANGAN.

§ 17-01. Oude berichten over Blambangan, legende en historie	192
§ 17-02. Blambangan omstreeks 1500 A.D. Tomé Pires' mededelingen over "Bulambuan"	193
§ 17-03. Geschiedenis van Blambangan in de 16de eeuw. Verovering door de Moslimse vorst van Pasuruhan omstreeks 1600 A.D.	195
§ 17-04. Blambangan in de eerste helft van de 17de eeuw. Verovering van het Oosten van Java's Oosthoek door Sultan Agung van Mataram in 1639	197

HOOFDSTUK XVIII - GESCHIEDENIS VAN HET VORSTENDOM
PALÉMBANG IN DE 16DE EEUW.

§ 18-01. Oude berichten over Palémbang, legende en historie	199
§ 18-02. Palémbang omstreeks 1500 A.D. Tomé Pires' mededelingen	200
§ 18-03. Palémbang in de 16de eeuw, legende en historie	201
§ 18-04. Palémbang in de 17de eeuw, vriendschappelijke verhouding tot Mataram	205

HOOFDSTUK XIX - GESCHIEDENIS VAN DE BINNENLANDSE
MIDDENJAVAANSE VORSTENDOMMEN PÉNGGING EN
PAJANG IN DE 16DE EEUW.

§ 19-01. Oude berichten over Pajang	206
§ 19-02. Péngging omstreeks 1500 A.D., legende en historie	207
§ 19-03. De ondergang van het vorstendom Péngging in de eerste helft van de 16de eeuw	209
§ 19-04. Jaka Tingkir, het vorstendom Pajang in het midden van de 16de eeuw	211
§ 19-05. Het Sultanaat Pajang in de tweede helft van de 16de eeuw	213
§ 19-06. Culturele invloed van het Hof van Pajang in Midden-Java ten Zuiden in de tweede helft van de 16de eeuw	216
§ 19-07. Het einde van het Sultanaat Pajang in het voorlaatste decennium van de 16de eeuw	217
§ 19-08. De laatste vorsten van Pajang onder suzereiniteit van het Huis van Mataram	218

HOOFDSTUK XX - GESCHIEDENIS VAN HET VORSTENDOM
MATARAM IN DE 16DE EEUW.

§ 20-01. Oude berichten over Mataram, historie en legende	220
§ 20-02. Het landschap Mataram in het midden van de 16de eeuw, legende en historie	221
§ 20-03. De Heer van Pamanahan, de stamvader van de latere vorsten van het Huis van Mataram, legende en historie	223
§ 20-04. De Panembahan Sénapati van Mataram maakt zich onafhankelijk van het Hof van Pajang	225
§ 20-05. Uitbreiding van het vorstendom Mataram in het laatste kwart van de 16de eeuw	226
§ 20-06. Het begin van de strijd om de hegemonie in Oost-Java tussen de vorsten van Mataram en Surabaya	227
§ 20-07. De Panembahan Sénapati van Mataram op het hoogtepunt van zijn macht	229
§ 20-08. De Panembahan Sénapati als grondlegger van het Moslimse Mataramse rijk	231
§ 20-09. De beschaving van het Hof van Mataram in de tweede helft van de 16de eeuw	233

blz.

HOOFDSTUK XXI - OORZAKEN VAN DE NEDERLAGEN DER
OOST-JAVAANSE EN PASISIR VORSTENDOMMEN IN DE
STRIJD MET MATARAM IN DE 16DE EN 17DE EEUW.

- § 21-01. De staatkundige verdeeldheid der Oost-Javaanse en Pasisir vorstendommen sinds hun ontstaan 235
- § 21-02. Tegenslagen der Javaanse Pasisir vorstendommen in de strijd met vreemdelingen om de winstgevende overzeese handel 237
- § 21-03. Demografische verschillen tussen de Javaanse Noordkust vorstendommen en het binnenlandse Mataram 238

NOTEN, DOORLOPEND GENUMMERD, BETREKKING HEBBENDE
OP DE 21 HOOFDSTUKKEN 243

INLEIDING

Geschiedschrijving van Java

In het tijdperk waarover dit boek handelt, de vijftiende en zestiende eeuw, zijn in Zuid-Oost Azië, zoals ook in India, het Nabije Oosten en Europa, belangrijke ontwikkelingen op het gebied van de geestelijke, maatschappelijke en staatkundige structuren der volken en staten op gang gekomen. De geschiedenis van Europa en het Nabije Oosten in dit tijdperk mag bekend worden verondersteld. Ondernemingslust leidde de handel van enige West-Europese volken overzee om de Kaap naar India en vandaar naar Zuid-Oost Azië, China en Japan, een uitbreiding van de betrekkingen tussen Oost en West die in de loop der tijd in India en Zuid-Oost Azië belangrijke veranderingen op maatschappelijk en staatkundig gebied teweeg zou brengen. De Portugezen veroverden Goa en Malaka in 1510 en 1511, en de Nederlanders Jakarta in 1619. De betekenis dezer uitbreidingen van de handelsbetrekkingen voor de volken van West-Europa behoeft hier niet ter sprake gebracht te worden.

Evenzeer is bekend de grote invloed op de maatschappelijke en staatkundige ontwikkelingen in Europa, die de veroveringen van Moslimse vorsten van verschillende landaard uit het Nabije Oosten, van de zevende eeuw af gedurende honderden jaren voortgezet, hebben uitgeoefend. In de vijftiende eeuw vonden de Portugeze veroveraars in India en Zuid-Oost Azië wederom tegenover zich de belijders van de Islam, de godsdienst hun uit de geschiedenis van het Pyrenese Schiereiland welbekend. Terwijl destijds in India de Islam reeds sinds eeuwen de godsdienst van belangrijke vorstengeslachten was, heeft in de Indische Archipel, met name op Java, de vóór-Moslimse godsdienstige en maatschappelijke orde tot in het begin van de zestiende eeuw stand gehouden, en Bali is nooit onder Moslims bewind gekomen. In de jaren dat de Portugezen zich in Malaka gingen vestigen, heersten de Síwaietisch-Buddhistische koningen van Pajajaran en Majapahit nog over het grootste deel van Java. De Indische Archipel kan men beschouwen als het gebied waar de opdringende West-Europese handel en de zich vanuit Voor- en Achter-India uitbreidende Moslimse culturele sfeer elkaar hebben ontmoet. De Portugezen hebben op staatkundig gebied de

groeierende Moslimse invloed in de Indonesische vorstendommen niet kunnen stuiten; die zijn bijna allen onder Moslims gezag gekomen. Daarentegen heeft de Islam zich in Zuid-Oost Azië niet veel verder dan het Maleise Schiereiland en de Philippijnen naar het Oosten kunnen uitbreiden. De val van de Chinese keizerlijke Ming dynastie, die de godsdienst uit het Westen vrij goed gezind was, en haar vervanging door een anders gezinde regering in China, in het midden van de vijftiende eeuw, is van grote invloed geweest. In tegenstelling tot de Islam heeft de West-Europese zeehandel zich in de zestiende en zeventiende eeuw wél kunnen uitbreiden naar China en Japan, een vreemde wereld waar hij zijn oude mededinger niet meer ontmoette.

Het begin en de uitbreiding der Portugese en Nederlandse handelsvestigingen in India en Zuid-Oost Azië zijn het onderwerp van vele Westerse onderzoekers geweest. Deze hebben in hun beschrijvingen ook wel aandacht besteed aan de landen en volken waar de pioniers mede in aanraking kwamen. Evenwel, in het huidige tijdperk van staatkundige onafhankelijkheid der Zuid-Oost Aziatische volken bestaat er behoefte aan een wetenschappelijke beschrijving van hun geschiedenis, vóór en ten tijde van de overheersing door vreemde machten, welke, zoveel als mogelijk is, recht doet wedervaren aan hun eigen volksaard. Hun eigen maatschappelijke en religieuze ontwikkeling wil in het middelpunt der belangstelling geplaatst worden. Daartoe dient de geschiedschrijver in de eerste plaats aandacht te besteden aan inheemse kenbronnen der geschiedenis van vroeger eeuwen.

Sedert het begin van de twintigste eeuw zijn er Nederlandse boeken over de geschiedenis van Java en Bali in het vóór-Moslimse tijdperk verschenen, die in belangrijke mate berusten op gegevens, geput uit inheemse kenbronnen. De beschavende invloed die in dit tijdperk uitging van India krijgt in deze boeken veel aandacht, misschien iets *te* veel. Desniettemin, en zeker niet ten onrechte, is de geschiedbeschouwing van het vóór-Moslimse tijdvak, samengevat in de werken van professor Krom uit Leiden, in Indonesië dankbaar aanvaard als een begin van een zozeer begeerde vaderlandse geschiedenis.

De beschikbaarheid van Nederlandse dokumenten die als kenbronnen van de geschiedenis van het eind van de zestiende eeuw af gebruikt konden worden, heeft ertoe geleid, dat Westerse schrijvers aan Javaanse en Balinese geschiedkundige geschriften weinig aandacht hebben besteed. Inderdaad zijn, wat betreft feiten en jaartallen, de contemporaine Nederlandse dokumenten betrouwbaarder dan de inheemse geschiedverhalen, die meermalen vele deceniën na het beschreven tijdperk op

schrift zijn gesteld, en met bijoogmerken. De schrijvers schreven niet in de eerste plaats om gebeurtenissen uit het verleden nauwkeurig te boekstaven. Maar intussen, de voorkeur voor Westerse kenbronnen, en de afwijzing van onbetrouwbaar geachte inheemse geschiedverhalen, hebben tot voor kort Nederlandse schrijvers een ietwat vertekend beeld van het Moslimse tijdperk doen geven, althans een beeld dat niet goed past in het raam van de vaderlandse geschiedenis van Indonesië, zoals men zich die meent te mogen voorstellen.

Een van de belangrijkste bezwaren tegen de tot voor kort gangbare beschouwing van de geschiedenis van Java betreft het denkbeeld, dat er een diepe kloof zou hebben bestaan tussen het zogenaamde Hindu-Javaanse, "heidense" tijdperk en het Moslimse. Dit denkbeeld vindt men ook wel in die inheemse geschiedverhalen welke in het bijzonder aandacht besteden aan de Islam, maar in de Westerse geschiedbeschouwing is het vooral op de voorgrond gebracht door de wetenschappelijke beschrijvingen van het Hindu-Javaanse tijdvak. Het einde daarvan, de val van het koninkrijk Majapahit, zou de ondergang van een beschaving hebben betekend. Tot voor kort heeft de Westerse geschiedbeschouwing te weinig aandacht besteed aan de talrijke Javaanse overleveringen die verhalen van de betrekkelijk vreedzame overname van het Majapahitse "heidense" gezag over Java door de Moslimse heerser van Demak. De Javaanse beschaving van Majapahit is niet te gronde gegaan maar geleidelijk ge-Islamiseerd.

De populaire heiligenverhalen, legenden betreffende de mannen die in de vijftiende en zestiende eeuw de Islam op het eiland zouden hebben verbreid, zijn te verstaan als getuigenissen van het op Java heersende geloof, dat de door de Wali's ontwikkelde Moslims-Javaanse beschaving in vele opzichten een voortzetting en vernieuwing is geweest van de oude Hindu-Javaanse.

Een tweede tekortkoming van de Westerse beschouwing van Java's geschiedenis is de geringe aandacht voor maatschappelijke en geestelijke ontwikkelingen in het algemeen, en in het bijzonder voor die van de minder geachte groepen der samenleving op het platteland en in de provinciesteden. Dit is een natuurlijk gevolg van het gebruik, als kenbronnen van de geschiedenis, van Javaanse geschriften, geschreven in de Hofstad door Hofschrijvers, vaak met het oogmerk om het geslacht van hun vorstelijke broodheren te verheerlijken. Het gebruik van Nederlandse contemporaine documenten als kenbronnen kan leiden tot dezelfde vertekening, omdat uiteraard Nederlandse V.O.C. ambtenaren en officieren, op reis in Java's binnenlanden, in de eerste plaats inlich-

tingen vroegen en kregen van hovelingen en vorstendienaren met wie zij vertrouwd waren. Een en ander heeft geleid tot de ontwikkeling van een geschiedbeschouwing van Java, waarin de lotgevallen van de machtigste koningsgeslachten, achtereenvolgens het Huis van Majapahit en het Huis van Mataram, in het middelpunt van de belangstelling staan. Hoezeer deze geschiedbeschouwing ook past in het raam van het Javaanse denken, dat aan de vorst een centrale plaats in het aardse bestel toekende, het is toch voor de hedendaagse geschiedschrijver noodzakelijk om mede aandacht te besteden aan maatschappelijke en geestelijke ontwikkeling buiten de Hofsfeer en in de provincie.

Gegevens over deze zaken zijn niet gemakkelijk te vinden. Evenwel, het loont de moeite om in Javaanse geschriften en Nederlandse documenten te zoeken naar mededelingen die licht kunnen verspreiden over weinig bekende toestanden en geestelijke stromingen in het binnenland. In de vóór-Moslimse letterkunde zijn er enkele geschriften gevonden, zoals de Tantu Panggëlaran, die inlichtingen over geestelijke stromingen en maatschappelijke toestanden ten platten lande blijken te bevatten. In de letterkunde van het Moslimse tijdperk zal men dergelijke gegevens moeten zoeken in met de Tantu Panggëlaran vergelijkbare heiligenverhalen, en in verhalen die thuis behoren in de kringen van Moslimse vromen, leraren van mystieke wijsheid in afgelegen vestigingen in de bergen, en met hen sympathiserende landlieden en handeldrijvende middenstanders in dorpen en marktvlakken, zoals de Jatiswara en Cěntini romans.

Bovendien bezit de Javaanse letterkunde van het Moslimse tijdperk, naast de grote geschiedwerken van de Mataramse dynastie, nog een aantal geschiedenissen van plaatselijke heersersgeslachten, die gevestigd waren in naderhand door de Matarammers overweldigde en ingelijfde vorstendommen. Hoewel de plaatselijke heersersgeslachten in deze geschiedenissen evenzeer op de voorgrond gesteld worden als het Huis van Mataram in de latere Zuid-Midden-Javaanse Babad, bevatten zij toch meermalen episodes en mededelingen die inzicht in de maatschappelijke en geestelijke ontwikkelingen van de zestiende eeuw verschaffen vanuit een andere gezichtshoek dan de Mataramse Babad.

Terwijl de twee genoemde belangrijke factoren in de geschiedenis van Java, de godsdienst, in dit geval de Islam, en de vorstengeslachten, tot op zekere hoogte tot hun recht zijn gekomen, zowel in de Javaanse als in de moderne Westerse geschiedschrijving, is dit in veel mindere mate het geval met twee andere factoren, de economie en de samenstelling der bevolking.

Het lijdt geen twijfel of de volks- en staathuishoudkunde van Java en Bali hebben zich aanmerkelijk ontwikkeld gedurende de ongeveer tien eeuwen der geschiedenis, die onze blik overziet. Terwijl de inheemse geschiedschrijving voor deze economische ontwikkeling nauwelijks aandacht heeft, is zij in het oog van de hedendaagse Westerse geschiedschrijvers van het grootste belang. Het kost veel moeite om in de vóór-Moslimse Javaanse letterkunde en dokumenten (inscripties op steen of op koperplaten) mededelingen en beschrijvingen te vinden, die kunnen dienen als kenbronnen van de destijds heersende toestanden op het gebied van de volks- en staathuishoudkunde. Met veel vindingrijkheid en verbeeldingskracht is het mogelijk op grond van schaarse gegevens zich een oppervlakkig beeld te vormen van de omstandigheden, waaronder Javanen van de verschillende maatschappelijke standen in het Majapahitse tijdperk, in de veertiende eeuw, hebben geleefd. Vele vragen blijven echter onbeantwoord.

De ontwikkelingen op het gebied van de volks- en staathuishoudkunde die in de vijftiende en zestiende eeuw op gang zijn gekomen waren contemporain met het opdringen van de West-Europese handel en de verspreiding van de Islam in de Archipel. Deze drie hebben elkaar wederzijds beïnvloed. De berichten der Portugeuse en Nederlandse zeevaarders hebben in de eerste plaats betrekking op de handel, en zo verschaffen zij wel enig inzicht in de inheemse Javaanse economie. Het Westers wetenschappelijk onderzoek tracht met gebruikmaking van deze uitheemse gegevens zich een beeld te vormen van de staathuishoudkunde van de eerste Moslimse vorstendommen in de zestiende eeuw, vooral van het Mataramse koninkrijk. Tot nu toe zijn de uitkomsten van het onderzoek niet geheel bevredigend. Dit is te wijten aan het feit dat de uitheemse gegevens grotendeels betrekking hebben op de handel overzee in waren, die voor de vreemdelingen interessant waren. Over de volkshuishouding in de dorpen in het binnenland, de landbouw, veeteelt en huisnijverheid, de organisatie van de arbeid en de beloning, zijn er aan de uitheemse berichten nauwelijks gegevens te ontleen.

Van de Aziatische handelaren die gedurende de eeuwen vóór de komst der Portugezen een belangrijk aandeel hebben gehad in de overzeese handel in Zuid-Oost Azië, hebben vooral de Chinezen berichten over de Zuidelijke landen nagelaten, welke van veel belang zijn. Zij moeten voor een gedeelte nog nader onderzocht worden. Ook de Chinese berichten lijden aan het euvel, hoewel misschien in iets mindere mate dan de Westerse, dat zij weinig aandacht besteden aan de levensomstandigheden der inheemse bevolkingen, die de handelswaren produceerden.

De Chinese berichten, aangeboden aan het keizerlijke Hof, berustten, zo is te vermoeden, grotendeels op mededelingen van, en hadden betrekking op, handelaren van Chinese afkomst, die tijdelijk of voor lange tijd in de Zuidelijke Landen gevestigd waren. Deze lieden zullen vooral nauwe betrekkingen hebben onderhouden met de inheemse vorstenhoven, maar in de volkshuishouding en het maatschappelijk verkeer in de dorpen zullen de "Indo-Chinezen" van vroeger, evenals die van later tijd, vermoedelijk een afzonderlijke plaats hebben ingenomen.

Gegevens betreffende de levensomstandigheden en volkshuishouding der Javanen ten platten lande in het begin van het Moslimse tijdperk, in de vijftiende en zestiende eeuw, zijn met veel speurzin in kleine hoeveelheden te vinden in de heiligenlegenden en romans, boven genoemd. Ofschoon, wat de feiten betreft, deze verhalen zelden geheel te vertrouwen zijn, en bovendien opgeschreven werden in de zeventiende of achttiende eeuw of nog later, is uit de beschrijvingen van de omstandigheden, waarin de hoofdpersonen heten te hebben geleefd, toch wel iets op te maken. In ieder geval hebben deze berichten over maatschappelijke toestanden in kleine geestelijke gemeenschappen buiten de vorstenhoven op Java het voordeel, dat zij zijn voortgekomen uit inheemse bron.

Het is opvallend dat in de heiligenlegenden en verwante Javaanse geschriften lieden behorende tot de godsdienstige Moslimse middenstand een belangrijke plaats innemen, in tegenstelling tot het Hof enerzijds en de boerenstand ter andere zijde. De indruk wordt gewekt, en waarschijnlijk niet ten onrechte, dat in de vijftiende en zestiende eeuw de Moslimse middenstand in marktplekken en geestelijke gemeenschappen buiten de Hofstad aanmerkelijk heeft bijgedragen tot de ontwikkeling van de vernieuwde, ge-Islamizeerde Javaanse beschaving. In dat tijdperk is, naar het wil voorkomen, de Javaanse volkshuishouding en maatschappelijke samenleving buiten de Hofsfeer beïnvloed door de egalitair gezinde Islam, welke in dit opzicht in tegenstelling stond tot de sakrale en aristokratische standenmaatschappij van het vóór-Moslimse Java.

Op een laatste, vierde aspect van de geschiedschrijving van Java moet thans nog de aandacht gevestigd worden: de samenstelling en de groei van de bevolking. Het lijdt geen twijfel of de huidige bevolking van Java bestaat uit afstammelingen van voorouders van zeer verschillende herkomst, die zich achtereenvolgens of door elkaar op het eiland hebben gevestigd in de loop van vele eeuwen, van prehistorische tijden af. Het is wetenschappelijk nauwelijks verantwoord om een scherp onderscheid te maken tussen enerzijds volksverhuizingen van cultureel nauw ver-

wante groepen Indonesiërs die zich verplaatsten van de ene streek of het ene eiland naar een ander(e), en anderzijds volksplantingen of kolonizaties van groepen welke van oorsprong behoorden tot een buiten Indonesië tot ontwikkeling gekomen culturele sfeer. Immers volksverhuizingen en "vreemde" volksplantingen hebben elkaar in de loop der geschiedenis doorkruist en beïnvloed, en vele kolonisten van uitheemse herkomst werden betrekkelijk spoedig in de inheemse samenleving opgenomen, of althans aanvaard. Het is slechts ten dienste van de overzichtelijkheid, dat hier eerst aandacht wordt gevraagd voor volksverhuizingen van grotere of kleinere omvang die op en rondom Java hebben plaats gevonden. Daarna zullen de uit den vreemde herkomstige volksplantingen ter sprake komen.

Ten aanzien van de komst, in voorhistorische tijden, van verre voorouders der huidige Indonesische volken uit Achter-Indië, of van nog verder, heeft de Westerse wetenschap veronderstellingen geuit, die hier niet weergegeven behoeven te worden. Het is wel aan te nemen dat er in den beginne op Java, Madura en Bali verscheidene volkstammen naast elkaar leefden, die zich langzamerhand samengevoegd hebben tot de vier volken, welke thans duidelijk te onderscheiden zijn: de Sundanezen, de Javanen, de Madurezen en de Balinezen. In oude tijden moet de bevolkingsdichtheid gering geweest zijn, vergeleken met de huidige overbevolking. Grote gedeelten van de eilanden zullen nog met oerbos bedekt geweest zijn.

Er hebben op Java niet alleen in oude tijden maar tot in de negentiende eeuw grotere of kleinere volksverhuizingen plaats gevonden. De veronderstelling is gewettigd, dat in de tiende en elfde eeuw vele bewoners het stroomgebied van de Opak en de Praga in het gewest Mataram hebben verlaten om zich in Oost-Java te gaan vestigen, omdat vulkanische uitbarstingen hun land verwoestten. Deze verhuizing verplaatste het zwaartepunt van de Javaanse beschaving van Midden-Java naar het Oosten.

In de geschiedenis geboekstaafde belangrijke volksverhuizingen op Java zijn geweest: in de zestiende eeuw het optrekken van Moslimse Javanen uit de Pasisir distrikten van Midden-Java langs de kust naar het Westen, waardoor Cërbon, Jakarta en Bantën gedeeltelijk gejavaneerd zijn, en de Sundanezen van de zee kust werden afgesloten. De bezetting van het vroeger Sundanese landschap Jakarta en Omme-landen, onder het gezag van de V.O.C., door Indonesiërs van verschillende herkomst en Chinezen, waardoor er in West-Java een nieuw bevolkingscentrum bijkwam, is in de zeventiende eeuw op gang gekomen.

Voorts hebben, in de zeventiende eeuw, vorsten uit het Mataramse Huis bevel gegeven tot volksverplaatsingen op vrij grote schaal vanuit overwonnen vorstendommen in de Pasisir landschappen, Oost-Java en Madura naar het centrum van het rijk in Midden-Java ten-Zuiden, om daar de mankracht te versterken. Deze volksverplaatsingen moeten ertoe hebben bijgedragen, dat verschillen op het gebied van de taal en de zeden tussen de landschappen van de Pasisir, Midden- en Oost-Java begonnen te vervagen. In de achttiende, negentiende en twintigste eeuw, ten slotte, is er een gestadige verhuizing geweest van Madurezen van het eiland naar de Overwal, de Javaanse Oosthoek en de gewesten Malang-Pasuruhan, Surabaya en Grěsik, waardoor vooral in de Oosthoek de oorspronkelijke Javaanse bevolking in de minderheid is gekomen ten opzichte van de immigranten.

Bovendien zijn er uit historische tijd Javaanse overleveringen en ook V.O.C. berichten, dat er overzee langs de Noordkust herhaaldelijk invallen zijn gedaan door zeerovers en met vikings te vergelijken avonturiers, die op buit belust waren in welvarende Javaanse gemeenschappen. Sommige invallers hebben zich voor langere tijd op Javaans gebied vastgezet. Volgens een overlevering hebben Sundanezen uit West-Java zich in de Noord-Oostelijke kustdistrikten, tot in Tuban, vertoond. Makasaren en Buginezen teisterden de kusten van Oost-Java, en Balinezen hebben bij tijden het grootste deel van de Javaanse Oosthoek overheerst. Omgekeerd hebben Javanen ook invallen gedaan op andere eilanden. Deze aanrakingen met andere Indonesiërs hebben ongetwijfeld sporen nagelaten. Vooral in de kustlandschappen zal er veel bloedmenging hebben plaatsgevonden.

Men mag het wel wijten aan deze oude en telkens opnieuw optredende vermenging van inheemse bewoners van Java onderling en met Indonesische vreemdelingen van allerlei herkomst, dat men op Java, in tegenstelling tot sommige andere streken van de Archipel, nauwelijks overblijfselen van antieke stamgemeenschappen vindt. In het familielevens nemen antieke verwantschapsbetrekkingen en huwelijksbanden, naar men mag veronderstellen, sinds lang geen plaats meer in.

Het is een feit dat in de Javaanse geschiedkundige overleveringen, evenals in V.O.C. berichten, volksverplaatsingen wel hier en daar genoemd worden. Hun invloed op de ontwikkeling van het maatschappelijk leven en de Javaanse beschaving in het algemeen wordt slechts vagelijk onderkend. Aan het grote leed, de ellende en de sterfte, die het gevolg moeten zijn geweest van van hogerhand bevolen massale verhuizingen wordt, zoals te verwachten is, in de boeken geen aandacht besteed.

Wat betreft de vreemdelingen van buiten de Archipel: de bekende invloed, sedert het begin der Christelijke jaartelling op de volken van Java en Bali uitgeoefend door de Indische beschaving, is begonnen, zo neemt men aan, met handelstochten van en naar India. In de loop der tijd kunnen Indiërs zich in sommige streken in reeds bestaande inheemse vorstendommen een eigen plaats hebben verworven, en langzamerhand zouden de heersende standen zijn geïndianiseerd. Dit is een veronderstelling over de ontwikkeling der Indisch-Javaanse en Indisch-Balinese beschavingen die, hoe aantrekkelijk ook, op weinig vaststaande feiten berust. Noch de herkomst der Indiërs, uit een of enige der kustlanden van het grote Subcontinent, noch hun beweegredenen om gevaarlijke overzeese reizen te gaan maken, zijn met enige zekerheid bekend. De voortbrengselen der Specerij Eilanden in de Grote Oost, en de edele metalen die in de bergen van Java, Sumatra en Bali uit het rivierzand schijnen te zijn gewonnen, hebben de vreemdelingen in de oude tijd aangetrokken, zo wordt verondersteld.

De Indische invloed op de Javaanse en Balinese beschaving is vooral opvallend in de sfeer van religie en letterkunde. Het aantal Sanskrit leenwoorden is groot. Evenwel, onvoldoende bekendheid met de herkomst en de moedertaal van de Indiërs die met de Javanen in persoonlijke aanraking kwamen kan de oorzaak ervan zijn, dat er sommige leenwoorden uit een of enige der Indische (Dravidische of andere) *volkstalen* tot nu toe niet als zodanig herkend zijn.

Van het bestaan van een zeer oude band tussen India en Java is de Javaanse elite zich altijd min of meer duidelijk bewust geweest. De Javaanse letterkunde bezit enkele legendarische verhalen die kennelijk betrekking hebben op deze oeroude band. Een van de duidelijkste is het verhaal van het overbrengen, door de goden, van een stuk van de heilige berg van India, de Méru, naar Java, om daar de heilige berg van Java te worden. Een ander verhaal heeft tot onderwerp de volkplanting op Java van lieden van overzee, gezonden door de machtige koning van Rum. Aji Saka, de Saka vorst, zou de leider van deze onderneming geweest zijn. De legende ziet een tegenstelling tussen Aji Saka, als vertegenwoordiger van de Indische beschaving, en de Propheet Muhammed. Deze verhalen kunnen niet bijdragen tot onze kennis van de werkelijke gang van zaken. Zij worden alleen vermeld omdat zij enig licht werpen op het historisch besef der Javaanse denkers.

Terwijl de aanwezigheid van Indiërs op Java en Bali in de oude tijd vooral duidelijk blijkt uit de Indisch beïnvloede beschavingen dezer volken, zijn de bezoeken van Chinezen veel beter bekend, namelijk door

de Chinese ambtelijke rapporten aan het keizerlijke hof, boven vermeld. Er is een tijd geweest, dat landingstroepen, overgebracht door een Chinese oorlogsvloot, zulke verwoestingen in het binnenland van Java aanrichtten, dat er een nieuwe Hofstad gebouwd moest worden: Majapahit. Men mag veronderstellen dat er sinds oude tijden in de kuststreken van Java, en misschien ook tot ver in het binnenland, vestigingen van Chinese handelaren bestaan hebben. Aan de Hoven van Javaanse vorsten en van plaatselijke machthebbers in de provincie hebben, naast Indiërs, veelal ook mannen van Chinese afkomst een belangrijke plaats ingenomen, zo mag men vermoeden.

Van invloed van de Chinese beschaving op de Javaanse en Balinese is, intussen, veel minder bekend dan van de invloed van India, of het moest zijn dat de beeldende kunst van het vóór-Moslimse Oost-Java en Bali nog meer Chinese bestanddelen en motieven bevat dan tot nu toe zijn aangewezen. Onvoldoende bekendheid met de herkomst, de volksaard en de moedertaal van de lieden uit het huidige Zuid-China of Indo-China, die betrekkingen met de Archipel hebben onderhouden, is vermoedelijk ook de oorzaak van het tot nu toe heersende gebrek aan inzicht in de mate, waarin dat land en zijn bewoners bijgedragen hebben tot de groei van de bevolking van Java, de uitbreiding van kennis op het gebied van land- en tuinbouw, de ontwikkeling van kunst en techniek, en in het algemeen de verrijking van de woordenschat der Javanen en Balinezen.

De boven genoemde Chinese inval in Oost-Java die de aanleiding werd tot de stichting van de koningsstad Majapahit wordt in de Oud-Javaanse letterkunde uitvoerig vermeld. In Javaanse verhalen komen Chinese reizigers verscheidene malen voor. Merkwaardig is vooral een bekende legende van de mannen die de eerste Moslimse gemeenten in Grěsik en Surabaya zouden hebben gesticht: zij zouden Chinese namen hebben gedragen, en afkomstig zijn geweest uit Cěmpa, in Achter-Indië. Uit een troebele bron zijn kort geleden verhalen over Chinese vestigingen in Midden-Java en Cěrbon bekend geworden. Voorzover zij waarheid bevatten bevestigen zij de mening van de Javaanse geschiedschrijvers, dat mannen van Chinese afkomst een belangrijk aandeel hebben gehad in de verbreiding van de Islam op Java.

De machtsonwikkeling van Chinezen in Midden-Java heeft in het midden van de achttiende eeuw een Javaans vorst uit zijn Hofstad verdreven, zodat hij de nieuwe koningsstad Surakarta liet bouwen. In Cěrbon, in Oost-Java en in de Javaanse Oosthoek zijn in de achttiende en negentiende eeuw Chinese families tot aanzien en macht gekomen.

De ontwikkeling van de inheemse samenleving op Java kan zeker niet beschreven worden zonder de belangrijke inbreng van de Chinezen tot zijn recht te laten komen.

Ten slotte, aan de aanraking van de volken van Java met Europeanen, die in de zestiende eeuw is begonnen, is door de Westerse wetenschap natuurlijk de meeste aandacht besteed. Het eerste verschijnen van Europeanen wordt in Javaanse legenden onder andere in verband gebracht met kanonnen.

Op de groei en samenstelling der bevolking van Java heeft het Europese bewind sedert de negentiende eeuw grote invloed uitgeoefend door de verbetering en beveiliging van het verkeer overzee tussen de eilanden en met het Vasteland. Daardoor zijn, meer dan vroeger het geval was, Indonesiërs uit de Grote Oost en van Sumatra, voorts Indiërs en Arabieren, en zelfs Negers, zich op Java komen vestigen. De verbetering van de binnenlandse verbindingen, vooral de spoorwegen, en de met strengheid gehandhaafde rust en orde, hebben het gevoel van saamhorigheid van de bewoners van Java bevorderd. De Westerse economie en wetenschappelijke gezondheidszorg maakten een zeer snelle groei der bevolking mogelijk. In door Europese ondernemers opengelegde landbouwgebieden in afgelegen streken van Java, op Sumatra en in Malaysia, tot zelfs in Suriname, zijn sinds de negentiende eeuw vele Javanen, en ook wel Sundanezen en Madurezen, gedwongen door de overbevolking in hun vaderland, al zij het met tegenzin, een nieuw bestaan gaan opbouwen.

De geschiedenis van Java in de vijftiende en zestiende eeuw

Uit de bovenstaande beschouwingen moge blijken, dat de geschiedschrijvers van Indonesië, en van Java, Madura en Bali in het bijzonder, aandacht zullen hebben te besteden aan ontwikkelingen op verscheidene gebieden, die tot nu toe min of meer veronachtzaamd zijn. Het is de bedoeling met de volgende Studiën over de geschiedenis van de vijftiende en zestiende eeuw belangstelling te wekken niet alleen voor de staatkundige ontwikkeling der vorstendommen maar ook voor de verspreiding van de Islam en de persoonlijkheden die daarbij op de voorgrond zijn getreden.

Het zal duidelijk zijn dat op verscheidene punten dieper gravende onderzoekingen nodig zijn. Over de plaatselijke geschiedenissen der steden langs Java's Noordkust en in het binnenland, zowel in als buiten de huidige Vorstenlanden Surakarta en Yogyakarta, die in deze Studiën

een grote plaats innemen, zal men vermoedelijk meer te weten kunnen komen door nog nauwkeuriger onderzoek van Javaanse en Nederlandse geschriften, en vooral ook door oudheidkundig onderzoek. Oude vorstelijke residenties, oude moskeeën en begraafplaatsen, oude Chinese tempels en oude vestigingen in het algemeen behoren wetenschappelijk onderzocht en opgenomen te worden, ook met bodemonderzoek en opgravingen. Terwijl er sinds bijna honderd jaar aan het oudheidkundig onderzoek van de vóór-Moslimse oudheden, de "caṇḍi's", veel tijd en kosten zijn besteed, zijn de oudheden uit de Moslimse tijd verwaarloosd. Het nagaan van de loop van oude wegen door het binnenland, aan de hand van sommige Javaanse geschriften en reisbeschrijvingen, zou kunnen bijdragen tot het inzicht in de verspreiding van cultuurelementen door reizigers van het ene gewest van Java naar het andere.

Het inzicht in de geschiedenis van Java in de vijftiende en zestiende eeuw moge door deze Studiën worden verhelderd voornamelijk op de volgende punten. De Islam is, geleidelijk aan, de heersende godsdienst van Java geworden, doordat in enige knooppunten van de internationale zeehandel in Oost- en Midden-Java (Grěsik-Surabaya en Japara-Děmak) de Moslimse middenstand van handelaren van gemengd bloed, die er reeds geruime tijd gevestigd was, het plaatselijk bestuur in handen nam. De nieuwe plaatselijke Moslimse heersers hebben aanvankelijk, het voorbeeld volgende van hun voorgangers, veelal leden van de Majapahitse Hofadel, de suzeriniteit van de Hindu-Javaanse koning erkend. Zij zetten de zaken in hun gebied voort op dezelfde voet als vroeger. Aan het eind van het eerste kwart van de zestiende eeuw is echter de oude Hofstad Majapahit overvallen en ingenomen door een groep Moslimse fanatici uit Midden-Java, destijds een grensgebied van het rijk. Vervolgens is de plaatselijke Moslimse heerser van Děmak, een man van Chinese afkomst, door de vrome scharen als Sultan erkend. In de loop van de eerste helft van de zestiende eeuw is deze energieke vorst van Děmak erin geslaagd de meeste andere plaatselijke heersers in het oude Majapahitse rijk zijn suzeriniteit en de heerschappij van den Enigen God te doen erkennen. Na zijn vroegtijdige dood verloor zijn opvolger, minder energiek, het gezag over de Oost-Javaanse vorsten. Een schoonzoon, de vorst van Pajang, in het binnenland van Midden-Java, heeft in de tweede helft van de zestiende eeuw, met morele ondersteuning van de geestelijke Heer van Giri-Grěsik, de Moslimse plaatselijke vorsten van Midden- en Oost-Java nog binnen een formeel verband bijeen weten te houden, mede tot afweer van dreigende invallen uit de Oosthoek, waar de "heidense" Balinezen veel macht bezaten. De erfenis van de

Sultan van Pajang is, bij ontstentenis van een krachtige zoon, in handen gekomen van de Heer van Mataram, het aangrenzende gewest in het binnenland van Midden-Java. Deze *homo novus*, niet afstammende van oude, voorname vorstengeslachten, was oorspronkelijk een gunsteling en vazal van de oude vorst. De eerste heersers van het nieuwe Huis van Mataram hebben in de laatste decenniën van de zestiende en in het begin van de zeventiende eeuw, vanuit hun strategisch gunstig gelegen gebied in het nog weinig ontgonnen binnenland, met geweld van wapenen bijna alle vorsten van Java weten te overwinnen. De meeste oude, uit de vijftiende en zestiende eeuw daterende vorstenhuizen zijn in die veroveringsoorlogen te gronde gegaan, en er zijn grote verwoestingen aangericht in Oost-Java.

Nadat door de overname van het vorstelijk gezag van de Sultan van Dĕmak door de vorst van Pajang het staatkundige zwaartepunt van Java reeds ver van de kust af was geraakt, is door de krijgshaftige veroveringen der Mataramse vorsten van de zeventiende eeuw af het binnenland van Midden-Java het centrum van de Javaanse staatkunde en Hofcultuur geworden. Sindsdien hebben de Javaanse maatschappij, kunst en letterkunde zich langs een eigen weg ontwikkeld, minder open voor beïnvloeding door overzeese culturen uit de Archipel en vanuit India en China dan in de vijftiende en zestiende eeuw het geval is geweest. Slechts langzamerhand is, sinds de achttiende eeuw, op maatschappelijk en staatkundig gebied, de invloed van de West-Europese cultuur, vertegenwoordigd door Semarang en Batavia, krachtig geworden.

Voor de ontwikkeling van een Javaans nationaal bewustzijn is de machtontwikkeling van het Mataramse Huis van veel belang geweest. Onder de bescherming van het Nederlandse gezag hebben vorsten uit dit Huis meer dan drie eeuwen in Zuid-Midden-Java geheerst. Hun staatkunde heeft de samensmelting van verschillende gewestelijke bevolkingsgroepen, vroeger staande onder het gezag van eigen, inheemse vorstengeslachten, tot een min of meer homogeen Javaans volk bevorderd. Hun Hofcultuur, in de achttiende en negentiende eeuw opgebloeid, werd over geheel Java en Madura bewonderd en nagevolgd door de toonaangevende geslachten. Zij is in het nieuwe Indonesië een bron van inspiratie voor de ontwikkeling van een algemene Indonesische cultuur.

In het in deze Studiën behandelde tijdperk, de vijftiende en zestiende eeuw, is deze ontwikkeling op gang gebracht. De staatkundige geschiedenis van de vorsten van het Mataramse Huis in de zeventiende eeuw is reeds vroeger besproken in verscheidene boeken en verhandelingen

van de hand van Dr de Graaf. Van deze Studiën zowel als van die andere geschriften is een Engels samenvattend overzicht gemaakt, bestemd om afzonderlijk uitgegeven te worden. Een samenvattende beschrijving van de geschiedenis van de achttiende en negentiende eeuw, van Javaans standpunt uit gezien, is nog niet beschikbaar. Trouwens, de betiteling Studiën, gegeven aan het thans aangeboden boek over de vijftiende en zestiende eeuw, geeft uiting aan de overtuiging van de schrijvers, dat er door verder onderzoek nog veel wetenswaardigs ontdekt kan worden.

Kenbronnen van de geschiedenis

De kenbronnen van de geschiedenis die voor de samenstelling van deze Studiën zijn gebruikt zullen, mét de bibliografieën van de vroegere boeken en verhandelingen van Dr de Graaf, in één samenvattende lijst opgesomd worden. Het is de bedoeling die te publiceren tezamen met de Engelse Summary, boven genoemd, en een algemeen namenregister. Op deze plaats wordt slechts de aandacht gevestigd op, en een korte bespreking gewijd aan, enige geschriften of groepen van geschriften, die in het bijzonder voor deze Studiën van belang zijn geweest.

Onbetwist contemporaine inlichtingen betreffende het eind van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw op Java zijn te vinden in de Portugese Relacion van Tomé Pires. De mededelingen van deze scherpzinnige reiziger, die de Archipel verliet in 1515, zijn natuurlijk gedaan vanuit het standpunt van de Portugese vestiging in Malaka, dat pas kort geleden veroverd was, en zij hebben in de eerste plaats betrekking op de handel. Voor de maatschappelijke en staatkundige verhoudingen op Java heeft de schrijver belangstelling, maar de geestelijke ontwikkeling komt weinig ter sprake, en de godsdienst, de Islam, bijna in het geheel niet. Tomé Pires' onbekendheid met de Indonesische talen maakt zijn weergave van aardrijkskundige en persoonsnamen soms moeilijk te verstaan.

Een tweede geschrift waaruit voor deze Studiën veel is geput, behoort tot de groep Javaanse werken die *Sĕrat Kaṅḍa*, Verhalenboeken, genoemd worden. De oudste handschriften van *Sĕrat Kaṅḍa*'s in de grote verzamelingen te Leiden en te Jakarta zijn geschreven in de achttiende eeuw, maar op grond van de inhoud mag men veronderstellen dat zij gedeeltelijk berusten op werk van schrijvers uit de bloeitijd en nabloeitijd van de Pasisir-beschaving, in de zestiende en zeventiende eeuw. De *Sĕrat Kaṅḍa*'s bevatten beschrijvingen van de geschiedenis der vorsten van

Děmak, in de zestiende eeuw, welke mededelingen later, in de achttiende eeuw, in beknoptere vorm, zijn verwerkt in de Babad Mataram, de geschiedenis van het Mataramse vorstenhuis. Zowel Sěrat Kaᅇa als Babad Mataram bevatten dynastieke geschiedschrijving, vaak vermengd met mythen en legenden. Inlichtingen over ontwikkelingen op economisch en maatschappelijk gebied van het Javaanse volk zijn er slechts met veel vindingrijkheid in te ontdekken. In de Sěrat Kaᅇa teksten komen verhalen voor die betrekking hebben op de verspreiding van de Islam op Java in de zestiende eeuw. De Sěrat Kaᅇa versie die bij het samenstellen van deze Studiën het meest gebruikt is, is een Nederlandse vertaling gemaakt omstreeks 1800 ten behoeve van een hoog bestuursambtenaar te Semarang. Het boek wordt thans bewaard in de handschriften-verzameling te Jakarta.

Een derde groep van Javaanse geschriften waaruit geput is bij het schrijven van deze Studiën wordt gevormd door de in het bovenstaande reeds vermelde gewestelijke geschiedenissen. Ook dit soort geschiedenissen bevat, evenals de grote Sěrat Kaᅇa en Babad Mataram, dynastieke geschiedschrijving, maar deze heeft betrekking op minder machtige plaatselijke geslachten die heersten buiten het gebied van het Mataramse Huis. De vermelding van gebeurtenissen in gewesten buiten het centrum van het rijk verdient de aandacht, omdat zij bijdraagt tot een beter begrip van de staatkundige en maatschappelijke ontwikkelingen in het Javaanse land in het algemeen.

Helaas is er van deze gewestelijke geschiedschrijving tot nu toe slechts een deel, en dan nog vaak gebrekkig, door uitgaven of uittreksels bekend gemaakt. Erkend moet worden dat het voortreffelijke boek van H. Djajadiningrat over de Sajarah Bantěn in belangrijke mate heeft bijgedragen tot verheldering van het inzicht in de staatkundige ontwikkeling van Java in de vijftiende en zestiende eeuw. Kleinere geschriften over andere gewesten van Java zijn in deze Studiën verwerkt, zo vaak zij beschikbaar waren.

Een vierde groep van Javaanse geschriften die van belang zijn voor de geschiedschrijving bestaat uit jaartallenlijsten, in het Javaans vaak genoemd Babad Sangkala. Daarin vindt men vermeld jaartallen met (meestal zeer korte) vermeldingen van gebeurtenissen, die in dat jaar zouden zijn voorgevallen. Het is begrijpelijk dat de Westerse geschiedvorsers jaartallenlijsten welke betrekking hebben op een ver, mythisch verleden als onbetrouwbaar terzijde legt. Lijsten van jaartallen in de zestiende en volgende eeuwen verdienen echter meer aandacht dan zij tot nu toe ontvangen hebben.

Reeds in de vóór-Moslimse tijd hebben Javaanse geleerden dergelijke jaartallenlijsten samengesteld. In de Moslimse tijd is in het algemeen de belangstelling voor geschiedenis toegenomen, en zo mede het maken van jaartallenlijsten. Men mag aannemen dat deze bezigheid heeft bestaan *naast* het schrijven van de lange, gedeeltelijk geromantiseerde verhalen, de Sĕrat Kanĕa's en de verschillende Babad's; hierin nemen jaartallen weinig of soms in het geheel geen plaats in. In jaartallenlijsten vindt men wel vermeldingen van gebeurtenissen uit de omgeving van de schrijver, die weinig met staatkunde te maken hebben: overstromingen, branden, vulkanische uitbarstingen, epidemieën, en de stichting of de ondergang van belangrijk geachte bouwwerken of nederzettingen. Dat jaartallen die kennelijk op hetzelfde feit betrekking hebben in onderscheiden lijsten soms een of meer jaren verschillen, komt nogal eens voor. Er zijn wel min of meer aanvaardbare verklaringen voor dit storende feit te vinden.

In oudere Westerse geschiedwerken zijn er wel Javaanse jaartallenlijsten in vertaling opgenomen, maar tot nu toe is er nog weinig systematisch vergelijkend onderzoek op dit gebied verricht. Binnenkort hopen Dr Ricklefs en Dr Soebardi een Javaans jaartallenboek uit het Kartasura'se tijdperk (begin van de achttiende eeuw) uit te geven. In deze Studiën is gebruik gemaakt van een oude jaartallenlijst met mededelingen over gebeurtenissen in de zestiende eeuw, die in de Verhalenboeken niet vermeld worden.

Een vijfde groep van Javaanse geschriften die als kenbronnen van de geschiedenis aandacht verdienen bestaat uit geslachtsregisters en stambomen van vorstelijke en andere belangrijke geslachten. Ook geslachtsregisters, evenals jaartallenlijsten, hebben de Javaanse geleerden van oude tijden af gemaakt. De schrijvers van Verhalenboeken en Babad's hebben kennelijk wel veel aandacht besteed aan de opvolging der geslachten, maar weinig aan jaartallen, en geslachtsregisters voorzien van jaartallen komen zeer weinig voor. De drie wijzen waarop geschiedkundige belangstelling zich kon uiten zijn in de Javaanse letterkunde niet in nauw verband met elkaar gebracht.

Afstamming van goden, mythische helden of legendarische vorsten uit de voortijd maakt het begin van vele Javaanse geslachtsregisters ongelooftwaardig. In de mededelingen over latere generaties van vorsten en plaatselijke heersers, die in de zestiende eeuw en later leefden, is echter wel enig vertrouwen te stellen, vooral wanneer er bijzonderheden betreffende woonplaatsen en begraafplaatsen, en over de afkomst van moeders en echtgenoten, zijn bijgevoegd, toevoegsels welke men in

verband kan brengen met bekende plaatselijke geschiedkundige overleveringen.

Aan de in handschrift beschikbare Javaanse geslachtsregisters hebben Westerse geschiedschrijvers tot nu toe niet veel aandacht besteed. Voor de thans aangeboden Studiën is vrij veel ontleend aan de *Sajarah Dalëm*, een stamboom van de vorsten van het Mataramse Huis, samengesteld in Surakarta aan het eind van de negentiende eeuw uit oudere geslachtsregisters, en in druk beschikbaar. Andere stambomen verdienen echter ook nader onderzoek.

Een zesde groep van geschriften die inlichtingen over maatschappelijke en godsdienstige ontwikkelingen in de vijftiende en zestiende eeuw kunnen verschaffen zijn de Heiligenlegenden, de geschiedenissen der Wali's, de mannen die de Islam op Java zouden hebben verbreid. Het duidelijk herkenbare streven in deze legenden om de wondermacht der Heiligen en de hoogheid van de Islam in het licht te stellen, doet veel af aan hun betrouwbaarheid als kenbronnen der geschiedenis. De schrijvers van Verhalenboeken en Babad's, hovelingen die het oog gevestigd hielden op de wereldlijke grootheid hunner vorstelijke patroons, schonken slechts aandacht aan geestelijke voormannen voorzover hun optreden de staatkunde beïnvloedde. Westelijke geschiedschrijvers hebben de Heiligenlegenden verworpen als onbetrouwbaar, omdat wonderen er een te grote plaats in schenen in te nemen. Wanneer men de wonderverhalen terzijde laat, ter bestudering door daarin geïnteresseerde godsdienst-onderzoekers, bevatten de legenden nog vrij wat mededelingen over maatschappelijke verhoudingen in de Moslimse middenstand van gemengd bloed, waartoe de meeste Heiligen van oorsprong hebben behoord. Daarom is er in deze Studiën ook aan de Heiligen van Java en hunne legenden aandacht besteed. Een diepergaand onderzoek van deze geschriften zou waarschijnlijk nog meer wetenswaardigs aan het licht brengen.

Als een zevende kenbron van de Javaanse staatkundige geschiedenis van de vijftiende en zestiende eeuw zijn de Chinese berichten over de Archipel te beschouwen. Ten aanzien van het voor-Moslimse tijdperk zijn gegevens ontleend aan de keizerlijke Chinese archieven van het grootste belang; dit is in het hieraan voorafgaande reeds opgemerkt. Naast berichten daarover in de keizerlijke archieven in China zouden er ook geschiedkundige aantekeningen of overleveringen van plaatselijke Chinese handelsnederzettingen op Java met betrekking tot de vijftiende en zestiende eeuw bestaan kunnen hebben. Dat er toen Moslimse Chinezen op Java gevestigd waren blijkt uit de Javaanse geschiedkundige

overleveringen betreffende het begin van de verspreiding van de Islam in Oost-Java.

Hoewel de zogenaamde Javaans-Chinese kroniek, die voorkomt in de "Tuanku Rao" van Parlindungan (1967) inmiddels geheel is verwerkt in Prof. Slamet Muljono's boek over het begin van het Moslimse tijdperk op Java ("Runtuhnja Keradjaan Hindu-Djawa dan Timbulnja Negara-negara Islam di Nusantara", Jakarta 1968), zijn er in deze Studiën geen mededelingen, aan deze boeken ontleend, opgenomen. Parlindungan's werk wacht op een nader kritisch onderzoek.

HOOFDSTUK I

HET BEGIN VAN DE VERSPREIDING VAN DE ISLAM OP JAVA

§ 1-01. *Oost-Javaanse legenden betreffende heilige mannen van de Islam in de 15de eeuw: Radèn Rahmat van Ngampèl Dēnta en zijn leerlingen.* De Islam heeft zich in Zuid-Oost Azië en de Indische Archipel verbreid sinds de 12de of 13de eeuw, en in de landen die in de loop der eeuwen Moslims zijn geworden worden thans met eerbied en dankbaarheid de namen genoemd van de mannen, aan wie de overlevering de bekering van de voorvaderen toeschrijft. De bekering heeft bij de verschillende volken van de Archipel niet hetzelfde verloop gehad, zo mag men aannemen; de heiligen-legenden en vrome overleveringen over de predikers van de Islam en over hunne landen van herkomst verschillen aanmerkelijk. Dr Drewes heeft onlangs nog de aandacht gevestigd op de vele vragen betreffende de geschiedenis van de Indonesische Islam, die nog op antwoord wachten.¹

Een feit dat wel vaststaat is, dat in Noord-Sumatra, in het huidige Atjeh, de machthebbers in enige belangrijke havenplaatsen reeds in de tweede helft van de 13de eeuw Moslims waren. In dit tijdperk was de staatkundige hegemonie in Oost-Java nog in handen van de Śiwaïetische en Buddhistische vorsten van Kaḍiri en Singasari, in het binnenland. De in de 14de eeuw zo belangrijke hoofdstad Majapahit was nog niet gesticht. Intussen, het is zeer waarschijnlijk, dat er ook op Java in de 13de eeuw reeds Moslims geleefd hebben, want de zeehandelsweg langs de Oostkust van Sumatra door de Javazee naar de Grote Oost is sinds onheuglijke tijden bevaren, en de zeevaarders, hetzij Moslims of anderen, deden op hun reizen verscheidene pleisterplaatsen aan. Vestigingen op de Noordkust van Java bleken daartoe zeer geschikt.

Een der vermaardste en oudste predikers van de Islam op Java, van wiens roem alle vrome overleveringen getuigen, is Radèn Rahmat van Ngampèl Dēnta.² Hij wordt genoemd naar de wijk van de huidige stad Surabaya, waar hij begraven ligt. Waarschijnlijk heeft hij daar ook gewoond. De Javaanse geschiedkundige overleveringen noemen als zijn

land van herkomst Cěmpa; waar dit Cěmpa gelegen heeft, zal in de volgende paragraaf besproken worden.

De hoofdpersoon in de Javaanse verhalen over Cěmpa is de Putri Cěmpa, de Prinses. Er zijn twee groepen Cěmpa-verhalen te onderscheiden. De eerste omvat de overleveringen die in verband worden gebracht met een Moslims graf dat thans nog aangewezen wordt op het terrein van de oude hoofdstad Majapahit. Het draagt het Javaanse jaartal 1370 (A.D. 1448), en het zou het graf zijn van de Prinses van Cěmpa, die de gemalin was van de (legendarische) laatste vorst van Majapahit, Bra Wijaya. Volgens één Javaanse Sěrat Kaᅇa overlevering (door Brandes medegeedeeld) zou hij reeds met de Prinses gehuwd zijn terwijl hij nog kroonprins was. Haar vorstelijke naam zou geluid hebben Darawati of Andarawati. De Babad Meinsma, een 19de eeuwse prozabewerking van de officiële geschiedenis van de vorsten van het Mataramse Huis, is bijzonder uitvoerig over de Prinses. Zij zou als bruidschat uit Cěmpa enige kostbaarheden hebben medegebracht, die later tot de Mataram'se rijkssieraden, *p u s a k a*'s, werden gerekend: de gong geheten kyahi Sěkar Dělima, een gesloten koets, geheten kyahi Balé Lumur, en een ossekar, genaamd kyahi Jěbat Bětri. Deze kostbaarheden zouden het Mataram'se hof bereikt hebben als oorlogsbuit, gemaakt bij de verovering van Děmak (Babad Meinsma, 1874, bldz. 24).³

De tweede groep Javaanse overleveringen waarin Cěmpa vermeld wordt heeft betrekking op de heilige mannen die de Islam zouden hebben gepredikt in Surabaya en Grěsik. Zij zouden afkomstig zijn geweest uit Cěmpa. De boven genoemde Putri Cěmpa zou in haar vaderland een zuster hebben achtergelaten, gehuwd met een Arabier. Deze zwager van de Prinses wordt in één overlevering (de Banten'se Hikayat Hasanuddin) slechts een heilig man uit Tulèn genoemd, een nazaat van shaikh Parnèn.⁴ Volgens een andere overlevering werd hij Raja Paᅇita genoemd; hij zou sayyid kaji Mustakim geheten hebben. In de Babad Meinsma wordt hij makdum Brahim Asmara genoemd, imām van Asmara (?); in de Sajarah Dalěm, een genealogisch geschrift over de Mataramse vorsten en hun voorouders: maulana Ibrahim Asmara, geboren in Arabië als zoon van shaikh Jumadil Kubra.

Deze Arabier, wiens identiteit blijkbaar niet vast staat, zou bij zijn Cěmpa'se vrouw twee zoons gehad hebben. De oudste wordt genoemd Raja Paᅇita (in de Hikayat Hasanuddin) of Radèn Santri (in de Babad Meinsma), de jongste pangéran Ampèl Děnta of Radèn Rahmat. In de Sajarah Dalěm luiden hun namen sayyid Ngali Murtala en sayyid Ngali Rahmat. Volgens de oudere teksten is Radèn Rahmat de jongere

broeder; volgens de jongere, de Babad, is hij de oudste. Naast de twee broers treedt er nog een oudere neef op in de Javaanse overlevering. Hij zou een geleerde zijn geweest, Abu Hurérah geheten. Volgens de Babad (waar hij radèn Burèrèh wordt genoemd) zou hij een zoon zijn geweest van de vorst van Cěmpa.

Dit drietal zou van Cěmpa naar Java zijn gereisd om hun tante, de Prinses, op te zoeken. Het zou echter niet bij een kort bezoek blijven. De oudste, Raja Paṅḍita, werd aangesteld tot imām van de middelste moskee van Taṅḍēs (een oude man van Grěsik), volgens de Hikayat Hasanuddin. Hij zou daar een belangrijke persoonlijkheid zijn geweest. De jongere broeder, Radèn Rahmat, zou door de pėcat taṅḍa van Tėrung,⁵ arya Sėna geheten, aangesteld zijn tot imām van Surabaya. Ook hij kwam tot hoog aanzien in zijn omgeving.

Uit deze Javaanse verhalen is op te maken, dat Grěsik en Surabaya als de oudste centra van de Islam in Oost-Java zijn beschouwd. Deze traditie is in overeenstemming met het feit, dat bij Grěsik zeer oude Moslimse graven zijn gevonden. Het zijn, vooreerst, het graf van een zekere Fāṭimah bint Maimūn, die overleed op 7 Rağab 475 A.H. (1082 A.D.) en, ten tweede, het graf van Malik Ibrahim, die overleed op 12 Rabingulawwal 822 A.H. (1419 A.D.). De Arabische grafschriften zijn pas in de 20ste eeuw door Westerse geleerden ontcijferd. De Javaanse overlevering heeft de twee personen, waarvan de een ettelijke eeuwen na de ander leefde, met elkaar in verband gebracht. De vrouw wordt Putri Lėran of Putri Dėwi Swara genoemd.

Misschien mag men op grond van de hoge ouderdom van het graf van de zogenaamde Putri Lėran ook aannemen, dat Grěsik nog ouder is dan Surabaya als Moslims centrum. Dit zou ook in overeenstemming zijn met de Javaanse traditie, die de oudere broeder, Raja Paṅḍita, in Grěsik plaatst, en de jongere, Radèn Rahmat, in Surabaya.

Volgens de Javaanse overlevering heeft Radèn Rahmat uit Cěmpa vele nakomelingen en leerlingen gehad, die verscheidene eeuwen de ontwikkeling van de Islam in Oost-Java beheerst hebben (zie de paragrafen over de geschiedenis van Surabaya, Giri en Grěsik).

§ 1-02. *Cěmpa, Campa, land van herkomst van Radèn Rahmat, legende en historie.* Betreffende de ligging van het Cěmpa der Javaanse verhalen omtrent de herkomst van de eerste Oost-Javaanse Islam-predikers zijn er twee meningen naar voren gebracht. Dr Rouffaer heeft (in het artikel Sumatra in de Encyclopedie van Ned. Indiė, 1ste druk, IV, bldz. 68-69) dit Cěmpa of Campa veronderstellenderwijze geiden-

tificeerd met Djeumpa (Jeumpa) in Atjeh, op de grens van Samalangan en Pasangan. Dr Cowan heeft deze hypothese ondersteund in zijn bespreking van R. A. Kern's verhandeling over de "Verbreiding van de Islam" (in "Geschiedenis van Ned. Indië", deel I, 1938, hoofdstuk 8). De bespreking is verschenen in Djawa, deel 19, 1939, bldz. 124/5.

Vóór de gelijkstelling van Cěmpa met Jeumpa in Atjeh schijnt te pleiten de reisroute die (volgens Valentijn, deel IV, bldz. 124/5) een andere Moslimse heilige, sèh ibn Maulana, zou gevolgd hebben van Arabië naar Java: Atjeh, Pasai, Campa, Johor, Cěrbon. Wanneer men Campa (= Jeumpa) en Pasai van plaats laat verwisselen, krijgt men een voor de hand liggende reisweg.

In een passage van de "Kroniek van Bandjarmasin" die handelt over de Javaanse geschiedenis (zie Ras, Hikajat Bandjar, 1968, p. 46; ook reeds vermeld in T.B.G. deel 24, 1875, bldz. 280-297) komt in de plaats van het te verwachten Cěmpa (verg. H. Djajadiningrat, de Sadjarah Bantěn, bldz. 255) Pasai voor. Dit doet vermoeden dat Cěmpa (= Jeumpa) en het veel bekendere Pasai in enig verband met elkaar stonden.

Een ernstig bezwaar tegen de identificatie van het Cěmpa der Javaanse overlevering met Jeumpa in Atjeh is de onbeduidendheid van deze laatste plaats. Misschien is wel aan te nemen, dat zij in de 15de en 16de eeuw belangrijker is geweest, als pleisterplaats op de zeevaartroute langs Sumatra's Oostkust. De namen Jeumpa en Cěmpa zouden taalkundig ook wel verband met elkaar kunnen houden. Waarschijnlijk moet het stamland Cěmpa van de Javaanse Moslimse overleveringen echter *verder weg* gezocht worden, op de Oostkust van Achter-Indië.

Deze tweede mening betreffende de ligging van Cěmpa vindt steun in de Maleise en Javaanse geschiedkundige letterkunde. De Sajarah Malayu (hoofdstuk 21) bevat een beknopte geschiedenis van het vorstendom Campa. Men vindt er de bijzonderheid vermeld, dat de inwoners geen rundvlees aten, en geen runderen slachtten. (Dit zou erop wijzen, dat zij Hinduïsten of Buddhisten waren). Het land was oorspronkelijk een vazalstaat van de Batara van Majapahit.

Volgens de Sajarah Malayu was de laatste vorst van Campa, Pau Kubah geheten, gehuwd met een prinses van Lakiu. De vorst van Kuci dong naar de hand van een hunner dochters, maar zijn aanzoek werd afgewezen. Dit liep uit op een oorlog tussen Campa en Kuci. De krijgslieden van Kuci maakten zich door verraad meester van de hoofdstad van Campa, Bal geheten; zij kochten de schatmeester des konings om, om de poort te openen. Pau Kubah sneuvelde in de strijd. Twee zijner

zonen ontkwamen. De ene, Pau Liang, vluchtte naar Atjeh; daar werd hij de stichter van een nieuwe dynastie.⁶ De andere, Indra Bërma, verzocht asyl aan sultan Mansur van Malaka. Indra Bërma en zijn gemalin Këni Mërnam gingen in Malaka tot de Islam over, en kwamen tot aanzien aan het sultans-hof.

Deze berichten van de Sajarrah Malayu zijn als geloofwaardig te beschouwen, omdat de tekst reeds in het tweede kwart van de 16de eeuw werd geschreven, niet zeer lang na de ondergang van het oude vorstenhuis van Campa. Het is uit andere bronnen bekend, dat Campa in 1471 door de Annamieten (Vietnamezen) is veroverd. Dit jaartal valt in de regeringsjaren van sultan Mansur van Malaka (1458-1477), die de gevluchte prins van Campa asyl verleende.

De Sajarrah Malayu legt geen verband tussen Campa en Oost-Java. De geschiedenis van Cëmpa wordt echter wel vermeld in de Bantën'se Hikayat Hasanuddin. Daarin leest men, dat het vorstendom Cëmpa veroverd werd door de vorst van Koci tijdens het verblijf van Radèn Rahmat op Java. Radèn Rahmat en zijn broeder zouden dus vóór 1471 uit Cëmpa naar Oost-Java vertrokken moeten zijn.

De Hikayat Hasanuddin (bldz. 162 en 164) verschaft grond aan de veronderstelling dat het verblijf van Radèn Rahmat in Surabaya in het derde kwart van de 15de eeuw gesteld zou moeten worden. Dit zou goed passen bij het jaartal op het graf van de Putri Cëmpa, 1448 A.D.

Uit de geschiedenis van Campa is nog een vroeger jaartal bekend uit andere bronnen, namelijk 1446. Toen heeft een vroegere Annamietische vorst, Lê Nhantong, reeds de hoofdstad van Campa bezet en de vorst gevangen genomen.

Wanneer men de bovengenoemde historische feiten en jaartallen overziet, en wanneer men geschiedkundige waarde wil toekennen aan de Oost-Javaanse overleveringen betreffende Cëmpase afkomst van enige vroege Islam-predikers, dan zou men de volgende hypothese kunnen opstellen. Een vorst van Majapahit, of een lid van de vorstelijke familie, heeft in het tweede kwart van de 15de eeuw een Moslims meisje van goede familie uit Cëmpa in zijn zenana opgenomen (Majapahit heeft van ouds verbandingen met Cëmpa onderhouden). Deze Moslimse vrouw is in 1448 overleden en Moslims begraven (de Putri Cëmpa).

Reeds enige jaren tevoren waren twee bloedverwanten van de Putri, broeders, uit Cëmpa naar Java overgekomen. Zij waren ook Moslims; hun vader was een man uit het Westen geweest, die in Cëmpa in een aanzienlijke familie ingetrouwd was. Eén van de redenen van de broeders om naar Java te gaan was de dreiging van de Annamietische

invallen in Cěmpa (Pires, de Portugese reiziger, stelt de komst van de eerste Moslims op Java omstreeks het jaar 1443; in 1446 is de hoofdstad van Cěmpa door de Annamieten bezet). Deze twee broeders van gemengd bloed (West-Aziatisch, Arabisch (?) en Indo-Chinees (?)) hebben zich weten op te werken tot leiders van jonge Moslimse gemeenten in Grěsik en Surabaya. Zij werden als zodanig erkend door vertegenwoordigers van de oppervorst van het Majapahitse rijk (de pěcat taŋđa van Těrung). Hun nakomelingen hebben echter niet de wereldlijke macht in Grěsik en Surabaya in handen gekregen.⁷

Aldus de hypothese betreffende het begin van de verspreiding van de Islam in Oost-Java. De latere geschiedenis van Grěsik en Surabaya zal in volgende paragrafen van deze verhandeling beschreven worden.

§ 1-03. *Handelsverkeer, economie en maatschappelijke verhoudingen in het Majapahitse rijk in de 15de eeuw.* Verschillende studiën van Schrieke, van Leur en Meilink-Roelofs, gepubliceerd sinds 1925, hebben licht geworpen op de omstandigheden, waaronder de Islam zich vermoedelijk in de 15de eeuw in de Archipel heeft verspreid. Het is aannemelijk dat Moslimse kooplieden en zeevaarders de plaats hebben ingenomen van niet-Moslimse voorgangers en concurrenten in de eeuwenoude zeevaart langs de kusten van Sumatra en Java naar de Specerij-eilanden in de Grote Oost. De talrijke berichten in Chinese en Arabische geschriften die betrekking hebben op deze handelsvaart hebben sinds lang de aandacht getrokken.⁸

De havenplaatsen langs Java's Noordkust waren in de eerste plaats pleisterplaatsen, waar de zeevaarders zich voorzagen van proviand (met name rijst) en water voor de weken of maanden lange reizen in zeilschepen. De overvloed van rijst, het product van de vruchtbare alluviale kustvlakten, maakte de Javaanse havens aantrekkelijk. De bloei van de havenplaatsen was afhankelijk van de voorraad rijst die zij konden aanbieden. De plaatselijke edelen en koninklijke beampten, die zeggenschap hadden over de rijst-leveranties van de landbouwers in het binnenland, waren de machtige heren met wie de overzeese kooplieden te maken hadden.

In de tweede plaats, en in verband met de approviandering, zijn de Javaanse havenplaatsen (de ene meer dan de andere) stapelplaatsen van de specerijen-handel geweest. De gezochte handelswaar werd daar bijeengebracht om te koop aangeboden te worden aan de overzeese handelaren, wanneer zij met een gunstige moesson-wind aan kwamen varen. Deze handel werd gedreven door ter plaatse gevestigde koop-

lieden. In vele gevallen waren deze kooplieden door oude relaties met de zeevaarders (of met hun principalen in het overzeese land) verbonden, of zij waren zelf van afkomst lieden van overzee. Zij vormden een gezeten handelsstand, waarin gemengde huwelijken vaak voorkwamen. Huwelijksverbintenissen van handelsfamilies met de plaatselijke adel, met 's-konings beambten (vaak kawula's, horigen), of zelfs met leden van het koninklijke Huis zijn vermoedelijk ook in de voor-Moslimse tijd wel voorgekomen, maar dan op voet van ongelijkheid. In alle sociale groepen van de voor-Moslimse maatschappij was het standsbewustzijn zo sterk, dat een huwelijk met een partner die tot een andere groep behoorde niet als volwaardig beschouwd kon worden. In de zenana's der aanzienlijken was de afkomst van de vrouwen een punt van het grootste belang.⁹

In de derde plaats waren de zeehavenplaatsen langs Java's Noordkust (de ene meer dan de andere) ook zetels van reders en scheepseigenaars (zelfs wel van scheepsbouwers), die zeeschepen uitreedden ten handel overzee. Hiermede waren aanzienlijke kapitalen gemoeid. Vermoedelijk was vaak samenwerking van kapitaalkrachtige kooplieden uit de handelsstand vereist voor zo'n onderneming. Deelname van edelen en koninklijke beambten uit de plaatselijke regerende klasse was gewenst, omdat daaraan de kapitein van het schip het gezag kon ontlenen om met geweld op te treden in den vreemde, wanneer hij dit nodig achtte.¹⁰ In de zeehavenplaatsen waar een krachtig regeerder het gezag in handen had liet hij (op kosten van de gemeenschap) ook wel zeeschepen bouwen en uitrusten ten oorlog, om vijanden en concurrenten overzee te gaan belagen (kaapvaart).

De état-major van de uit Javaanse havens uitgerede schepen bestond uit leden van de handelsstand. Niet zelden was een kapitein zelf geheel of grotendeels eigenaar van schip en lading. In enkele gevallen heeft ook wel een edelman het bevel gevoerd. De bemanningen van de schepen werden samengesteld uit (onvrije) dienaren van de heren. Buitenstaanders, kleine handelslieden en vreemdelingen, konden soms toestemming krijgen om mee te varen, op zekere voorwaarden. Onder de zeevarenden bevonden zich vaak lieden van zeer verschillende herkomst, sprekers van verscheidene talen, die een deel van hun leven doorbrachten, zwerfend van de ene havenplaats langs de kusten van Zuid-Oost Azië, de Archipel en India naar de andere.

Deze toestanden hebben vermoedelijk sinds oude tijden in de handel en scheepvaart in Zuid-Oost Azië geheerst. Er is weinig reden om aan te nemen, dat de Islam er spoedig grote veranderingen in heeft doen ontstaan.

§ 1-04. *De Moslimse middenstand.* De Islam heeft in den beginne (bijna overal waar hij zich verspreid heeft, maar vooral in Zuid-Oost Azië en de Archipel) vat gekregen op de handeldrijvende en ambachtelijke middenstand in de havensteden. Zeevarenden hebben de Islam bekend gemaakt en gepropageerd onder hun standgenoten, zoals dat gebruikelijk is. De broederschapsband van de internationale godsdienst, die in principe geen verschil van geboorte, stand en ras tussen de gelovigen erkent, heeft aantrekkingskracht gehad te midden van vlottende en vaak roerige groepen handelaren en zeevarenden van verschillende herkomst met verschillende religieuze gewoonten en instellingen.¹¹ In het maatschappelijk verkeer van de handeldrijvende middenstand heeft de egaliserende Islam, de saamhorigheid van de Moslims op de voorgrond stellende, orde en rust bevorderd. Het Moslimse huwelijksrecht, dat in principe geen huwelijksbeletselen kent berustende op verschillen in geboorte, stand en ras, is een grote vernieuwing geweest in een verbrokkelde samenleving.¹²

De Javaanse overlevering betreffende de eerste predikers van de Islam in Oost-Java levert enige aanwijzingen dat zij behoorden tot de handeldrijvende middenstand. Sunan Giri was in zijn jeugd de pleegzoon van nyahi gëḍé Pinatih, een welgesteld handelaarster in Grěsik. Hij voer zelf voor handelszaken naar Zuid-Borneo (Babad Grěsik, bldz. 23). Ki gëḍé Paṇḍan Arang, de latere Sunan Bayat, treedt in dienst van een koopvrouw in rijst. Sunan Kali Jaga acht het niet beneden zijn waardigheid om zich te vermommen als verkoper van alang-alang. (Rinkes, Heiligen van Java, IV, bldz. 440/1).¹³

Waar er in de havensteden Moslimse gemeenten ontstonden zijn er spoedig moskeeën gebouwd, zo mag men aannemen. De moskee vervult een belangrijke plaats in het maatschappelijke leven: hij is een verzamelpunt voor de gelovigen en een symbool van eenheid van de gemeente.

Er is reden om aan te nemen dat er in het Majapahitse rijk hier en daar marktplekken en knooppunten van binnenlands handelsverkeer hebben bestaan, vooral bij de veren over de talrijke rivieren, waar gemeenschappen woonden, die hoofdzakelijk van handel en verkeer leefden. In "Java in the XIVth Century" is daar de aandacht op gevestigd (zie deel V, "Index of subjects", bldz. 44, onder trade, tradespeople, travelling, en deel IV, bldz. 416-432, Commentaar bij de vertaling van de oorkonden van Biluluk van 1366 tot 1395). Het is waarschijnlijk dat reeds in de 14de eeuw, evenals later, bij handel en verkeer in het binnenland vele niet-Javanen betrokken waren, met name Indo-Chinezen, en dat deze gemeenschappen eigen gebruiken, ook op het gebied van de

religie, hadden (zie "Java in the XIVth Century", deel IV, Commentaar bij de vertaling van de "Ferry Charter", bldz. 409 e.v.). Volgens de Javaanse overlevering heeft een adipati, een koninklijke gouverneur van Těrung (een belangrijke veerplaats aan de Brantas), die Chinees bloed in de aderen had, de eerste imām van de oude moskee van Ngampěl Děnta in zijn ambt bevestigd. Dit is een voorbeeld van een overlevering op grond waarvan is aan te nemen, dat er verband heeft bestaan tussen Islam, middenstand, handel en verkeer en Chinezen.

§ 1-05. *Het ontstaan van Moslimse vorstendommen in de havenplaatsen aan Java's Noordkust.* De "Suma Oriental" van de Portugese reiziger Tomé Pires beschrijft de toestand op Java van omstreeks 1515.¹⁴ Volgens hem is de staatkundige macht in de handen van Moslims overgegaan op tweeërlei wijze:

ten eerste, de "heidense" Javaanse groten gingen vrijwillig tot de nieuwe godsdienst over; in de plaatsen waar zij de macht in handen hadden (en hielden) kwamen de Moslimse kooplieden tot groot aanzien. Zo ook de Moslimse godgeleerden, die in de huizen der kooplieden verkeerden;

ten tweede, Moslimse vreemdelingen van velerlei landaard, bewoners van afzonderlijke wijken of factorijen in de havensteden, maakten van hun woningen versterkte plaatsen; van daar uit deden zij overvallen in de "heidense" wijken, en ten slotte maakten zij zich geheel van het bewind meester.

Deze voorstelling van zaken van Pires lijkt zeer aannemelijk. Waarschijnlijk was Pires van mening, dat in het tweede geval de oorspronkelijke, niet-Moslimse plaatselijke machthebbers in de strijd omkwamen of vluchtten. In ieder geval is duidelijk, dat hij aan de Moslimse handelsstand een belangrijke rol toebedeelt.

Misschien mag men aannemen, dat het eerste, vreedzame proces van Islamisatie het oudste is, en dat oude havenplaatsen aan de Noordkust van Oost-Java op deze wijze Moslims zijn geworden. Tuban zou een voorbeeld kunnen zijn van deze ontwikkeling. Islamisatie tengevolge van geweldpleging heeft vermoedelijk plaats gevonden in havenplaatsen aan de Noordkust van Midden-Java, Demak en Japara.

Een belangrijke opmerking van Pires is nog het volgende. Hij meent waargenomen te hebben, dat de Moslimse kooplieden, van oorsprong middenstanders, en soms vreemdelingen, nadat zij tot macht en aanzien waren gekomen, hun gedrag en levenswijze veranderden. Van kooplieden werden zij "cavaleiros", ridders, en zij verwierven zich landbezit. Op

grond van Pires' opmerking lijkt het wel aannemelijk, dat het aannemen van de Islam geen grote veranderingen heeft gebracht in het staatkundige bestel van de havenplaatsen van Java's Noordkust; zelfs niet daar, waar een niet-Moslims geslacht van heersers met geweld gedwongen werd om plaats te maken voor Moslimse parvenu's, van oorsprong vreemdelingen, en zeevaarders.

§ 1-06. *Moslims religieus leven in Midden- en Oost-Java in de 15de en 16de eeuw, legende en historie.* De Javaanse letterkunde van de 17de en 18de eeuw kent een groot aantal overgeleverde verhalen over de Wali's, de heilige mannen die de Islam op Java zouden hebben verspreid, over hun levens en hun wonderdaden, en over hunne overtuigingen op het gebied van de Moslimse mystiek en theologie. De vrome overlevering houdt meestal vast aan een getal van negen Wali's, een "heilig" getal, dat de gedachte oproept aan al-omvattende volkomenheid. De namen van hen, die tot deze groep zouden hebben behoord, worden echter verschillend opgegeven.¹⁵

De Wali's van Java zouden hun middelpunt hebben gehad in de hoog-heilige moskee van Demak, die ook door hen gezamenlijk zou zijn gebouwd. Daar zouden zij hebben vergaderd om van gedachten te wisselen over de mystiek. Teksten die deze gedachten-wisseling weergeven, "Musawaratan" geheten, hebben veel lezers gevonden onder de vromen: er bestaan vele handschriften die "Musawaratan" teksten bevatten.¹⁶

Deze Javaanse vrome legenden hebben weinig waarde voor de geschiedschrijving. De chronologische volgorde der gebeurtenissen wordt volkomen veronachtzaamd. Slechts van de allerbelangrijkste Wali's staat de historiciteit voldoende vast, doordat hunne graven nog steeds plaatsen van verering zijn, en doordat zijzelf of hunne nakomelingen een rol van enige betekenis hebben gespeeld in de Javaanse staatkundige geschiedenis van de 16de en de 17de eeuw. Zij hebben in hunne woonplaatsen het wereldlijk gezag aan zich getrokken: zij zijn "geestelijke Heren" geworden. De voorbeelden van deze ontwikkeling zijn Giri-Grèsik, Kudus en Cërbon; de geschiedenis van deze plaatsen zal in het vervolg van deze verhandeling ter sprake komen. De heilige man van Kadi Langu, bij Demak, Sunan Kali Jaga, en zijn afstammelingen zijn wel geen vorsten geworden, maar hun geestelijke invloed is in Midden Java ten Zuiden groot geweest.

Tomé Pires schrijft zeer weinig over heilige mannen van de Islam. Hij vermeldt, in het begin van de 16de eeuw, dat er na het ontstaan van Moslimse vorstendommen aan de Noordkust van Java (zie de

vorige paragraaf) "Moulanas" uit het buitenland zijn gekomen; zij vestigden zich bij de inmiddels gestichte moskeeën. Ook de Javaanse geschiedkundige overlevering, vastgelegd in de Babad Tanah Jawi (o.a. uitgave Djaya Subrata, I, p. 131), verhaalt van de komst van "Molana's", zelfs uit Mekka. Het is wel aan te nemen dat deze korte berichten en de uitvoerige legenden der vromen op dezelfde personen betrekking hebben. Hierbij is op te merken, dat volgens Pires de godsdienstige leraren uit den vreemde zich pas op Java zijn komen vestigen, nadat er Moslimse gemeenten waren ontstaan, gesticht door godsdienstig gemeenschapsgevoel en bekeringsijver der zeevaarders en kooplieden in de havenplaatsen, de voorlopers. De na hen komende godsdienstleraren zouden de gemeenten hebben bevestigd in het geloof.

In een verhandeling over "Mystics and Historical Writing" heeft A. Johns verband trachten te leggen tussen de val van het Chalifaat van Bagdad in 1258, waardoor de staatkundige eenheid van de Islam definitief vernietigd werd, en een (veronderstelde) pan-Islamietische godsdienstige propaganda van de mystieke broederschappen in de volgende eeuwen.¹⁷ Hij meent dat "the conversion of Indonesia to Islam was very largely the work of the *ṭarīqa's*" (bldz. 41). Het is een feit dat mystiek, zelfs heterodoxe, pantheïstische mystiek, een belangrijke plaats heeft ingenomen in het godsdienstige leven der Javaanse Moslims van de 15de en 16de eeuw af. Dit blijkt uit de Javaanse letterkunde. Er is echter weinig grond om aan te nemen, dat de bekende georganiseerde mystieke broederschappen van de Islam reeds in de 15de eeuw op Java actief zouden zijn geweest. In de Bantëse Hikayat Hasanuddin worden de *ṭarīqa's* wel hier en daar vermeld (bldz. 156, 177 en 178); dit zijn echter misschien later ingevoegde aantekeningen. In andere oude verzamelingen van Javaanse geschiedkundige overleveringen zijn geen berichten over *ṭarīqa's* gevonden. Volgens Drewes ("Mysticism and Activism", bldz. 300) is de *Shaṭṭārīya* orde uit Medina in het midden van de 17de eeuw op Java bekend geworden.

Men mag veronderstellen dat de godsdienstleraren, die in de 15de en 16de eeuw naar Java kwamen, behoorden tot de groep van reizende studenten en geleerden die de Moslimse wereld plachten door te trekken, wetenschap verzamelend en ook onderricht gevend, en daarbij hun wereldse belang niet uit het oog verliezend. De uitbreiding van de wereld van de Islam, veroorzaakt door de Islamisatie van de Indische Archipel, zal niet onopgemerkt gebleven zijn in hun kringen. Aan de hoven van nieuwe Moslimse vorstendommen langs de kusten van de eilanden vonden zij vaak een goed onthaal als raadslieden op geestelijk gebied.

Door hun verkeer te midden van vreemde volkeren, op hun reizen, wereldwijd geworden, konden zij ook nuttige adviseurs en zelfs medewerkers zijn voor hun gastheren bij het beheer van goederen en het leiden van ondernemingen.

Bij een vrij lang verblijf op een plaats vond er vaak een huwelijksverbintenis plaats van de geëerde en nuttige vreemdeling met een dochter of een zuster van de plaatselijke machthebber. Het Moslimse huwelijksrecht bood er de mogelijkheid toe. In de legendarische verhalen en romans worden dergelijke verbintenissen herhaaldelijk vermeld.

§ 1-07. *De Moskee van Demak, legende en historie.* Volgens de Javaanse geschiedkundige overlevering, vastgelegd in de Babad's en de Kaṇḍa's, zou het gebouw in één nacht door de gezamenlijke Wali's gebouwd zijn. Het middendak rust, zoals gewoonlijk, op vier grote houten zuilen. Eén daarvan is niet uit één gave boomstam gemaakt; hij is samengesteld uit verscheidene balken, die gebundeld zijn. De legende verhaalt, dat deze zuil de bijdrage is van sunan Kali Jaga. Hij zou de zuil hebben samengesteld uit overgeschoten stukken hout van het werk van de anderen, omdat hij te laat aankwam op de avond van de bouw, om nog gaaf werk te leveren.

In de legenden betreffende de Moskee van Demak neemt sunan Kali Jaga een belangrijke plaats in. Aan hem wordt de verbetering van de gerichtheid van het bedehuis (naar Mekka) toegeschreven. Aan sunan Kali Jaga viel ook het wonderdadige baadje Anta Kusuma ten deel, dat in de moskee uit de lucht kwam vallen te midden van de vergaderde Wali's. De verhalen over deze gebeurtenis verschillen onderling. Dit baadje, ook kyahi Guṇḍil ("de Kale") genoemd, wordt in de overlevering beschouwd als een der p u s a k a's van de Javaanse vorsten. Paněmbahan Sénapati, de eerste onafhankelijke vorst van Mataram, zou in 1590 een overwinning hebben behaald op de pangéran van Madyun, doordat hij dit baadje droeg, dat hem onkwetsbaar maakte. Hij had het gekregen van de paṇḍita van Ngadi Langu, de erfgenaam van sunan Kali Jaga. In 1703 wordt het nog vermeld in een Nederlandse brief als behorende tot de rijks-pusaka's; het werd toen overhandigd aan de nieuwe sunan Mangku Rat III van Kartasura (Dagregisters, 12 november 1703, Arsip Nasional, Jakarta).

Een derde legende betreffende de moskee van Demak, naast het verhaal over de bouw en het baadje, heeft betrekking op het hemelvuur. Van deze legende zijn ook verschillende versies bekend; in alle verhalen is ki gěḍé Séséla de held die de bliksem beetpakt, buiten in het veld.

Hij brengt hem naar de Moskee of naar den Sultan van Demak. Een reliëf, aangebracht boven de Noordpoort van het huidige gebouw, aan de zijde van de begraafplaats, herinnert, volgens de overlevering, aan deze gebeurtenis. De poort, Pintu Blěđèg geheten, zou vroeger de hoofdpoot zijn geweest (S. Wardi, bldz. 30). De bliksem zou, na enige tijd gevangen gehouden te zijn, later ontsnapt of bevrijd zijn. Séséla is een plaats in een landstreek ten Oosten van Demak, waar vulkanische verschijnselen voorkomen (Junghuhn, Java, II, bldz. 272-280). De legendarische ki gěđé Séséla, de Heer van Séséla, staat in hoog aanzien als een voorvader bij de afstammelingen van het Mataramse vorstenhuis. Tot in de 20ste eeuw heeft de Susuhunan van Surakarta tweemaal 's-jaars vuur laten halen van de lamp op het graf van ki gěđé Séséla, om daarmede de lamp vóór zijn eigen huis-heiligdom (k o b o n g a n, p a t a n è n) in het binnenste van de Kraton te ontsteken. Wanneer dit Séséla-vuur in Surakarta aankwam, met een plechtige optocht, maakten vele prinses van de gelegenheid gebruik, om ook hun vuur eraan te ontsteken (B. Schrieke, Naschrift bij: F. D. K. Bosch, "Het Lingga-Heiligdom van Dinaya", TGB, 64, 1924, bldz. 227-286).

Het bliksem-wonder in Demak wordt door de overlevering in verband gebracht met een belangrijke staatkundige beslissing. De verering van ki gěđé Séséla is een dynastieke traditie van het Mataramse vorstenhuis. Het is mogelijk deze verhalen over hemelvuur in verband te brengen, of althans te vergelijken, met voor-Moslimse, Hindu-Javaanse voorstellingen omtrent het "glanzend beginsel der Heerschappij" (Schrieke) en de "glans uitstralende Lingga" van Shiwa (Bosch).

Tot in de 19de eeuw is de heilige Moskee van Demak een middelpunt geweest voor de oud-gelovige Moslims in Midden-Java. Zelfs werd in die kringen een bezoek aan Demak, en de graven der heilige mannen daar, op één lijn gesteld met de bedevaart naar Mekka. De naam Kudus, die in de 16de eeuw gegeven is aan een ander Moslims religieus centrum niet ver van Demak, is ontleend aan al-Quds, de Arabische naam van Jeruzalem, ook een heilige stad van de Islam.

Vermeldenswaardig is nog een uitspraak, volgens een Javaanse Babad (uitgave Meinsma, 1874, bldz. 566) gedaan door Susuhunan Paku Buwana I van Kartasura in 1708, toen hij moest vaststellen, dat zijn voorganger Mangku Rat III, door de V.O.C. Regering in Batavia naar Ceylon verbannen, alle rijks-pusaka's had meegenomen. Paku Buwana I zou hebben gezegd, dat alleen de Moskee van Demak en de heilige graven van Ngadi Langu onmisbaar zijn als pusaka's (ugěré pusaka ing tanah Jawa). Hij heeft in 1710 het gebouw laten herstellen en het dak

van nieuwe sirappen (houten dakbedekking) laten voorzien. In 1688 zou, volgens een bericht uit V.O.C. bron, sunan Mangku Rat II, na de dood van kapitein Tack in Kartasura, aangeboden hebben om zijn trouw aan de met de V.O.C. gesloten verdragen te gaan bezweren in de Moskee van Demak (Kapitein Tack, 1935, p. 142, noot 4).

De vermelde legenden en overleveringen zijn belangrijk, omdat zij de grote plaats die de Moskee van Demak in de gedachten der Javaanse Moslims in de 17de, 18de en 19de eeuw heeft ingenomen in het licht stellen. Dit feit is een gevolg van de historische ontwikkeling. De Moskee van Demak is het centrale heiligdom geweest van het eerste belangrijke Moslimse vorstendom in Midden-Java. Volgens de overlevering, die wel betrouwbaar lijkt, is de latere hoofdstad Demak in de tweede helft van de 15de eeuw gesticht. Zij is betrekkelijk spoedig een centrum van handel en verkeer, en een religieus middelpunt van de opkomende Moslimse middenstand geworden. De expansieve staatkunde van de vorsten van Demak reikte in de bloeitijd ver over West-, Midden- en Oost-Java. Zij ging gepaard met propaganda voor de Islam, want de vorsten en hun volgelingen, zelf neophieten, waren vervuld van geloofsijver. Het is zeer waarschijnlijk dat de Demakse heersers in de Moskee een symbool van hun Moslims Koningschap hebben gezien. Het is van weinig betekenis of het oudste bedehuis in Demak door de eerste vorst gesticht is of door een ander; de grote plaats die de Moskee in de volgende eeuwen is gaan innemen in de Javaanse wereld dankt hij in oorsprong aan de Demakse dynastie.¹⁸

De boven vermelde legenden, die verband leggen tussen de Moskee van Demak en de Javaanse Wali's (de bouw, en het baadje Anta Kusuma), zijn te beschouwen als behorende tot de stichtelijke letterkunde van de oud-gelovige vereerders van de Heiligen, in het bijzonder van sunan Kali Jaga, de apostel en patroon van Midden-Java ten Zuiden. Toen de staatkundige macht van de vorsten van Demak in de tweede helft van de 16de eeuw ten onder ging, heeft de toen reeds diep gewortelde heiligen-verering gemaakt dat de Moskee van Demak zijn plaats als religieus middelpunt in Midden-Java behield.

De Bantëse geschiedkundige overlevering (Hikayat Hasanuddin) bevat mededelingen over de *i m ā m*'s van de Moskee van Demak in het laatste kwart van de 15de en het eerste kwart van de 16de eeuw. Zij zullen in een van de volgende paragrafen besproken worden. Het bestaan van deze overlevering bewijst, dat in dat tijdperk de Moskee en zijn bestuurders van veel belang geacht werden.

Volgens een recente Indonesische verhandeling over het bouwwerk

van de hand van S. Wardi, een belangstellende die blijkbaar ter plaatse goed bekend is, bevindt zich bij de p a n g i m a n (mihrab) van de Moskee van Demak, in de muur ingemetseld, een tableau dat een c a n d r a s a n g k a l a bevat: de aanduiding van een jaartal door middel van de afbeelding van concrete zaken, wier namen in het Javaans getalwaarden hebben. Volgens S. Wardi bevat deze c a n d r a s a n g k a l a afbeeldingen van een hoofd, een voet, een lichaam en een staart, en dit geheel zou het Javaanse jaartal 1401 aanduiden, dat overeenkomt met 1479 A.D. Op een dergelijke wijze zou op de hoofddeur van de Moskee van Demak, in hout, het jaartal 1428 A.J., d.i. 1506 A.D. aangeduid zijn. Deze jaartallen lijken wel geloofwaardig: zij vallen in het tijdperk van de opkomst en de eerste krachtsontwikkeling van het Demakse vorstendom. Misschien mag men aannemen dat er in het begin van de 16de eeuw een verfraaid en vergroot bouwwerk is gezet, om een oude mihrab van 30 jaar tevoren heen. Het jaartal 1506 komt vrij goed overeen met 1507, het jaar waarin de koning van Demak (Tranggana) aanwezig zou zijn geweest bij de inwijding van de (vernieuwde) Moskee (zie par. 2-05).¹⁸

HOOFDSTUK II

OPKOMST EN BLOEI VAN HET VORSTENDOM DEMAK IN DE LAATSTE DECENNIËN VAN DE 15DE EN DE EERSTE HELFT VAN DE 16DE EEUW

§ 2-01. *Ligging van Demak, ecologie.* Demak ligt gunstig, zowel voor de handel als voor de landbouw. Het distrikt lag vroeger aan de oever van een zeestraat, die het Murya gebergte scheidde van Java. Eertijds moet dit water vrij breed en goed bevaarbaar zijn geweest, zodat men met handelsvaartuigen binnendoor van Semarang naar Rembang kon varen, doch reeds in de 17de eeuw was deze doorvaart niet meer te allen tijde goed bruikbaar.²⁰

In de 16de eeuw moet Demak de stapelplaats geweest zijn voor de handel in rijst afkomstig van de landbouwgebieden aan weerszijden van de ondiepe zeestraat met haar rustig vaarwater. Vermoedelijk is Juwana, in het Oosten, omstreeks 1500 een dergelijk centrum geweest van deze streek. Volgens Pires (I, bldz. 189) is Juwana echter door Gusti Patih, de veldoverste van het niet-Moslimse Majapahitse koninkrijk, verwoest en ontvolkt omstreeks het jaar 1513. Dit moet een der laatste krachtsinspanningen geweest zijn van het oude rijk. Na de ondergang van Juwana zal Demak onbetwist meester geweest zijn van de zeestraat ten Zuiden van het Murya.

Japara is gelegen aan de Westzijde van het gebergte dat eertijds het eiland Murya was. Het bezat een veilige rede, door (oorspronkelijk) drie kleine eilandjes beschut. De rede van Japara lag gunstig voor de grotere handelschepen die langs Java's Noordkust voeren op hun vaart naar de Grote Oost en terug naar het Westen. In de 17de eeuw, toen door de aanslibbing de doorvaart ten Zuiden van de Murya niet meer te gebruiken was voor grotere schepen, is Japara de zeehaven van Demak geworden. Tezamen vormden zij in de 16de en 17de eeuw een machtige twee-eenheid.

De verbinding van Demak met het binnenland van Midden-Java werd gevormd door de rivier de Sérang (ook onder andere namen

bekend), die thans tussen Demak en Japara in de Javazee uitmondt. Deze rivier is tot ver in de 18de eeuw bevaarbaar gebleven voor kleinere handelsvaartuigen, tenminste tot Godong. Haar bronrivieren ontspringen in het Midden-Kalksteengebergte. Aan de Zuidzijde van dat gebergte liggen de oude Midden-Javaanse landschappen Pëngging en Pajang. Vrij goed voor karren berijdbare wegen leidden reeds in de oude tijd over de lage waterscheiding van het dal van de Sérang en de Lusi naar het dal van de Bëngawan, de Sala-rivier, die de verbinding vormde tussen Midden-Java ten-Zuiden en Oost-Java.²¹

De oogsten van de rijstvelden zijn in het Demakse vermoedelijk ook in de oude tijd reeds goed geweest. Er was voldoende gelegenheid voor bevoeïing. De heersers van Demak konden de rijstvoorraden, die zij nodig hadden voor eigen gebruik en voor de handel, bovendien zonder veel moeite aanvullen uit het binnenland, wanneer zij de binnenlandse verbinding met Pëngging en Pajang beheersten.

§ 2-02. *Bronnen van de geschiedschrijving van de regeringen der eerste Dëmakse vorsten, legende en historie.* De opkomst van het eerste Moslimse vorstendom in Midden-Java, in Demak, heeft van de 17de eeuw af de aandacht gehad van Javaanse verhalen-vertellers en geschiedschrijvers. In de 17de eeuw was de hegemonie in Midden- en Oost-Java in handen gekomen van de vorsten van het binnenlandse Mataram. Banten, in West-Java, is nooit aan Mataram onderhorig geworden, maar de andere haven-vorstendommen langs Java's Noordkust zijn in de loop van de 17de eeuw alle veroverd, of ze hebben noodgedwongen de oppermacht van de Mataramse vorsten erkend. De opkomst en de langdurige heerschappij van het tweede grote Moslimse vorstenhuis in Midden-Java, Mataram in de "Vorstenlanden", heeft de vormgeving van de Javaanse geschiedschrijving in de 17de en volgende eeuwen beïnvloed in deze zin, dat het tijdperk vóór Mataram als minder belangrijk werd beschouwd. In de B a b a d's zijn de eeuwen vóór het optreden van de eerste vorst van Mataram gevuld met legendarische verhalen, die de opkomst van het vorstendom van Demak in verbinding brengen met de ondergang van het vóór-Moslimse Majapahit. Radèn Patah, Fattāh, Victor, is de grote held van deze legenden.

Het is niet de bedoeling in deze verhandeling de herkomst van deze legendarische verhalen betreffende Majapahit en Demak, noch hun verwerking in de Mataramse Babad's te bespreken. Het zij voldoende hier aan te tekenen, dat zij voorkomen in K a n d a's, Javaanse Verhalenboeken, die vermoedelijk reeds in de 17de eeuw bekend waren in

Oost-Java en de Pasisir, de gewesten langs de Noordkust.²²

Ofschoon het legendarische en soms sprookjesachtige karakter van deze verhalen duidelijk uitkwam, heeft de Nederlandse geschiedschrijving van Java zich bij gebrek aan beter gedurende de 19de eeuw, en nog langer, gebaseerd op deze Kaṇḍa's en Babad's uit Oost- en Midden-Java. Pas betrekkelijk kort geleden is door het bekend worden van de *Suma Oriental* van de 16de eeuwse Portugese reiziger Tomé Pires duidelijk geworden, dat het mogelijk is een betrouwbaarder geschiedenis van Demak te schrijven (zie noot 14). Het is gebleken dat Pires' mededelingen vrij goed overeenstemmen met wat vermeld wordt in geschiedboeken uit Bantěn, West-Java. De 18de-eeuwse redacties van deze boeken, die voor ons bewaard zijn gebleven, zijn wel enigszins beïnvloed door de machtige Midden-Javaanse, Mataramse letterkundige traditie, maar zij bevatten toch ook oude bestanddelen, die vermoedelijk het historische gebeuren beter weergeven dan de zo wijd verspreide legenden.²³

Tomé Pires en de West-Javaanse geschiedboeken stemmen met elkaar overeen in de mededeling, dat de Demakse dynastie is begonnen met een reeks van drie vorsten. Ter wille van de overzichtelijkheid worden hier eerst de naamlijsten van die vorsten volgens de genoemde schrijvers onder elkaar vermeld. In de volgende paragrafen zullen de berichten over de levens en daden van die vorsten besproken worden.

Tomé Pires vermeldt:

1. een niet bij name genoemde stamvader, afkomstig uit Grēsik.
2. paté Rodin Sr.
3. paté Rodin Jr.

De *Sajarah Banten*, het grootste Bantense geschiedboek, vermeldt ("Crit. Besch.", bldz. 21):

1. een niet bij name genoemde patih van den Koning van China,
2. *a*, Cun-Cèh, sterft jong,
b, Cu-Cu, ook genoemd arya Sumangsang, en Prabu Anom,
3. ki mas Palémbang.

De *Hikayat Hasanuddin*, ook genaamd *Sajarah Banten ranté-ranté*, een kleiner, maar zeer belangrijk Bantens geschiedboek, vermeldt:

1. Cèk Ko-Po uit Munggul,
2. *a*, pangéran Wirata, sterft jong,
b, pangéran Palémbang tuwa, sterft jong,
c, Cèk Ban-Cun,
d, pangéran Palémbang anom, ook genoemd molana arya Sumangsang,

3. molana Tranggana, zoon van 2-d.

De Nederlandse reiziger Cornelis de Bruin heeft in 1706 een bezoek gebracht aan Bantën; hem werden daar de volgende genealogische gegevens verstrekt (die aan de *Hikayat Hasanuddin* ontleend lijken te zijn):

1. Co-Po uit "Moechoel",
2. arya Sumangsang,
3. arya Tranggana.

Ter vergelijking wordt hieronder nog vermeld het drietal dat in de Mataramse legendarische overlevering als vorsten van Demak optreedt. Er zal nu en dan in het vervolg gelegenheid zijn te wijzen op correspondenties tussen dit drietal en de trits van de West-Javaanse geschiedboeken:

1. radèn Patah,
2. pangéran Sabrang-Lor,
3. pangéran Tranggana.

§ 2-03. *Het eerste Moslimse opperhoofd in Demak, legende en historie.* Volgens de Oost-Javaanse Mataramse overlevering zou de eerste vorst van Demak, radèn Patah, een zoon zijn geweest van de laatste (vóór-Moslimse) vorst van Majapahit, in de legenden Bra Wijaya genoemd. Radèn Patah's moeder zou een Chinese prinses zijn geweest, uit de koninklijke zenana van Majapahit. Terwijl zij reeds in verwachting was, zou zij door Bra Wijaya weggeschonken zijn aan een gunsteling, die gouverneur in Palémbang was. Daar werd radèn Patah geboren.

Uit dit vrij ingewikkelde verhaal blijkt dat de vertellers de continuïteit in de dynastieke geschiedenis (Majapahit-Demak) zeer belangrijk achtten. Opmerkelijk is de vermelding van de Chinese afkomst en van Palémbang.

Wat Pires in zijn *Suma Oriental* mededeelt, op grond van in het begin van de 16de eeuw op Java gehoorde verhalen, komt op het volgende neer. De grootvader van de in 1513 in Demak heersende vorst zou van afkomst een "slaaf" uit Grėsik zijn geweest (Pires, bldz. 183, 184 "Slaaf" staat hier vermoedelijk voor kawula, onderhorige.²⁴) Deze man uit Grėsik zou in dienst zijn getreden bij den toenmaligen Heer van Dĕmak (een stadhouder of vazal van den Majapahitsen opperkoning?), die hem benoemde tot *capitan*, en hem uitzond op een expeditie tegen Cĕrbon, dat nog "heidens" was. Cĕrbon zou omstreeks 1470 veroverd zijn, en de zegevierende *capitan* zou van zijn meester in Demak als beloning de titel *paté* gekregen hebben (Pires ver-

meldt veel *paté's*; waarschijnlijk is hiermede *patih* bedoeld²⁵).

Volgens Pires zou in 1513 het bewind in Cërbon in handen zijn geweest van een *lëbé Uça* (Husain? De *patih* uit Demak zou er dus geen dynastie hebben gevestigd?).

Pires schrijft elders in zijn boek (bldz. 424) over de man uit Grësik "elle veio teer a Dema", wat door den Portugesen uitgever Cortesao vertaald wordt met: "he happened to go to Demak". (Pires noemt nergens de man uit Grësik uitdrukkelijk een Moslim. Zijn herkomst uit Grësik, het oudste centrum van de Islam in Oost-Java, duidt daar echter wel op.)

De grote *S a j a r a h B a n t ě n* bevat West-Javaanse geschiedkundige overleveringen, ofschoon vermengd met (latere) ontleningen uit de Oost-Javaanse en Mataramse traditie. In het verhaal over Arya Damar van Palëmbang in de *Sajarah* is een fragment van een overlevering betreffende de eerste vorsten van Dëmak verwerkt (bldz. 19-20 en 24-25). In *C h i n a* zou een zekere Moslimse *sèh J u m a d i l a k b a r* zijn verschenen om de koning tot de Islam te bekeren.²⁶ Dit gelukte niet. Een stem uit de hemel verkondigde dat de Chinese koning heidens zou blijven. *Jumadil-akbar* zou op een schip van een man uit Grësik vertrokken zijn naar Java, maar na zijn vertrek zou de koning overtuigd zijn geworden van de superioriteit van de Islam. De *sèh* zou namelijk op 's konings *d a r p a r a g i* (alun-alun) een *d u r i a n*-pit hebben geplant, die wonderbaarlijk snel opgroeide tot een boom. De Chinese koning zou zijn *patih* hebben uitgezonden om de vertrokken *sèh* te zoeken en hem terug te brengen. De *patih* zou gezocht hebben in Siam, Samboja, Sanggora en (P)Atani, om eindelijk in Grësik aan te komen. De *sèh* was echter reeds verdwenen. In Grësik zou de *patih* uit China met zijn twee zoons *Cun-Cèh* en *Cu-Cu* tot de Islam zijn overgegaan. De *patih* en zijn ene zoon *Cun-Cèh* zouden daar zijn overleden. *Cu-Cu* zou later tot staat en aanzien zijn gekomen.

Het andere belangrijke Bantense geschiedboek, de *H i k a y a t H a s a n u d d i n*, bevat geen uitgebreide verhalen, maar wel veel namen en jaartallen. Deze tekst weet de naam van de Chinese stamvader te noemen: *Cèk Ko-Po* uit Munggul.

Cèk moet een Chinees woord zijn, dat "oom" betekent (volgens Klinkert's Maleis Woordenboek). In het Maleis is het in de vorm *ěncèk* nog in gebruik als beleefde aanspraaktitel: mijnheer, mevrouw.

In *M u n g g u l* zou men Mongolië kunnen herkennen. De naam "Moechoel", die de reiziger Cornelis de Bruin vermeldt, zou wel een verbastering hiervan kunnen zijn. Een andere 17de-eeuwse Nederlander,

Hendrick van der Horst, tolk van de V.O.C.-Regering in Batavia, schrijft dat hem gezegd is, dat de stamvader kwam uit "de landschap Mogael, grensende aen Arabiën". Blijkbaar heeft men enige geografische namen die wat op elkaar lijken verward.

Uit deze spaarzame maar belangwekkende berichten uit de 17de eeuw, en uit West-Java, valt op te maken, dat in die tijd de herkomst uit "China" van de stamvader van de Demakse dynastie geloofwaardig was. Hij was reeds Moslim toen hij zich in het distrikt van Demak vestigde en tot aanzien kwam als *patih* van de vorst (wie dat dan ook geweest is). Hij zou uit Oost-Java (Gresik) naar Demak zijn gekomen. Het is aannemelijk dat hij zijn leven lang niet alleen het oppergezag van de koning van Majapahit maar ook het gezag van een plaatselijk Heer (een gouverneur of vazal des konings) boven zich erkend heeft. Hij zou zelf nog geen vorst geweest zijn, maar een invloedrijk man van Chinese afkomst behorende tot de vermogende middenstand van handelaren. Hij zou in het laatste kwart van de 15de eeuw in Demak geleefd hebben.

§ 2-04. *De tweede Moslimse heerser van Demak, legende en historie.* In de *Kaṇḍa's* en *Babada's* van Oost- en Midden-Java wordt de tweede vorst van Demak, de opvolger van de legendarische radèn Patah, pangéran *Sabrang-Lor* genoemd. Deze naam is blijkbaar afgeleid van de plek van zijn woonplaats, "aan de overzijde (van het water) in het Noorden". Van hem weet de Babad overlevering niets bijzonders te vertellen.

In de *Suma Oriental* van Tomé Pires verschijnt als tweede vorst van *Děmak paté Rodim* (of *Rodin*) Sr. (bldz. 195). Pires noemt hem "persona de grande syso", een man van grote oordeelskracht, en "cavaleiro", een ridder, een edelman, en een wapenbroeder van *paté Zeinall* of *Zeynall* van Grėsik, de oudste van de *patih's* van Java. Vele zusters en dochters van *paté Rodin* Sr. zouden volgens Pires getrouwd zijn met aanzienlijke *patih's*.

Over zijn staatkundige daden leest men ook bij Pires weinig. Hij zou over een oorlogsvloot van 40 jonken beschikt hebben; die waren alle uit aan hem onderhorige gebieden afkomstig (bldz. 185). Hij zou Japura (ten Noorden van Sindang Laut) door list aan zijn gebied hebben toegevoegd.

In de *Sajarah Bantěn* wordt deze heerser van Demak vermeld in verband met de geschiedenis van Palémbang (bldz. 21). *Ki Dilah*, de vazalvorst van Palémbang, zou in gebreke zijn gebleven om zijn

opwachting te maken bij de opperkoning in Majapahit in de maand waarin hij verwacht werd. Daarom zou de opperkoning aan de gezaghebber in Dĕmak, C u - C u genaamd, opdracht hebben gegeven om de heerser van Palĕmbang tot de orde te gaan roepen. Dit gelukte: Ki Dilah zou zich hebben onderworpen toen Cu-Cu in Palĕmbang verscheen met de gong Mésa Lawung, denkende dat de koning zelf in aantocht was; hij ging mee naar Majapahit. C u - C u kreeg als beloning voor zijn diensten de naam arya S u m a n g s a n g; de koning zou hem zelfs een Majapahitse prinses tot vrouw gegeven hebben.

De Sajarah Bantĕn vertelt nog verder: arya D i l a h van Palĕmbang zou naderhand weer rebels geworden zijn, en de opperkoning zond opnieuw C u - C u S u m a n g s a n g op hem af. Deze tweede maal zou het gelukt zijn door de vlammen van de pusaka kris K a l a C a n g a k, arya Dilah te bewegen zich te onderwerpen. Als beloning voor deze tweede overwinning zou Cu-Cu Sumangsang de aanzienlijke titel P r a b u A n o m hebben ontvangen van de opperkoning van Majapahit. Zijn inmiddels geboren zoon zou bij die gelegenheid de naam k i m a s P a l ĕ m b a n g hebben ontvangen.

In de S a j a r a h B a n t ĕ n (bldz. 22) volgt op dit verhaal nog de mededeling, dat de Moslimse P r a b u A n o m van Dĕmak de koning zou hebben willen overreden om tot de Islam over te gaan; maar de oude koning weigerde dit te doen. Hiermede eindigt de episode van C u - C u van Dĕmak in de S a j a r a h B a n t ĕ n.

Dezelfde S a j a r a h bevat echter hierna (bldz. 25) nog een ander verhaal dat ook op Dĕmak betrekking heeft. De Heilige van N g a m p ě l D ě n t a zou een zijner leerlingen opgedragen hebben een Moslimse vestiging te gaan stichten in Bintara (bij Demak). Die vestiging zou binnen korte tijd zijn gegroeid tot een belangrijke plaats. Dit kwam ter ore van L ě m b u S o r a en deze zou het hebben bericht aan de koning van Majapahit. De koning zou de pionier de titel van t a ṅ ḍ a van Bintara hebben gegeven.²⁷

Het verhaal in de Sajarah Banten gaat nog verder. De t a ṅ ḍ a van Bintara zou met zijn Moslimse aanhang een samenzwering hebben beraamd tegen de "heidense" vorst. Op een nacht overvielen zij hem in zijn vorstelijke woning. De vorst verloor het leven, maar zijn zoon L ě m b u P ě t ě n g werd gespaard; hij zou later door de t a ṅ ḍ a van Bintara als zoon zijn aangenomen.²⁸

De H i k a y a t H a s a n u d d i n bevestigt dat de tweede heerser over Dĕmak bekend is geweest onder de naam arya S u m a n g s a n g, en vermeldt in verband met zijn optreden ook de plaatsnaam P a l ĕ m b a n g.

Uit deze mededelingen van Pires en de West-Javaanse geschiedboeken is niet veel met zekerheid op te maken over het leven van de tweede heerser over Demak. Belangrijk is het, natuurlijk, te weten, wanneer Demak een zelfstandig Moslims vorstendom geworden zou zijn. Aangenomen dat Cèk Ko-Po, de stamvader, nog onder het gezag van een plaatselijk Heer van Demak heeft gestaan, zou men kunnen veronderstellen, dat zijn opvolger C u - C u S u m a n g s a n g degeen is geweest, die zich zelfstandig heeft gemaakt. Pires schrijft hier echter niet over. Het laatst vermelde verhaal van de S a j a r a h B a n t è n, over de tañða van Bintara die een vorst zou hebben overvallen en gedood, zou misschien een herinnering kunnen bevatten aan wat er gebeurd is. Pires' mededeling, dat in sommige gevallen de Moslimse middenstand met geweld het "heidense" gezag opzij heeft geschoven om zelf de macht in handen te nemen, zou op Dëmak betrekking kunnen hebben.

Deze ontwikkeling zou hebben plaats gevonden tegen het einde van de 15de of in het begin van de 16de eeuw.

§ 2-05. *De derde vorst van Demak, Sultan Tranggana, legende en historie.* Volgens de Oost-Javaanse en Mataramse overlevering van Kañða's en B a b a d's heette de derde heerser over Demak T r a n g g a n a of T r è n g g a n a. Hij zou een broeder geweest zijn van zijn voorganger, pangéran Sabrang-Lor; beiden zouden zoons zijn geweest van de eerste, legendarische, heerser, radèn Patah. Over Trënggana weet een overlevering, die vermoedelijk thuis behoort in de kring der oud-gelovige vereerders der Heiligen, te vertellen, dat hij sunan Kali Jaga van Cërbon zou hebben uitgenodigd zich in Kadi Langu, bij Dëmak, te komen vestigen. (Sunan Kali Jaga is in de 17de eeuw beschouwd als de Moslime apostel en schutspatroon van Midden-Java ten-Zuiden).

In de Midden-Javaanse Kañða en Babad overlevering worden Trenggana en ook zijn vader (radèn Patah) wel genoemd naar J i m b u n, een plaats die vermoedelijk in de nabijheid van Dëmak heeft gelegen. Men vindt in deze overleveringen een panëmbahan en zelfs een sultan Bintara Jimbun en Jimbun Sabrang vermeld.²⁹

Volgens een overlevering in een Kanda boek (de Nederlandse vertaling, bldz. 327) zou een Demakse vorst in het Javaanse jaar 1429 (d.i. 1507 A.D.), het derde jaar van zijn regering, aanwezig zijn geweest bij de inwijding van de grote Moskee van Demak. (Zie ook § 1-07, einde.) Het lijkt wel waarschijnlijk dat deze vorst de Trënggana der overlevering is geweest; deze zou dan in 1504 aan de regering zijn gekomen.

Van Trënggana van Demak wordt voorts door Portugese berichten (zie § 2-15) waarschijnlijk gemaakt, dat hij in 1546 het leven heeft verloren in verband met een expeditie naar Panarukan, in de Oosthoek van Java. Zijn poging om deze nog "heidense" havenplaats met geweld bij zijn gebied in te lijven mislukte. Indien deze overlevering op waarheid berust, wat wel waarschijnlijk lijkt, zou Trënggana ongeveer 42 jaar aan de regering zijn geweest.

Misschien is Trënggana van Demak (of anders zijn verwant pangéran Sabrang) ook terug te vinden in een plaatselijke overlevering uit het bergachtige binnenland van Banyumas, op de grens met de Sundalanden, de B a b a d P a s i r.³⁰ Volgens deze overlevering zou de vorst van Pasir, die B a n y a k B ë l a n a k heette, zich vrijwillig tot de Islam hebben laten bekeren door de Moslimse Heilige M a k d u m, die met dat doel naar het verre binnenland gezonden zou zijn door de vorst van Dëmak. De vorst van Pasir zou onder invloed van zijn geestelijke leidsman een ijverig voorvechter van de Islam in de Oostelijke Sundalanden, tot aan de C i T a r u m toe, geworden zijn. Hij zou zelfs tot in Oost-Java, in Pasuruhan, op gezag van de Moslimse koning van Demak zijn macht hebben doen voelen. Hij zou een prinses van Paði tot vrouw hebben gekregen, en hij zou mede hebben gewerkt aan de bouw van de Moskee van Dëmak. Als beloning voor zijn diensten zou hij van de koning de titel S é n a p a t i M a n g k u B u m i hebben gekregen; hij zou gezag hebben gehad over het Westelijk gedeelte van het rijk, in het binnenland, van U d u g - u d u g K r a w a n g aan de C i T a r u m tot aan de T u g u M ë n g a n g k a n g, de bergen Sumbing en Sëndara in Midden-Java.

Tot zover de Midden- en Oost-Javaanse overleveringen die (geheel of gedeeltelijk) betrekking hebben op de derde heerser van Dëmak.

De Portugese reiziger Tomé Pires is een tijdgenoot van deze vorst geweest. Hij noemt hem p a t é R o d i n Jr.

Volgens Pires' schatting zou hij omstreeks 1483 geboren zijn. De Portugese reiziger had omstreeks 1515, toen hij de bouwstoffen voor zijn S u m a O r i e n t a l verzamelde, geen hoge dunk van deze derde heerser van Demak. Hij vond dat de vorst zich teveel aan de genoegens van zijn harem overgaf, in weelde en overdaad leefde, en de staatszaken veronachtzaamde. Volgens Pires was de zeemacht, die tijdens de regering van p a t é R o d i n Sr. nog 40 jonken groot was geweest, onder zijn opvolger, in 1513, tot 10 jonken geslonken. Daar de Portugese reiziger van Java vertrok voordat de regering van de derde vorst van Demak voor de helft voltooid was, kon hij geen oordeel vormen over het geheel van deze periode.

De West-Javaanse, Bantense geschiedkundige overlevering heeft over de derde heerser van Demak weinig mededelingen. In de grote *S a j a r a h B a n t e n* zijn geen verhalen te vinden die met hem in verband gebracht kunnen worden. In de *H i k a y a t H a s a n u d d i n* (bldz. 174) wordt vermeld, dat hij 63 of 66 jaar oud zou zijn geworden.

Uit deze gegevens, verschaft door de verschillende Javaanse overleveringen en de onvolledige berichten van Pires, zou men slechts kunnen opmaken, dat de derde vorst van Demak, bij het nageslacht bekend als *T r ě n g g a n a*, van ongeveer 1504 tot 1546 aan de regering is geweest. In dat tijdperk is het gebied van het koninkrijk uitgebreid naar het Westen en naar het Oosten, en de Moskee van *D ě m a k* is gebouwd (of herbouwd) als symbool van de Moslimse heerschappij.

Intussen staat het vast, dat er in de eerste helft van de 16de eeuw belangrijke gebeurtenissen hebben plaats gevonden, die in de Javaanse overlevering niet of nauwelijks worden vermeld, of zij worden niet met de derde vorst van Demak in verband gebracht. Het zijn: de verovering van Malaka door de Portugezen en de ondergang van de oude hoofdstad Majapahit. In de volgende paragrafen zal aan het verband van deze gebeurtenissen met de geschiedenis van Demak aandacht geschonken worden.

§ 2-06. *De verhouding tussen de vorsten van Demak en de vorsten van Japara omstreeks 1500. De verloren zee-oorlog tegen de Portugezen in Malaka.* De Portugese schrijvers uit het begin van de 16de eeuw maken herhaaldelijk melding van de heersers van Japara, blijkbaar omdat de Portugese zeevaarders deze havenplaats betrekkelijk goed kenden. *P a t é U n u s* (vermoedelijk *Y u n u s*) is de naam van de heerser die meer-malen genoemd wordt.

Volgens Tomé Pires zou de grootvader van *P a t é U n u s* een man uit de "arbeidende stand" ("homem trabalhador") geweest zijn, afkomstig uit Zuid-West Borneo. Vandaar zou hij naar Malaka zijn gegaan om zijn geluk te beproeven "met zeer weinig adeldom en nog minder geld" ("muy pouca fidallguía e menos fazemda"). De zoon, die hem in Malaka geboren werd, zou in later jaren fortuin hebben gemaakt in de handel op Java; ten slotte vestigde hij zich in Japara. Omstreeks 1470 zou deze fortuinlijke handelsman (nog steeds volgens Pires) de *p a t i h* van Japara hebben laten vermoorden, en hij zou zelf heer en meester in die havenplaats zijn geworden. Een broeder van hem, *P a t é O r o b*, maakte hij tot heerser over Tidunang (ten rechte *T ě d u n a n*). Japara zou destijds een onaanzienlijke plaats van 90 of 100 inwoners geweest

zijn. De nieuwe heerser zou veel volk hebben weten aan te trekken, en hij zou zijn macht ook hebben weten uit te breiden overzee, tot op Bangka en tot plaats en op de kust van Borneo. Hij zou over vele jonken hebben beschikt, maar hij zou toch de vorst van Demak als zijn meerdere hebben beschouwd. Hij zou een zuster van Paté Morob van Rembang (een havenplaats vrij ver ten Oosten van het Murya gebergte) tot vrouw hebben gekregen. Ook de heerser van Tegal (vrij ver in het Westen) zou een verwant van hem geweest zijn.

Een andere Portugese schrijver, de Barros, meent dat de vader van de later zo bekende Paté Unus zich als een zeeschuimer ("cossairo") macht en rijkdom zou hebben verworven, en dat hij verder zeer "aparentado" was (d.w.z. invloedrijk door aangetrouwde familie).

Volgens Tomé Pires zou de bekende Paté Unus pas 17 jaar oud zijn geweest toen hij zijn vader opvolgde, omstreeks 1507. Hij zou een dochter van paté Rodin Sr. van Demak tot vrouw hebben gehad; paté Rodin Jr. zou 5 jaar ouder dan hij zijn geweest.

Pires verhaalt, dat Paté Unus reeds spoedig nadat hij aan de macht was gekomen een aanval op Malaka zou hebben beraamd, wegens een belediging, die een zijner schippers daar zou zijn aangedaan. Malaka had toch nog een Moslimse vorst. De voorbereidingen voor de expeditie zouden 5 jaren in beslag hebben genomen.

Intussen werd Malaka in 1511 door de Portugese onderkoning Afonso d'Albuquerque veroverd. Dit feit zou, volgens Pires, de strijd lust hebben aangewakkerd, omdat de oorlog nu gevoerd zou worden tegen "ongelovigen". Paté Unus zou zich in verbinding hebben gesteld met de voor de Portugezen gevluchte sultan Mahmud Shah van Malaka; hij zou een van diens dochters ten huwelijk hebben gevraagd. (Door een huwelijk met een sultans-dochter zou de zoon van de zeeschuimer zijn wereldlijk aanzien hebben verhoogd.)

Omstreeks de jaarwisseling 1512-'13 heeft de bekende aanval op Malakka plaats gehad, die eindigde met de ondergang van de Javaanse zeemacht. Van de verenigde vloeden van de Midden-Javaanse havenplaatsen en Palémbang keerden er slechts 10 jonken en 10 vrachtschepen terug. Volgens Pires zou Paté Unus een grote gepantserde oorlogs-jonk, die hij had kunnen redden, in Japara op het strand hebben laten zetten ter gedachtenis aan de strijd, die hij gestreden had "tegen het dapperste volk ter wereld".

Het is begrijpelijk dat de Portugese schrijvers veel aandacht hebben besteed aan de oorlog om Malaka, dat in de 16de eeuw het bolwerk van hun macht in Zuid-Oost Azië zou worden, en aan de jonge krijgs-

haftige vlootvoogd uit Japara, die hun de pas veroverde stad kwam betwisten. Paté Unus wordt na de Malaka-episode in de Portugese geschriften echter nauwelijks meer genoemd. De Italiaan Pigafetta, die als piloot dienst deed op de vloot van Magelhaens, schrijft over de tegenstander der Portugezen vóór Malaka als over een koning van Majapahit (!) die reeds vóór 1522 was overleden. (Pigafetta is zelf nooit op Java geweest; de mededelingen van zeevaarders in de Grote Oost, die hij hoorde, kunnen allicht verward en onnauwkeurig geweest zijn.)

Noch in de West-Javaanse, noch in de Oost-Javaanse en Mataramse geschiedkundige overlevering komt de naam Paté Unus voor. Trouwens, Japara noch de zee-oorlog tegen Malaka nemen in de Javaanse overlevering over het eerste kwart van de 16de eeuw een plaats van betekenis in. Eén bericht uit Javaanse bron, dat misschien op deze episode uit de Javaanse geschiedenis betrekking heeft, is een aantekening bij het jaar 1521 in de "Chronological Table" in Raffles' "History of Java". Men mag aannemen dat deze jaartallen-lijst berust op een Javaanse "Babad Sangkala". Volgens deze aantekening zouden er in 1521 drie Javaanse vorsten zijn overleden, maar hun namen of vorstendommen worden helaas niet genoemd. Het is denkbaar dat Paté Unus een van de drie vorsten is geweest.

Aannemende, op grond van de Portugese schrijvers, dat Paté Unus van Japara een belangrijk man in de Javaanse geschiedenis moest zijn geweest, heeft Rouffaer getracht hem terug te vinden in de Javaanse overlevering. Rouffaer waagde de veronderstelling, dat de naam pangéran S a b r a n g-L o r van de overlevering op de vorst van Japara duidt, die de Portugezen Paté Unus noemden. Volgens de Oost-Javaanse en Mataramse Kaṇḍa en Babad is pangéran Sabrang-Lor de naam van de tweede vorst van Demak, die in de West-Javaanse overlevering Cu-Cu of Sumangsang wordt genoemd, en in de Suma Oriental van Pires: Paté Rodin Sr. (zie boven, § 2-04). Volgens de Babad en Kaṇḍa verhalen zouden pangéran Sabrang-Lor en pangéran Trénggana, de derde vorst van Demak, broeders zijn geweest.

Het getuigenis van de Portugese reiziger, die een tijdgenoot is geweest, en misschien zowel de derde vorst van Demak als de vorst van Japara gezien heeft, belet ons aan te nemen, dat Paté Rodin Sr. en Paté Unus één en dezelfde persoon zouden zijn geweest (Rouffaer kende de S u m a O r i e n t a l niet, toen hij de boven vermelde veronderstelling uitte). Wel is het mogelijk enig verband te leggen tussen de naam pangéran S a b r a n g-L o r van de K a n d a overlevering en P a t é U n u s van

de Portugese verhalen. De eerstgenoemde naam betekent: "van Over-het-Water, in het Noorden", en volgens de Portugezen zou Paté Unus' grootvader een man van West-Borneo geweest zijn. "Van Over-het-Water" zou misschien ook op Japara betrekking kunnen hebben, dat ten Noorden van Demak ligt; dan zou het verband tussen de pangéran's naam en P a t é U n u s nog nauwer zijn.

Van de pangéran Sabrang-Lor weet de Midden-Javaanse Babad overlevering niets bijzonders te vertellen, maar de West-Javaanse overlevering vertelt over Cu-Cu Sumangsang dingen die doen denken, aan wat volgens de Portugezen Paté Unus of zijn vader zouden hebben gedaan: uitbreiding van de invloeds-sfeer overzee (Sumangsang's tochten naar Palémbang) en gewelddadig optreden tegen het oude gevestigde gezag (de moorden gepleegd op Lěmbu Sora en op de patih van Japara).

Het is wel waarschijnlijk dat Tomé Pires, die een tijdgenoot is geweest, de gebeurtenissen tot ongeveer 1515 vrij juist weergeeft in zijn Suma Oriental. Maar het vervolg van de geschiedenis heeft hij niet meegemaakt, en hij heeft misschien de persoon van Paté Unus, met wie de Portugezen het meest in aanraking zijn gekomen, te hel belicht. Ten aanzien van de Javaanse overleveringen, zowel de Oost-Javaanse en Mataramse als de West-Javaanse, is aannemelijk, dat er in de 17de en 18de eeuw verwarring is ontstaan tussen de verhalen over de met elkaar verwante vorsten van Dėmak en Japara die in de eerste decenniën van de 16de eeuw geleefd hebben. Rouffaer meent op grond van een Portugees bericht te mogen aannemen dat Paté Unus van Japara gedurende enige jaren de macht in Dėmak in handen heeft gehad, en dit is ook wel denkbaar. De Javaanse geschiedkundige overlevering van later eeuwen heeft de jonge vechtlustige bestrijder van de Portugezen in Malaka echter bijna geheel vergeten, misschien mede tengevolge van het feit dat hij (onder de naam pangéran S a b r a n g-L o r?) jong gestorven is.

De overwegingen weergegeven in de §§ 2-02 tot 2-06 leiden ertoe, de volgende lijst van de eerste heersers van Demak, met jaartallen, op te stellen als werk-hypothese. Deze lijst is te vergelijken met de naamlijsten ontleend aan Javaanse en Europese geschriften, welke zijn opgenomen in § 2.02.

1. de stamvader van de dynastie, van buitenlandse ("Chinese") afkomst, C è k K o-P o genaamd, in het laatste kwart van de 15de eeuw,
2. zoon van no 1, C u-C u, S u m a n g s a n g en P a t é R o d i n S r. (een verbastering van Badru 'd-dīn of Kamaru 'd-dīn?) genoemd,

- leefde tot omstreeks 1504, stond aanvankelijk nog onder het nominaal gezag van een Heer, die de koning van Majapahit vertegenwoordigde,
- 3a. zoon (of jongere broeder) van no 2, *Trênggana of ki mas Palémbang* genoemd, leefde tot 1546, maakte zich tot zelfstandig Moslims vorst en Sultan, breidde het gebied van Demak uit naar het Westen en het Oosten, en nam de oude hoofdstad Majapahit in (1527),
- 3b. zwager van no 3a, vorst van Japara, *Paté Unus* (Yunus?) of *pangéran Sabrang-Lor* (?) genoemd, voerde een zee-oorlog tegen de Portugezen in Malaka, werd verslagen (1512/1513), oefende (vermoedelijk) gezag uit in Demak van omstreeks 1518 tot 1521, toen hij stierf.

§ 2-07. *De vorsten van Dëmak als beschermheren van de Islam in Midden-Java.* Het oudste gedeelte, de pangimaman van de hoog-heilige Moskee van Dëmak, zou misschien reeds in het laatste kwart van de 15de eeuw gebouwd zijn (zie boven, § 1.07, en noot 18). Het is duidelijk dat de Moskee zijn grote naam in Midden-Java verworven heeft als centrale rijks-moskee van het eerste Moslimse Koninkrijk in het land. Daarom is het van belang de gegevens te verzamelen, die betrekking hebben op de verhouding van de Demakse vorsten tot de Islam en de groep der Moslimse vromen.

Gemeenten van vromen, die hun middelpunt hadden in een door hen gebouwde moskee, zijn het begin geweest van de Islamisatie van Java.³¹ De gemeenten werden geleid door voorgangers, imām's, die oorspronkelijk hun gezag ontleenden aan hun voorgaan in de vijf verplichte godsdienstoefeningen. Dit geestelijk gezag van de imām's der moskeeën heeft zich reeds in een vroeg tijdperk van de verspreiding van de Islam uitgebreid over het gebied van het maatschappelijke leven: de Islam erkent in principe geen onderscheid tussen het geestelijke en het wereldlijke. Het is veelbetekenend dat in Java de imām's der moskeeën bijna steeds *pangulu's* genoemd worden; pangulu is een Maleis woord, dat in de Maleise landen een "hoofd" in het algemeen aanduidt, zonder geestelijke bijbetekenis.

In de Hikayat Hasanuddin, de beknopte Javaanse geschiedenis van de vorsten van Banten, komt een passage voor, die geheel gewijd is aan vijf imām's van de Moskee van Demak. Hun vermelding in deze Bantense kroniek is in verband te brengen met het feit, dat de samensteller van de Hikayat blijkbaar belang stelde in geestelijke zaken. Misschien heeft hij zelf tot de vrome gemeente behoord. Het is begrijpe-

lijk dat noch de Portugees Tomé Pires, noch latere Nederlandse schrijvers iets hebben aangetekend over voorgangers van moskeeën. De Javaanse berichten kunnen dus niet vergeleken worden met Westerse. De geloofwaardigheid van de mededelingen over de vijf imām's van Dĕmak berust in hoofdzaak op hun karakter van familie-kroniek; zij hebben misschien een oude, authentieke geslachtslijst tot grondslag gehad. Daarom lijkt het wenselijk de berichten over de Demakse imām's in het onderstaande te bespreken in verband met de geschiedenis van het Demakse vorstenhuis.

De eerste imām van de Moskee van Demak zou pangéran Bonang zijn geweest, een zoon van pangéran Rahmat van Ngampèl Dĕnta (Surabaya). Hij zou door de "pangéran Ratu" van Demak tot het ambt geroepen zijn. Na enige tijd zou hij het hebben neergelegd om te vertrekken, eerst naar Karang Kamuning, daarna naar Bonang en ten slotte naar Tuban, waar hij stierf. De Sajah Dalĕm, een geslachtslijst van de vorsten van Mataram-Surakarta, heeft een andere volgorde der woonplaatsen: Surabaya, Karang Kamuning, Tuban, Ngampèl Dĕnta, Demak. Hij wordt ook pangéran Makdum Ibrahim en sunan wadat Anyakra Wati genoemd; hij zou ongetrouwd geleefd hebben, of, althans, geen kinderen nagelaten hebben.³²

Volgens de Hikayat Hasanuddin zouden de volgende vier imāms van de Moskee van Dĕmak allen verwant zijn geweest aan een dochter van pangéran Rahmat van Ngampèl Dĕnta, die naar haar latere woonplaats nyahi gĕdĕ P a ñ c u r a n genoemd werd. Zij zou gehuwd zijn geweest met de pangéran van K a r a n g K a m u n i n g, een godgeleerde van "Atas Angin", uit het Westen, vermoedelijk een Maleier of een man uit India of Arabië herkomstig, die Ibrahim heette. Karang Kamuning zou de residentie zijn geweest van arya Timur, de vorst van Japara. De "pangéran Atas Angin" zou een beschermeling geweest zijn van pangéran Bonang. Op het eind van zijn leven zou hij vertrokken zijn naar Surabaya om daar te sterven, en begraven te worden naast zijn schoonvader pangéran Rahmat van Ngampèl Denta. Zijn weduwe zou met haar gezin naar haar broeder pangéran Bonang in Tuban zijn vertrokken; zij vestigde zich daar in P a n c u r a n, naar welke plaats zij sindsdien genoemd werd. Er worden wonderen van haar verteld, en zelfs de adipati van Tuban zou haar eer hebben bewezen. Ook zij zou op het eind van haar leven naar Surabaya zijn teruggekeerd om bij haar vader en haar echtgenoot begraven te worden.

De tweede imām van de Moskee van Dĕmak zou volgens de Hikayat Hasanuddin de echtgenoot van een kleindochter van nyahi gĕdĕ Pan-

curan geweest zijn. Hij wordt *Makdum Sampang* genoemd. Zijn vader zou uit Majapahit herkomstig zijn geweest. Makdum Sampang zou enige tijd verblijf hebben gehouden bij zijn schoonzuster nyahi Pambarëp, ook een kleindochter van nyahi gedé Pancuran, en de weduwe van Kalipah Husain, die ook weer een godgeleerde van “Sabrang” geweest was. Zij zouden gewoond hebben in *Undung* (vermoedelijk bij het huidige Kudus). Vandaar zou Makdum Sampang verhuisd zijn achtereenvolgens naar *Surabaya*, naar *Tuban* en naar *Demak*, overal het ambt van imām bekleedende. Uit Tuban zou hij vertrokken zijn omdat hij er bezwaar tegen had onder het gezag te staan van de adipati, die zich nog als een onderdaan van de “heidense” opperkoning van Majapahit gedroeg. Daarom zou hij gevolg hebben gegeven aan het beroep van de “pangéran ratu” van Demak om imām van de moskee daar ter plaatse te worden. Op hoge leeftijd overleden, zou hij ten Westen van het beroemde bedehuis begraven zijn.

Makdum Sampang zou als imām opgevolgd zijn door zijn zoon die in de *Hikayat Hasanuddin kyahi gëdèng Pambayuning Langgar* genoemd wordt. Na korte tijd zou hij met zijn moeder naar Japara zijn vertrokken om daar imām te worden. Zij beiden, en na hen andere bloedverwanten, werden daar begraven op de heilige berg Dana Raja.³³

De vierde imām van de Moskee van Demak zou volgens de *Hikayat Hasanuddin* een germain-neef van moederszijde van zijn voorganger geweest zijn, namelijk een zoon van nyahi Pambarëp, die de schoonzuster van Makdum Sampang geweest was. Hij wordt *pangulu Rahmatullah* van *Undung* genoemd. Hij zou door adipati Sabrang Lor tot het ambt geroepen zijn, en hij zou “in de strijd” gesneuveld zijn. Hij werd begraven bij de moskee naast zijn oom Makdum Sampang.³⁴

De vijfde van de lijst van imām's van de Demakse moskee, genoemd in de *Hikayat Hasanuddin*, is de man die naar zijn latere woonplaats *pangéran Kudus* genoemd wordt. Hij wordt ook wel aangeduid als *paṅḍita Rabani*, en hij zou een zoon van pangulu Rahmatullah geweest zijn. Volgens de *Hikayat* zou hij door sèh Nurullah (die later sunan Gunung Jati van Cërbon zou worden) tot het ambt van imām geroepen zijn. De *Sajarah Dalëm*, het geslachts-register van de vorsten van de Mataramse dynastie (dat in zijn huidige vorm pas in de 19de eeuw gecodificeerd is) telt vier generaties tussen sunan Ngampèl en sunan Kudus inplaats van vijf, zoals de *Hikayat* doet. Sunan Kudus wordt beschouwd als een van de voorvaderen (in de vrouwelijke lijn) van de Mataramse vorsten.

De volgende lijst van de vijf imām's van de Moskee van Dĕmak die volgens de Hikayat Hasanuddin tijdens de regering van de drie (of vier) eerste vorsten van het rijk in functie zijn geweest (vergelijk § 2-06, einde) kan het overzicht vergemakkelijken.

1. pangéran Bonang, na 1490, tot 1506/12(?), geroepen door de "ratu" van Dĕmak,
2. Makdum Sampang, 1506/12, tot ca. 1515(?), geroepen door de "ratu" van Dĕmak,
3. kyahi Pambayun, ca. 1515, tot vóór 1521(?), vertrokken naar Japara,
4. pangulu Rahmatullah, vóór 1521, tot 1524(?), benoemd door adipati Sabrang Lor van Japara,
5. sunan Kudus, 1524(?) — bevestigd door sĕh Nurullah, de latere sunan Gunung Jati.

Uit deze aan de Hikayat Hasanuddin ontleende gegevens is op te maken, dat de eerste imāms' waarschijnlijk in een afhankelijke positie ten opzichte van de vorsten van Demak, hun beschermheren, hebben geleefd. Naderhand (misschien toen hun wereldlijk gezag over de groeiende gemeente der vromen rondom de Moskee toenam) zouden zij zich iets onafhankelijker hebben gedragen, en aansluiting hebben gehad met geestelijke heren in andere steden. De laatstgenoemde van de lijst van vijf imām's heeft volgens de Javaanse overlevering een belangrijke rol gespeeld bij de verovering van de oude "heidense" koningsstad Majapahit.³⁵

§ 2-08. *De Moslimse Sultans-titel van de derde vorst van Dĕmak, optreden van de latere sunan Gunung Jati van Cĕrbon.* Contemporaine Portugese berichten over deze gebeurtenis ontbreken geheel, zoals te begrijpen is. De mededelingen van latere Portugese schrijvers over sunan Gunung Jati (die zij Falatehan of Tagaril noemen) zullen besproken worden in de schets van de geschiedenis van Cerbon, in hoofdstuk 7. Daar zullen ook de Javaanse overleveringen over de afkomst en het leven van deze merkwaardige man ter sprake komen.

De "verheffing" van de vorst van Demak tot Sultan wordt vermeld in de Bantĕnse Hikayat Hasanuddin (bldz. 169/70). Pangéran Bonang

zou (in 1524?) de vorst van Demak hebben bewogen om een bezoek te gaan brengen aan de heilige man van Gunung Jati, die sèh Nurullah genoemd wordt in de tekst. Bij deze gelegenheid zou Nurullah den vorst de titel en naam Sultan Ahmad Abdu'l-Arifin gegeven hebben. De titel "emperor", die de Portugese schrijver Mendez Pinto in 1546 aan de vorst van Demak toekent, is misschien een weergave van de hoge Moslimse titel.

Overigens zijn een bezoek van de Demakse vorst aan Cerbon en bemoeienis van pangéran Bonang met deze zaak onwaarschijnlijk te achten op grond van de chronologie. Wel is het denkbaar dat sèh Nurullah (die in later jaren sunan Gunung Jati zou worden) in Demak is geweest en invloed heeft gehad aan het Hof van de pas sinds enige tientallen jaren tot de Islam bekeerde vorstelijke familie. Volgens de Javaanse overlevering zou sèh Nurullah de bedevaart naar Mekka volbracht hebben (wat in die tijd van slechte verbindingen waarschijnlijk een grote uitzondering was). Indien dit bericht op waarheid berust, zou hij in de heilige stad van de Islam vernomen kunnen hebben, dat de Turkse Sultan Selim I, de Grote, in 1517 Egypte veroverd had, en zich sindsdien als Chalief beschouwde. Deze versterking van het centrale gezag in de Moslimse wereld zou ertoe geleid kunnen hebben, dat sèh Nurullah, teruggekeerd in de Archipel, onder de indruk van het Moslimse internationalisme, de vorst van Demak heeft aangespoord om zich te gedragen als een waarlijk Moslims koning. De Arabische titel en naam zouden te beschouwen zijn als bezegeling van het voornemen om van Dëmak de hoofdstad van een Moslims koninkrijk te maken.³⁶

Men zou kunnen vermoeden dat de heilige Moskee van Demak in dit plan een belangrijke plaats heeft ingenomen. Immers, volgens de Javaanse overlevering zou de vierde imām, die mede zou strijden in de oorlog tegen het "heidense" Majapahit, door de Sumatraan sèh Nurullah (of onder zijn invloed) tot het ambt van p a n g u l u (Maleise titel!) van de moskee-gemeenschap van Dëmak geroepen zijn.

§ 2-09. *De verhouding tussen het Moslimse Demak en het oude, "heidense" koninkrijk Majapahit, legende en historie.* De Javaanse berichten over de nadagen van het oude rijk zijn verward en legendarisch. Zij zijn te vinden in Verhalen-boeken en Babad's die dateren uit de 17de en 18de eeuw, minstens twee eeuwen na de gebeurtenissen waarop zij betrekking hebben. Contemporaine of bijna contemporaine Javaanse geschiedboeken, die de laatste anderhalve eeuw van het bestaan van het laatste "heidense" koninkrijk in Oost-Java (dat ten onder ging

vermoedelijk in 1527) uitvoerig beschrijven, bezien van de "heidense" kant, zijn niet voorhanden. Het slot van de Oud-Javaanse kroniek Pararaton, het "Boek der Koningen", is een jaartallenlijst, waaruit weinig is op te maken.³⁷ Volstaan wordt, in deze verhandeling over het Moslimse Demak, te vermelden, dat de latere Moslimse Kaṇḍa en Babad overlevering in de nadagen van het "heidense" Majapahitse koninkrijk slechts enkele persoonlijkheden plaatst, over wie legendarische verhalen verteld worden. De koningen van Majapahit heten in de Moslimse overlevering Bra Wijaya; er worden enige Bra Wijaya's in opeenvolgende generaties onderscheiden. De Rijksbestuurder van Majapahit, de patih des konings, wordt in de legenden Udara of Mahudara genoemd. Deze naam komt ook voor in de vroeg-Moslimse Damar Wulan roman.³⁸

Van veel meer belang voor een exacte kennis der geschiedenis zijn de mededelingen van de Portugese reiziger Tomé Pires. In de tweede decade van de 16de eeuw, toen hij Java bezocht, bestond het oude koninkrijk nog. Hij noemt de hoofdstad Dayo, en de koning Batara Vigiaja. Deze koning liep, volgens Pires, aan de leiband van de "viso-Rey e Capitam Môr" Gusté Paté, die vroeger ook Paté Amdura of Amdura genoemd werd. Gusté Paté was de schoonvader des konings en ook de schoonvader van de paté van Madura. Zijn zoon heerste over een gebied dat Gama da heette. Gusté Paté's grootvader was reeds een man van betekenis aan het Hof van Majapahit geweest.

Volgens Tomé Pires heeft Gusté Paté veel strijd gevoerd tegen de Moslimse vorsten van Japara, Demak en Tidunang (Těḍunan). De overwinning van de Moslims en de ondergang van de oude koningsstad (in 1527) heeft de Portugese reiziger niet meer meegemaakt; hij was reeds weer van Java vertrokken.

De namen die hij in zijn mededelingen over het oude koninkrijk noemt zijn merendeels gemakkelijk te herkennen. Batara Vigiaja is de Bra Wijaya der Javaanse overlevering, en Amdura is Udara of Mahudara, de legendarische patih. Gama da, het gebied van Gusté Paté's zoon, zou in verband gebracht kunnen worden met Gajah Mada, de naam van de vermaarde Rijksbestuurder uit de 14de eeuw. De betiteling Gusté Paté is te interpreteren als gusti patih.³⁹

Het is intussen merkwaardig dat de naam Majapahit in enigerlei vorm in Tomé Pires' Suma Oriental niet voorkomt. De naam Dayo is de enige die hij gebruikt voor de oude hoofdstad. De mededelingen over het oude koninkrijk, die in het Portugese boek voorkomen, laten echter geen plaats over voor twijfel, of het roemruchte Majapahit is bedoeld.⁴⁰

§ 2-10. *De verovering van de oude koningsstad Majapahit door de Moslims in 1527, legende en historie.* Het is niet te verwonderen dat de ondergang van de oude "heidense" koningsstad in de latere, Moslimse Javaanse Kaṇḍa's en Babad's als een keerpunt in de geschiedenis is beschouwd. Het was het begin van de nieuwe tijd. Als jaartal heeft de Javaanse overlevering 1400 A.J., d.i. A.D. 1478, aangenomen.⁴¹

De Javaanse legenden die betrekking hebben op de verovering van Majapahit door de Moslims zijn in twee groepen te scheiden:

1. de verhalen die alle eer aan de Moslimse "vromen" en in het bijzonder aan de geestelijke Heren van Kudus toekennen;
2. de verhalen die *radèn Patah*, de vorst van Demak, als overwinnaar verheerlijken.

Helaas zijn er geen contemporaine Portugese berichten bekend die licht zouden werpen op deze gebeurtenis. Het is dus onvermijdelijk om te trachten, door vergelijking van de Javaanse verhalen te komen tot een geloofwaardige veronderstelling omtrent de werkelijke loop der geschiedenis.

De verhalen die behoren tot de eerste groep zijn de uitvoerigste. Zij komen voor in Oost- en Midden-Javaanse Verhalenboeken, Kanda's; gedeelten daarvan zijn vermoedelijk reeds in de 17de eeuw geschreven. De belangrijke plaats, die de geestelijke Heren van Kudus, vader en zoon, in de strijd om de oude "heidende" koningsstad Majapahit ingenomen zouden hebben, komt in de Kaṇḍa's duidelijk uit. Door hun uitvoerigheid en vrij concrete mededelingen lijken deze verhalen van de eerste groep geloofwaardiger dan die van de tweede. In de schets van de geschiedenis van Kudus, in het vijfde hoofdstuk van deze verhandeling opgenomen, zullen de Kanda-overleveringen over de verovering van Majapahit, en de heldendaden van de heilige strijders voor de Islam, enigszins uitvoerig besproken worden.

De tot de tweede groep behorende verhalen, waarin *radèn Patah* van Demak de hoofdrol speelt, komen voor in Midden-Javaanse Babad's, dynastieke geschiedenissen van het Mataramse vorstenhuis. Zij zijn beknopter dan de Kaṇḍa verhalen, en zij hebben een legendarisch karakter. Aan bovennatuurlijke invloeden wordt veel aandacht geschonken. Volgens de (verkorte) proza-editie van de Babad Tanah Jawi (Babad Meinsma, 1874, bldz. 45 e.v.) zou Bra Wijaya van Majapahit de vader geweest zijn van *radèn Patah* van Demak. Bra Wijaya zou Patah zijn plicht van gehoorzaamheid onder het oog hebben laten brengen door de adipati van Tërung, een stiefbroeder van Patah van moederszijde, maar zonder resultaat. De adipati zou zich hebben aangesloten bij de Moslims,

in Bintara-Dĕmak verzameld. Van daar zou men gezamenlijk opgetrokken zijn tegen Majapahit: de heersers van Madura, en van Surabaya, arya Téja van Tuban en sunan Giri. Ook de (andere) wali's en de scharen der "vromen" zouden zich aangesloten hebben. Zonder veel weerstand te ontmoeten zouden de Moslims de koningsstad hebben ingesloten, en radèn Patah zou zonder strijd zijn vader's plaats op de troon van het rijk hebben ingenomen. Bra Wijaya zou ten hemel gevaren zijn. Teruggekomen in Bintara-Dĕmak zou sunan Ngampèl Dĕnta, de oudste der wali's, bepaald hebben, dat Patah heerser over heel Java zou moeten worden als opvolger van zijn vader, doch sunan Giri zou eerst in een interregnum van 40 dagen het hoogste gezag in handen moeten hebben, om de nagelaten sporen van het heidendom uit te delgen. De vorst van Dĕmak krijgt als opperkoning van Java de namen Sĕnapati Jimbun Ngabdu 'r-Rahman Panĕmbahan Palĕmbang Saidin Panata' Gama.

Aldus de Babad-overlevering; het legendarische en dynastiek gerichte karakter van het verhaal komt duidelijk uit. Opmerkenswaardig is, intussen, dat ook in de Babad's de Moslimse vromen en geestelijke heren vermeld worden als medewerkers in de onderneming tegen het laatste bolwerk van het "heidendom". De Bantĕnse Hikayat Hasanuddin die, zoals meermalen, zeer kort is in haar berichtgeving over de strijd tegen Majapahit, vermeldt ook, zowel de vorst van Demak, als een maulana Bagdad en de waliyu'llahi.

Wanneer men de Javaanse verhalen over de ondergang van Majapahit met elkaar vergelijkt wordt het aannemelijk, dat de geloofsijver van groepen Moslimse vromen, middenstanders, geleid door voorgangers, oorspronkelijk imām's van moskeeën, naast de staatkundige strevingen naar gebiedsuitbreiding en onafhankelijkheid van de jonge Moslimse vorstenhuizen in Midden-Java, de gezamenlijke krachtsinspanning hebben mogelijk gemaakt, waardoor de krijgsmacht van het oude "heidense" koninkrijk is verslagen. Het is denkbaar dat de Moslimse heerser van Demak er niet toe over zou zijn gegaan ten strijde te trekken tegen zijn "heidense" opperheer (die hem vermoedelijk niets in de weg legde), indien hij daartoe niet was aangezet door geestelijke leiders van de vrome gemeente. De Demakse vorsten waren zelf voortgekomen uit het midden van de vromen. De geestelijke Heren van Kudus stamden uit het geslacht van de imām's of pangulu's van de heilige Moskee van Dĕmak.

In de loop der geschiedenis is in Midden-Java het gezag der pangulu's en andere geestelijke heren verminderd, in vergelijking met het gezag der wereldlijke heersers. Daardoor is het begrijpelijk, dat in de 17de en

18de eeuw de eer van de overwinning van de Islam op het "heidense" Majapahit bijna geheel werd gegeven aan de legendarische vorstelijke held radèn Patah van Dĕmak.

Bij gebrek aan betere inlichtingen hebben ook de Europese geschiedschrijvers (Raffles, Hageman, Veth) nog lang aangenomen, dat het overgeleverde jaartal van de val van Majapahit, 1400 A.J., d.i. 1478 A.D. juist of ten naaste bij juist was. Men dacht dat de val van Majapahit en de opkomst van Demak in nauw oorzakelijk verband met elkaar hadden gestaan, en dat deze feiten tezamen chronologisch in één jaar konden worden geplaatst. Rouffaer is de eerste geweest die de ondergang van Majapahit gissenderwijs in de 16de eeuw heeft geplaatst, omstreeks 1520. Na hem heeft Krom duidelijk gemaakt dat dit jaartal nog te vroeg is.

In een Portugees verslag van een reis naar de Molukken van Loaisa in 1535, uitgegeven in de "Coleccion" van M. F. de Navarrete (deel II, bldz. 245), wordt medegedeeld dat er in Java zowel "heidense" als Moslimse koningen zijn, en dat de grootste onder hen de koning van Dĕmak is, die voortdurend tegen de Portugezen strijdt. Hieruit zou men kunnen opmaken dat in 1535 Majapahit niet meer bestond, althans, geen staatkundige macht van betekenis meer was.

Het jaartal dat het meest waarschijnlijk is voor de ondergang van de oude koningsstad is 1527 A.D. In of omstreeks dit jaar zou volgens de Javaanse jaartallenlijsten (Babad Sangkala), die de veroveringen van de vorst van Demak vermelden, Kaḍiri zijn gevallen. Boven (§ 2-10 en noot 40) is waarschijnlijk gemaakt, dat in berichten van omstreeks 1500 met Daha-Kaḍiri de stad Majapahit bedoeld kan zijn. De naam Majapahit vindt men in de bedoelde jaartallenlijst niet genoemd, terwijl de val van die stad daarin toch zeker wel vermeld zal zijn.

Het jaartal 1527 wint aan waarschijnlijkheid wanneer men het volgende overweegt. In 1528 ontving de Portugese bevelhebber in Malaka enige gezanten van de koning van Panarukan (in de Javaanse Oosthoek), die een verdrag van vrede en vriendschap met hem wilden sluiten (De Barros, decade IV, boek I, cap. 17). Panarukan was sinds meer dan een eeuw een onderhorigheid van Majapahit. Uit het feit, dat er in dit bericht geen melding wordt gemaakt van de opperkoning, zou men kunnen afleiden, dat Panarukan zelfstandig was geworden, doordat Majapahit veroverd was door de Moslims. Misschien is het de bedoeling geweest van de Panarukanse (nog "heidense") vorst om de hulp van de Portugezen te vragen tegen de dreigende aanval van de Moslimse Midden-Javanen. (Deze aanval heeft ook werkelijk plaatsgevonden, in

1546; de vorst van Demak is toen vóór Panarukan of tengevolge van de veldtocht omgekomen).

Een Madurese overlevering, dat in 1450 A.J., d.i. A.D. 1528, het vorstenhuis van Madura de Islam zou hebben aangenomen (zie beneden, § 13-02), is ook merkwaardig in verband met het bovenstaande. Na de val van de oude koningsstad Majapahit lag de weg voor de uitbreiding van het gebied van de Islam in Oost-Java open.

Trënggana is de vorst van Dëmak geweest, tijdens wiens regering deze opmerkelijke overwinning op het oude "heidendom" is behaald. Hij kon zich sindsdien met recht een Moslims koning noemen, niet meer tot onderdanigheid verplicht aan een ongelovige. Het bericht, dat hij als Sultan is erkend door een Moslimse autoriteit als sèh Nurullah lijkt geloofwaardig.

Men mag wel aannemen dat er verband heeft bestaan in de gedachten van Sultan Trënggana en het Demakse Hof in de eerste helft van de 16de eeuw tussen de verwerving van de hoge Moslimse titel, de religieuze verplichting om het gebied van de Islam uit te breiden, en het dynastieke streven naar erkenning als rechtmatige opvolgers van de "heidense" opperkoningen van het oude Majapahitse Huis, die in hun tijd gezag hadden uitgeoefend over het grootste gedeelte van Oost- en Midden-Java.

§ 2-11. *De uitbreiding van het gebied van de vorst van Demak naar het Westen, Pasir.* Uit de Javaanse geschiedkundige overlevering uit Cerbon, en vooral uit de Bantense geschiedboeken, is op te maken, dat de Moslimse hoofdstad Demak het uitgangspunt is geweest van waaruit in de eerste decenniën van de 16de eeuw de landstreken langs de Noordkust van West-Java voor de Islam en voor de Javaanse taal en beschaving gewonnen werden. Het optreden van de in het bovenstaande reeds genoemde sèh Nurullah die later sunan Gunung Jati genoemd zou worden, en van zijn zoon Hasanuddin, die de eerste Moslimse vorst van Bantën zou worden, zijn in deze uitbreiding van de invloeds-sfeer van de nieuwe Moslimse opperkoningen van Demak van de grootste betekenis geweest. In volgende hoofdstukken (7 en 8) van deze verhandeling zal de opkomst van de jonge Moslimse vorstendommen in West-Java geschetst worden.

Een Javaanse overlevering betreffende de geschiedenis van het boven-Sërayu dal in het huidige Banyumas, de Babad Pasir (in § 2-05 reeds aangehaald), verhaalt dat de zoon en opvolger van de eerste Moslimse vorst van Pasir, Sénapati Mangku Bumi, de Islam weer ontrouw zou

zijn geworden. Het Moslimse Demakse gezag zou zijn hersteld door een daartoe door den Sultan uitgezonden krijgsmacht. "Heidense" leiders, genaamd Karang Andul en Binatang Karya (namen die in plaatselijke volksverhalen voortleven) zouden gesneuveld zijn in de strijd tegen de Moslimse indringers. De jonge, afvallige vorst van Pasir zou zijn gevlucht naar Bocor (in het huidige Kebumèn, waar zijn nakomelingen waarschijnlijk nog lang landheren zijn geweest), en een lid van een andere tak van het vorstenhuis zou onder het gezag van de Sultan van Demak de macht in Pasir in handen hebben gekregen.

Het lijkt waarschijnlijk dat deze overlevering de historie juist weer geeft, gezien de plaatselijke bijzonderheden, die erin vermeld worden. Het gewapende optreden van de Midden-Javanen, die het gezag van de Sultan kwamen herstellen of bevestigen, zou te beschouwen zijn als een van de machtoefeningen van de Moslimse opperkoning, zoals er vooral in Oost-Java in de eerste helft van de 16de eeuw geboekstaafd zijn. Evenwel, erkend moet worden dat de chronologie van de geschiedenis van Pasir onzeker is. De Babad Pasir is een legendarische overlevering zonder jaartallen.⁴²

§ 2-12. *De uitbreiding van het gebied van de vorst van Demak naar het Oosten.* Gegevens over deze uitbreiding zijn te ontleen aan de Javaanse jaartallenlijsten (Babad Sangkala). De mededelingen van deze lijsten zijn vaak zeer beknopt, en de erin genoemde namen zijn soms moeilijk te plaatsen. Slechts in enkele gevallen zijn de jaartallen van Babad Sangkala's te verifiëren door vergelijking met contemporaine Portugese berichten. Daar, op zichzelf beschouwd, de jaartallen niet onwaarschijnlijk noch (voor een of ander doel) verzonnen lijken, verdienen zij hier vermeld te worden.⁴³ De volgens de Javaans-Moslimse tijdrekening opgegeven jaartallen der Babad's (A.J.) zijn (zoals overal in deze verhandeling) herleid tot jaartallen A.D.

De strijd om de oude koningsstad Majapahit, die in § 2-10 vermeld is, en in § 4-01, de geschiedenis van Kudus, nog nader besproken zal worden, heeft waarschijnlijk van 1525 tot 1527 geduurd. In de Babad's Sangkala wordt de oude "heidense" hoofdstad in dit tijdperk "Kadiri" genoemd (en bij Tomé Pires "Dayo"); er is echter nauwelijks twijfel mogelijk of Majapahit, bij het huidige Majawarna, is bedoeld.

In 1527 zou ook Tuban, aan de Noordkust, door de krijgsmacht van de vorst van Demak overweldigd zijn. In hoofdstuk 10 zal een schets van de geschiedenis van deze belangrijke havenstad opgenomen worden. De heersers van Tuban, ofschoon reeds tot de Islam overgegaan,

schijnen tot het laatst loyaal gebleven te zijn ten opzichte van de "heidense" opperkoning.

In 1528 zou *Wirasari* bezet zijn. Deze plaats is niet met voldoende zekerheid te localiseren (zie § 3-04, *ki mas Sari*, *adipati van Dëmak*).

In 1529 zou de vorst van *Demak* zelf met zijn krijgsmacht tegen *Gagëlang* zijn opgetrokken. *Gagëlang* is gelijk te stellen met het huidige *Madyun*.

In 1530 zou *Měṅḍaṅkungan* bezet zijn. Deze naam doet denken aan *Měṅḍang Kamulan*, in *Bloro*, een plaats die in mythische verhalen uit Midden-Java vaak genoemd wordt als de oorsprong van het oudste Javaanse vorstengeslacht.⁴⁴

In 1531 zou *Surabaya* onder het gezag van de opperkoning gekomen zijn. *Ngampèl Dënta*, thans een wijk van de stad *Surabaya*, was in 1531 reeds lang Moslims.

In 1535 zou *Pasuruhan* zijn veroverd of bezet.

In 1541 en 1542 zouden de heersers van *Lamongan* (ten westen van *Grësik*), *Blitar* en *Wirasaba* (in het boven- en middenstroomgebied van de rivier de *Brantas*) zich aan de opperkoning onderworpen hebben.

In 1543 zou de "heilige" berg *Pënanngungan*, ten oosten van *Majapahit*, bezet of veroverd zijn. Er zijn aanwijzingen (op grond van gevonden overblijfselen van bouwwerken) dat in sommige, vermoedelijk religieuze gemeenschappen op de hellingen van deze berg tot in de 16de eeuw de "heidense" eredienst in stand gehouden is (zie noot 41 bij § 2-10).

In 1544 zou *Mamënanng* veroverd zijn. *Mamënanng* is een oude naam voor het vorstendom *Kadiri* aan de midden-*Brantas*. Een plaatsnaam *Mënanng*, bij de huidige stad *Kadiri*, herinnert daaraan.

In 1545 zou *Sëngguruh* onder het gezag van de opperkoning zijn gekomen. *Sëngguruh* is de naam van de landstreek aan de bovenloop van de rivier de *Brantas*, waar thans *Malang* ligt. Een wijk van de huidige stad *Malang* heet nog *Sëngguruh*. Volgens de Javaanse overlevering zou in *Sëngguruh* de laatste strijd zijn geleverd tegen de Moslimse krijgsmacht, en wel door volgelingen of familieleden van de laatste "heidense" Rijksbestuurder van *Majapahit*. Op dit punt stemmen de *Kaṅḍa*, de *Babad Sangkala* en de (ook plaatselijke) Javaanse overlevering met elkaar overeen.⁴⁵

In 1546 zou, volgens de *Babad Sangkala*, de verovering van *Blabangan* hebben plaatsgevonden. In feite is in 1546 *Sultan Trënggana*

van Demak omgekomen, waarschijnlijk ten gevolge van een mislukte veldtocht tegen Panarukan. Blambangan is de naam waaronder reeds in de Majapahitse tijd, en nog eeuwen daarna, het Oostelijkste deel van de Javaanse Oosthoek bekend is geweest.

Deze mededelingen van de Javaanse jaartallenlijsten, die niet ongeloofwaardig lijken, kunnen in enkele gevallen nog aangevuld worden met verhalen uit de Babad's. In de prozaversie (uitgave Meinsma, 1874, bldz. 187) wordt verhaald, dat Jaka Tingkir (een krijgsman in dienst van de vorst van Demak, die later vorst van Pajang is geworden) pangéran Timur, een zoon van de vorst van Demak, tot regent over M a d y u n zou hebben gemaakt. Dit zou erop kunnen wijzen, dat er tussen Demak en Madyun verband heeft bestaan. Volgens een plaatse-lijke overlevering van Sětana (bij Ngrambé) zouden de regenten van P a n a r a g a afstammen van Batara Katong en kyahi Watu Aji, wier graven men daar aanwijst, omringd door die van hun nakomelingen. Deze twee stamvaders zouden krijgsoversten van de vorst van Demak geweest zijn, naar Madyun gezonden om de "heidense" kyahi agung's van die streek onder het gezag van de Moslimse opperkoning te brengen.⁴⁶

Minder belangrijk voor de naar vaststaande feiten zoekende geschiedschrijver zijn de verhalen in de zogenaamde Babad Kaḍiri, waarin de (volgens de schrijver) mislukte poging van sunan Bonang om K a ḍ i r i tot de Islam te bekeren wordt vermeld (bldz. 83-86).⁴⁷ Sunan Bonang zou zijn strijd tegen het "heidendom" en zijn propaganda voor de Islam gevoerd hebben vanuit S i n g k a l, een plaats aan de rivier de Brantas. In 1678 vonden de aanvoerders van de Nederlands-Javaanse krijgsmacht, die tegen de "rebel" Truna Jaya in Kaḍiri optrok, in Singkal een moskee, die zij als kruithuis gebruikten. Vermoedelijk was het dus een niet onaanzienlijk stenen gebouw. Het bestaan van een vrij belangrijke moskee in Singkal in de 17de eeuw maakt de legende, dat deze plaats in het begin van de 16de eeuw een middelpunt van Islam-propaganda geweest zou zijn, iets waarschijnlijker.⁴⁸

Ook M a d u r a is in de eerste helft van de 16de eeuw aan het gebied van de Islam toegevoegd. Een schets van de geschiedenis van Madura in de 16de en 17de eeuw zal volgen in hoofdstuk XIII.

Het lijkt aannemelijk dat, na de verovering van de oude koningsstad Majapahit, de nieuwe Moslimse opperkoning van Demak de gewesten in Oost-Java en de Javaanse Oosthoek, die vanouds de belangrijkste provinciën van het koninkrijk geweest waren, onder zijn gezag heeft willen brengen. Daarin zou hij, volgens de Javaanse jaartallenlijsten,

bijna geheel geslaagd zijn. *B l a m b a n g a n*, in het uiterste Oosten van Java, bleef weerstand bieden.

Opmerkenswaardig is, intussen, dat deze Javaanse overlevering van een verovering of bezetting van *G r ě s i k - G i r i* geen melding maakt. Het is denkbaar dat de woonplaats van de heilige sunan Giri ontzien werd; de Chinese voorvader van het Moslimse vorstenhuis zou immers uit *G r ě s i k* naar *D ě m a k* gekomen zijn. In hoofdstuk XI van deze verhandeling zal een schets van de geschiedenis van *G r ě s i k - G i r i* opgenomen worden.

§ 2-13. *Het gezag van de Moslimse koning van Demak overzee in de eerste helft van de 16de eeuw.* De vestiging van de Portugezen in Malaka in 1511 en de verloren zeeslag van de Japara'se vloot in 1512/'13 hebben, zo mag men aannemen, aan het gezag van de vorsten der Javaanse kunststeden in de overzeese gewesten op Sumatra en Borneo afbreuk gedaan. Helaas zijn er tot nu toe weinig duidelijke berichten beschikbaar, die op dit tijdperk van de geschiedenis betrekking hebben. Het is, intussen, waarschijnlijk te achten, dat in de 16de eeuw de verbinding tussen Oost-Java en *P a l ě m b a n g* onderhouden is, in de vorm waarin zij in de tijd van de "heidense" opperkoningen van Majapahit besetaan had. Aan *P a l ě m b a n g* is hoofdstuk XVIII van deze verhandeling gewijd.

Over de verhouding tussen *D ě m a k* en de Zuidkust van Borneo bevat de "Kroniek van *B a n d j a r M a s i n*" legendarische verhalen, die verdienen hier vermeld te worden.⁴⁹ Volgens de Banjarese overlevering zou het gezag van de Moslimse opperkoning van Demak in *B a ñ j a r M a s i n* gevestigd zijn door een daartoe uitgezonden krijgsmacht, die, op verzoek van één van de pretendents naar de troon, kwam interveniëren in een dynastieke twist in het vorstenhuis. De door de Javanen gesteunde pretendent nam de Islam aan. Later zou hij van een Arabisch godgeleerde nog een fraaie Moslimse naam ontvangen hebben. Zolang de opperkoning van *D ě m a k* leefde, zou de *B a ñ j a r e s e* vorst hem jaarlijks door een gezant hulde hebben laten brengen; toen de koning van *P a j a n g* de macht in Midden-Java in handen kreeg, zou hij dit huldebetoon hebben gestaakt.

Het lijkt goed mogelijk, dat deze *B a ñ j a r e s e* overlevering op waarheid berust. De sterke invloed, die de Midden-Javaanse *P a s i s i r b e s c h a v i n g* heeft uitgeoefend in Zuid-Borneo blijkt o.a. uit het plaatselijke idioom, dat vele Javaanse woorden bevat, en uit plaatselijke volksvertoningen.⁵⁰ De verbinding overzee tussen *B a ñ j a r* en de Javaanse

Noordkust is, ongeacht Oost-moesson of West-moesson, het gehele jaar door, dwars over de Java-zee, te onderhouden met zeilschepen. Zolang er in de havenplaatsen aan Java's Noordkust een krachtig Moslims gezag bestond, konden de Javanen zich zonder veel moeite aan de overwal laten gelden.

§ 2-14. *De bemoeienissen van de Demakse vorst met Midden-Java ten-Zuiden in de eerste helft van de 16de eeuw, Těmbayat, Pěngging.* De Javaanse jaartallenlijsten noch andere Javaanse geschiedboeken maken melding van gewapend optreden van de Demakse opperkoning tegen de betrekkelijk nabij gelegen gewesten Pajang, Pěngging en Mataram, die in deze verhandeling samengevat worden onder de benaming Midden-Java ten-Zuiden (van het Měrapī-Měrbabu gebergte). In de 17de eeuw zouden zij opgaan in het koninkrijk Mataram, en nog later zouden deze landstreken "de vorstenlanden" genoemd worden. De staatkundige ontwikkeling van Pajang en Mataram in de 16de eeuw zal geschetst worden in de hoofdstukken XIX en XX van deze verhandeling.

De bekering van deze landstreken tot de Islam is het onderwerp van Moslimse heiligen-legenden die tot hoofdpersoon hebben de heilige man van Těmbayat. Dit is een plaats ten Zuiden van Klatèn; zijn graf, dat daar ligt, is een bedevaartplaats voor de vromen in de omringende landstreken geworden. Sunan Těmbayat, of ki Paṇḍan Arang, zoals hij ook genoemd wordt, behoort niet tot de Negen Heilige Mannen die volgens de vrome legende hun Vergadering in de heilige Moskee van Děmak zouden hebben gehouden. De plaatsen waar de Negen zouden hebben gewoond of zouden zijn gestorven liggen bijna zonder uitzondering in de Pasisir distrikten, de landstreken langs de Noordkust. Niettemin is het, op grond van de betekenis van Těmbayat als bedevaartplaats, reeds in de 17de eeuw geboekstaafd, aannemelijk dat de legende een kern van waarheid bevat.⁵¹ Javaanse jaartallen, gehouwen in bouwstenen van sommige gebouwen van de heilige begraafplaats bewijzen, dat in 1566 de vorst van Pajang, Adi Wijaya, en in 1633 Sultan Agung van Mataram bijdragen hebben geleverd om Těmbayat te vergroten en te verfraaien.

Volgens de vrome legende (waarvan hier slechts enkele fragmenten worden medegedeeld) zou de latere sunan Těmbayat behoord hebben tot het geslacht van de regenten van Sěmarang (dat in de 15de en 16de eeuw nog niet zo belangrijk was als havenstad als later, toen het de plaats van Japara had ingenomen). Hij zou van moederszijde verwant zijn geweest aan het Děmakse vorstenhuis. Onder de invloed van een heilige man (sunan Kali Jaga wordt genoemd) zou hij zich uit de

wereld hebben terug getrokken om, vergezeld door zijn echtgenote, het leven van een zwerfende zoeker naar wijsheid te gaan leiden. Hij zou, na enige avonturen beleefd te hebben, in Wěđi (bij Klatèn) in dienst geweest zijn bij een handelaarster in rijst. Ten slotte zou hij, zich steeds meer tot het geestelijke leven aangetrokken gevoelende, zich als leraar gevestigd hebben bij Těmbayat. Hij zou deze heuvelachtige en vrij onherbergzame streken aan de rand van het kalkgebergte, dat zich langs Java's Zuidkust uitstrekt, in verband hebben gebracht met de Jabal Kat, een gebergte aan het eind van de bewoonde wereld dat in Moslimse legenden vermeld wordt (Jabal Qāf). In Těmbayat zou de heilige man nog 25 jaren hebben gearbeid aan de verspreiding van het geloof voor hij overleed. Volgens een Javaans Verhalen-boek, door Rinkes aangehaald, zou de latere sunan Tembayat in 1512 het bestuur over Sěmarang aan een jongere broeder hebben overgedragen om zich aan de godsdienst te gaan wijden.

Enige bevestiging van deze Javaanse overleveringen is te vinden in de vermelding bij Tomé Pires van een paté Mamèt, een Heer van Semarang, die de schoonvader van paté Rodin Jr., de vorst van Demak, was. Hieruit blijkt dat de regerende geslachten van Demak en Semarang inderdaad verwant waren. De overlevering betreffende de Semarangse afkomst van sunan Těmbayat bestond reeds in de 17de eeuw; zij wordt vermeld in een brief van 1677, geschreven door een paněmbahan van Kajoran (een met Těmbayat verwant geslacht van geestelijke Heren).⁵²

Het is opmerkelijk, dat er in de Javaanse overlevering geen sprake is van enige steun, verleend door de Moslimse opperkoning van Demak aan zijn vrome verwant, die zich moeite getroostte om de Islam in het Zuidelijke binnenland bekend te maken. Volgens één Javaans verhaal zou de koning zelfs zijn ergernis hebben uitgesproken over het eigenmachtige optreden van de nieuwe heilige. Tengevolge daarvan zou sunan Těmbayat zijn moskee op een lagere plek hebben gebouwd dan hij oorspronkelijk van plan was geweest. Dit gebrek aan sympathie tussen de Demakse vorst en zijn verwant is merkwaardig wanneer men denkt aan de Banyumas'se overlevering betreffende de bekering van de vorst van Pasir (zie boven, § 2-11) door een door den koning gezonden Moslimse leraar, sěh Makdum.⁵³

Volgens de Javaanse overlevering, geboekstaafd in Verhalen-boeken en Babad's, behoorden in de 15de eeuw en in het begin van de 16de eeuw de landstreken ten Zuiden en Zuid-Oosten van de Merapi tot het gebied van de vorst van Pěngging. Overblijfselen van bouwwerken, nog in 1941 in de thans nog bestaande plaats Pěngging gevonden, en het

vereerde graf van een vorst die Andaya Ningrat wordt genoemd, bewijzen dat deze overlevering waarheid bevat.

Deze vorst, wiens historiciteit moeilijk betwijfeld kan worden, heeft in de Midden-Javaanse verhalen eigenschappen van een mythisch held gekregen. Hij zou een paladijn en later schoonzoon van de "heidense" opperkoning van Majapahit geweest zijn.⁵⁴ Zijn zoons dragen in de overlevering voorname "heraldische" namen, samengesteld met *kēbo*, buffel. De oudste, *Kēbo Kanigara* zou als "heidens" geestelijk Heer in het gebergte geleefd hebben en na zijn dood verbrand zijn. De jongste, *Kēbo Kēnanga*, zou zijn vader als vorst van *Pēngging* hebben opgevolgd. Hij zou een leerling zijn geweest van de legendarische heterodoxe *Wali sēh Siti Jēnar* of *Lēmah Abang*, die volgens de heiligen-legenden door de Vergadering der Heilige Mannen in de moskee van *Dēmak* veroordeeld zou zijn om als Godslasterende ketter verbrand te worden. *Kēbo Kēnanga* zou wegens zijn halsstarrige weigering om de Moslimse opperkoning van *Dēmak* hulde te komen bewijzen ten slotte door *sunan Kudus*, die daartoe uitgezonden werd, in *Pēngging* gedood zijn. De Heren van *Tingkir*, *Ngērang* en *Butuh*, die tevoren in een verbond met *Pēngging* hadden geleefd, zouden bij de nadering van *sunan Kudus* met zijn *Dēmakse* volgelingen zich hebben onderworpen aan het gezag van de Moslimse opperkoning.

Er zijn helaas geen onafhankelijke berichten (van Portugese of Nederlandse schrijvers) die als bevestiging van deze legendarische Javaanse verhalen beschouwd zouden kunnen worden. Men kan dus slechts de waarschijnlijkheid der verhalen overwegen. Afgezien van de klaarblijkelijk mythische achtergrond lijkt het niet ondenkbaar, dat omstreeks 1500 *Pēngging* een niet onbelangrijk vorstendom in het binnenland is geweest, welks vorstengeslacht zich door oude banden van traditie en verwantschap met het "heidendom" verbonden voelde. Het optreden van *sunan Kudus* als handhaver van de Moslimse rechtzinnigheid is in overeenstemming met wat in andere verhalen van de Heren van *Kudus* vermeld wordt. Het is, intussen, opmerkelijk, dat de onderwerping van *Pēngging* niet als een overwinning van de opperkoning van *Dēmak* in de jaartallenlijsten aangetekend staat.

§ 2-15. *De strijd in de Javaanse Oosthoek in 1546 en de dood van Sultan Tranggana van Dēmak.* Na de val van de oude koningsstad Majapahit in 1527, zo mag men aannemen, hebben de vazallen van de "heidense" opperkoning in Java's Oosthoek zich het langst tegen de opdrinkende macht van de Islam weten te verdedigen. De Javaanse

overlevering die verhaalt, dat de laatste Bra Wijaya van Majapahit na het verlies van zijn hoofdstad uitgeweken zou zijn naar het Oosten, lijkt zinvol, en dan is het ook waarschijnlijk, dat vanuit het nabije Bali het verzet van de laatste loyale "heidense" Oost-Javanen tegen de veroveringsdrang van de Midden-Javaanse Moslims gesteund werd.

Sinds de 14de eeuw hebben er in het uiterste Oosten van de Javaanse Oosthoek twee gewestelijke hoofdplaatsen bestaan: Panarukan en Blambangan.⁵⁵ Vermoedelijk is Blambangan de naam geweest van de landstreek ten Zuiden van het Ijèn-gebergte, die nu naar de hoofdplaats Banyuwangi genoemd wordt. Panarukan, aan de Noordkust, schijnt een vrij belangrijke havenplaats geweest te zijn. Het is begrijpelijk dat de Moslimse opperkoning van Demak zijn verovering van het oude "heidense" rijk heeft willen afronden door ook de Javaanse Oosthoek te bezetten.

De Javaanse jaartallenlijsten vermelden voor 1468 A.J., d.i. A.D. 1546, de oorlog in, en zelfs de verovering van Blambangan. Over de dood van de Sultan vindt men echter geen bericht in de jaartallenlijsten noch in de Verhalen-boeken en Babad's.⁵⁶

De Portugese reiziger Fernandez Mendez Pinto heeft echter in zijn "Peregrinação" (caput 172 e.v.) een schilderachtige en romantische beschrijving gegeven van wat er volgens hem gebeurd zou zijn. Hij beschrijft een grootse veldtocht en een expeditie ter zee van de "emperorador Pangueryan" van Demak naar Pasuruhan, die geëindigd zou zijn doordat de Sultan vermoord werd, voordat de stad was ingenomen. Het Midden-Javaanse leger zou daarop zijn teruggetrokken. In Demak zou er strijd zijn ontstaan tussen de pretendentes naar de troon, en in de verwarring zou de stad verwoest zijn. Ten slotte zou er een nieuwe vorst zijn gekozen: paté Sudayo, de Heer van Surabaya.

Dit verhaal moet op verscheidene punten in twijfel worden getrokken. Volgens de jaartallen-lijsten was Pasuruhan reeds in 1535 bezet door de Demakse krijgsmacht. Vermoedelijk heeft de Portugese schrijver Pasuruhan met Panarukan verwisseld. De fantastisch grote getallen aan krijgslieden en oorlogsschepen, die hij noemt, wekken geen vertrouwen. Van een vorst van Surabaya, die in Demak zou zijn opgevolgd, wordt in de Javaanse overleveringen geen melding gemaakt.⁵⁷

Toch is het opmerkelijk, dat volgens de jaartallenlijsten de oorlog in de Javaanse Oosthoek van 1546 het laatste wapenfeit van de Sultan van Demak is geweest, en na 1546 is er in Midden-Java inderdaad een tijd van verwarring en onderlinge strijd tussen de machthebbers begonnen. Niettegenstaande het geponde wantrouwen jegens Fernandez Pinto

wegens zijn fantazie en romantiek (in 1546 was hij niet op Java) is het toch wel aan te nemen, dat de expeditie naar de Javaanse Oosthoek op de een of andere wijze noodlottig is geweest voor Sultan Tranggana van Demak, zodat hij tijdens of kort na de veldtocht is overleden.⁵⁸ Aan de uitbreiding van het gezag van het nieuwe Moslimse centrum in Midden-Java over alle gewesten die tevoren de Majapahitse koning als opperheer hadden gehuldigd, was hiermede een einde gekomen.

§ 2-16. *Staatsbestel en beschaving van het Moslimse koninkrijk Demak in de 16de eeuw.* Betrouwbare en enigszins uitvoerige mededelingen over het staatsbestuur, de staatsdienaren en het Hof van Demak in de 16de eeuw zijn zo goed als niet te vinden in de Javaanse en Portugese geschriften over dit tijdperk. Het hierna volgende berust op enkele losse aantekeningen, veelal bijzonderheden betreffende personen, die in de verhalen een plaats van enige betekenis innemen, en overigens op gissingen.

Volgens de Javaanse overlevering, geboekstaafd in de Verhalenboeken en Babad's van de 17de en volgende eeuwen, was het Moslimse koninkrijk Demak een voortzetting van het "heidense" Majapahit. In late (ongeloofwaardige) verhalen wordt de legendarische koning, radèn Patah geheten, zelfs beschouwd als een zoon van de laatste "heidense" opperkoning. Blijkbaar heeft voor de Javaanse schrijvers in de 17de en volgende eeuwen het verschil in godsdienst (tussen "heidendom" en Islam) minder zwaar gewogen dan de overeenkomst in het staatsbestel. Toch waren deze schrijvers Moslims; waarschijnlijk hebben verscheidene hunner behoord tot de "vrome gemeente". Vandaar dat zij veel aandacht plachten te besteden aan de heiligen-legenden.

Het is zeer goed denkbaar, dat er veel waars is in deze Javaanse opvatting. De Moslimse Javaanse vorsten van de kleine vorstendommen langs Java's Noordkust hebben, zo mag men aannemen, jarenlang als vazallen geleefd onder het gezag van de "heidense" opperkoning, voordat de vorst van Demak zich als Moslims koning onafhankelijk ging gevoelen en in opstand kwam tegen het "heidendom". Er is nauwelijks aan te twijfelen, of reeds in de 14de eeuw waren Moslims geen onbekenden in de koningsstad Majapahit en in de rivierhavenplaats Bubat. De Javaanse overleveringen, die jaarlijkse verplichte "hofreizen", ook van de Moslimse vazallen, naar het Hof van Majapahit vermelden, bevatten waarschijnlijk waarheid. Door het geregeld maken van de "hofreizen" betoonde de vazal zijn onderdanigheid; tevens onderhield hij zo de bekendheid en de verbinding met de Majapahitse hofdignita-

rissen, in de eerste plaats met de Rijksbestuurder. Toen de vorst van Demak onafhankelijk Moslims koning en Sultan was geworden, zal hij nauwelijks anders hebben kunnen doen, zo mag men aannemen, dan de welbekende vormen van staatsbestel en de hofceremoniën overnemen.⁵⁹

De overname van vele bestanddelen der oude, voor-Moslimse beschaving door de Moslimse Javaanse Hoven in Midden-Java blijkt zeer duidelijk uit de Javaanse letterkunde van dit tijdperk.⁶⁰ De vorst van Dĕmak Sĕnapati Jimbun wordt vermeld als auteur van een compilatie op het gebied van het recht en de rechtspleging die de oud-Javaanse naam Salokantara draagt. Oud-Javaanse teksten over staatsbestel en vorstendienaren (Wadu Aji) blijken ook in jongere, Midden-Javaanse versies bekend te zijn. Het Hof van Dĕmak en andere 16de eeuwse Moslimse hoven in Oost- en Midden-Java moeten die teksten gekend hebben; door hun bemiddeling zijn zij in de 17de eeuw en daarna in Midden-Java ten-Zuiden bekend geworden.

Aan de Javaanse Hoven, ook in de voor-Moslimse tijd, heeft 's-vorsten P a t i h, de Eerste Dienaar, in het Nederlands sedert lang Rijksbestuurder genoemd, een belangrijke plaats ingenomen. Over de Patih's van de vorsten van Dĕmak bevatten sommige Babad's korte mededelingen (Babad Meinsma, 1874, p. 62). Zij zouden Heren van Wana Salam (ten Zuiden van Demak aan de rivier de Tuntang) geweest zijn, en afstammen van een trouw dienaar van de stamvader van het vorstengeslacht, die van "atas angin" kwam (dus, vermoedelijk, een vreemdeling van overzee was, evenals zijn meester).⁶¹ In één Babad (uitgave Balé Pustaka, deel III, bldz. 14) wordt de patih van Dĕmak Mangku Rat genoemd.

In het voor-Moslimse tijdperk heeft, ná de vorstelijke familie, een groep van aanzienlijke geestelijke heren een belangrijke plaats ingenomen aan het Hof en in het staatsbestel. Zij worden herhaaldelijk genoemd, met hun titels en namen, in de aanhef van de koninklijke oorkonden geschreven op koperplaten, die voor ons bewaard zijn gebleven. Sommige van deze geestelijke heren schijnen rechters in het koninklijke hooggerechtshof geweest te zijn; zij werden d h a r m ā d h y a k ṣ a en k ě r t o p a p a t t i genoemd. In de rechtsboeken uit de Dĕmakse tijd, zoals de bovengenoemde Salokantara van Sĕnapati Jimbun er een is, wordt de rechter, wanneer hij ter sprake komt, j ě k s a genoemd. Dit woord is klaarblijkelijk een verbastering van van dharmādhyakṣa. Het ligt voor de hand, dat de Moslimse vorsten van Demak het instituut van het koninklijke hooggerechtshof hebben overgenomen van hun "heidense" Majapahitse voorgangers. De

“p r a d a t a” rechtbank, die in de Javaanse Vorstenlanden tot het eind van de 19de eeuw heeft bestaan als koninklijk hooggerechtshof, is te beschouwen als een instelling, in oorsprong stammende uit de vóór-Moslimse tijd.⁶²

Het is wèl aan te nemen dat in Demak de jĕksa's (die natuurlijk, zoals alle staatsdienaren, Moslims waren) niet hetzelfde geestelijke gezag bezaten als de “heidense” dharmādhyakṣa's in Majapahit ontleenden aan hun hoge religieuze wijdingen in de Shiwaïetische of Buddhistische gemeenschappen waartoe zij behoorden. Immers, in het Moslimse Dĕmakse staatsbestel moest een plaats worden ingeruimd voor het recht van de Islam, de f i q h. In theorie moest de fiqh in de Moslimse landen alles overheersend zijn, maar het is overbekend dat deze toestand zo goed als nergens bestaan heeft. Op Java hebben het oude inheemse gewoonterecht (adatrecht) en het vóór-Moslimse (min-of-meer) “hinduïstische” recht van de koninklijke gerechtshoven stand gehouden naast het Moslimse recht. De geldigheid van de fiqh bleef beperkt voornamelijk tot het huwelijksrecht en wat daarmee verband houdt. Ook alle zaken die in engere zin behoren tot het gebied van de erediens worden natuurlijk door de fiqh beheerst.

Als kenner en vertegenwoordiger van de fiqh (f a q ĩ h) in het Moslimse Dĕmak is, zoals te begrijpen is, een geleerde deskundige die tot de “vrome gemeente” behoorde, opgetreden. Het ambt van vertegenwoordiger van de Goddelijke Wet en de functie van voorganger van de moskee-gemeente (i m ā m) zijn vermoedelijk reeds in de begintijd van de Islam op Java in nauw verband met elkaar geraakt. De titel p a n g u l u (“Hoofd”), die de Dĕmakse imam's reeds gedragen hebben, is misschien een uitdrukking van het grote gezag, ook op het gebied van het Recht, dat zij verworven hadden. Het is denkbaar dat de naam van Sunan Kali Jaga, volgens de legende de voornaamste der Wali's en de voorganger in hun Vergadering in de heilige Moskee van Demak, in verband staat met kali: Arabisch kadhi. Gewoonlijk wordt de naam afgeleid van een riviertje Jaga in Cerbon. — Er zijn hoofdplaatsen (geweest, in de Pasisir) waar de ambten van Moslims opperrechter (kali, kadhi) en van voorganger in de moskee (inam) gescheiden zijn (gebleven of geworden).

Evenals in het “heidense” Majapahit heeft de militaire macht van de Dĕmakse vorsten vermoedelijk grotendeels berust op compagnieën krijgslieden, die bestonden uit vrijwillig in 's vorsten dienst getreden jongemannen uit de stand der landheren en vrije boeren.⁶³ De legendarische geschiedenis van Jaka Tingkir, die later vorst van Pajang

werd, doet zien hoe een jongeman, door dienst te nemen in een van de militaire corpsen in de hoofdstad, ten slotte carrière kon maken. De compagnie Tamtama's, waar Jaka Tingkir in diende, bestond reeds aan het Hof van Majapahit, en tot in de 20ste eeuw zijn er Tamtama's geweest aan de Hoven der Midden-Javaanse vorsten van Surakarta en Yogyakarta. Het voortbestaan van deze oude naam van een corps krijgslieden is een van de voorbeelden van de kracht der Javaanse behoudzucht op cultureel gebied.⁶⁴

In de Demakse tijd hebben de geloofsijver van de Moslimse neophieten en de traditionele krijgshaftigheid van de Islam ertoe geleid dat mannen, van oorsprong behorende tot de "vrome gemeente", de ambachtelijke en handeldrijvende middenstand gegroepeerd om de moskeeën in de hoofdplaatsen en marktvlekken, zich gingen organiseren tot gewapende benden, met het doel om de Ware Godsdienst te verdedigen en het Gebied van de Islam uit te breiden. Het is aannemelijk dat dit de achtergrond is geweest van de groepen "gewapende panghulu's", die vermeld worden in de *Sĕrat Kanda* (Nederlandse vertaling, bldz. 337-339) en in sommige *Bahad's*. Deze bezielde geloofstrijders zouden, volgens de Javaanse overlevering, onder leiding van de Heer van Kudus (die zelf uit een *pargulu*-geslacht stamde), een werkzaam aandeel hebben gehad in de heilige oorlog, die leidde tot de definitieve ondergang van de oude "heidense" hoofdstad Majapahit.⁶⁵

De veronderstelling is niet te gewaagd, dat het oude half-militaire, half-religieuze corps vorstendienaren, aan de Midden-Javaanse Hoven sinds de 17de eeuw bekend onder de naam *Sura-Nata*, een overblijfsel is van een groep gemilitariseerde "vromen" uit de stedelijke middenstand, die zich eer plaats in de onmiddellijke omgeving van de vorst hadden weten te verwerven.⁶⁶ In de tweede helft van de 17de eeuw, toen het oude Demakse vorstenhuis reeds lang alle macht had moeten afstaan aan de Mataramse vorsten, werd het gezag in Demak uitgeoefend door een *tumĕnggung Sura Nata*. Dit is o.a. geboekstaafd in de Nederlandsche beschrijving van de expeditie van Hurdt in 1678 (uitg. Linschoten-vereniging, 1972). De Nederlanders meenden hem als een "erfprins" te moeten beschouwen. Het is denkbaar dat deze *tumĕnggung* zijn naam ontleende aan een groep *Sura Nata's*, die reeds in de bloeitijd van Demak, een eeuw tevoren, had bestaan. Het is een feit dat er ook in Kudus, in de nabijheid van de overblijfselen van de oude kraton, een kleine *Sura-Nata* moskee wordt aangewezen (zie noot 103). In de *Sĕjarah Dalĕm*, een geslachtsregister van het Mataramse vorstenhuis (uitg. Padma Susastra, 1902, bldz. 262) wordt vermeld, dat

Ratu Poḍang, de tweede dochter van Ratu Waṇḍan (de energieke zuster van Sultan Agung van Mataram, die trouwde met pangéran Pèkik, de laatste prins van Surabaya), tot echtgenoot kreeg een Mataramse tuménggung die door zijn machtige aangetrouwde oom de Sultan tot Regent van Demak werd benoemd met de naam tuménggung Sura Nata. Hij zou begraven liggen in Karoya. Misschien is dit dezelfde persoon, of de vader, van de tuménggung Sura Nata van 1678 (zie ook § 3-04, einde).

Over de inrichting van de vorstenverblijven, de kratons, en de aanleg der steden op Java in de 16de eeuw is zeer weinig bekend. Het is wel aan te nemen dat de Moslimse vorsten van Demak, en hun tijdgenoten en opvolgers in andere Moslimse vorstendommen, het voorbeeld van de hun welbekende koningsstad Majapahit hebben nagevolgd. De Javaanse overlevering vermeldt het overbrengen van gedeelten van gebouwen uit Majapahit naar Demak en Kudus, en een Majapahitse bouwmeester, ki Sěpět, die voor de vorsten van Dėmak en van Cėrbon zou hebben gewerkt. Het vorstenverblijf van de groot-koning van Majapahit in de 14de eeuw wordt beschreven in de "Nāgara Kėrtāgama" (zie "Java in the XIVth century", deel V, Plan I en II). De overeenstemming in grondplan tussen dit vorstenverblijf en de huidige kratons van de Zuid-Midden-Javaanse Hofsteden Surakarta en Yogyakarta is opvallend. Deze overeenstemming is moeilijk anders te verklaren dan door aan te nemen, dat de Mataramse vorsten in het begin van de 17de eeuw de kratons van Demak en Pajang tot voorbeeld hebben genomen, welke in de 16de eeuw gebouwd waren volgens het grondplan van de 14de of 15de eeuwse kraton van Majapahit. Het is alleen waarschijnlijk, dat de verhoudingen en de maten der onderdelen in de loop der eeuwen veranderd zijn. De Vorstenlandse kratons zijn vermoedelijk ruimer dan de oudere waren. Helaas zijn door verwoestingen tijdens de oorlogen in de 17de en 18de eeuwen, en door moderne stedenbouw in de 19de eeuw, de overblijfselen van de vorstenverblijven in de Javaanse Pasisir steden bijna geheel verdwenen. De grondslagen zouden alleen door oudheidkundige opgravingen en bodemonderzoek weer aan de dag gebracht kunnen worden.

Volgens de beschrijvingen der eerste Portugese en Nederlandse bezoekers zouden de meeste Javaanse havensteden in de 16de en in het begin van de 17de eeuw van militaire verdedigingswerken, palisaden of stenen muren, voorzien zijn geweest. Dit wordt verteld van Dėmak, Japara, Cerbon, Banten, Pati, Tuban, Sidayu, Gresik, Surabaya, Aros Baya, Wirasaba en Pasuruhan. Voor een gedeelte zouden die versterkingen pas na het midden van de 16de eeuw zijn aangelegd, of ze zouden

toen zijn verbeterd en vergroot. Er zijn geen duidelijke aanwijzingen dat in de 14de eeuw, tijdens de regeringen van de "heidense" koningen van Majapahit, de Javaanse steden reeds door aanmerkelijke militaire verdedigingswerken omringd waren. Wanneer de 15de, maar vooral de 16de eeuw een toename van krijgstoerusting op Java hebben gebracht, dan moet dat toegeschreven worden aan grotere onveiligheid en meer gevaar wegens dreigende overvallen uit het binnenland. De strijd van de Moslimse "vromen" en vorsten tegen Majapahit, en de troebelen in Demak na de dood van Sultan Tranggana, die in de boeken vermeld staan, hebben vermoedelijk in alle delen van het land onrust en ongeregelheden veroorzaakt, waarover geen berichten tot ons zijn gekomen.

De toename van krijgskundige bouwwerken in de 16de eeuw in Dêmak en andere hoofdplaatsen op Java is wellicht, behalve aan bittere noodzaak, ook toe te schrijven aan invloed van de krijgshaftige traditie van de Islam, en van voorbeelden gezien in Moslimse steden in het buitenland. Men zou zich ook kunnen voorstellen, dat de gezeten Moslimse middenstand, bijeen wonende in een wijk rondom de grote moskee, behoefte heeft gevoeld aan beveiliging van zijn stoffelijke belangen, en de Beschermers van de Godsdienst, de vorst, geholpen heeft bij het bouwen van militaire versterkingen.⁶⁷

De belangrijke plaats die de grote, heilige moskee van Demak, het centrale heiligdom van het eerste Moslimse koninkrijk op Java, in de gedachten der gelovigen in de 16de eeuw en daarna heeft ingenomen is reeds eerder besproken (§ 1-07 en 2-07). Het bestaan van de invloedrijke moskee-gemeente, die betrekkingen kon onderhouden met internationale Moslimse centra in het buitenland (het Heilige Land en, eventueel, het Turkse Chalifaat) heeft vermoedelijk een verschil uitgemaakt tussen het staatsbestel van het oude, "heidense" Hof van Majapahit en het jonge Sultanaat van Demak.

Belangrijke bestanddelen van de huidige Moslimse Javaanse beschaving, zoals het wayang- en het masker-toneel, de gamelan-orkesten, de macapat vers-maten en de kris-smederij, worden waarschijnlijk sinds de 17de eeuw door de Javaanse kulturele geschiedkundige overlevering beschouwd als vindingen van de Wali's, de Heilige Mannen van de Islam, die in het tijdperk van het Sultanaat zouden hebben geleefd. De overlevering meent zelfs bepaalde soorten van wayang enz. aan met name genoemde Heilige Mannen te kunnen toeschrijven. Het staat evenwel vast, dat genoemde kunst-uitingen reeds in de voor-Moslimse Javaanse beschaving een plaats van betekenis hebben ingenomen, waarschijnlijk in verband met de erediens. Toen in de 15de en 16de eeuw

in de meeste gewesten van Java de "heidense" eredienst plaats moest maken voor Moslimse riten, moeten kunst-uitingen als wayang en gamelan hun sakrale karakter hebben verloren. Zij werden "profaan". De sekularisering van eertijds sakrale bestanddelen van de "heidense" eredienst is het begin geweest van de ontwikkeling van bekende kunst-uitingen van het huidige Moslimse Java. Sinds de 17de eeuw heeft de Javaanse overlevering de bekering van Java tot de Islam toegeschreven aan de geloofsijver van de Wali's. Daar de bekering de sekularisering van de kunst heeft meegebracht, kon de sekularisering, dat is het begin van de ontwikkeling van de toen-ter-tijd "moderne" Javaanse kunst, ook op naam van de Heilige Mannen van de Islam gezet worden.

In hoeverre de toeschrijving van bepaalde kunst-uitingen, zoals bepaalde soorten van wayang, en bepaalde vers-maten, aan met name genoemde Heilige Mannen, zoals sunan Kali Jaga, sunan Kudus, sunan Giri en anderen, op enige grond van waarheid berust, is nog te onderzoeken. In ieder geval is aannemelijk, dat de 16de eeuw voor de ontwikkeling van de kunst van het huidige Moslimse Java uit oudere, "heidense" en sakrale voorbeelden van veel belang is geweest.⁶⁸

Ook op de ontwikkeling van een toen-ter-tijd "moderne" Javaanse letterkunde heeft, zo mag men veronderstellen, de sekularisering van eertijds sakrale literaire vormen, en gewijde geschiedenissen uit de oudheid, invloed uitgeoefend. De "Pasisir" beschaving, die haar middelpunt had in de havenplaatsen langs Java's Noord-Oostkust, is vermoedelijk in den beginne, in de 15de eeuw, niet uitsluitend Moslims geweest. Haar bloei in de 16de en 17de eeuwen heeft echter duidelijk verband gehouden met de verbreiding van de Islam.⁶⁹

Het spoedige staatkundige verval van het jonge Sultanaat van Demak en van de andere vorstendommen langs Java's Noordkust in de 16de en 17de eeuw, en de opkomst van het binnenlandse koninkrijk Mataram enerzijds en het vreemde, niet-Moslimse Batavia anderzijds, hebben veroorzaakt, dat in Java de internationale gerichtheid van de gedachten der gelovigen en der wereldlijke machthebbers allengs zwakker werd. In de 18de eeuw heeft zich in Midden-Java-ten-Zuiden, vooral in Surakarta, een Renaissance van de voor-Moslimse Javaanse letterkunde en beschaving ontwikkeld, die grote bewondering had voor de "oudheid" en het "heidense" Majapahit. Sindsdien en tot in de moderne tijd is "Majapahit" op Java, en in Indonesië, het inbegrip van aloude staatkundige en culturele grootheid geworden. Het Moslimse Sultanaat van Demak, dat slechts een korte bloeitijd heeft beleefd, is in de culturele herinnering der Javaanse élite naar de achtergrond verdrongen.⁷⁰

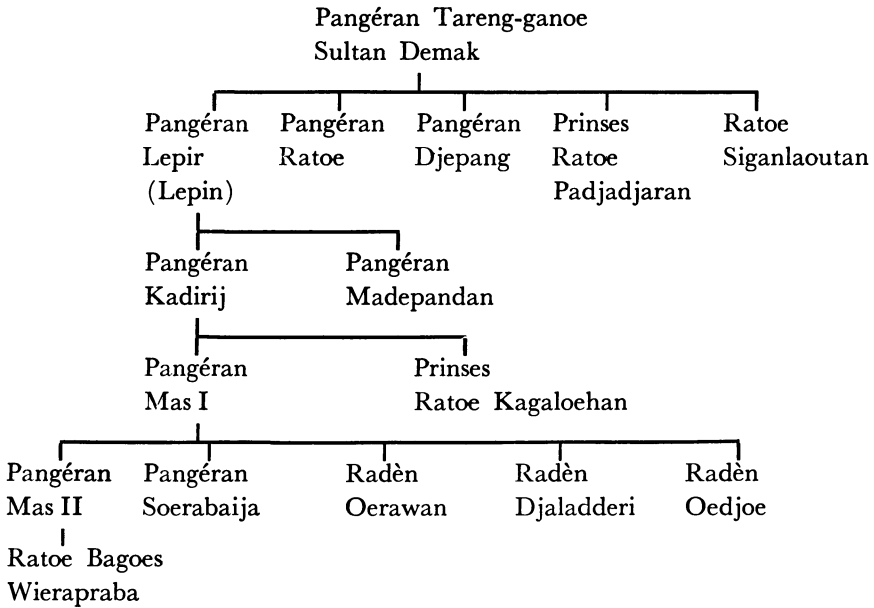
HOOFDSTUK III

VERVAL EN ONDERGANG VAN HET SULTANAAT DEMAK IN HET MIDDEN VAN DE 16DE EEUW

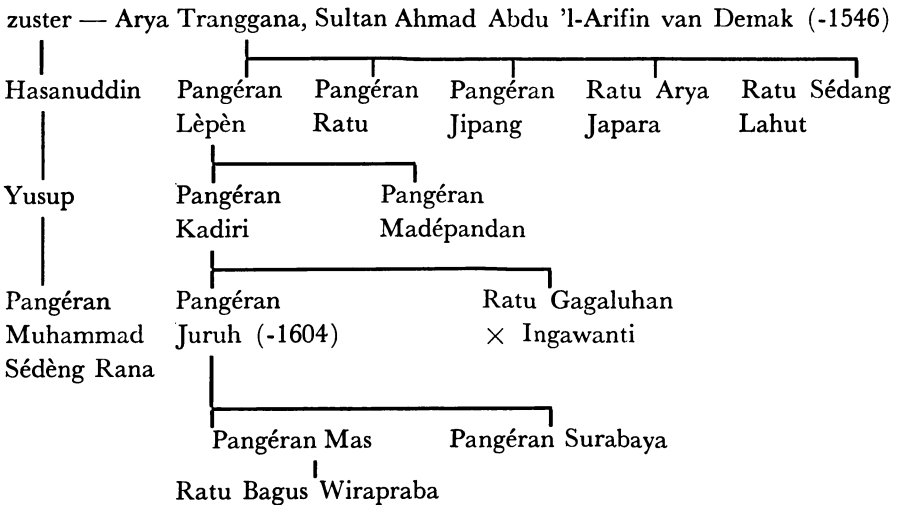
§ 3-01. *Bronnen van de geschiedschrijving van de levens der laatste Demakse vorsten.* De Portugese berichten die betrekking hebben op dit tijdperk, Mendez Pinto's romantische "Peregrinaçãõ" en een enkele andere mededeling, zijn weinig uitvoerig of onbetrouwbaar. De Midden-Javaanse Babad's en de Verhalenboeken vermelden in de tweede helft van de 16de eeuw, na de dood van de machtige Sultan Tranggana van Demak, veel dynastieke strijd, die afgesloten wordt door het optreden van de Sultan van Pajang. De 17de en 18de eeuwse Javaanse schrijvers aan het Hof van Mataram hebben de korte periode van bloei van de dynastie van Pajang gezien als een overgang van het Demakse tijdperk naar dat van het grote Zuid-Midden-Javaanse vorstenhuis der Mangku-Rat's en Paku-Buwana's.

Er zijn echter twee stambomen van het oude Demakse vorstenhuis overgeleverd, die inzicht kunnen geven in de familieverhoudingen. De eerste stamboom berust op het "Verhaal wegens de afkomst des konings van Java", oorspronkelijk zeker in het Javaans opgesteld door of op last van pangéran Purbaya, zoon van Sultan Agung van Bantën, tijdens zijn langdurige gedwongen verblijf in Batavia (van 1684 tot 1732). Het geschrift is in handen gekomen van de latere Gouverneur-Generaal Joan van Hoorn (1704-1709), en blijkbaar op zijn last in het Nederlands vertaald. In 1867 is de schriftelijke nalatenschap van Joan van Hoorn opgenomen in de verzameling Westerse handschriften van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (thans no. H 234). Uit dit vroeg-18de eeuwse Javaanse geschrift is de volgende stamboom op te maken (de namen in de spelling van de oude Nederlandse tekst).

Het is opmerkelijk dat dit West-Javaanse geschrift geen melding maakt van enige verwantschapsbetrekking tussen de vorsten van Demak en de vorst van Pajang; de Mataramse overlevering vermeldt die betrekking wel.

De tweede stamboom berust op de Bantëse “Hikayat Hasanuddin”, die uitgegeven is door Dr J. Edel. De Bantëse zijtak van het Demakse geslacht is aan de stamboom toegevoegd ter wille van de overzichtelijkheid.

Het is duidelijk dat deze twee stambomen met elkaar te vergelijken zijn. Verscheidene personen die erin voorkomen zullen in de volgende paragrafen vermeld worden.

§ 3-02. *De vierde vorst van Demak, Susuhunan Prawata, legende en historie.* Volgens Mendez Pinto's romantische "Peregrinaçãõ" heeft de onverwachte dood van de Sultan van Demak, Tranggana, gedurende de expeditie tegen "Pasuruhan" (Pancarukan) in de Javaanse Oosthoek, in 1546, een grote verwarring en onderlinge strijd van pretendenten ten gevolge gehad, en de hoofdstad Demak zou dientengevolge grotendeels verwoest zijn. Pinto vermeldt gevechten tussen de Heer van Cërbon en de "admiraal" van "Pancarukan" (waarmede Pasuruhan bedoeld moet zijn). De "acht keurvorsten" zouden ten slotte Demak verlaten hebben om huiswaarts te gaan. Tenslotte zouden de overgebleven rijksgroten, buiten de 'acht" om, naar Japara zijn vertrokken; daar zou de Heer van Surabaya, "paté Sudayo", verkozen zijn om de opengevallen plaats van de Sultan van Demak in te nemen. Deze "paté Sudayo" zou verblijf hebben gehouden in "Pisammanes", twaalf uren reizen van Demak verwijderd. Hij zou binnen negen dagen met een aanzienlijke krijgsmacht in Demak zijn verschenen, en hij zou daar begonnen zijn om orde op zaken te stellen, met veel wreedheid en bloedvergieten, toen Mendez Pinto vertrok en Java verliet. Hij vermeldt in zijn "Peregrinaçãõ" dus niet, hoe de opvolging in het sultanaat tenslotte geregeld werd.

Deze romantische verhalen van de Portugese schrijver, opgesmukt met mededelingen over fantastisch grote getallen krijgslieden en schepen, vinden generlei bevestiging in de Javaanse Babad-overlevering (zoals dat wèl het geval was met de mededelingen van Tomé Pires). Het is niet onwaarschijnlijk dat Mendez Pinto, evenals in het geval van Pasuruhan en Pancarukan, aardrijkskundige namen verwisseld heeft uit onkunde. Misschien heeft een machthebber uit Oost-Java (Surabaya, Sidayu (?), Pasuruhan) in de verwarring, die ontstond na de dood van de Sultan in 1546, inderdaad een poging gedaan om de macht in Demak in handen te krijgen (waardoor het zwaartepunt van de Javaanse politiek weer verplaatst zou zijn geworden van Midden-Java naar Oost-Java). Maar hiervan is niets gekomen. De Javaanse overlevering zwijgt erover. Mendez Pinto's mededeling dat, als een gevolg van de verwarring in Demak, het staatkundige aanzien van Japara, de havenstad, steeg, zodat een gewichtige beslissing daar genomen werd, is echter wel van belang. De geschiedenis van Japara zal in hoofdstuk VI besproken worden.

Volgens alle Midden-Javaanse Babad-overleveringen is Sultan Tranggana van Demak opgevolgd door Susuhunan Prawata, die genoemd werd naar de berg (Prawata) niet ver van de oude hoofdstad, waar hij zich vestigde. Deze woonplaats, in gewilde afzondering, en de titel Susuhunan, die (in de afgekorte vorm Sunan) ook door de Heilige Mannen van de Islam, zoals Kali Jaga, gedragen werd, wijzen erop, dat deze vorst zijn gezag in de eerste plaats ontleende aan zijn geestelijke waardigheid van beschermer van de godsdienst. Een persoonlijke naam van de "Susuhunan van de Berg" schijnt niet bekend te zijn. In de oude Nederlandse vertaling van een *Sĕrat Kaṅḍa* (bldz. 439) wordt van hem gezegd dat hij "volgens eijgen verkiezing Priai Moenkim ofte een Heilige Soesoehoenan van Prawata" geworden zou zijn.⁷¹ Het is zeer wel denkbaar dat in en na het tijdperk van staatkundige onrust, aangebroken in Demak na de dood van de Sultan, het geestelijk gezag van een aanzienlijke afstammeling van het oude vorstenhuis het enige is geweest, dat een zekere mate van orde waarborgde. Men mag vermoeden dat de Susuhunan van Prawata steun zocht en vond bij de "vrome gemeente", die de heilige Moskee van Demak, gesticht en onderhouden door het Demakse vorstenhuis, tot middelpunt had.

De plek waar de Susuhunan zich gevestigd heeft, Prawata, is bekend, en reeds in de 19de eeuw onderzocht door Nederlandse geleerden. Volgens één *Sĕrat Kaṅḍa* (LOR cod. 6379, vol. 9) zou Prawata reeds door Sultan Tranggana gesticht zijn als lustoord.⁷²

De stambomen, weergegeven in § 3-01, maken geen melding van Susuhunan Prawata. Vermoedelijk moet hij vereenzelvigd worden met de tweede zoon van Tranggana, die *Pangéran Ratu* (de Vorst) wordt genoemd.

De bloedige strijd tussen de pretendents, waar Mendez Pinto getuige van zegt te zijn geweest, verschijnt in de Midden-Javaanse Babad's in de gedaante van enige moorden. Volgens de Babad's en de *Sĕrat Kaṅḍa* zou na de dood van Sultan Tranggana zijn broeder, *pangéran Séda Lèpèn*, vermoord zijn op last van Susuhunan Prawata. Dienaren van de oude *pangéran* doodden daarop de moordenaar van hun meester (Babad B.P. IV, 12, en *Sĕrat Kaṅḍa*, LOR 6379-(9)). *Séda Lèpèn*, omgekomen in de rivier, is een posthume naam; de moord zou hebben plaats gehad bij een brug over een rivier. De reden waarom Susuhunan Prawata zijn oom zou hebben laten vermoorden wordt niet vermeld. Men zou kunnen veronderstellen dat de oom een mede-pretendent was naar de troon.

In de boven weergegeven stambomen is *Lèpèn* (vermoedelijk een

afkorting van Sédā Lèpèn) een oudere broeder van pangéran Ratu (die vereenzelvigd mag worden met Susuhunan Prawata), niet zijn oom. Het is moeilijk uit te maken, welke voorstelling van zaken de juiste is. De Sĕrat Kaṇḍa (LOR 6379) noemt de vermoorde: pangéran Saba Kingking; hij zou de vader zijn geweest van arya Panangsang, die op zijn beurt wraak nam door een moord.⁷³

Over de regering van Susuhunan Prawata bevatten de Javaanse Babad's in het geheel geen berichten. Er bestaat echter een Portugese brief van Manuel Pinto (een ander dan de bovengenoemde Fern. Mendez Pinto), gericht aan de aartsbisschop van Goa, geschreven 7 december 1548 uit Malaka, waaruit blijkt dat hij, op de terugreis van Zuid-Celebes naar het Westen, op Java is geweest en daar een onderhoud heeft gehad met de koning. Gezien de datum zou dit Susuhunan Prawata geweest kunnen zijn.⁷⁴

Manuel Pinto bericht onder meer, dat de koning van Java zich beijverde om het gehele eiland tot de Islam te bekeren. De koning zou gezegd hebben, dat hij, indien hij hierin slaagde, een "segundo Turco" zou zijn, d.w.z. een tweede Sultan van Turkije, de gelijke van Suleiman I, de Prachtlievende (1520-1566). Hij dacht Malakka dan gemakkelijk ten onder te kunnen brengen, door de aanvoer van rijst uit Java af te snijden. Hij zou ook gezegd hebben erover te denken, om een expeditie naar Zuid-Celebes te zenden, om dat land te veroveren voor de Islam. Manuel Pinto trachtte hem dit plan uit het hoofd te praten, vreuzende dat een Javaanse expeditie het werk van pater Vicente Viegas, die juist in die tijd in Zuid-Celebes het Christendom trachtte ingang te doen vinden, zou schaden.

Uit Manuel Pinto's berichten kan men opmaken, dat de Javaanse vorst enigermate op de hoogte was van de staatkundige ontwikkelingen in Europa. In 1547 had Sultan Suleiman I de Turkse veroveringen in Hongarije geconsolideerd door een bestand te sluiten met Keizer Karel V; hij was een held van de Islam. Dr Crucq heeft aannemelijk trachten te maken (in een opstel in T.B.G. deel 78, 1936, p. 362), dat er aan het Demakse Hof in het midden van de 16de eeuw een Portugese renegaat uit Algarvië (het zuidelijkste deel van Portugal), bekend als Coje Geinal (d.i. waarschijnlijk Khoja Zainu 'l-Ābidīn), geleefd heeft, die kanonnen goot voor de koning. Het is zeer goed denkbaar dat deze man de kennis van het Demakse Hof omtrent Europa en de verspreiding van de Islam aanmerkelijk uitgebreid heeft.⁷⁵

Vermoedelijk heeft de vierde Demakse vorst zichzelf beschouwd als de rechtmatige heerser over het Moslimse koninkrijk, en als beschermer

van de Islam, terwijl de staatkundige macht in feite reeds in handen van anderen was overgegaan. De groei van het gezag der half-onafhankelijke Moslimse vorsten in West-Java (Cěrbon en Bantěn) en in Oost-Java (Surabaya en Grěsik-Giri) is, zo mag men aannemen, in het midden van de 16de eeuw begonnen. Susuhunan Prawata schijnt daar weinig aan te hebben kunnen toe- of afdoen. De geschiedenis van de kleinere vorstendommen zal in de volgende hoofdstukken besproken worden.

Over het einde van de regering van deze koning van Demak zijn er geen Portugese of andere Europese berichten bekend. De Midden-Javaanse geschiedkundige overlevering van de Babad's en Verhalenboeken bevat, daarentegen, een romantisch verhaal over de gewelddadige dood van Susuhunan Prawata. Hij zou, samen met zijn echtgenote, op last of door zijn eigen neef, Arya Panangsang, vermoord zijn uit wraak voor de dood van Arya Panangsang's vader, die indertijd op last van Susuhunan Prawata vermoord zou zijn. Arya Panangsang was (vazal-) vorst van Jipang- Panolan (gelegen op vrij grote afstand ten Oosten van Demak). Hij zou ook de dood van de pangėran van Kali-Nyamat, een aangetrouwde verwant van de Demakse vorst, veroorzaakt hebben, en hij zou zelfs Jaka Tingkir, de latere Sultan van Pajang, naar het leven hebben gestaan. De weduwe van de vermoorde pangėran van Kali-Nyamat, de later welbekende Ratu Kali-Nyamat, zou door haar energiek optreden Jaka Tingkir ertoe gekregen hebben om met zijn Pajangse krijgslieden de strijd aan te binden met Arya Panangsang van Jipang. Jipang werd verslagen en Arya Panangsang sneuvelde. Dit zou het einde zijn geweest van de Jipangse tak van het Demakse vorstenhuis, en het begin van de hegemonie van Pajang, het eerste binnenlandse vorstendom in Midden-Java ten-Zuiden dat sinds vele eeuwen tot staatkundige grootheid zou komen. De 17de en 18de eeuwse Midden-Javaanse geschiedschrijvers hebben Pajang als een voorloper van Mataram beschouwd. De geschiedenis van Japara-Kali-Nyamat, die van Jipang-Panolan en die van Pajang zullen in de hoofdstukken VI, IX en XIX afzonderlijk besproken worden (zie ook noot 73).

Het is een opmerkelijk feit, dat de op West-Javaanse teksten berustende stambomen, die boven (in § 3-01) weergegeven zijn, geen duidelijke bevestiging bevatten van de Babad-verhalen. In de stambomen komt ęen pangėran Jipang voor, die een jongere broeder zou zijn geweest van de pangėran Ratu, welke vereenzelvigd mag worden met de Susuhunan Prawata van de Midden-Javaanse Babad-overlevering. De naam Arya Panangsang ontbreekt. Deze feiten manen tot

voorzichtigheid, voordat men de romantische voorstelling van zaken van de Babad's als historische waarheid aanvaardt.

Volgens een Midden-Javaanse Babad (uitg. Balé Pustaka, deel IV, bldz. 43, d.i. de Grote Babad van Yasa Dipura) zouden zowel Susuhunan Prawata als zijn vijand Arya Panangsang in A.D. 1549 (A.J. 1471) het leven verloren hebben. Dit jaar 1549 als datering van de dood van de vierde en laatste onafhankelijke vorst van Demak Susuhunan Prawata lijkt niet ongeloofwaardig, omdat twee jaar later de vorstin van Japara, Ratu Kali-Nyamat, met haar schepen aan een belangrijke expeditie tegen Malaka deelnam. Dit blijkt uit Portugese berichten. Het is aannemelijk dat zij zich toen in haar stad Japara veilig gevoelde, doordat de overwinning van haar binnenlandse bondgenoot de Sultan van Pajang een eind had gemaakt aan de Demakse troebelen in haar onmiddellijke nabijheid.

De korte regering, van 1546 tot 1549, van Susuhunan Prawata van Demak was een anticlimax ten opzichte van de roemrijke jaren van zijn voorganger Sultan Tranggana, die als Moslims koning gezag had uitgeoefend over een groot gedeelte van Java. Het verval van de staatkundige macht van Demak na 1546 schijnt het religieuze aanzien van de heilige moskee en van het Sultans-geslacht niet al te veel kwaad te hebben gedaan. De moskee is in de volgende eeuwen steeds een middelpunt voor de vromen in Midden-Java gebleven, en afstammelingen van de Demakse koningen zijn aan de hoven van andere Javaanse vorsten nog lang met eerbied en ontzag bejegend. Portugezen, die zulk een Demakse prins in ballingschap aan het Bantëse Hof ontmoetten, meenden hem als een vertegenwoordiger van het geslacht van de "Keizers" van Java te moeten begroeten. De titel Susuhunan en het verblijf op een "berg" (Prawata) van de laatste onafhankelijke vorst zijn te beschouwen als aanwijzingen, dat in zijn tijd reeds het religieuze aanzien van Demak van meer belang was dan de staatkundige macht.⁷⁶

Het is waarschijnlijk dat in het midden van de 16de eeuw de zeehandel zich reeds grotendeels verplaatst had van Demak naar Japara, omdat de ondiepe zee-arm die de toegang tot Demak vormde dichtslibde. Japara is in de tweede helft van de 16de eeuw en in de 17de eeuw de belangrijkste havenplaats van Midden-Java geweest.

§ 3-03. *De ondergang van de staatkundige macht van Demak.* Bij gebrek aan berichten inz. Portugese of andere Europese geschriften, die betrokken kunnen worden op het tijdperk na de dood van Susuhunan Prawata in 1549, berusten de volgende mededelingen geheel op de Midden-Javaanse geschiedkundige overlevering. De overwinning van

de (vazal-)vorst van Pajang, Jaka Tingkir, op de (vazal-)vorst van Jipang, Arya Panangsang, de moordenaar van de laatste vorst van Demak, zou volgens de Babad's de heerser van Pajang met één slag oppermachtig in Midden-Java hebben gemaakt. Hij zou zijn eigen vorstelijk verblijf in het binnenland van Midden-Java ten-Zuiden tot Hofstad van een binnenlands Javaans koninkrijk hebben gemaakt. De heersers der oudere vorstendommen in de Noordelijke kust-distrikten, de Pasisir, van Midden- en Oost-Java zouden hem spoedig als oppervorst hebben erkend. De oude hoofdstad Demak zou een provinciale hoofdplaats, bestuurd door een aan de koning van Pajang onderhorige machthebber geworden zijn.⁷⁷ Dit zou zo zijn gebleven, ook toen aan het eind van de 16de eeuw de staatkundige macht in het binnenland overging van Pajang naar Mataram.

Evenwel, deze voorstelling van zaken schijnt simplistisch te zijn. De Midden-Javaanse Babad-schrijvers van de 17de en 18de eeuw waren geneigd de macht van de vorsten van de binnenlandse koninkrijken Pajang en Mataram te vergroten ten koste van hun voorgangers, de Pasisir vorstendommen. Het is een feit dat de vorstin van Kali Nyamat-Japara een aanzienlijke macht bezat in de landstreken langs de Noordkust ten-Westen, tot in Bantën, tot ver in de tweede helft van de 16de eeuw. Dit is geboekstaafd in Cërbonse en Bantëse Babads (zie hoofdstukken VII en VIII).

Bovendien is er een mededeling van de Portugese historieschrijver de Couto (deel VIII, hoofdstuk 21), die zegt dat in 1564 de krijgshaftige koning van Atjeh, 'Alâ' ad-Din Shah, voor een van zijn expedities tegen het Portugese Malaka, door middel van gezanten hulp van "o Rey de Dama, Imperador do Jaoa" heeft laten vragen. Volgens de Couto zou deze vorst van Demak echter hebben geweigerd, omdat hij de Atjehse vorst de overwinning op de Portugezen niet gunde. Hij was bang dat Atjeh dan te machtig zou worden, en ook Java onder zijn invloed zou willen brengen. De Atjehse gezanten werden zelfs gedood in Dëmak, hetgeen de mogelijkheid van een verbond natuurlijk uitsloot. Deze gebeurtenis kwam de Portugezen voor als een ingrijpen des Hemels ("obra Divina"); vandaar dat de Couto er uitvoerig melding van maakt.

Er is geen reden om aan te nemen, dat de Couto Demak met Japara verwisselt, want Japara vermeldt hij ook meermalen. In 1564, vermoedelijk vijftien jaar na de dood van Susuhunan Prawata, schijnt er dus in Demak nog een "keizer" geweest te zijn, wiens gezag groot genoeg was (of leek), om de machtige vorst van Atjeh op de gedachte te brengen hem een verbond voor te stellen. Wie deze "keizer" geweest is,

is niet op te maken uit de Javaanse Babad's. Men zou zich kunnen voorstellen, dat hij een "geestelijk heer" is geweest, een afstammeling van het roemruchte Demakse vorstenhuis, wiens gezag meer berustte op zijn traditionele waardigheid van beschermer van de Islam en "regelaar van de godsdienst" (panata 'gama) dan op staatkundige macht.⁷⁸ De macht in de Pasisir was in het derde kwart van de 16de eeuw in handen van de Ratu Kali Nyamat van Japara. Zij heeft haar moederlijke zorgen uitgestrekt over haar neven, de zoons van haar in Demak vermoorde broeders.

In de in het bovenstaande (§ 3-01) opgenomen stambomen van het Demakse vorstenhuis wordt een pangéran Kadiri vermeld als zoon van pangéran Lèpèn. Deze pangéran Kadiri, ook wel pangéran Pangiri genoemd, schijnt volgens sommige Babad's na de dood van Susuhunan Prawata nog enig gezag in Demak te hebben uitgeoefend. Het is denkbaar dat hij de "keizer" is geweest van het bericht van de Couto. Hij zou dus een neef, oom-tante-zegger, geweest zijn van Susuhunan Prawata, en van de Ratu Kali Nyamat van Japara, en (volgens de Mataramse traditie) ook van de Sultan van Pajang.

Tenslotte is een andere Babad-mededeling, die betrekking heeft op de opvolging van de in 1587 overleden Sultan van Pajang, misschien ook met deze laatste vorst van Demak in verband te brengen. Het verhaal luidt, dat in de periode van verwarring na de dood van de Sultan, de vorst van Demak ook, met enig krijgsvolk (waaronder slaven: batur tutukon, Balinezen, Buginezen en Makasaren) in Pajang zou zijn verschenen, met de bedoeling om zijn aanspraken op de opperheerschappij te laten gelden. Zijn krijgsvolk zou echter spoedig verstrooid zijn door de gewapende volgelingen van de Mataramse vorst. Deze, de panëmbahan Sénapati, met wien een andere pretendent, pangéran Běnawa, zich had verbonden, zou de hoog-aanzienlijke eerwaarde Heer van Demak met consideratie hebben behandeld. Hij zou de (vermoedelijk bejaarde) vorst onder geleide in een draagstoel, slechts de handen gebonden met een zijden doek (ciṅḍé), naar Demak hebben laten terugbrengen. In de Mataramse Babad (proza ed. Meinsma, 1874, bldz. 170 e.v.) wordt deze vorst slechts adipati Demak genoemd. Hij zou een van de oudste dochters van de Sultan van Pajang tot vrouw hebben gehad (zie ook § 19-07 en noot 330).

Indien deze mededeling op waarheid berust mag men er uit opmaken, dat in 1587 de staatkundige macht van de vorst van Demak zozeer te verwaarlozen was, dat een politieke tegenstander zich kon veroorloven grootmoedig te zijn. En bovendien, dat de Demakse vorst ook in het

binnenland van Midden-Java religieus ontzag inboezemde bij Javanen, wier vaders of grootvaders vermoedelijk pas 50 of 75 jaar tevoren tot de Islam waren bekeerd (door de bekeringsijver van Sunan Těmbayat).

Het is niet bekend wat de naam pangéran Kađiri of Pangiri, die deze laatste regerende vorst uit het Demakse Huis volgens de West-Javaanse overlevering gedragen zou hebben, betekent. Het lijkt niet zeer waarschijnlijk dat hij iets te maken heeft gehad met het oude landschap Kađiri aan de Brantas in Oost-Java. Of het moest zijn, dat in de nadagen van het Demakse Sultanaat het reeds de gewoonte werd, prins van den bloede titelnamen te geven die een *aanspraak* op een verre landstreek inhielden, zoals aan het Mataramse Hof gebruikelijk werd (pangéran Pugěr, pangéran Singasari), niet werkelijk *gezag* over die landstreek (zie ook noot 334).

Volgens een Javaanse jaartallenlijst, die verwerkt is door Raffles in zijn "History of Java", zouden in 1588, na de "destruction of Demak", de hoofden en het volk in schepen over zee zijn vertrokken. Indien deze mededeling op waarheid berust, zou de zoon van pangéran Kađiri/Pangiri met zijn volgelingen, beducht voor de groeiende macht van de Mataramse vorst (die niet verwant aan hem was zoals de overleden Sultan van Pajang), de wijk hebben genomen. Volgens de bovengenoemde stambomen van het Demakse vorstenhuis zou pangéran Kađiri tot zoon hebben gehad een pangéran Mas, die ook pangéran Juru(h) wordt genoemd. Deze Demakse prins hebben Nederlandse kooplieden, die in 1596 Bantěn aandeden ("Eerste Schipvaart", de Groot, bldz. 429-'30), daar ontmoet. Zij vernamen dat zijn vader over geheel Java geregeerd had, maar wegens tyrannie door zijn vazallen afgezet was (zie "Sénapati", bldz. 98). De zoon, door de oorlog verarmd, zou zich eerst naar het Portugese Malaka hebben begeven. In 1596 was hij naar Banten gekomen, waar hij door zijn verwant, de Bantense vorst, met onderscheiding ontvangen werd. Zijn aanspraken op de heerschappij in Demak werden in principe erkend, en hij ontving de eerbewijzen behorende bij zijn hoge geboorte. Hij woonde in Banten in een behuizing buiten de stad. Hij zou ook een tijdlang vertoefd hebben in Jakarta (dat destijds onderhorig was aan de vorst van Banten).

Het is niet onwaarschijnlijk, dat het door de Nederlanders opgevangen verhaal over een verblijf van de Demakse pretendent in Malaka waarheid bevat. In 1587 veroverde Paulo de Lima, de "Portugese Hercules", de stad Johor. Deze overwinning van de Portugezen maakte in het Westen van de Archipel een grote indruk. De Sultan van Atjeh bood een vredesverdrag aan, en nog in 1587 verscheen er een Javaans gezant-

schap in Malaka (de Couto, X, ii bldz. 624-'27). Tengevolge van een misverstand ontstonden er moeilijkheden, maar de verhouding met de Javanen bleef goed, en de Javaanse handelaren bleven op Malaka varen. Het is denkbaar dat de Demakse pretendent zonder land in 1588 heeft gedacht, hulp tegen de uit het binnenland van Midden-Java opdringende Mataramse macht te kunnen krijgen van Malaka, een stad van zeevaarders, wier aanvoerder kort geleden een grote overwinning had behaald. Intussen, in Portugese geschriften is over contact tussen gouverneur de Lima en de Demakse pretendent geen bericht gevonden.

Een mededeling van de Engelse posthouder in Banten, Scott, heeft betrekking op het einde van de Demakse pretendent. Scott vermeldt in 1604 vernomen te hebben, dat pangéran Mas, overzee van Banten naar een andere plaats aan de Noordkust varende, onderweg door een van zijn zonen vermoord zou zijn. Hij zou begraven zijn op de Bantense begraafplaats "Palanangka" (ten rechte Pangkalan Tangka). Deze gebeurtenis wordt ook vermeld in de grote Sjarah Banten (bldz. 150), en in de Hikayat Hasanudin (bldz. 251-'52). Naar zijn laatste rustplaats in vreemde aarde werd de Demakse pretendent later in Banten Sultan Pangkalan Tangka genoemd.

Uit een zinsnede in de "Eerste Schipvaart" (I, bldz. 103) kan men opmaken, dat in 1596 het oude vorstenhuis in Demak nog aanhang had. Er is daar sprake van "Dauma, waer den Keyser" (dat is pangéran Mas, bij de Nederlanders bekend uit Banten) "noch voor Coning ghekent wordt". Van 1602-'4 heeft er, volgens Midden-Javaanse Babad's, een opstand plaats gevonden in Demak tegen het Mataramse gezag. Het is zeer goed mogelijk dat de Demakse pretendent in 1604 of daaromtrent van plan is geweest, zich over zee van Banten naar Demak te begeven, om zich aan het hoofd te stellen van zijn aanhangers. Wat de reden is geweest waarom hij vermoord werd, zal wel altijd onbekend blijven.

De boven aangehaalde stambomen van het Demakse vorstenhuis vermelden, behalve de twee zonen van de pretendent pangéran Mas/pangéran Juru(h), nog verscheidene andere, jongere, familieleden. Van hen is verder niets bekend. Vermoedelijk zijn zij in Banten blijven leven op kosten van hun verwanten, de leden van het Bantense vorstenhuis.

Tot de afstammelingen en aanverwanten van het Demakse vorstengeslacht, die buiten hun vaderland een belangrijke plaats in de staatkundige verwickelingen van de 16de eeuw hebben ingenomen behoren, behalve de reeds vermelde vorsten van Japara, Cërbon en Bantën, en de vorst van Pajang, ook de Heren van Jipang-Panolan. Men herinnert zich, dat Arya Panangsang van Jipang volgens de Javaanse overlevering

een fatale rol heeft gespeeld in het drama van de familiemoord in Dëmak in het midden van de 16de eeuw. De heersers van Jipang blijken verwant te zijn geweest aan die van Matahun, een gewest dat, evenals Pajang en Mataram, behoord heeft tot de "kroonlanden" van het oude "heidense" koningshuis van Majapahit. In Palembang hebben waarschijnlijk afstammelingen of volgelingen van het Huis van Jipang in de 16de en de 17de eeuw de troon bezet. In de hierna volgende hoofdstukken zal aan de geschiedenis van elk dezer gewesten afzonderlijk aandacht worden besteed.

§ 3-04. *Demak onder het gezag van de vorsten van Mataram.* Nadat Panembahan Senapati omstreeks 1588 de macht in Midden-Java ten Zuiden in handen had gekregen (zie hierna, § 20-04) heeft hij de vorsten van Paṭi, Demak en Grobogan als vazallen (sampung karèh) beschouwd. Zij kregen in 1589 bevel om met hem en zijn Mataramse krijgslieden mede op te trekken naar Oost-Java, om de Oost-Javaanse vorsten tot onderwerping te brengen (Babad Meinsma, 1874, bldz. 182). Deze toeleg van de Mataramse vorst is mislukt, grotendeels, naar het schijnt, ten gevolge van het ingrijpen van de Sunan van Giri. De panëmbahan zag zich genoodzaakt onverrichterzake naar Mataram terug te keren.

Waarschijnlijk zijn de heersers over Dëmak, Paṭi en Grobogan die zich in 1589 (volgens de Babad) als gehoorzame vazallen van de Mataramse vorst gedroegen, dezelfde personen geweest die de oude, in 1587 overleden Sultan van Pajang als opperheer hadden erkend. Pangéran Kaḍiri van Demak zou dus na zijn vernedering in Pajang nog enige tijd het bewind over zijn stamland in handen hebben weten te houden. Hoe en wanneer precies er een eind aan zijn regering (die misschien slechts een schijn-regering was) gekomen is, staat niet vast (zie "Senapati", 1954, bldz. 98).

In 1591 moet Panëmbahan Sénapati van Mataram begonnen zijn met een poging om zijn gezag uit te breiden over Kaḍiri, door zich te mengen in een twist tussen pretendentes naar de opengevallen troon in dat oude vorstendom. Een der pretendentes, die de Sénapati van Kadiri wordt genoemd, had zich tot Mataram gewend om steun, en de panembahan zou hem (volgens Babad Meinsma, 1874, bldz. 199) een aanzienlijk gezelschap heren met gewapende volgelingen tegemoet hebben gezonden om hem bij te staan. Dit gezelschap zou onder nominale leiding hebben gestaan van pangéran Wira Menggala, een van 's-vorsten oudste zoons (zijn moeder stamde uit het geslacht van

Kajoran, en hij was een volle broeder van de pangéran adipati Jaya Raga die later bupati van Panaraga zou worden, volgens de "Sajarah Dalēm", 1902, bldz. 121). De bupati's van Pajang, Dĕmak en Jagaraga (in het gewest Madyun) moesten zich, met hun volgelingen, ook bij deze expeditie aansluiten. Het succes van de krijgstoct bestond slechts daaruit, dat de Sénapati van Kađiri met zijn familie en gevolg mee terug naar Mataram kwam (waar hij spoedig een belangrijke plaats aan het Hof ging innemen); maar Kađiri werd niet veroverd. De Regent van Demak, in dit verhaal vermeld naast andere bupati's als ondergeschikte van een Mataramse prins die voor het eerst moest trachten krijgsroem te behalen, kan moeilijk vereenzelvigd worden met pangéran Kađiri, de afstammeling uit het Dĕmakse "keizers-geslacht". Het is waarschijnlijk dat de rol van het oude Huis van Demak op het toneel van de Midden-Javaanse geschiedenis omstreeks 1590 geheel uitgespeeld was, en dat het gewest sindsdien onder het bewind van een door de vorst van Mataram aangewezen bupati heeft gestaan.

Vermoedelijk hebben de mannen van Dĕmak toch reeds in 1595 de partij gekozen van de Oost-Javaanse vorsten, die een veldtocht waren begonnen tegen het nauwelijks geconsolideerde Mataramse koninkrijk. De aanval werd afgeslagen, maar de Mataramse aanvoerder, de overgelopen Sénapati van Kadiri, sneuvelde in de slag bij Utĕr. Na afloop heeft de panembahan een zekere ki mas S a r i (van Wirasari, zie § 2-12, een der eerste veroveringen van Sultan Trenggana, in 1528?) tot adipati van Demak gemaakt (Babad Meinsma, 1874, bldz. 202), blijkbaar omdat de vorige gezaghebber niet voldaan had, of onbetrouwbaar was gebleken (zie "Sénapati", bldz. 122).

Panembahan Sénapati's zoon en opvolger, die later Séda-ing-Krapyak genoemd zou worden, heeft in 1601 zijn oudste halfbroeder, pangéran P u g e r, tot adipati van Demak benoemd (Babad Meinsma, bldz. 202).⁷⁹ Pangéran Pugĕr wilde zich niet schikken onder het gezag van zijn jongere halfbroeder. In Dĕmak zou hij onder invloed van de Heren van Geñding en Panjĕr (vermoedelijk mannen uit Oost-Java herkomstig) zich gewapend hebben om een inval in Mataram te doen. Waarschijnlijk heeft pangéran Mas omstreeks 1604 vanuit Banten van deze anti-Mataramse beweging in Demak gebruik willen maken, om weer vaste voet in zijn Midden-Javaanse stamland te krijgen. Pangéran Puger werd echter bij Tambak Uwos door de Mataramse krijgslieden onder bevel van de koning persoonlijk verslagen en gevangen genomen. Als straf wees de koning hem met zijn familie, maar zonder volgelingen, Kudus als woonplaats aan (mĕrnahaké ing Kudus). Het gezag in Demak droeg

de koning op aan een verdienstelijk krijgsman (lurah gañjur, een hoofdman der piekeniers), ki Gada Městaka, die met de naam tuměnggung Endra Nata Regent (bupati) van Demak werd.

Ook deze tuměnggung Endra Nata I van Demak schijnt zich in later jaren niet te hebben kunnen onttrekken aan de invloed van de traditionele Pasisir politiek, die de belangen van het binnenlandse Mataram doorkruiste. In 1627 moet hij betrokken zijn geweest in de strijd van de heerser van Pañi, Pragola II, tegen Sultan Agung. Hij zou als een verrader op last van de Sultan gekrist zijn ("Sultan Agung", bldz. 138-141).

Na hem is er nog een tuměnggung Endra Nata II Regent van Dėmak geweest. Deze moet een trouw volgeling geweest zijn van Susuhunan Mangku Rat II van Kartasura, die in het laatste kwart van de 17de eeuw over Midden-Java heerste. In 1678 wordt een tuměnggung Sura Nata van Dėmak vermeld (zie § 2-16).

Als zeehaven schijnt de stad Demak reeds aan het eind van de 16de eeuw onbetekenend geworden te zijn. Als producent van rijst en andere landbouwproducten heeft het gewest Demak in de ekonomie van het rijk der Mataramse vorsten nog lang een belangrijke plaats ingenomen. De eerbied voor de moskee en de graven van Kadi Langu heeft in vele streken van Java tot in de 19de eeuw de verering der oud-gelovige Moslims voor Demak als een heilig land van de Islam in stand gehouden. Vooral daardoor is de naam van Demak in de Javaanse geschiedenis, naast die van Majapahit, onvergetelijk gebleven.

HOOFDSTUK IV

GESCHIEDENIS VAN DE KLEINERE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN MIDDEN-JAVA IN DE 16DE EEUW: PATI EN JUWANA

§ 4-01. *Oude berichten over Pati en Juwana, legende en historie.* Het landschap waarvan deze plaatsen de hoofdplaatsen zijn is gelegen aan de Oostelijke uitmonding van de oude zee-engte, die eertijds het Murayagebergte heeft gescheiden van Java. Demak en Japara liggen aan de Westelijke uitmonding van dat water. Misschien is de verhouding tussen de twee zeehavenplaatsen Japara en Juwana enerzijds, en de twee meer binnenlands gelegen vorstelijke residenties Dëmak en Pati anderzijds, te vergelijken geweest. Alleen schijnt Juwana (of de havenplaats in dat landschap die Tomé Pires Cajongam noemde) reeds in de 16de eeuw minder belangrijk te zijn geworden voor de zeehandel, in tegenstelling tot Japara, dat over een goede rede beschikte.

Japara en Juwana worden tezamen genoemd als behorende tot het gebied van Saṅḍang Garba, de mythische “koning der kooplieden”, die door zijn jongste broeder Ḍangḍang Gëṅḍis, de “koning van de mannen van de religie”, die heerste in Koripan en Janggala (in de Brantas delta), overwonnen zou zijn, en wel met hulp der Chinezen.⁸⁰ Deze Javaanse overlevering is van enige waarde omdat eruit blijkt, dat in de oude tijd Juwana evenals Japara werd beschouwd als een havenplaats.

Juwana's rede zou aangedaan zijn door Sahid, die later Sunan Kali Jaga zou worden, op zijn zeereis van Pulo Pinang naar Dëmak. Hij zou echter van Juwana niet doorgereisd zijn naar de hoofdstad; in plaats daarvan zou hij eerst in Cerbon aan wal zijn gegaan.⁸¹ Ook in dit legendarische verhaal kan men een aanwijzing vinden dat Juwana beschouwd is als een havenplaats van enig belang.

Vermelding verdient hier de eigenaardigheid, dat in Juwana de Javaanse vijf-daagse zogenaamde pasar-week (Lëgi-Pahing-Pon-Wagé-Kliwon) niet in gebruik zou zijn. Dit werd in de 20ste eeuw vastgesteld.⁸²

Deze afwijking van het in Midden-Java algemeen voorkomende stelsel van de vijf-daagse week (dat in verband staat met oud-inheemse kosmisch-mythologische ideeën) te willen verklaren uit de zeer oude geschiedenis van Paṭi en Juwana lijkt intussen voorbarig.⁸³

§ 4-02. *Paṭi en Juwana in het begin van de 16de eeuw. Tomé Pires' bericht over Cajongam.* Het is niet te verwonderen dat er tussen de twee paren Dĕmak-Japara en Paṭi-Juwana in het verleden naijver en strijd is geweest. Vermoedelijk ging het in de eerste plaats om ieders aandeel in de handel, in het bijzonder in de afvoer van rijst uit het binnenland, die verkocht werd aan vreemdelingen die de havens aandeden.

In de Midden- en Oost-Javaanse geschiedkundige overlevering komen berichten voor over een kortstondige bloeitijd van het vorstendom Paṭi in het begin van de 16de eeuw. Boven (§ 2-11) is reeds vermeld, dat de pas tot de Islam bekeerde vorst van P a s i r, in het binnenland, op de grens met de Sunda-landen, die een belangrijke plaats zou hebben ingenomen aan het hof van Trĕnggana, de derde vorst van Dĕmak, een prinses van P a ṭ i tot vrouw zou hebben gekregen, vermoedelijk nadat de heerser van deze plaats zich had onderworpen aan de Moslimse koning van Dĕmak. Volgens een Midden-Javaanse jaartallenlijst, de Babad Sĕngkala ning Momana, zou in Paṭi in A.J. 1433 (d.i. 1511 A.D.) een "bupati" K a y u B r a l i t aangesteld zijn (door wien, blijkt niet). Volgens een andere, vergelijkbare, jaartallenlijst (die verwerkt is in Raffles' "Chronological Table"), zou deze dipati Kayu Bralit in 1518 omgekomen zijn in de oorlog, die in dat jaar gevoerd werd tegen Paṭi (door wien, blijkt wederom niet). Hiermede zou er, volgens deze tekst, een eind zijn gekomen aan de periode van bloei van het vorstendom Paṭi.

De Portugese reiziger Tomé Pires, die in 1513 Java's Noordkust bezocht, vermeldt dat het gebied van C a j o n g a m of C a j o n g ā verwoest was door de krijgsoverste van de "heidense" koning van Majapahit. Volgens Pires was deze krijgsman bekend onder de titel-naam Gusté Paté. Na de ondergang van C a j o n g a m zou het gebied verdeeld zijn tussen de naburen R ě m b a n g en T u b a n; ook P a t é R o d i n van Dĕmak zou zich een deel hebben toegeëigend.

Helaas is C a j o n g a m niet met zekerheid te lokaliseren. De naam komt op oude Portugese kaarten voor, en het is aannemelijk, dat de plaats ongeveer lag waar nu Juwana ligt.⁸⁴ Pires' mededeling over de nabuurschap van Rĕmbang en Tuban (die oostelijker liggen) is hiermede echter niet in overeenstemming. Het is denkbaar dat er in Pires' tekst een fout is gemaakt.

Op grond van deze korte en onvolledige berichten, in verbinding gebracht met de jaartallen van de Javaanse jaartallen-lijsten, is het wel aannemelijk, dat het koninkrijk Dēmak in de eerste decade van de 16de eeuw in conflict is geweest met de vorsten van Paṭi (en Juwana?), die de oostzijde van de oude waterweg ten zuiden van het Murya gebergte beheersten. Aannemende, dat Pires' mededeling over de krijgstocht van "heidense" Majapahitse Javanen naar C a j o n g a m op waarheid berust, zou men kunnen veronderstellen, dat dit een (laatste) poging is geweest om het gezag van de "heidense" opperkoning in het Noord-Westen van het rijk te handhaven.

§ 4-03. *Geschiedenis van Paṭi in de tweede helft van de 16de eeuw. Verhouding tot Mataram, legende en historie.* In de Midden-Javaanse geschiedkundige overlevering nemen de Heren van Paṭi een vrij belangrijke plaats in. Zij hebben in de 16de en 17de eeuwen het oppergezag van de vorsten van Demak, Pajang en Mataram moeten erkennen, maar de economisch en strategisch vrij sterke positie van hun gebied schijnt hen in staat gesteld te hebben, om bij tijden staatkundige invloed uit te oefenen tot in Midden-Java ten-Zuiden. Paṭi en Juwana kunnen beschouwd worden als overgangs-gebieden tussen het oude vorstendom Lasēm, een der "kroonlanden" van het 14de eeuwse "heidense" Majapahitse koninkrijk, en de landschappen in Midden-Java waar in de 15de en 16de eeuw half-, later geheel zelfstandige Moslimse vorstendommen tot ontwikkeling kwamen.

Volgens de Mataramse geschiedkundige overlevering zouden er in de laatste helft van de 15de en de eerste helft van de 16de eeuw in de later Grobogan en Sokawati genoemde landschappen, en daaromtrent, verscheidene met elkaar verwante geslachten van plaatselijke Heren geleefd hebben, uit wier midden de vorstelijke families van Paṭi en Mataram zich opwerkten. Zoals te verwachten is, schenkt de Mataramse overlevering vooral aandacht aan de vermeende afstamming van de eerste Heer van Mataram, ki gĕdĕ P a m a n a h a n, die een kleinzoon zou zijn geweest van een legendarische Heer van Sĕsĕl a. Sĕsĕl a behoort tot de oude plaatsen in het landschap Grobogan. De eerste vorst van Paṭi, ki P a ṅ j a w i geheten in de Mataramse overlevering, zou een wapenbroeder geweest zijn van ki gĕdĕ Pamanahan. Hij zou behoord hebben tot het geslacht van de Heren van T a r u b, die zouden afstammen van een "heidense" koning van Majapahit en een vrouw uit Waṅḍan, overzee. Ki Panjawi, Ki Pamanahan en de latere Sultan van P a j a n g zouden, volgens de Mataramse overlevering, alle drie in hun

jeugd gediend hebben in het corps Tamtama aan het Hof van Demak. Opname in dit militaire corps schijnt beschouwd te zijn als een onderscheiding, voorbehouden aan jongelieden behorende tot de stand der landelijke Heren.

Volgens de overlevering van het Mataramse vorstenhuis zouden alle drie de jonge mannen ten behoeve van de rechtmatige troonopvolger in het koninkrijk Demak gestreden hebben tegen de frondérende Arya Panangsang van Jipang, en ten gevolge van het verval van het Demakse koningshuis zouden zij de gelegenheid gekregen hebben om zich zelfstandig te maken, ieder in een eigen gebied. Ki Panjawi zou zich dus in het midden van de 16de eeuw tot vorst van Paṭi hebben opgewerkt.⁸⁵

Aangenomen, dat er aan deze overleveringen betrouwbare herinneringen aan familie-verhoudingen ten grondslag liggen, is het opmerkenswaardig, dat juist Ki Panjawi zich in Paṭi kon vestigen. Dit is het gebied nabij de landschappen Grobogan en Sukawati, waar zijn geslacht en ook dat van Ki Pamanahan hun oorsprong zouden hebben gehad, en niet ver van Jipang, het vorstendom van Arya Panangsang, de frondérende telg van het Demakse koningshuis. Vermoedelijk is in het midden van de 16de eeuw het gebied van Paṭi (met Juwana), ofschoon economisch niet zo welvarend (meer) als Demak (met Japara), toch nog een belangrijk en goed ontwikkeld vorstendom geweest, dat betrekkingen onderhield met de heersers in de Oostelijker gelegen landschappen langs Java's Noordkust tot aan Surabaya.⁸⁶ Mataram daarentegen, in het afgelegen binnenland, waar Ki Pamanahan zich vestigde, is volgens de overlevering in het midden van de 16de eeuw nog slechts een gebied in opkomst geweest. Toen Ki Pamanahan's achterkleinzoon Sultan Agung van Mataram in de eerste helft van de 17de eeuw tot macht en grootheid was gekomen, is de afkomst van het geslacht verfraaid en verguld. Men kan echter vermoeden, dat in de 16de eeuw de familie van Ki Panjawi van Paṭi hoger in aanzien heeft gestaan, en over meer connecties met andere belangrijke geslachten heeft beschikt, dan Ki Pamanahan in het verre, binnenlandse Mataram.

In de tweede helft van de 16de eeuw heeft de Sultan van Pajang gedurende enige decennien de hegemonie in Midden-Java bezeten. Volgens de overlevering hebben de Heren van Paṭi en Mataram, die evenals hij in het corps Tamtama in Demak zouden hebben gediend, zijn suzeriniteit erkend. Tussen de Sultan van Pajang en Ki Pamanahan van Mataram zou er vrij wat wrijving zijn geweest; ten aanzien van Ki Panjawi van Paṭi vermeldt de overlevering echter geen onaangename verhouding met zijn opperheer.

Het bericht over het huwelijk van Ki Pamanahan's zoon, de latere paněmbahan Sénapati van Mataram, met een dochter van Ki Panjawi van Pați, is in het licht van de andere overleveringen geloofwaardig. Deze prinses van Pați zou de moeder van de latere Susuhunan Séda-ing-Krapyak, en de grootmoeder van Sultan Agung van Mataram zijn geworden .

De opvolger van Ki Panjawi, die in het laatste kwart van de 16de eeuw over Pați geheerst heeft, wordt in de Javaanse geschiedkundige overlevering Pragola genoemd. Pragola van Pați zou een jongere zwager van Sénapati van Mataram geweest zijn. Volgens de Mataramse overlevering zou er vijandschap tussen de zwagers zijn ontstaan toen Sénapati in 1590 de Paněmbahan Mas van Madyun, een afstammeling van het Demakse koningshuis, en een zwager van de overleden Sultan van Pajang, uit zijn gebied verdreef en met geweld zijn dochter tot jongere echtgenote nam. Pragola kan dit opgevat hebben als een belediging, aangedaan aan zijn zuster, Sénapati's eerste gemalin, en als een uiting van buitensporige heerszucht, die op den duur gevaarlijk kon worden voor alle Heren van landschappen in Midden-Java, wanneer zij hun onafhankelijkheid tenminste ten dele wilden behouden.

De Mataramse krijgsbenden hebben in 1598 en 1599 aanvallen gedaan op de sterke stad Tuban, vermoedelijk vanuit het Madyunse gebied. De aanvallen op Tuban werden afgeslagen; maar waarschijnlijk heeft vorst Pragola van Pați deze krijgstochten als een aantasting van zijn eigen gezag in de Pasisir landschappen beschouwd. In 1600 heeft hij met een groot gevolg van gewapenden een tocht van Pați naar Mataram ondernomen om zijn aanspraken op het gezag in de landschappen ten Noorden van het Kěnděng-gebergte kracht bij te zetten. Volgens de Mataramse overlevering zou hij pas bij Prambanan, aan de Oostelijke grens van het kern-gebied van het Mataramse vorstendom, met geweld gedwongen zijn terug te keren.

Sénapati van Mataram moet in 1601 in Jěnar, in het huidige distrikt Sragěn, dat tot Sokawati gerekend wordt, overleden zijn. Het is niet zeker dat vorst Pragola van Pați hem overleefd heeft.⁸⁷ (Zie ook § 20-07 einde, en noot 384).

De zoon van deze eerste Pragola, voor de duidelijkheid Pragola II genoemd, schijnt tijdens de regering van Sénapati's opvolger Susuhunan Séda-ing-Krapyak, en ook tijdens de eerste jaren van zijn kleinzoon Sultan Agung (die in 1613 het gezag in handen kreeg), loyaal te zijn geweest tegenover de Mataramse koning, wiens macht steeds toenam. In 1627 is het echter toch tot een openlijke strijd gekomen. Uit de

berichten van Nederlandse tijdgenoten blijkt, dat deze oorlog aan de onafhankelijkheid en de bloei van het vorstendom Paṭi een einde heeft gemaakt. Volgens de Mataramse overlevering zou vorst Pragola II gesneuveld zijn. Zijn nog jonge zoon zou door een trouwe dienaar van zijn geslacht in veiligheid zijn gebracht in Prawata, de oude residentie van de "heilige" Susuhunan Prawata, de laatste onafhankelijke koning van het Dēmakse vorstenhuis, die ongeveer driekwart eeuw tevoren was vermoord.⁸⁸

HOOFDSTUK V

GESCHIEDENIS VAN DE KLEINERE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN MIDDEN-JAVA IN DE 16DE EEUW: KUDUS

§ 5-01. *Geschiedenis van Kudus. Pangulu Rahmatu 'llahi van Ngudung, de geloofsgetuige.* Een bespreking van de geschiedenis van Kudus is hier op haar plaats, omdat het geslacht dat naar deze kleine stad genoemd wordt gedurende enige tijd als "Geestelijke Heren" een belangrijke invloed heeft uitgeoefend op de loop der gebeurtenissen. Na korte tijd was hun rol echter uitgespeeld. Hun gezag berustte op hun geestelijke waardigheid als Hoofden van de vrome gemeente. Zij zijn te vergelijken ter ener zijde met de vorsten van Cërbon en die van Giri-Grësik, die, als "Geestelijke Heren" begonnen, dynastieën hebben gesticht en vrij grote staatkundige macht hebben uitgeoefend, en ter andere zijde, met de Heren van Kajoran-Těmbayat in het binnenland, wier kansen om wereldlijke macht te veroveren ten gevolge van de staatkunde van de vorsten van het naburige Mataram zijn mislukt.⁸⁹

In een van de vorige paragrafen (2-07) is bij de bespreking van de waardigheid van beschermheren van de Islam, die de vorsten van Demak hebben bekleed, melding gemaakt van een lijst van vijf imām's van de heilige moskee, voorkomend in de Bantense Hikayat Hasanuddin. De vijfde imām van die lijst is degeen die Sunan Kudus is geworden. Volgens de Hikayat Hasanuddin zou deze dynastie van voorgangers van de heilige moskee van Demak afstammen van pangéran Rahmat van Ngampèl Děnta (Surabaya) en zijn dochter nyahi gědė Pañcuran; zijn zoon Sunan Bonang zou de eerste imām geweest zijn. Het is wel aan te nemen dat de Ngampèl familie van oorsprong uit Campa in Achter-Indië stamde.

Behalve door vroomheid en ijver om de Islam ingang te doen vinden in Midden-Java heeft deze familie van Kudus zich onderscheiden, doordat een van haar leden geloofsgetuige is geworden: hij heeft zijn leven opgeofferd in de heilige oorlog tegen de ongelovigen. Deze "shāhid" is

de vierde imām geweest; hij wordt in de Hikayat Hasanuddin pangulu Rahmatullah van Undung of Ngudung genoemd (naar zijn woonplaats, vermoedelijk).

De geschiedenis van de strijd van de Midden-Javaanse Moslims tegen de krijgsmacht van de laatste "heidense" opperkoning van Majapahit, die hoogstwaarschijnlijk in 1527 geëindigd is met de verovering van de oude koningsstad, is reeds ter sprake gekomen in §2-09 (over de verhouding tussen het Moslimse Demak en het "heidense" koninkrijk). Daar is reeds opgemerkt, dat de meest geloofwaardige Javaanse overleveringen over dit tijdperk een groot deel van de verdienste van de overwinning toekennen aan twee mannen, vader en zoon, de leiders van de scharen "vromen" die aan de strijd deelnamen.

In de Midden- en Oost-Javaanse Verhalenboeken komen vrij uitgebreide verslagen over de oorlog tegen Majapahit voor. In Dr Brandes' Pararaton-uitgave is een uittreksel van een uitvoerige versie opgenomen (bldz. 227-'28). Na de dood van de oudste Wali, Sunan Ngampèl van Surabaya, zouden de "vromen" besloten hebben een eind te gaan maken aan de opperheerschappij van de "heidense" koning van Majapahit, ofschoon Sunan Kali Jaga daar tegen was. Volgens hem had Bra Wijaya de Moslims nooit iets in de weg gelegd. De vorst van Bintara/Demak had de verplichte eerbiedsbetuiging (séba) in Majapahit ook nog niet gestaakt; hij achtte zich nog tot gehoorzaamheid verplicht. De scharen "vromen" zouden onder leiding van pangéran Ngudung, de imām van de moskee van Demak, en andere "Geestelijke Heren", te velde zijn getrokken. De Regent van Těrung (een verwant van de Demakse vorst, maar zelf geen Moslim) zou zich onttrokken hebben aan de hem door de opperkoning opgelegde taak, de opstandelingen te gaan bestrijden. De rijksbestuurder van Majapahit, Gajah Mada, in eigen persoon zou de scharen der "vromen" bij Tuban een eerste nederlaag hebben toegebracht.

Een tweede veldtocht van de scharen zou alleen onder leiding van pangéran Ngudung hebben gestaan; de andere "Geestelijke Heren" zouden zich ertoe hebben bepaald, jongere familieleden toe te staan mede op te trekken. De Majapahitse krijgslieden werden ditmaal aangevoerd door aanzienlijke heren: behalve Gajah Mada zouden ook Arya Gugur, de kroonprins van Majapahit, de panca-tanḍa van Těrung (die de eerste maal verstek had laten gaan), Daya Ningrat (de vazalvorst van Pěngging) en de Balinese adipati van Klungkung aan de strijd hebben deelgenomen. Er waren echter zonen en andere familieleden van de oppervorst, die zich reeds tot de Islam hadden bekeerd; deze

prinsen zouden zich afzijdig gehouden hebben. De beslissende slag van deze veldtocht zou geleverd zijn in het distrikt Wirasaba (ongeveer het huidige Maja-Agung), of, volgens een andere tekst, aan de rivier van Sidayu. Gedurende deze veldtocht zou van Majapahitse zijde Daya Ningrat van Pëngging zijn gesneuveld; de Moslims zouden echter zijn teruggetrokken, toen hun aanvoerder pangéran Ngudung door de Regent van Tërung werd doorstoken. Het wonder-kleed Anta Kusuma, een gewaad dat de Propheet nog had gedragen, had de vrome man in Demak uit de hemel ontvangen, maar het baatte hem niet. Zijn lijk zou door zijn volgelingen naar Demak zijn teruggebracht om daar begraven te worden.

Dit uitvoerige, kennelijk geromantizeerde verhaal over pangulu Rahmatu 'llah de geloofsheld komt in enige versies in Midden-Javaanse Verhalenboeken voor (behalve in de bovengenoemde door Brandes gexcerpeerde tekst, ook in de in het Nederlands vertaalde Serat Kanda, bldz. 332 ff.). De West-Javaanse overlevering, te vinden in de Bantense en de Cërbonse Babad's, is veel minder uitvoerig, maar zij maakt ook melding van de dood van de geloofsgetuige.

In de grote Sjarah Banten wordt deze gebeurtenis in Oost-Java voorgesteld als gelijktijdig met het huwelijk van een Demakse prinses met een lid van het opkomende geslacht van de "Geestelijke Heren" van Cerbon. De Bantense schrijver verkeerde in de mening, dat dit de verbintenis van Hasanuddin, de eerste vorst van Banten, de zoon van de eerste vorst van Cerbon, met een dochter van Sultan Tranggana van Demak is geweest. Dit huwelijk heeft echter, volgens H. Djajadiningrat (Sjarah Banten, bldz. 115) pas omstreeks 1552 plaats gevonden, jaren na de val van Majapahit. Waarschijnlijk heeft in het Bantense bericht het huwelijk van Hasanuddin de plaats ingenomen van dat van zijn vader, Sunan Gunung Jati van Cerbon, met een zuster van de Demakse vorst. Dit huwelijk moet omstreeks 1524 gesloten zijn, volgens de West-Javaanse overlevering. Indien deze bruiloft aan het Hof van Demak inderdaad in hetzelfde jaar plaats vond als de veldslag in Oost-Java waarin pangulu Rahmatu 'llahi het leven verloor, zou de oorlog van de Moslimse strijders voor het geloof tegen de krijgsmacht van de opperkoning enkele jaren hebben gewoed, voordat er in 1527 door de inname van Majapahit en het verdwijnen van de laatste Bra Wijaya een einde aan kwam.

§ 5-02. *De stichting van Kudus, de "heilige stad"*. Volgens de Bantense Hikayat Hasanuddin werd de gesneuvelde vierde imâm van de moskee

van Demak opgevolgd door zijn zoon, die door sèh Nurullah, later bekend als Sunan Gunung Jati van Cerbon, in het ambt bevestigd zou zijn. Dit is niet onwaarschijnlijk wanneer men aanneemt, dat Sunan Gunung Jati juist in dezelfde tijd de zwager van de vorst van Demak was geworden, en als zodanig invloed kon uitoefenen.

De jonge pangulu van Demak zou volgens de Midden-Javaanse vrome overlevering degeen zijn geweest, die de oude koningsstad Majapahit ten slotte heeft ingenomen. Hij zou dit bereikt hebben voornamelijk door magische kracht. De wonderverhalen die in de Midden-Javaanse Verhalenboeken voorkomen doen vermoeden, dat men zich in later tijd geen belangrijke krijgsfeiten herinnerde in verband met de uiteindelijke overwinning.⁹⁰

Wel brengt de Javaanse overlevering bij de inname van de oude stad vele vorsten uit het gehele land, en zelfs van Palémbang, en alle "Geestelijke Heren" ten tonele. De Sunan van Giri zou met zijn wonderdadige kris een bijzondere rol hebben gespeeld. Deze verhalen zijn te beschouwen als ontsproten aan de verbeeldingskracht van latere geslachten; zij zijn ook anachronistisch (de Sunans van Giri zijn pas in de tweede helft van de 16de eeuw tot macht en aanzien gekomen). Het is intussen wel waarschijnlijk dat de vorst van Demak, ziende dat de gevechten der strijdlustige "vromen" in Oost-Java het staatkundige gezag van de Majapahitse opperkoning aan het wankelen brachten, van de goede gelegenheid gebruik heeft weten te maken om zijn eigen bezit en gebied te vergroten.⁹¹

In het bovenstaande (§ 2-12) is reeds vermeld, dat de Moslimse koning waarschijnlijk na de ondergang van de oude hoofdstad zijn gezag in het grootste deel van Oost-Java en Madura heeft gevestigd. Vermoedelijk heeft hij onder invloed van Sunan Gunung Jati, zijn zwager, ook in diezelfde tijd de Sultans-titel aangenomen (zie § 2-09).

Het is waarschijnlijk dat door het behaalde succes in de strijd het wereldlijk aanzien van de vermoedelijk destijds nog vrij jonge pangulu van Demak zeer gestegen is. De verhalen in de Javaanse overlevering over de grootheid en de daden van Sunan Kudus moeten beschouwd worden als op hem betrekking hebbende. Hij wordt vermeld in de *Sajarah Dalem*, een 19de eeuws geslachtsregister van de voorvaders van de Surakarta'se vorsten, dat schijnt te berusten op betrouwbare, oude gegevens. Die plaats in het vorstelijke boek van het voorgeslacht verdient hij, doordat een zijner vrouwelijke nazaten tot echtgenote is genomen door Susuhunan Paku Buwana III van Surakarta (1749-1788). Sunan Kudus zelf zou dochters van kyahi gëḍé Kali Poḍang (verder

onbekend), van de overwonnen en bekeerde Regent van Těrung (boven reeds vermeld) en van adipati Kaᅇᅇuruwan (vermoedelijk een verwant van de Sultan van Děmak) tot vrouwen hebben gekregen; daardoor zou hij vermaagschapt zijn geweest met de aanzienlijkste geslachten van zijn tijd.⁹²

Intussen, deze aanzienlijke en strijdvaardige "Geestelijke Heer" die de Midden-Javaanse overlevering Sunan Kudus noemt, heeft vermoedelijk, na zijn belangrijke wapenfeiten in de oorlog tegen Majapahit in 1527, nog jaren in Demak geleefd als pangulu van de heilige moskee, voordat hij Kudus, de "heilige stad" stichtte, en daarheen verhuisde. Volgens de overlevering zou hij daartoe over zijn gegaan nadat hij onenigheid met de vorst van Demak had gekregen, tengevolge van een verschil van mening over het begin van de vastenmaand.

De onenigheid met de vorst, die de latere Sunan Kudus ertoe zou hebben gebracht om uit Demak te vertrekken, kan wel een diepere oorzaak hebben gehad dan verschil van mening over het begin van de vastenmaand. Men zou kunnen veronderstellen, dat er naijver heeft bestaan tussen de latere Sunan Kudus, in Demak: pangulu van de heilige moskee, en Sunan Kali Jaga, die tijdens de regering van pangėran Tranggana uit Cerbon naar Demak kwam. Sunan Kali Jaga was een man van aanzienlijke geboorte, verwant aan de heersers van de oude havenstad Tuban; hij schijnt zowel bij de latere Sunan Cerbon als bij de latere Sultan Tranggana van Demak in de gunst te hebben gestaan. Sunan Kudus schijnt, evenals zijn verwant Sunan Bonang, vóór alles een godgeleerde en een ijveraar geweest te zijn.

De Midden-Javaanse geschiedkundige overlevering bevat een verhaal, dat wijst op het bestaan van naijver tussen Sunan Kudus en Sunan Kali Jaga. Pangėran Prawata, de opvolger van Sultan Tranggana van Demak, zou, na eerst leerling geweest te zijn van Sunan Kudus, naderhand Sunan Kali Jaga als leraar hebben erkend (*Sěrat Kaᅇᅇa*, Ned. vertaling, bldz. 446). In een latere Babad (proza bewerking, Meinsma, bldz. 79-80) wordt zelfs verhaald, dat Sunan Kudus zijn meest geliefde leerling Arya Panangsang van Jipang ertoe zou hebben aangezet, of althans gemachtigd, om pangėran Prawata, toen reeds regerend vorst van Demak, te vermoorden, omdat het een zonde des doods is, twee leermeesters tegelijk te hebben. Deze verhalen zijn klaarblijkelijk herkomstig uit de kring van de "vrome gemeente". Het is wel denkbaar dat zij de gezindheid van een groep aanhangers van Sunan Kudus weer-
geven.⁹³

Ten slotte kan Sunan Kudus ook wel mede bewogen zijn om Demak

te verlaten door een drang om zelfstandig te zijn, en buiten de kring van het Hof zijn leven aan godgeleerde studiën en godgevallig werk te wijden.

Het jaar waarin hij die gewichtige stap genomen heeft is moeilijk vast te stellen. Het moet vermoedelijk enige jaren vóór 1549 zijn geweest, het jaar dat overeenkomt met A.H. 956, hetwelk als stichtingsjaar vermeld staat boven de mihrāb van de grote stenen moskee van Kudus. Het is wel aan te nemen dat het bouwen van deze moskee enige jaren heeft gevergd, en bovendien, dat hij niet het eerste bedehuis is geweest, dat door de vrome man gebruikt is. Eén Javaanse overlevering (die misschien niet geheel betrouwbaar is) zegt, dat Sunan Kali Jaga in 1543 uit Cerbon in Demak zou zijn aangekomen. Wanneer men aanneemt, dat de pangulu van Demak mede door antipathie tegen Sunan Kali Jaga zou zijn bewogen om naar Kudus te verhuizen, zou 1543 als een terminus post quem te beschouwen zijn. Dat jaar valt nog in de regerings-periode van Sultan Trangana, die immers in 1546 moet zijn overleden.⁹⁴

Kudus (Javaanse vorm van al-Quds, d.i. Jeruzalem) is de naam die aan de plaats gegeven is, toen zij tot "heilige stad" werd verklaard door de eerste Sunan Kudus, die voordien in Demak voorganger van de vrome gemeente geweest was.⁹⁵ Een oudere naam van de plaats schijnt Tajug geweest te zijn.⁹⁶ Zij ligt op betrekkelijk geringe afstand ten Noord-Oosten van Demak, aan een oude weg die naar het Oosten leidde. Er is geen aanwijzing dat er een handelshaven is geweest.⁹⁷

Volgens een plaatselijke legende zou Mbah Kyahi Tëlingsing het terrein van het latere Kudus voor het eerst hebben ontgonnen. Sommigen noemen hem een Moslimse Chinees, oorspronkelijk The Ling Sing geheten. Het bestaan van dergelijke verhalen wijst erop, dat de plaats reeds enige betekenis had voordat Sunan Kudus haar tot heilige stad maakte.⁹⁸

Uit deze plaatselijke overlevering over de vestiging van de uitgeweken Demakse pangulu te midden van een kleine groep bewoners van een bestaande nederzetting aan de oude weg naar het Oosten zou men ook kunnen opmaken, dat de latere sunan van Kudus zijn inkomsten aanvankelijk trok uit landerijen in de omgeving, die bebouwd werden door volgelingen en onderhorigen. Het is mogelijk dat hij als krijgsoverste beschikte over horigen (kawula's, "pandelingen") die oorspronkelijk hadden toebehoord aan "heidense" Heren in het Majapahitse gebied, die hij had overwonnen.⁹⁹ Het is ook goed denkbaar, dat een deel van de scharen der "vromen" die onder zijn leiding in de heilige oorlog tegen de "heidenen" in Oost-Java hadden gestreden, zich aangetrokken

heeft gevoeld tot het nieuwe Moslimse centrum in de "heilige stad".¹⁰⁰ Opmerkenswaardig is het ontbreken van een vermelding in de Javaanse overlevering van een schenking van land, gedaan door de Demakse vorst aan de "Geestelijke Heren" van Kudus. De "Geestelijke Heren" van Kadi Langu, die behoorden tot het geslacht van Sunan Kali Jaga (vermoedelijk Sunan Kudus' rivaal), hebben tot in lengte van dagen geleefd van de inkomsten van landerijen, hun oorspronkelijk geschonken door het Demakse Hof.

De "heilige stad" Kudus/Jeruzalem is op Java en ook verder in de Archipel beroemd geworden als een religieus centrum. De grote moskee werd al-Manār of al-Aqsā genoemd, evenals de heilige moskee van het Moslimse Jeruzalem. Westerse bezoekers hebben zich reeds in de 17de eeuw (Antonio Hurdt, op expeditie naar Kadiri in 1678) verwonderd over de kolossale minaret, een massaal toren-gebouw, welks bouwmeester kennelijk geïnspireerd is geweest door voor-Moslimse tempels, caṅḍi's. De bewoners van de "heilige stad", Sunan Kudus en zijn "vromen", hebben blijkbaar niet de behoefte gevoeld om alles wat herinnerde aan het voor-Moslimse "heidendom" te vernietigen of aan de vergetelheid prijs te geven.¹⁰¹

§ 5-03. *De "Geestelijke Heren" van Kudus.* In de Javaanse overlevering wordt de geloofsgetuige, Rahmatu 'llahi van Ngudung, de pangulu van de moskee van Dĕmak, ook wel eens Sunan Kudus genoemd, of met hem verward. De eerste eigenlijke Sunan Kudus was zijn zoon. Volgens de plaatselijke overlevering (Solichin Salam, en Knebel, in "Rapporten" Oudheidk. Commissie 1910, p. 150) zou de Sunan Ja'par Sidik geheten hebben. Op de mihrāb van de moskee (met het jaartal dat overeenkomt met 1549) wordt (volgens Solichin Salam) "al-qāḍī Ja'far Shādiq" als stichter vermeld.¹⁰²

De belangrijke feiten van de levensgeschiedenis van de eerste Sunan Kudus, de overwinning in de oorlog tegen Majapahit en de stichting van de "heilige stad", zijn in het voorafgaande besproken. De mededelingen hierover berusten uitsluitend op verhalen of aantekeningen in Javaanse geschriften. Portugese of Nederlandse berichten over de 16de eeuwse geschiedenis van Kudus ontbreken. Ook het hierna volgende is ontleend aan Javaanse Verhalen-boeken en Babad's.

In de Javaanse overlevering treedt Sunan Kudus op als een groot ijveraar voor de godsdienst, die het gebruiken van geweld niet schuwde. Behalve de overwinning in de Majapahitse oorlog, en de onderwerping van Kĕbo Kĕnanga van Pĕngging en de Heren van Tingkir, Ngĕrang

en Butuh, in Midden-Java ten-Zuiden (zie § 2-14), wordt aan hem ook toegeschreven gewelddadig optreden tegen de ketterse mystieke leraar Sèh Lěmah Abang, die ten slotte door de Vergadering der Heilige Mannen veroordeeld en geëxecuteerd zou zijn. Hiermede te vergelijken is een overlevering over zijn genadeloos optreden tegen Sèh Jangkung, die hij met de dood zou hebben willen straffen voor het zonder toestemming oprichten van een moskee. De voorspraak van Sunan Kali Jaga zou Sèh Jangkung's leven hebben gered; in zijn plaats zou een zijner volgelingen de straf hebben moeten ondergaan. Sèh Jangkung zou dientengevolge een eeuwigdurende vete tussen zijn nageslacht en dat van Sunan Kudus hebben aangezegd (volgens een opstel van C. Hooykaas in "Djawa", XI, bldz. 57). Ook een zekere Sèh Maolana van Krasak-Malang (nabij Kali Nyamat), een leerling van Sunan Gunung Jati van Cěrbon, die het waagde hem beschaamd te maken in een redetwist over mystieke waarheden, zou Sunan Kudus om het leven hebben laten brengen, volgens een plaatselijke overlevering (Rapporten Oudheidk. Comm., 1910, bldz. 168-175). Tengevolge van zijn bovenmenselijke macht zouden, volgens weer een ander verhaal, Ki en Ni Mulak, man en vrouw, leerlingen van hem, die zijn ongenoegen hadden opgewekt, in hun graf in zwarte honden zijn veranderd (volgens cod. LOr 8993 no 2, collectie Rinkes).

Het bestaan van deze en dergelijke verhalen omtrent Sunan Kudus, hoe weinig geloofwaardig ook, maakt toch aannemelijk, dat hij op tijdgenoten en lateren de indruk heeft gemaakt van een gewelddadig man en een groot ijveraar voor het geloof. Dit kan niet van alle Heilige Mannen in dezelfde mate worden gezegd.

Volgens de latere Midden-Javaanse overlevering zou Sunan Kudus als godsdienstig leraar in een bijzonder nauwe betrekking hebben gestaan met Arya Panangsang van Jipang, terwijl hij zich vijandig zou hebben betoond tegen Susuhunan Prawata van Demak. Het verhaal dat Arya Panangsang door Sunan Kudus zou zijn gemachtigd om Susuhunan Prawata te vermoorden, is in het bovenstaande reeds vermeld. Volgens een andere overlevering (Sěrat Kaṇḍa, Ned. vertaling, bldz. 469) zou hij Arya Panangsang van Jipang en Jaka Tingkir, de latere sultan van Pajang, met elkaar hebben willen verzoenen. Deze overgeleverde voorbeelden van ingrijpen in de ontwikkeling in het koninkrijk Demak kunnen gelden als bewijzen van de energie en de belangstelling in de staatkunde die deze "Geestelijke Heer" schijnt te hebben gehad.

In zijn stad Kudus heeft hij, behalve de grote stenen moskee (met de minaret) een vorstelijk verblijf voor zich en zijn familie laten bouwen.

In het bovenstaande is reeds vermeld, dat er bij deze kraton een kleinere moskee behoorde, die thans "mas-jid Sura-Nata" wordt genoemd. Er is enige reden om aan te nemen dat het bezit van een eigen moskee nabij het vorstenverblijf in de 16de eeuw en daarna beschouwd is als behorende tot de voorrechten en tekenen van waardigheid van vorsten.¹⁰³

In Maleise en Javaanse geschriften zijn er enige zinsneden gevonden die aannemelijk maken, dat Kudus ook buiten Java een grote naam heeft gehad als Moslims religieus centrum. Hoewel Giri/Grèsik in dit opzicht, vooral in de Grote Oost, veel belangrijker moet zijn geweest (in hoofdstuk XI zal dit besproken worden), zijn Kudus en Giri toch wel enigermate met elkaar te vergelijken.

De Maleise vermelding van Kudus is gevonden in de gedichten van de belangrijke Noord-Sumatraanse godgeleerde schrijver Hamza Pan-suri, die door J. Doorenbos zijn uitgegeven. Men leest daar (bldz. 45) dat de schrijver achtereenvolgens in Mekka, in Baros en in Kudus God gezocht zou hebben, maar Hem ten slotte pas in zijn eigen huis vond. De verbinding van deze drie plaatsnamen is zeker merkwaardig.¹⁰⁴ De Javaanse vermelding komt voor in een Javaans-Sasaks leerdicht over de Islam, getiteld Pangéran Sangu Pati.¹⁰⁵ Daarin worden drie modaliteiten van de Islam (op Lombok) onderscheiden: Jawa, Kudus of Kampung, en Arab of Sëmbawa. Vermoedelijk hebben deze namen betrekking op de landstreken vanwaar de Islam op Lombok is gebracht, en misschien ook op verschillende moskeeën, toebehorende aan de bringers, zeevarende handelaars die zich in kustplaatsen hadden gevestigd. De vermelding van Kudus (als een bijzondere modaliteit) na het gewone, algemene Jawa (waaronder in de oostelijke eilanden waarschijnlijk wel Oost-Java, Giri/Grèsik en Surabaya, verstaan zal zijn) verdient de aandacht.¹⁰⁶

§ 5-04. *De ondergang van de staatkundige macht van Kudus.* Het is moeilijk nauwkeurig vast te stellen op welke tijd de bovengenoemde vermeldingen van Kudus als religieus centrum betrekking hebben. Over de chronologie van de dynastie der "Geestelijke Heren" van Kudus is weinig met zekerheid bekend. In ieder geval lijkt het waarschijnlijk dat Kudus zijn roem vooral te danken heeft aan de eerste Sunan, de krijgshaftige ijveraar voor de Islam, en aan zijn vader, de geloofs-getuige.

Volgens Solichin Salam ("Sunan Kudus") zou de eerste Sunan reeds in 1550 overleden zijn. De "Sajarah Dalem", de lijst der voorvaderen van het Mataramse vorstengeslacht, vermeldt drie Heren van Kudus,

de Sunan, een paněmbahan en een pangéran. De minder hoge titels van de laatste twee zouden de uitdrukking kunnen zijn van een vermindering van staatkundig gezag, na de dood van de energieke eerste Sunan. Men zou kunnen veronderstellen dat de overwinning van Jaka Tingkir, de Sultan van Pajang, op Arya Panangsang van Jipang, de geliefde leerling van Sunan Kudus, in 1549, het staatkundig aanzien van Kudus in Midden-Java geschaad heeft.

Volgens een Javaanse overlevering zou een Heer van Kudus (vermoedelijk wel de tweede, de paněmbahan) een prinses van Giri tot vrouw gekregen hebben. Deze verbintenis met het geslacht van de Sunan's van Giri/Gresik, dat in de tweede helft van de 16de eeuw in opkomst was, lijkt wel waarschijnlijk. Zij legde een band tussen twee belangrijke Moslimse religieuze centra in Midden- en Oost-Java.

Het jaar waarin de paněmbahan van Kudus (volgens de *Sajarah Dalem*) opgevolgd zou zijn door de pangéran is geheel onbekend. Wel is aannemelijk dat 1588 voor het geslacht van de Heren van Kudus, evenals voor de laatste min-of-meer onafhankelijke vorst van Demak, een noodlottig jaar is geweest. Het Sultanaat van Pajang, gesticht door Jaka Tingkir, eertijds een dienaar van het Demakse Hof, schijnt in het derde kwart van de 16de eeuw de "Geestelijke Heren" van Demak en Kudus welwillend bejegend te hebben. Toen in 1588 door de dood van de Sultan het gezag van Pajang verviel, kon paněmbahan Sénapati van Mataram beginnen zijn gebied uit te breiden. De vorsten van het Mataramse huis, in den beginne niet verbonden door huwelijksverbintenissen of anderszins met de oudere vorstengeslachten in de Pasisir-landen, schijnen gewelddadig te zijn opgetreden in de oudere middelpunten van Moslimse Pasisir beschaving. In het bovenstaande is reeds vermeld dat de laatste vorst van Demak voor de opdringende Mataramse macht gevlucht moet zijn, eerst naar Malaka, vervolgens naar Banten. Het is niet ondenkbaar dat de laatste pangéran van Kudus een toevlucht heeft gezocht in Oost-Java, wellicht bij zijn aangetrouwde verwanten van Giri/Grěsik, of in Tuban, bij de gemeente die Sunan Bonang als haar Heilige Man vereerde. De Sunans van Kudus zouden in de verte vermaagschapt zijn geweest aan Sunan Bonang en Sunan Ngampèl Děnta van Surabaya.

Onder de heerschappij van de Mataramse vorsten van de 16de, 17de en 18de eeuw is er een band op bestuurlijk gebied tussen de landschappen Demak en Kudus gelegd. Zij werden gesteld onder het gezag van Mataramse Heren. Niettegenstaande hun Mataramse afkomst hebben sommigen dezer Regenten in binnenlandse oorlogen in het

Mataramse koninkrijk partij gekozen tegen het centrale oppergezag in de hoofdstad, en vóór frondérende kroonpretendenten. Eenmaal in een “provinciestad” gevestigd, schijnen zij onder de invloed te zijn gekomen van plaatselijke tradities, die wortelden in oude glorie als zelfstandig vorstendom. Pangéran Puger, een oom van Sultan Agung, heeft zich in Kudus moeten vestigen, toen bleek dat hij in Demak, waar hij gezag uitoefende, door machts-concentratie gevaarlijk voor de centrale regering in Mataram dreigde te worden (zie § 3-04).¹⁰⁷

HOOFDSTUK VI

GESCHIEDENIS VAN DE KLEINERE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN MIDDEN-JAVA IN DE 16DE EEUW: JAPARA / KALI-NYAMAT

§ 6-01. *Japara en Demak, nauw verbonden.* De verhouding tussen de havenstad Japara en de hoofdstad Demak omstreeks 1500 is in vorige paragrafen (2-06 en 4-02) reeds besproken. Japara is ook tijdens de bloeitijd van het Sultanaat Demak de woonplaats van de handelaren en zeevaarders geweest, zo mag men aannemen. Vermoedelijk is het een oude stad, ouder dan Demak zelf.¹⁰⁸

Als havenstad heeft Japara, met een veilige rede aan zee gelegen, altijd de voorkeur verdiend boven Demak, maar Demak was in het voordeel door de betere verbindingen met het binnenland van Midden-Java. Uit het binnenland moest het stapelproduct, de rijst, worden aangevoerd, waarin in de havenplaatsen handel werd gedreven met de overzeese kooplieden. De moeilijke verbinding met het binnenland is waarschijnlijk een van de oorzaken geweest van het verval van Japara als havenplaats in de 17de eeuw. Semarang zou haar opvolgen.

De nederlaag in de zee-oorlog tegen Malaka van 1512/'13, waardoor (volgens Portugese berichten) de vloot van "Paté Unus" van Japara zo goed als geheel vernietigd werd, wordt in de Javaanse geschiedboeken niet vermeld. Aan het feit is echter niet te twijfelen, en het is wel aannemelijk dat het staatkundige gezag van de Japara'se heersers erdoor verminderd is.¹⁰⁹ De overzeese handel is er echter niet door vernietigd.

Door de dood van Sultan Trangana van Demak in 1546 is er plotseling een eind gekomen aan de bloeitijd van het Demakse "keizerrijk". Volgens het (weinig betrouwbare) verhaal van de Portugese schrijver Mendes Pinto zouden na de bloedige gevechten tussen de pretendentes in de hoofdstad Demak de voornaamste machthebbers van het koninkrijk in Japara bijeen zijn gekomen om zich over de toekomst te beraden. Dit is niet ongeloofwaardig.

Afgezien van enige legendarische verhalen (zie noot 108) beginnen

de (meer betrouwbare) mededelingen over Japara in de Javaanse Verhalen-boeken met het bericht over de stichting van Kali Nyamat. Kali Nyamat, op een afstand van ongeveer 18 km landinwaarts van Japara gelegen aan de weg naar Kudus, is in de 16de eeuw de residentie van de vorsten van de havenplaats geweest.¹¹⁰ De stichter zou geweest zijn de Chinese gezagvoerder van een handelsvaartuig, dat vergaan was op de kust. Hij zou, in Japara (Jung Mara) berooid aan wal gekomen, zich door Sunan Kudus tot de Islam hebben laten bekeren. Na enige tijd stichtte hij een vestiging aan de weg van Kudus naar Japara, die hij tot enige bloei wist te brengen.¹¹¹ Hij zou zich onder het gezag van Sultan Tranggana van Demak hebben gesteld, en een der dochters van die vorst tot vrouw hebben gekregen. Dit moet de prinses zijn die in het geslachtsregister der Demakse dynastie (zie § 3-01) vermeld staat als Ratu Arya Japara of Ratu Pajajaran. In de Midden-Javaanse Babad's wordt zij Ratu Kali Nyamat genoemd.¹¹²

Hoe het staatkundig gezag in de oude havenstad Japara in handen is gekomen van de nieuwe Chinese Heer van Kali Nyamat vertelt de Javaanse overlevering niet. Wel wordt verhaald dat ki Kali Nyamat, evenals zijn zwager Sunan Prawata van Demak, vermoord zou zijn door Arya Panangsang van Jipang, die blijkbaar alle mededingers naar de troon van de overleden Sultan Tranggana uit de weg heeft willen ruimen. Het graf van ki Kali Nyamat en dat van zijn echtgenote de Ratu, die hem tientallen jaren overleefde, is gevonden op de begraafplaats Mantingan, niet ver ten Zuiden van Japara. Het lijkt waarschijnlijk dat zij die begraafplaats heeft laten aanleggen in de tijd van haar weduwschap, toen zij als vorstin van Japara tot macht en aanzien was gekomen.¹¹³

§ 6-02. *Ratu Kali Nyamat, vorstin van Japara.* Volgens de Javaanse overlevering zou, na de dood van ki Kali Nyamat, zijn weduwe de gelofte hebben afgelegd ongekleed te blijven (slechts door haar laag neerhangende haar verhuld), zolang als de moordenaar Arya Panangsang in leven bleef. Zij zou zich voor die tijd teruggetrokken hebben in een verblijf op de berg Dana Raja. Haar wens zou vervuld zijn door de overwinning van Jaka Tingkir van Pajang op Arya Panangsang van Jipang. (De overlevering vermeldt niet, dat zij vervolgens de vrouw van Jaka Tingkir zou zijn geworden. Misschien was Jaka Tingkir inderdaad haar zwager, getrouwd of getrouwd geweest met een andere dochter van Sultan Tranggana van Demak, zoals een enkele mededeling in een Javaanse Babad zegt).¹¹⁴

Hoe zich een en ander ook heeft toegedragen, volgens de Portugese berichten is de vorstin van Japara sinds het midden van de 16de eeuw een belangrijke persoonlijkheid in de kustdistrikten van Midden- en West-Java geweest. In die tijd had de Sultan van Pajang, Jaka Tingkir, met wien zij op goede voet stond, het gezag in het binnenland van Midden-Java overgenomen van de laatste vorst van Demak. Zij behoefde niet meer bevreesd te zijn voor aanvallen uit het binnenland.

Het is niet zeker dat de vorstin gedurende haar regering over Japara voortdurend verblijf heeft gehouden in Kali Nyamat. In de havenplaats is er ook een kraton geweest, bij de Nederlanders in het begin van de 17de eeuw bekend als het "Koningshof". Misschien heeft zij daar geresideerd; Kali Nyamat heeft zij wellicht als buitenverblijf gebruikt. Het zou te vergelijken zijn geweest met Prawata ten opzichte van Demak.

Ratu Kali Nyamat schijnt geen eigen kinderen te hebben gehad. Uit de Javaanse overleveringen blijkt echter, dat zij het middelpunt is geworden van de familie van Demak, die na de dood van Sultan Tranggana en Sunan Prawata verspreid raakte. Haar neef (tante-zegger) pangéran Kadiri of Pangiri, heeft, waarschijnlijk onder welwillende bescherming van zijn aangetrouwde oom(?) de Sultan van Pajang, nog enig gezag in Demak kunnen uitoefenen. Sunan Gunung Jati van Cërbon was haar aangetrouwde oom, gehuwd met een zuster van Sultan Tranggana. En zijn zoon Hasanuddin, de vorst van Bantën, was haar zwager, gehuwd met een van haar zusters, evenals zij Sultan Tranggana's dochter. Ratu Kali Nyamat blijkt haar neef (tante-zegger), een zoon van Hasanuddin van Banten, onder haar hoede genomen te hebben. Deze jongeman werd pangéran Arya, en later pangéran Japara genoemd; hij schijnt in Japara als "kroonprins" behandeld te zijn, en hij heeft ook na de dood van zijn tante in de havenstad gezag uitgeoefend. Dit is op te maken uit mededelingen in de Sajarah Banten.

Onder de regering van de vorstin in het derde kwart van de 16de eeuw schijnt de overzeese handel van Japara opgebloeid te zijn.¹¹⁵ Volgens de Portugese berichten zou de nederlaag in de zee-oorlog tegen Malaka in 1512/'13 een groot gedeelte van de vloot van de Javaanse havenplaatsen hebben vernietigd. Men mag vermoeden dat dit verlies langzamerhand ingehaald is. Het staat vast dat een vloot van Japara, verenigd met schepen van de Maleise vorst van Johor, in 1551 wederom een aanval op Malaka heeft gedaan, die wederom mislukt is.¹¹⁶ In 1574 voer er voor de derde maal een sterke Japara'se vloot uit om te pogen Malaka te veroveren. Na een beleg van drie maanden moest de vlootvoogd ook deze maal onverrichterzake naar Java terugkeren.¹¹⁷

Andere Portugese berichten verschaffen inlichtingen over de verbanden die er hebben bestaan tussen Ambon en Japara. De leiders van het "Verbond van Hitu" op Ambon blijken enige malen de hulp van de vorstin van Japara tegen de Portugezen, en ook tegen hun stamverwante vijanden, de mannen van Hative, ingeroepen te hebben. Dit tijdperk van invloed en daadwerkelijk ingrijpen van Japara'se zeevaarders in Ambon schijnt beperkt te zijn geweest tot het derde kwart van de 16de eeuw, tijdens de regering van Ratu Kali Nyamat. Daarna blijken de Javanen, die op Ambon tegen de Portugezen optreden, volgelingen van de Sunan van Giri te zijn.¹¹⁸ Behalve de Portugese annalen is ook de Ambons Maleise Hikayat Tanah Hitu, geschreven door Rijali, een bron van kennis omtrent de aanrakingen van Javanen met Ambon. De Javaanse geschiedboeken vermelden deze feiten in het geheel niet.¹¹⁹

Het jaar waarin Ratu Kali Nyamat overleden is, wordt niet vermeld in Javaanse geschriften. Zij werd begraven bij haar Chinese echtgenoot op de begraafplaats Mantingan bij Japara, die zij vermoedelijk zelf heeft laten aanleggen, nadat zij weduwe was geworden, in 1549, misschien wel bijna dertig jaar vóór haar dood.¹²⁰

§ 6-03. *De laatste jaren van het vorstenhuis van Japara.* Gedurende haar vrij lange regering over Japara schijnt Ratu Kali Nyamat geëerbiedigd te zijn als het feitelijke hoofd van de familie van Demak. Het wereldlijk gezag van de laatste vorst van Demak, pangéran Kadiri, was gering, en de macht van de vorsten van Cerbon en Banten, in West-Java, was pas in opkomst. Vermoedelijk heeft zij haar gezag in de Westelijke Pasisir landschappen mede te danken gehad aan haar rijkdom, die berustte op de winstgevende overzeese handel in de haven van Japara.

In 1579 is Pakuwan Pajajaran, de koningsstad van het "heidense" West-Javaanse koninkrijk der Sundanezen, ingenomen door de krijgsmacht van de Moslimse vorst van Banten. Over deze gebeurtenis bevatten de Bantense geschiedboeken, de Sajarah Banten en de Hikayat Hasanuddin, voldoende inlichtingen. Pangéran Japara, de zoon van Hasanuddin van Banten, blijkt aan de expeditie tegen Pajajaran geen deel te hebben genomen, en Ratu Kali Nyamat wordt ook niet vermeld. Het is mogelijk dat in 1579 de vorstin van Japara juist overleden was, en dat haar neef en aangenomen zoon pangéran Japara haar als vorst was opgevolgd.¹²¹

In 1580 is Molana Yusup, de vorst van Banten en de veroveraar van Pajajaran, overleden, slechts een minderjarige zoon achterlatende. Volgens de Bantense geschiedschrijvers heeft pangéran Japara, de broeder

van de overleden vorst, toen aanspraak gemaakt op de troon van Banten. Hij zou met de demang Laksamana, de vlootvoogd, van Japara naar Banten zijn gekomen. De Laksamana (dezelfde als die tegen Malaka had gestreden in 1574?) vond echter in een gevecht met de rijksbestuurder van Banten de dood, en pangéran Japara moest naar zijn eigen vorstendom terugkeren. Dit schijnt het einde te zijn geweest van de staatkundige invloed van Japara in West-Java. De West-Javaanse vorstendommen Banten en Cerbon gingen sindsdien ieder hun eigen weg.

Het jaar 1588, waarin de dood van de Sultan van Pajang de weg opende voor Sénapati Mataram om zijn macht in Midden-Java te gaan uitbreiden, is waarschijnlijk voor de laatste vorsten van Demak en van Kudus noodlottig geweest. Het schijnt echter nog verscheidene jaren te hebben geduurd, voordat de Mataramse krijgslieden uit het binnenland van Midden-Java voor Japara verschenen. Misschien zijn zij lange tijd afgeschrikt door de militaire versterkingen die de stad omringden en het fort op de berg Dana Raja. Aan het eind van de 16de eeuw waren, volgens de Nederlandse zeevaarders ("Eerste Schipvaart", bldz. 103) de meeste Javaanse havensteden van stenen of houten omwallingen aan de landzijde voorzien.

Gedurende de laatste decade van de 16de eeuw schijnt het gezag van de vorst van Japara ter zee nog geëerbiedigd te zijn. Hij zou in 1593 het eiland Bawéan in de Java Zee door zijn vloot hebben laten bezetten, en in 1598 maakte hij op de Nederlanders de indruk van te beschikken over aanzienlijke machtsmiddelen ("Eerste Schipvaart", I, bldz. 103).

Het is waarschijnlijk dat de te verwachten aanval van de Mataramse krijgslieden in 1599 is gekomen, en dat er toen een eind is gemaakt aan de regering van pangéran Japara. In een Nederlandse brief van 1615 (Abraham van den Broeck uit Bintam aan J. P. Coen, Coen, "Bescheiden", VII, bldz. 45) wordt gesproken over de "destructie" van Japara. Er zijn door de krijgstochten der binnenlandse Matarammers naar de welvarende havenplaatsen in de Pasisir gewesten op verscheidene plaatsen grote verwoestingen aangericht. Het is niet onmogelijk dat Japara ook het slachtoffer van plunderende benden is geworden. Misschien is bij die gelegenheid ook het vorstenverblijf Kali Nyamat verwoest.

Er zijn geen berichten over het lot van de vorstelijke familie van Japara. Onder het bewind van de Mataramse vorsten heeft de havenstad, bestuurd door een door de vorst aangestelde Regent, in de 17de eeuw nog vrij lang dienst gedaan als trefpunt voor de ontmoetingen van de Javanen met de Nederlanders uit Batavia. Ten slotte is die functie overgenomen door Semarang.¹²²

HOOFDSTUK VII

GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN WEST-JAVA IN DE 16DE EEUW: CERBON

§ 7-01. *Oude berichten over betrekkingen tussen Midden- en Oost-Java, en West-Java, legende en historie.* Van de geschiedenis van West-Java in het vóór-Moslimse tijdperk is zeer weinig bekend. De Oud-Sundanese geschriften die inlichtingen zouden kunnen geven zijn helaas in slechte staat bewaard gebleven, en het onderzoek ervan is moeilijk.

De Javaanse beschaving heeft reeds in het vóór-Moslimse tijdperk invloed uitgeoefend in West-Java. Door de verspreiding van de Islam door de Javaanse veroveraars van de landstreken langs de Noordkust (welke verovering in de volgende paragrafen ter sprake zal komen) is Sundanees als schrijftaal voor geruimen tijd verdrongen geraakt door Javaans. Pas in de 18de en 19de eeuw is het schrijven van Sundanees weer in zwang gekomen. Sundanese balladen en heldendichten, in de 19de eeuw opgetekend, bevatten sommige legendarische verhalen over de voortijd. Voor de geschiedvorser zijn deze legenden van weinig waarde.¹²³

Vermelding verdienen hier slechts twee Javaanse legenden die verhalen van oude betrekkingen tussen West-Java en Oost-Java. Een dezer verhalen schrijft de stichting van de koningsstad Majapahit toe aan een Sundanese prins die uit zijn land zou hebben moeten vluchten. Deze legende komt in enige versies voor, zowel in Midden- en Oost-Javaanse Verhalen-boeken en Babad's als in West-Java. Het is niet bekend waarop zij berust; niet op de historie, die bekend is uit geloofwaardiger Javaanse geschriften.¹²⁴

Een ander verhaal over betrekkingen tussen Sundanezen en Oost-Javanen komt voor in Javaanse of Javaans-Balinese balladen, vermoedelijk uit de 15de of 16de eeuw, die een expeditie van een Sundanese vorst naar Majapahit, en zijn nederlaag in het gevecht met de Javanen, beschrijven. Een Sundanese prinses, die eigenlijk bestemd was voor de koning van Majapahit, neemt een belangrijke plaats in de legende in.

Ook van dit verhaal kan men de historiciteit geheel of ten dele in twijfel trekken.¹²⁵

Het enige wat men uit het bestaan van deze Javaanse legenden zou kunnen opmaken, is de waarschijnlijkheid van oude betrekkingen, niet altijd vriendschappelijk, en vermoedelijk over zee, langs de Noordkust, tussen Sundanezen en Oost-Javanen. Toen de Moslimse Javanen vanuit Midden-Java de Sundanese havenplaatsen in West-Java veroverd hadden is er een eind gekomen aan de directe betrekkingen tussen Oost-Java en West-Java.

De landschappen die in de Sundanese legenden meermalen genoemd worden als gebieden van belangrijke vorsten zijn Pajajaran en Galuh. De koninklijke residentie van Pajajaran moet nabij het huidige Bogor (Buitenzorg) hebben gelegen. Daar is een oorkonde-steen met inscriptie daterende uit het Pajajaran tijdperk (1333 AD) gevonden.

De havenplaats aan de Noordkust van Pajajaran lag aan de mond van de Ci Liwung, waar thans Jakarta (Batavia) is gebouwd. De plaats heette in de vóór-Moslimse tijd Sunda Kalapa; de naam Kalapa schijnt nog lang bij Indo-Chinezen bekend te zijn geweest. De naam Jakarta, Jaya-Karta, is door de Moslimse Javaanse veroveraars uit Banten eraan gegeven (zie hierna, § 8-04).

Het landschap Galuh heeft gelegen ten Westen en Zuid-Westen van het huidige Cërbon. Het is niet nauwkeurig bekend waar oudtijds de vorsten van Galuh hun verblijfplaats hebben gehad. Men kan vermoeden dat Indramayu (waarschijnlijk oudtijds Dërmayu geheten) aan de mond van de Ci Manuk, met haar uitgestrekt stroomgebied, een havenplaats van het oude Sundanese koninkrijk Galuh geweest is. Tengevolge van aanslibbing is de rede thans van geen betekenis meer.

§ 7-02. *Het begin van de bekering van West-Java tot de Islam: Cerbon.*

Een van de vroegste berichten over Cërbon in verband met de Islam is te vinden in de "Suma Oriental" van de Portugese reiziger Tomé Pires. Tomé Pires vermeldt als stichter van de eerste (vermoedelijk) Moslimse nederzetting in Cerbon de vader van paté Rodin Sr. In het voorafgaande is de geschiedenis van deze Chinese familie, die de vorsten van Dëmak zou voortbrengen, volgens Tomé Pires, uitvoerig besproken (zie § 2-02). In Grësik aan wal gekomen (en, waarschijnlijk, tot de Islam bekeerd), zou Cu-Cu zich eerst in Demak hebben gevestigd. Demak stond in die tijd, in het laatste decennium van de 15de eeuw, nog onder het gezag van een "heidens" Heer, een vazal van de grootkoning van Majapahit. Deze Heer van Demak zou van de diensten van

de Moslimse Chinese handelaar gebruik hebben gemaakt, vermoedelijk om de economische groei van de havenplaats te bevorderen. In dit verband zou hij na enige tijd Cu-Cu naar het Westen, naar Cerbon, gezonden hebben (of, misschien, een initiatief van Cu-Cu met zijn gezag en materiële middelen ondersteund hebben), om daar een nederzetting te vestigen, die een steun zou kunnen worden voor de zich uitbreidende handels-betrekkingen van Demak met West-Java. De Chinese handelaar zou daarin goed geslaagd zijn. Na enige tijd zou hij (vermoedelijk verrijkt, en met enig gezag bekleed) naar Demak zijn teruggekeerd; zijn familie zou in het vervolg ook staatkundig de havenstad beheersen.

Deze mededeling van Tomé Pires over de laatste decennia van de 15de eeuw vindt geen bevestiging in Javaanse of Sundanese overleveringen. Daar de Portugese reiziger ongeveer 25 jaar later op Java is geweest, verdient zij wel geloof. Men zou eruit kunnen opmaken dat, reeds voordat Demak definitief Moslims was geworden, er een drang bestond om uitbreiding van (economische) macht te zoeken naar het Westen. De rijke rijst-oogsten die in de vruchtbare alluviale kustvlakten tussen Kēṅḍal en Cērbon binnengehaald konden worden hebben vermoedelijk voor de Demakse handel in rijst met overzeese kooplieden een welkome aanvulling van de eigen productie betekend.

Uit Tomé Pires' mededeling blijkt niet, dat de Moslimse Chinees in Cērbon een geheel nieuwe nederzetting stichtte. De naam van de plaats maakt aannemelijk, dat de oorspronkelijke bewoners Sundanezen waren. De goede rede, door Pires vermeld, zou de reden kunnen zijn geweest voor de ondernemende man om juist daar een "factorij" voor de Demakse handel te vestigen. Het is waarschijnlijk dat het landschap Cerbon (zoals nog enige andere gewesten ten Oosten ervan) oorspronkelijk onder het oppergezag van de "heidense" Sundanese koning van Galuh en Pajajaran heeft gestaan (Het koninkrijk Galuh schijnt zijn zelfstandigheid reeds in de oudheid verloren te hebben).¹²⁶

Tomé Pires noemt nog enige andere havenplaatsen tussen Cerbon en Demak, die in het begin van de 16de eeuw van enig belang waren: Losari, Tēgal en Sēmarang. Over de geschiedenis van deze plaatsen weet hij geen bijzonderheden mede te delen. Het is in ieder geval aan te nemen dat de verbinding tussen Dēmak en Cērbon onderhouden werd door kustvaartuigen, evenals die tussen Dēmak en Grēsik, waar Cu-Cu vandaan zou zijn gekomen.¹²⁷ De Portugese reiziger deelt ook het een en ander mede over havenplaatsen in West-Java die nog in het bezit van de "heidense" koning van Pajajaran zouden zijn geweest,

en waar de "Moren" geweerd werden. Dit is een indirecte bevestiging van de veronderstelling, dat de handelsnederzetting van de Chinese factoor uit Demak in Cerbon, die plaats aan het gebied van de Islam heeft toegevoegd.

De "Suma Oriental" bevat nog verscheidene mededelingen over de overzeese handel van Cerbonse kooplieden met Malaka. Het Hoofd van de Javaanse nederzetting bij of in Malaka, Upeh geheten, zou uit Cerbon herkomstig zijn geweest. Hij werd door de Portugezen paté Kediri genoemd. Paté Kediri van Malaka-Upeh zou in zijn vaderstad Cerbon in hoog aanzien hebben gestaan, ook bij de vorst. Wie die vorst geweest mag zijn, blijkt niet.

Daar Tomé Pires omstreeks 1515 Java verlaten heeft, hebben deze berichten over de voorspoedige ontwikkeling van de overzeese handel in Cerbon betrekking op het eind van de 15de eeuw en het begin van de 16de. Op grond van zijn mededelingen is wel aan te nemen, dat er in die tijd zowel in Demak als in Cerbon gemeenschappen van Moslimse handelaren waren ontstaan, die met elkaar in verbinding stonden. De leden dier gemeenschappen zouden van gemengd bloed zijn geweest. De Chinese afkomst van vooraanstaande families zou nog niet vergeten zijn.

§ 7-03. *De Heilige Man van Cerbon, Sunan Gunung Jati, legende en historie.* De Javaanse en Sundanese overleveringen over het begin van de Islam in Cerbon blijken niets te vertellen te hebben over deze oude door Tomé Pires vermelde Moslimse gemeente, die van dezelfde oorsprong zou zijn geweest als de oudste Demakse. De roem van de bekering tot de Islam zou volgens de inheemse verhalen geheel toebehoren aan één man, de voorganger in het geloof die na zijn dood Sunan Gunung Jati genoemd zou worden, naar de heuvel nabij Cerbon waar zijn graf ligt.¹²⁸

Er is een Javaanse legende geboekstaafd volgens welke een neef of broeder van radèn Rahmat, (die later Sunan Ngampèl Dēnta, de Heilige Man van Suralaya, zou worden) zich in Gragè (d.i. Cerbon) gevestigd zou hebben. Hij zou Jénal Kabir geheten hebben. Volgens deze legende zou de Islam in Oost-Java en in West-Java even oud zijn geweest. Deze gemakkelijk te onderkennen strekking maakt deze legende minder geloofwaardig.

Merkwaardiger is een mededeling in een Javaans Verhalenboek dat Arya Bangah, een legendarische Sundanese koning van Galuh of Pajajaran, de zoon zou zijn geweest van een Moslimse vrouw uit Gragè.

Volgens dit verhaal zou er dus een verwantschaps-betrekking hebben bestaan tussen de Moslimse gemeenschap en het Sundanese vorstenhuis. Het Oost-Javaanse verhaal over de Ratu Darawati, de Moslimse prinses uit Cēmpa, die opgenomen zou zijn geworden in de zenana van een vorst van Majapahit, is een parallel van deze legende betreffende Cerbon.¹²⁹

Afgezien van deze min-of-meer of zichzelf staande overleveringen, gevonden in een Verhalenboek, heeft volgens de door alle Javaanse Babad-schrijvers aanvaarde opvatting, Sunan Gunung Jati de Islam tot de heersende godsdienst in West-Java gemaakt. De verhalen in de Javaanse en Javaans-Sundanese letterkunde betreffende de afkomst en het leven van deze Heilige Man van Cerbon zijn talrijk. In deze geschiedkundige studie zullen zij niet weergegeven worden, want kennelijk behoren zij grotendeels tot de groep der stichtelijke Moslimse heiligenlegenden. Waarschijnlijk hebben oude, vóór-Moslimse mythische oorsprongs-verhalen, thuis behorende in West-Java, bijgedragen tot de groei van de legende van de Moslimse Apostel van de Sunda-landen, Banten en Cerbon.¹³⁰

De Portugese annalen en reisbeschrijvingen bevatten voldoende betrouwbare mededelingen over deze ijveraar voor de Islam die zich ontwikkeld heeft tot een staatsman en een stichter van vorstendommen in Cerbon en Banten. Prof. H. Djajadiningrat heeft in zijn boek over de Sajarah Banten en in latere verhandelingen veel aandacht besteed aan de geschiedenis van deze Heilige Man. Hij zou Nurullah geheten hebben; later was hij bekend onder de naam sèh Ibn Molana. De Portugese schrijvers kennen twee namen, Falatehan en Tagaril, die volgens Djajadiningrat op dezelfde persoon betrekking moeten hebben.¹³¹

De latere Sunan Gunung Jati moet geboortig zijn geweest van Pasei, een oude handelsstad in Atjeh, waar de Islam reeds aan het eind van de 13de eeuw de heersende godsdienst was geworden. Waarschijnlijk hebben twee eeuwen handelsverkeer met landschappen aan de Overwal en op het vasteland van Azië een raciale vermenging van de vooraanstaande geslachten in de havensteden teweeg gebracht.

In verband met de verovering van Pasei door de Portugezen in 1521 zou Nurullah vertrokken zijn om de pelgrimstocht naar Mekka te gaan maken. Dit moet in die dagen van moeilijke verbindingen en oorlogen een blijk van godsdienstzin maar ook van doorzettingsvermogen geweest zijn. In 1524 teruggekeerd uit het Heilige Land van de Islam, niet naar de door de ongelovige Portugezen overheerste of bedreigde steden in Noord-Sumatra of op het Schiereiland, maar naar Java, vond hij een

gunstig onthaal aan het Hof van de vorst van Demak, wiens geslacht pas sinds enige decennien Moslims was. Hij zou een zuster van vorst Tranggana tot vrouw hebben gekregen. Het is waarschijnlijk dat Nurullah, een Mekkaganger die op de hoogte was van de staatkundige ontwikkeling van het Turkse Sultanaat in Voor-Azië en Oost-Europa, de vorst van Demak, zijn zwager, heeft aangezet om als waarlijk Moslims Koning op te treden. De Sultans-titel van Tranggana, en zijn gewelddadige machtsuitbreiding ten koste van het "heidense" koninkrijk Majapahit zijn misschien gedeeltelijk te wijten geweest aan de invloed van zijn zwager, die op zijn reizen de roeping van alle Moslims om het gebied van de Islam te vergroten had leren verstaan.

Met toestemming en steun van Sultan Tranggana is Nurullah vermoedelijk niet lang na 1524 van Demak naar Banten vertrokken, om daar een Moslimse gemeenschap te stichten in het gebied van de "heidense" koning van Pajajaran. De ontwikkeling van Banten zal in een volgend hoofdstuk besproken worden.

Volgens de (niet geheel betrouwbare) mededeling van de Portugese schrijver Mendez Pinto zou de nieuwe Moslimse machthebber in Banten in 1546 deel hebben genomen aan de Demakse krijgstoet tegen Pasuruhan (lees: Panarukan) in de Oosthoek van Java, die voor Sultan Tranggana noodlottig werd. Van de verzwakking van het centrale gezag die volgde op de dood van de Sultan zou Nurullah van Banten gebruik hebben gemaakt om zich in Cerbon te vestigen. Men mag veronderstellen dat onder de regering van Sultan Tranggana de havenplaats Cerbon met haar Moslimse gemeenschap van gemengd Chinese herkomst weinig zelfstandigheid heeft gekend. Pas de latere Sunan Gunung Jati moet van Cerbon de hoofdstad van een onafhankelijk vorstendom hebben weten te maken.

De nieuwe heerser was, toen hij definitief van Banten naar Cerbon verhuisde, vermoedelijk reeds over de 60 jaar oud. De beweegredenen waarom hij de bloeiende havenstad Banten verliet om zich in Cerbon te vestigen zijn niet bekend. Het is denkbaar dat hij, mede in verband met de Demakse afkomst van zijn echtgenote, aan een residentie niet al te ver verwijderd van het Moslimse centrum in Midden-Java, de moskee van Demak, de voorkeur heeft gegeven boven een verblijf in het uiterste Westen. Javaanse overleveringen vermelden culturele invloed in Cerbon, uitgaande van de beschaving van het "heidense" Majapahit, welks vorstenhuis in 1526 door de Moslims verdreven was. Het vorstenverblijf in Cerbon, waarvan de overblijfselen nog bestaan, vertoont dan ook duidelijk de kenmerken van nabootsing van een oud, vóór-Moslims

Javaans voorbeeld (evenals de 18de eeuwse kratons van Surakarta en Yogyakarta, zie "Java in the XIVth Cent.", vol. V, Plan I en II). Het staat niet vast dat de latere Sunan Gunung Jati dadelijk na zijn vestiging in Cerbon begonnen is met het bouwen van een grote kraton. Wel heeft hij een grote moskee laten bouwen, of een bestaand bedehuis aanzienlijk laten vergroten, ongeveer in dezelfde stijl als de heilige moskee van Demak, die het voorbeeld is geweest van alle grote moskeeën in hoofdplaatsen van Java. Een jaartal gebeiteld in een bouwsteen van een onderdeel van het gebouw bewijst dat de grote Cerbonse moskee tijdens de regering van de eerste zelfstandige vorst van de stad is gebouwd, zo wordt verteld.

Volgens de Bantense overlevering (Sajarah Banten) heeft de latere Sunan Gunung Jati nog tot 1552 in Banten geresideerd. Hij zou Cerbon, dat hij reeds geruimen tijd onder zijn gezag had, hebben laten besturen door een zijner zoons. Pas toen deze zoon, die alleen bekend is onder de posthume naam pangéran Pasaréyan (naar de plaats van zijn graf), in 1552 overleed, zou de oude vorst besloten hebben om definitief van Banten naar Cerbon te verhuizen. Misschien heeft hij daarbij ook de bedoeling gehad om zich aan een geestelijk leven en aan de verspreiding van de Islam te wijden. In de drukke havenstad Banten bleef een andere zoon, Hasanuddin, als vorst achter.

Het is intussen wel waarschijnlijk dat ook reeds tijdens het leven van Sultan Tranggana van Demak (die in 1546 moet zijn overleden) de latere Sunan Gunung Jati althans bij tijden in Cerbon heeft verblijf gehouden. De overlevering dat hij daar Sahid van Tuban, de latere Sunan Kali Jaga, ontvangen en hem een zijner dochters tot vrouw gegeven zou hebben, verdient wel geloof. Sahid, die een Javaans edelman afkomstig uit het oude Majapahitse koninkrijk geweest moet zijn, zou pas na zijn verblijf in Cerbon naar het Hof in Demak zijn vertrokken, waar hij in 1543 zou zijn aangekomen (misschien met een aanbeveling van de vrome Nurullah voor zijn zwager Sultan Tranggana). De hoge gunst waarin de Javaanse edelman uit Tuban aan het Hof kwam te staan heeft wellicht de pangulu van de heilige moskee ertoe gebracht Demak te verlaten en in Kudus een "heilige stad" te gaan stichten (zie boven, § 4-02).

De oude vorst, die misschien bij zijn leven reeds de geestelijke titel Susuhunan heeft aangenomen, is in 1570 op hoge leeftijd, vermoedelijk meer dan 80 jaar oud, in Cërbon overleden. Hij werd bijgezet op een lage berg buiten de stad, de Gunung Jati (oorspronkelijk, naar het schijnt, gunung Sëmbung geheten). Het is denkbaar dat hij daar ook

reeds gedurende zijn leven bij tijden verblijf heeft gehouden. (Men denke aan Susuhunan Prawata van Demak en Sunan Giri van Gresik; zij waren tijdgenoten).

De geestelijke invloed die van Cerbon over de Sundalanden is uitgegaan is zeer groot geweest. Het graf van de heilige Susuhunan van Gunung Jati is het meest bezochte bedevaartsoord van West-Java geworden. Bekering tot de Islam en verspreiding van de Javaanse taal en kunst in de Oostelijke Sundalanden zijn van Cerbon uitgegaan.

Staatkundige macht van betekenis heeft de Susuhunan van Cerbon niet uitgeoefend. Het schijnt dat hij zijn staatkundige positie heeft trachten te bevestigen door middel van echtverbintenissen. Zelf gehuwd met een zuster van Sultan Trangana van Demak, liet hij zijn zoon Hasanuddin van Banten in 1552 huwen met een nagelaten dochter van dien vorst. De Sultan van Pajang, Jaka Tingkir, en de Ratu Kali Nyamat van Japara, die door het verval van het Demakse koningshuis de machtigste heersers in Midden-Java waren geworden, schijnen hem gerespecteerd te hebben.

H. Djajadiningrat was van mening, dat het geestelijk gezag in West-Java van Sunan Gunung Jati en zijn opvolger minder groot is geweest dan dat van de "Geestelijke Heren" van Giri/Grèsik in Oost-Java, in de 16de en vooral in de 17de eeuw (zie: "Sadjarah Banten", bldz. 100 ff.). Waarschijnlijk moet men in aanmerking nemen, dat Gresik en Surabaya reeds vroeg in de 16de eeuw Moslimse gemeenten hebben gehad. Bovendien werd de Moslimse godsdienstige invloed, die van Giri/Gresik uitging, versterkt door de herinnering aan de "heidense" beschaving, die zich gedurende de voorafgaande eeuwen in Oost-Java ontwikkeld had. In beide opzichten, ouderdom van Moslimse traditie, en culturele ontwikkeling, heeft West-Java in de 16de en 17de eeuw, en ook daarna nog, bij Oost-Java ten achter gestaan.

§ 7-04. *Latere "Geestelijke Heren" van Cerbon.* Volgens de West-Javaanse geschiedkundige overlevering zou Sunan Gunung Jati in 1570 als Heer van Cerbon opgevolgd zijn door een achterkleinzoon, die slechts bekend is onder de titel Pangéran Ratu or Paněmbahan Ratu. Van hem is zeer weinig bekend. Hij moet enerzijds de bloei van Banten als havenplaats, en de ondergang van het laatste "heidense" koninkrijk in West-Java, Pakuwan Pajajaran, hebben beleefd. Het blijkt niet dat krijgslieden uit Cerbon een werkzaam deel hebben gehad aan de inname van Pakuwan; dit schijnt door mannen uit Banten bezet te zijn. Anderzijds heeft de tweede vorst van Cerbon de dood van de Sultan van Pajang

in 1586 en de opkomst van het koninkrijk Mataram in Midden-Java ten-Zuiden beleefd.

Het is opvallend dat de vorsten van Mataram van het begin af, in het laatste kwart van de 16de eeuw, in vrij goede verstandhouding hebben geleefd met de plaatselijke Heren van Javaanse landschappen ten Westen van het kerngebied van hun rijk, misschien aan te duiden als: ten Westen van de rivier de Bagawanta. Hunnerzijds schijnen de Heren in het Westelijke binnenland, en ook de vorsten van Cerbon, het gezag van de Mataramse heersers zonder veel tegenstand te bieden erkend te hebben. Er is een Javaanse overlevering bekend volgens welke in 1590 de toenmalige vorst van Mataram, Panembahan Sénapati, de "Geestelijke Heer" van Cerbon, Pangéran Ratu, hulp zou hebben verleend bij het bouwen of versterken van een muur om zijn stad. Misschien beschouwde de Mataramse vorst toen ter tijde Cerbon als een militair steunpunt in het Westen van zijn rijk (zie ook § 20-07, einde).

Het schijnt wel vast te staan dat Pangéran Ratu van Cerbon, de opvolger van de heilige Sunan Gunung Jati, evenals zijn voorganger een zeer lang leven beschoren is geweest. Hij is pas in 1650 overleden. Een vorst die bekend is onder de naam pangéran Girilaya volgde hem op.

Pangéran Ratu moet in Cerbon de woelige tijd van de opkomst van het Nederlandse gezag, de stichting van Batavia en de oorlogen tegen die stad gevoerd door de vorsten van Mataram en Banten, hebben beleefd. Van zelfstandig gewelddadig ingrijpen in de staatkundige verhoudingen in die tijd blijkt niets. Intussen schijnt het geestelijk gezag van de nazaten van de heilige Sunan Gunung Jati daaronder niet geleden te hebben. Het geslacht splitste zich in de tweede helft van de 17de eeuw in enige takken, die eigen Hoven onderhielden.

Er is in de 17de en 18de eeuw aan de Cerbonse Hoven een opmerkenwaardige letterkundige activiteit ontwikkeld, onder andere blijkende uit het schrijven van Moslimse godsdienstige liederen, s u l k genoemd, die mystieke gevoelens vertolkten. Ook hieruit blijkt het voortbestaan van de geestelijke invloed van de Heilige Man van de Jati-berg.¹³²

De soevereiniteit over het landschap Cerbon, samen met die over de Sundanese landschappen, is in 1705 definitief afgestaan door de toenmalige vorst van Kartasura aan de V.O.C. te Batavia. De afzonderlijke Hoven der afstammelingen van Sunan Gunung Jati in de stad Cerbon zijn tot in de 20ste eeuw onder het gezag en met toelagen van het N.O.I. Gouvernement in stand gehouden.

HOOFDSTUK VIII

GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN WEST-JAVA IN DE 16DE EEUW: BANTEN

§ 8-01. *Oude berichten over het Sundanese koninkrijk Pajajaran, legende en historie.* Op grond van mededelingen van de eerste Portugezen die met Java in aanraking kwamen is aan te nemen dat, in het begin van de 16de eeuw, buitenlanders de koningen van Majapahit en Pajajaran als de twee rechtmatige heersers over het eiland beschouwden. Dit komt overeen met de Javaanse legendarische verhalen over oude betrekkingen tussen West-Java en Oost-Java (zie boven, § 7-01).

Volgens Tomé Pires was in zijn tijd de Sundanese, "heidense" haven *Sunda Kalapa*, aan de mond van de *Ci Liwung*, waar thans *Jakarta/Batavia* ligt, de belangrijkste handelsplaats in West-Java, belangrijker dan *Banten* en *Cerbon*. *Sunda Kalapa* lag benedenstrooms van *Pakuwan*, de koningsstad van de koningen van Pajajaran. Pires noemt die plaats "Dayo", dezelfde naam die hij geeft aan de hoofdstad van het Majapahitse koninkrijk (zie boven, § 2-09 en noot 40). Waarschijnlijk is "Dayo" slechts een verbastering van het Sundanese woord *d a y e u h*, dat hoofdplaats betekent.¹³³

H. Djajadiningrat heeft door interpretatie van het jaartal dat voorkomt op de Oud-Sundanese oorkonde-steen van *Bogor/Buitenzorg*, de *Batu Tulis*, waarschijnlijk gemaakt dat *Pakuwan*, de koningsstad van Pajajaran, in 1433/34 A.D. (1355 Saka), gesticht moet zijn. De Sundanese vorst wiens nederlaag in *Bubat* in de Oost-Javaanse *Kidung Sunda* balladen bezongen is (zie boven, § 7-01), zou een koning van Pajajaran geweest moeten zijn, of, althans, hij zou in het tijdperk van het Pajajaranse koninkrijk geleefd moeten hebben.

De Portugese bevelhebber *Henrique Leme* heeft in 1522 een verdrag van vriendschap gesloten met de "heidense" vorst van Pajajaran, die de titel "Samiam" (d.i. *Sang Hyang*, de Goddelijke) droeg. Waarschijnlijk zag de Sundanese vorst in de Portugezen helpers in de strijd tegen de Moslims, die in Midden-Java reeds de staatkundige macht overnamen

van de "heidense" vazalvorsten van de opperkoning van Majapahit. De Portugezen hebben echter geen partij kunnen trekken van dit voor hen voordelige verdrag, doordat reeds enige jaren na 1522 de havenplaats Sunda Kalapa, waar zij met goedkeuring van de Sang Hyang van Pajajaran een steunpunt voor hun handel hadden kunnen vestigen, door de Moslimse heerser van Banten bezet werd.¹³⁴

§ 8-02. *De vestiging van een Moslims steunpunt in Banten door de latere Sunan Gunung Jati, omstreeks 1525.* Bantën is reeds in de vóór-Moslimse tijd, onder het gezag van Sundanese koningen (van Pajajaran en vroeger, misschien) een plaats van enige betekenis geweest. In een Oud-Sundanese geschrift, de Carita Parahyangan, wordt de plaatsnaam Wahantën Girang vermeld; deze naam mag met Banten in verband gebracht worden.¹³⁵ In 1524 of 1525 moet Nurullah van Pasei, de latere Sunan Gunung Jati, vanuit Demak naar Banten zijn gevaren om daar een steunpunt voor de Islam en de handel der Moslims te stichten. Nurullah had reeds de bedevaart naar Mekka volbracht voordat hij aan het Hof van de vorst van Demak kwam. Als vrome haji en wereldwijd reiziger schijnt hij daar een goede ontvangst te hebben gehad; een van 's-vorsten zusters kreeg hij tot vrouw. Men mag vermoeden dat hij invloed heeft gehad op zijn zwager, wiens geslacht van Chinese afkomst was, en pas sedert enkele decennien tot de Islam bekeerd. Pasei, de Noord-Sumatraanse havenplaats waar Nurullah vandaan kwam, was reeds meer dan twee eeuwen Moslims. Er is reden om aan te nemen dat de Sultanstitel van Tranggana van Demak, en zijn optreden als Beschermer van de Godsdienst in verband gebracht mogen worden met de godsdienstige leerstellingen en inzichten betreffende de alles overheersende Islam, waarmede Nurullah van Pasei als bedevaartganger in Mekka vertrouwd was geraakt.

Volgens de Bantens-Javaanse overlevering heeft hij, in Banten aangekomen, vrij spoedig de Sundanese Regent, een onderhorige van de koning van Pajajaran, weten te verdringen, om zelf de staatkundige macht over de havenstad te gaan uitoefenen. Hij zou daarbij enige hulp hebben gehad van krijgslieden uit Demak. De volgende stap die hij nam om West-Java tot gebied van de Islam te maken was de bezetting van de oude Sundanese havenplaats Sunda Kalapa, waarschijnlijk in 1527. Om deze plaats, die voor de handel van het Pajajaranse koninkrijk van veel belang was, schijnt vrij hevig gevochten te zijn. Zij lag ook niet ver van de koningsstad Pakuwan (Bogor/Buitenzorg). Als teken van de belangrijke verovering voor de Islam kreeg de stad de nieuwe naam

Jaya-Karta of Sura-Karta, die de woorden jaya (overwinning) en sura (held) bevatten. Jakarta, een verkorting van Jayakarta, is de naam geworden waaronder zij in de 16de en 17de eeuw, en in de 20ste eeuw opnieuw, bekend is geworden. De Portugezen, niet op de hoogte van de bezetting van de stad, wilden in 1527 op grond van het met de Sang Hyang van Pajajaran in 1522 gesloten verdrag een factorij komen stichten, maar zij werden met kracht van wapenen geweerd.¹³⁶

In 1528/'29 A.D. (1450 A.J.) heeft Sultan Tranggana een van dat jaartal voorzien groot kanon, in Demak gegoten, aan de nieuwe heerser van Banten geschonken, waarschijnlijk als blijk van waardering voor het behaalde succes. Het heette oorspronkelijk, waarschijnlijk, Rara Banyu; naderhand werd het steeds Ki Jimat (als ware het het amulet van het koninkrijk) genoemd. Volgens Dr Crucq ("Het heilig Kanon te Bantën", TBG, deel 78, 1938, bldz. 359) is het waarschijnlijk gegoten door een Portugese renegaat, afkomstig uit Algarvië (Zuid Portugal), die khoja Zainu 'l-Ābidīn genoemd werd. Het kanon heeft men nog in de eerste helft van de 20ste eeuw zien liggen in Bantën, in de wijk Karang Antu.¹³⁷

De nieuwe Moslimse heerser over Banten en Jakarta schijnt geen pogingen gedaan te hebben om de koningsstad Pakuwan, die door zijn veroveringen van de kust was afgesneden, aan te tasten. Wel heeft hij vermoedelijk zijn gezag uitgebreid over de andere havenplaatsen van West-Java, die tot het Pajajaranse koninkrijk hadden behoord. Cerbon, dat waarschijnlijk reeds in het begin van de 16de eeuw een Chinees-Moslimse handelsplaats was geworden, behorende tot het gebied van de vorst van Demak (zie boven, § 7-02), schijnt ook onder zijn gezag gesteld te zijn. Het staat wel vast dat hij zich zolang als Sultan Tranggana leefde als vazal van de koning van Demak heeft gedragen. Waarschijnlijk heeft hij bij tijden in Banten en bij tijden in Cerbon geresideerd.

Uit Portugese beschrijvingen blijkt dat in de 16de eeuw de handel in peper in de West-Javaanse havensteden, eerst Sunda Kalapa en daarna Banten, belangrijk was. Ofschoon de Portugezen er niet in geslaagd waren zich in Sunda Kalapa te vestigen, zoals zij gehoopt hadden, bleven zij ter wille van de peper toch als handelaars Banten bezoeken. Chinezen hadden ook een aandeel in de peperhandel. Het is merkwaardig dat volgens Tomé Pires West-Javaanse schepen bij tijden naar de Malediven eilanden (ten westen van Ceylon) zouden zijn gevaren om daar o.a. slaven en slavinnen te halen die in Java ter markt gebracht werden.¹³⁸

Eén zoon heeft de latere Sunan Gunung Jati, volgens sommige Javaanse Babad-overleveringen, in Cerbon verblijf laten houden, ver-

moedelijk als zijn stedehouder. Deze zoon zou getrouwd zijn geweest met een Demakse prinses, een dochter van Sultan Tranggana. Hij zou betrekkelijk jong gestorven zijn, en zijn dood, waarschijnlijk in 1552, zou voor zijn vader aanleiding zijn geweest om definitief van Banten naar Cerbon te verhuizen. Deze Cerbonse prins is alleen bekend onder zijn posthume naam pangéran Pasaréyan, naar de plaats waar hij begraven is (zie § 7-03).

Een tweede zoon, Hasanuddin, is vermoedelijk reeds vroeg stedehouder van zijn vader in Banten geweest. Toen de latere Sunan Gunung Jati zich definitief in Cerbon ging vestigen is Hasanuddin heerser over Banten en Jakarta geworden, en hij is in de Bantense geschiedkundige overlevering reeds in de 17de eeuw (ten onrechte) als de eerste vorst van Banten en de grondvester van het Sultansgeslacht beschouwd. Ook hij huwde een prinses van Demak, een dochter van Sultan Tranggana, vermoedelijk in 1552.

§ 8-03. *Hasanuddin, de tweede Moslimse heerser over Banten.* Het is wel aan te nemen dat Hasanuddin zich, zolang zijn vader, de Heilige Man van Cerbon, leefde loyaal tegenover hem, als hoofd van de familie, heeft gedragen. Sunan Gunung Jati moet omstreeks 1570 overleden zijn; hij werd opgevolgd in Cerbon door een achterkleinzoon, die toentertijd nog een minderjarige knaap moet zijn geweest. Na de dood van de hoogbejaarde Heilige Man moet de band tussen de twee takken van de West-Javaanse vorstelijke familie verslapt zijn.

Hasanuddin van Banten heeft bij zijn Demakse vrouw twee zonen gekregen. De oudste, Yusup, werd bestemd om zijn vader mettertijd in Banten op te volgen. De tweede zoon werd aangenomen en opgevoed door zijn kinderloze tante van moederszijde, de Ratu Kali Nyamat van Japara, die van geboorte ook een Demakse prinses was (zie boven, § 6-02). Na haar dood volgde hij zijn tante op als heerser over Japara; hij wordt in de overlevering Pangéran Japara genoemd.

De tweede Moslimse heerser over Banten heeft het werk van zijn vader, de uitbreiding van het gebied van de Islam, voortgezet. Hij heeft een begin gemaakt met de vestiging van het gezag der Moslimse Javaanse vorsten van Banten in Lampung en naburige landschappen in Zuid-Sumatra, waar een Zuid-Maleise taal de volkstaal is. De Lampungse wingewesten van het Bantense vorstenhuis zijn grote producenten van peper geworden, en de peperhandel heeft sinds het midden van de 16de eeuw van Banten een belangrijke havenstad, bezocht door Chinese, Indische zowel als Europese handelsschepen, gemaakt. Het tijdperk van

de staatkundige en kulturele invloed van het Javaanse Banten in Lampung heeft geduurd van het midden van de 16de eeuw tot het einde van de 18de.¹³⁹

De naam Sura-Saji is misschien aan de in Hasanuddin's tijd vergrote en verfraaide havenstad Banten, die de residentie van een belangrijk heerser werd, gegeven in tegenstelling tot het oudere Banten Girang, dat meer stroomopwaarts ligt. Wellicht is het huwelijk van de ambitieuze jonge vorst met de Demakse prinses een aanleiding geweest tot bouwen en naamgeving.

Hasanuddin is waarschijnlijk, evenals zijn vader, in 1570 overleden. Hij kan nog niet zeer oud zijn geweest, toen hij stierf, indien hij de zoon is geweest van de prinses met wie zijn vader, naar men mag aannemen, omstreeks 1525 of 1526 aan het Hof van de vorst van Demak getrouwd was. De tweede Moslimse heerser over Banten heeft het tijdperk na het verval van het Demakse koninkrijk, toen zijn aangetrouwde verwant de Sultan van Pajang, Jaka Tingkir, gezag uitoefende in het binnenland van Midden-Java, beleefd. Er zijn geen berichten in de Javaanse overlevering die erop zouden wijzen, dat er tussen de vorsten van Banten en Pajang wrijving is geweest. Het "heidense" koninkrijk Pajajaran beheerste gedurende het derde kwart van de 16de eeuw nog een groot deel van het Sundanese binnenland van West-Java, zodat de gebieden van de vorsten van Banten en Pajang niet aan elkaar grensden.

In de Bantense overlevering is Hasanuddin bekend onder zijn posthume naam Pangéran Saba Kingking (of: Séba Kingking), naar de plaats waar hij begraven is, niet ver van de stad Banten. Het nageslacht heeft van zijn graf een bedevaartsplaats gemaakt; hij is echter nooit met godsdienstige verering vereerd zoals zijn vader Sunan Gunung Jati.

§ 8-04. *Yusup, de derde Moslimse vorst van Banten; de inname van Pakuwan Pajajaran.* In West-Java zijn de definitieve ondergang van het oude "heidense" koninkrijk Pajajaran en de verovering van de koningsstad Pakuwan door Moslimse ijveraars voor het geloof niet de aanleiding geweest tot het ontstaan van zoveel legendarische verhalen als er in Oost-Java zijn ontstaan met betrekking tot de val van Majapahit en het verdwijnen van de laatste Bra Wijaya. Uit dit verschil blijkt dat voor het nageslacht de betekenis van Majapahit als vertegenwoordigster van de vóór-Moslimse beschaving veel groter is geweest dan die van Pajajaran. Dit is, zo mag men aannemen, in werkelijkheid ook het geval geweest.

Toch is waarschijnlijk in de 15de eeuw de staatkundige macht van

het koninkrijk Pajajaran in West-Java niet onbelangrijk geweest, en de Moslimse vorst van Banten en Jakarta kon reeds uit overwegingen van veiligheid het bestaan van een "heidens" Sundanees vorstendom in het binnenland niet gedogen. Wellicht liep de aanvoer van landbouw-producten naar de havenplaatsen, waar zij nodig waren voor de handel, gevaar. Het is ook denkbaar dat de verwachting, in de koningsstad een rijke buit te zullen aantreffen, de strijd lust heeft geprikkeld.

De Bantens-Javaanse overlevering heeft Hasanuddin de (volgens haar) eerste Moslimse vorst van Banten, als de veroveraar van Pakuwan Pajajaran aangewezen. Er zijn echter voldoende redenen om aan te nemen dat dit niet juist kan zijn. Waarschijnlijk is Pakuwan ingenomen in 1579, toen Yusup reeds 9 jaar aan de regering was in Banten. Uit het vrij omstandige relaas van het wapenfeit in de "Sajarah Banten" kan men opmaken, dat de overwinning van de Bantense krijgsmacht vergemakkelijkt is door het verraad van een dienaar van de koning van Pajajaran. Deze man zou een poort hebben geopend voor zijn broeder, die het bevel voerde over een afdeling Bantense krijgslieden. Toen het vorstenverblijf werd ingenomen zou men hebben vastgesteld dat de leden van de koninklijke familie verdwenen waren. De West-Javaanse overlevering verhaalt niets meer over hen. Het verhaal wekt door zijn eenvoud vertrouwen. Er blijkt uit dat er aan de zijde van de vorst van Banten reeds Moslimse Sundanezen streden. Na de verovering van de koningsstad en de verdwijning van de vorstelijke familie zouden alle Sundanese rijks-groten zich tot de Islam hebben bekeerd; daarop zouden zij hun rangen en titels hebben mogen behouden.

Volgens de "Sajarah Banten" zouden er vele Heren, ook Geestelijke Heren, deel hebben genomen aan de onderneming tegen Pakuwan. De geestelijke leiding zou gelegen hebben in handen van een Molana Joedah (d.i. uit Jeddah in Arabië); van hem is verder niets bekend. Duidelijk blijkt intussen wel, dat de vorst van Banten de voornaamste belanghebbende was. Na de overwinning zou hij het bouwen in de nieuwe hoofdstad Banten-Surasowan (Sura-Saji) met kracht hebben bevorderd.

Molana Yusup (zo wordt deze vorst in de Bantense overlevering genoemd) moet slechts een jaar na de overwinning, nog vrij jong, overleden zijn. Zijn posthume naam, waaronder hij in Banten bekend bleef, is Pangéran Pasaréyan, naar de plaats van zijn graf. Zijn regering heeft slechts 10 jaar geduurd.¹⁴⁰

§ 8-05. *Muhammad, de vierde Moslimse vorst van Banten, zelfstandig en onafhankelijk. Oorlog met Palembang.* Na het overlijden van molana

Yusup in 1580 heeft zijn jongere broeder Pangéran Arya van Japara (die in Japara de opvolger was geworden van zijn tante en pleegmoeder de Ratu Kali Nyamat) een poging gedaan om zich te doen erkennen als heerser over Banten, omdat de zoon van de overleden Yusup nog een kind was (zie boven, § 6-03). Pangéran Japara moet zelf met een gewapend gevolg over zee naar Banten zijn gekomen. In een gevecht dat ontstond tussen de Japara'se en de Bantense heren zou de Japara'se demang Laksamana (vermoedelijk dezelfde vlootvoogd die het bevel had gevoerd over de vloot die Ratu Kali Nyamat in 1574 tegen Malaka had uitgezonden) het leven hebben verloren. Het verlies van zijn voornaamste dienaar moet Pangéran Japara bewogen hebben om zijn plan op te geven; hij keerde naar Japara terug.

Volgens de Sajarah Banten zou de jonge molana Muhammad vooral door het ingrijpen van de "kali" (d.i. kadhi, Moslimse opperrechter van Banten) door de rijksgroten als vorst erkend zijn. Gedurende zijn minderjarigheid werd het gezag uitgeoefend door de "kali" en vier andere heren. Het afwijzen van de interventie van de Japara'se vorst (die blijkbaar reeds als een vreemdeling werd beschouwd) en de verheffing van de minderjarige molana Muhammad door de rijksgroten onder leiding van de Moslimse opperrechter in 1580 hebben in West-Java grote indruk gemaakt. De plaatselijke machthebbers in Banten en Jakarta waren vermoedelijk reeds toentertijd gedeeltelijk van Sundanese afkomst, of zij waren vermaagschaft met Sundanese families die een belangrijke plaats hadden ingenomen in het Pajajaranse koninkrijk. De gebeurtenissen van 1580 in Banten schijnen (misschien vooral in later jaren) als een bevrijding van het (gedeeltelijk) Sundanese, sinds kort Moslimse, West-Java van het gezag van de Javaanse vorsten van Midden-Java beschouwd te zijn. Cerbon is sindsdien zowel cultureel als staatkundig een grensgebied geworden.

Banten en Jakarta zijn in West-Java de opvolgers geworden van het Sundanese koninkrijk Pajajaran. De Bantense vorsten hebben zich echter nooit cultureel eng verbonden gevoeld met hun "heidense" voorgangers in Pakuwan, zoals het geval is geweest met de Moslimse Midden-Javaanse vorsten ten opzichte van de Bra Wijaya's van Majapahit. Zeker is Pajajaran nooit zo'n cultureel middelpunt geweest als Majapahit (Het heeft zelf vermoedelijk een sterke Javaanse culturele invloed ondergaan in de 15de eeuw). Maar bovendien heeft, zo mag men vermoeden, het meer gewelddadige optreden van de verspreiders van de Islam in West-Java (de strijd in Banten, Sunda Kalapa en Pakuwan), vergeleken met de meer geleidelijke uitbreiding van het gebied van de Moslimse koningen

in Midden- en Oost-Java, tot gevolg gehad dat in Banten en de Sundalanden de godsdienst en hare bedienaren, de pangulu's, nauw betrokken zijn geraakt (en gebleven) bij het staatsbestel. De Moslimse opperrechter van Banten blijkt tot in de 19de eeuw een belangrijke plaats te hebben ingenomen aan het Hof, belangrijker dan de hoofd-pangulu's van de Vorstenlandse Hoven ooit gehad hebben.¹⁴¹

Molana Muhammad, de vierde Moslimse vorst van Banten, moet, waarschijnlijk door het onderwijs van de "kali", die hem op de troon geholpen had, een ijveraar voor de uitbreiding van het gebied van de Islam zijn geworden. Bovendien is hij onder de invloed gekomen van de allerlaatste vorst van Demak, die, voor de opdringende Mataramse macht vluchtende, eerst bij de Portugezen in Malaka en daarna aan het Hof van zijn verwanten in Banten toevlucht heeft gezocht (zie boven, § 3-03). Immers, de Sultan van Pajang, Jaka Tingkir, zelf vermaagschapt met de vorstelijke familie van Demak, schijnt tijdens zijn leven zijn neven in Demak, Japara, Cerbon en Banten welgezind te zijn geweest. Zijn dood in 1587 heeft Sénapati van Mataram echter de gelegenheid gegeven om met zijn binnenlandse krijgsbenden de oude, welvarende handelsplaatsen in de kustdistrikten van Java aan te tasten. De allerlaatste vorst van Demak moet toen zijn gevluht.

Deze Demakse vorst in ballingschap wordt in de Bantense overlevering Pangéran Mas genoemd. Hij zou, wat ouder in leeftijd dan molana Muhammad, zijn vrome neef hebben overgehaald tot een gewapende expeditie naar Palémbang, ten einde daar het gebied van de Islam uit te breiden. Pangéran Mas van Demak zou in Palémbang enige aanspraak op staatkundig gezag hebben kunnen laten gelden. Tijdens de belegering van de stad is de jonge molana Muhammad van Banten om het leven gekomen.¹⁴² Dit is gebeurd in 1596; het feit is geboekstaafd in het reisverhaal van de eerste Nederlandse "schipvaart" naar Oost-Indië.

§ 8-06. *Latere vorsten van Banten. Verlies van Jakarta.* De op 25-jarige leeftijd overleden vierde Moslimse vorst van Banten werd opgevolgd door een kind van enige maanden oud, een zoontje, Abdulkadir geheeten. De laatste jaren van de 16de eeuw en de eerste decennien van de 17de werd het gezag in Banten uitgeoefend door oudere leden en verwanten van het koningshuis, die als regenten voor de onmondige vorst optraden. De afwisseling der regentschappen en de onderlinge twisten der pangérans hebben het aanzien van het Bantense vorstendom geen goed gedaan.

Over dit tijdperk van de geschiedenis van West-Java zijn vrij veel

Nederlandse en Engelse berichten voorhanden. Nederlandse en Engelse koopvaardijochepen begonnen in deze tijd Banten geregeld aan te doen. In 1619 ging Jakarta verloren aan de Nederlanders. Batavia zou in het vervolg de grootste macht in West-Java worden. Het Hof van Banten heeft noodgedwongen dit verlies aanvaard. In de 17de eeuw is men in Banten vooral bevreesd geweest voor uitbreiding van het gebied der Midden-Javaanse koningen van Mataram naar het Westen, en voor een aanval uit het Javaanse Palembang. De aanwezigheid van de Nederlandse macht in Jakarta/Batavia heeft voor de vorsten van Banten, evenals voor die van Cerbon, in de 17de en 18de eeuw rust en veiligheid betekend.

HOOFDSTUK IX

GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN TEN OOSTEN VAN DEMAK IN DE 16DE EEUW: JIPANG - PANOLAN

§ 9-01. *Oude berichten over het gewest Rembang, legende en historie.* De naam Jipang komt toe aan het landschap tussen het Midden-Kalkgebergte (Javaans: Gunung Kěṅḍěng) en het Noorder kustgebergte; het is het boven-stroomgebied van de Lusi of Sérang, die thans ten Zuiden van Japara in de Java-zee uitmondt. Waarschijnlijk had oudtijds deze rivier haar monding in de ondiepe zeearm waar Demak, Paṭi en Juwana aan gelegen moeten hebben, de scheiding tussen het Murya-eiland en het vasteland van Java. Het landschap ligt thans in de Regentschappen Blora en Boja Nagara, die behoren tot de Residentie Rembang. Panolan schijnt de naam van een onderdeel van dit gebied geweest te zijn.

Deze landschappen en vorstendommen hebben belangrijke plaatsen ingenomen in de Midden- en Oost-Javaanse legendarische geschiedenis. In de Verhalenboeken wordt Blora vermeld als woonplaats van een kundig man uit de voortijd, Arung Boṅḍan, die een bouwmeester zou zijn geweest, en de voorvader van de patih's, staatsdienaren van grote koningen uit een ver verleden. Een Měṅḍang Kamulan, een mythisch oorsprongsland, wordt door sommige verhalen-vertellers in het landschap Blora geplaatst. Boja Nagara wordt genoemd als de woonplaats van de zoon van de legendarische koning Angling Darma, de man die de taal der dieren verstond. Matahun, de naam van een der "kroonlanden" van het Majapahitse koninkrijk in de 14de eeuw, heeft misschien het binnenland van de huidige Residentie Rembang beslagen. Volgens Dr Noorduyt kan het echter niet geheel geïdentificeerd worden met het vorstendom Jipang; de plaatsnaam Matahun is nog niet aangetroffen.¹⁴³

De huidige gewestelijke hoofdstad Rembang is gelegen aan de Noordkust tussen Juwana en Lasēm. Lasēm is de naam van een der "kroonlanden" van het "heidense" koninkrijk Majapahit geweest, in de 14de

eeuw. Het is mogelijk dat de Lasëm-berg, die nu in de kustlijn ligt, 5 eeuwen geleden een vrij aanzienlijk voorgebergte geweest is.¹⁴⁴ Juwana is in het voorafgaande (§ 4-02) reeds vermeld als havenstad waarom, volgens Tomé Pires, in het begin van de 16de eeuw gevochten is door “Gusti Paté”, de laatste krijgsoverste van het “heidense” koninkrijk Majapahit. Tomé Pires vermeldt ook dat er in Pati en Juwana zout werd gewonnen in zoutpannen langs de kust; het zout was een uitvoerartikel.¹⁴⁵ Over Rembang weet de Portugese reiziger mede te delen dat het in zijn tijd scheepswerven bezat waar handelsschepen voor Demak werden gebouwd.¹⁴⁶

Het huidige gewest Rembang, dat zich thans uitstrekt tot voorbij Tuban naar het Oosten, is bekend om zijn productie van jati (teak) hout. Het bericht van Tomé Pires over de scheepsbouw in de havenstad Rembang is een bevestiging van het vermoeden, dat de bossen in het binnenland reeds in oude tijden geëxploiteerd zijn. Het is zelfs waarschijnlijk te achten dat er reeds in de vóór-Moslimse tijd hier en daar jati-bossen zijn aangeplant ten einde zeker te zijn van voldoende voorraad van dit nuttige hout.¹⁴⁷ In de tijd van de V.O.C. en het Nederlands-Indische Gouvernement hebben de jati-bossen van Rembang de volle aandacht gekregen.

In dit verband is het ook goed te herinneren aan de Kalangs, een groep Javanen die, ofschoon Moslims, eigenaardige gebruiken in acht nemen, en die zich, vooral in het gewest Rembang, bezig houden met de bosbouw. In de 17de eeuw is er reeds sprake van eigen Hoofden der Kalangs in de bosrijke landschappen van Midden- en Oost-Java. Het lijkt wel waarschijnlijk dat zij reeds in de vóór-Moslimse tijd de bossen hebben bewoond en geëxploiteerd, en dat sommige legendarische verhalen, voorkomende in de Javaanse Verhalenboeken, op hun mythen teruggaan. In de vóór-Moslimse letterkunde zijn er tot nu toe slechts weinig duidelijke vermeldingen van Kalangs aangewezen.¹⁴⁸

§ 9-02. *Arya Panangsang van Jipang*. Volgens de in het bovenstaande (§ 3-02) weergegeven Javaanse geschiedkundige overlevering zou de vierde vorst van Demak, Susuhunan Prawata, vermoord zijn door zijn neef (oomzegger) Arya Panangsang, waarschijnlijk in 1549. Arya Panangsang zou als vazal-vorst geheerst hebben in Jipang. Zijn oogmerk zou zijn geweest, wraak te nemen voor de dood van zijn vader, die tevoren op last van Susuhunan Prawata omgebracht was. Arya Panangsang kan zichzelf ook beschouwd hebben als rechthebbende op de Demakse troon. Hij zou echter verslagen en gedood zijn in de strijd

tegen de binnenlandse Javaanse krijgslieden van Jaka Tingkir, de heerser over Pajang. Deze zou als wreker zijn opgetreden, o.a. van kyahi Kali Nyamat, van Japara, een schoonbroeder van Susuhunan Prawata, die ook door toedoen van Arya Panangsang de dood zou hebben gevonden. Jaka Tingkir is, ten slotte, als Sultan van Pajang, de erfgenaam geworden van de koningen van Demak.

Aan deze episode van de geschiedenis van Jipang heeft Dr Noorduyt de nodige aandacht besteed.¹⁴⁹ Hij heeft terecht opgemerkt, dat er geen reden is om te twijfelen aan de historiciteit van het gewelddadig optreden en het einde van de Arya Panangsang der Javaanse overlevering, zoals gedaan is door Prof. Berg. Een plaats in een Nederlandse brief kan misschien op de strijdlustige heerser over Jipang betrekking hebben.¹⁵⁰ Het is merkwaardig dat hij in plaatselijke volksverhalen nog lang schijnt te hebben voortgeleefd. Men schijnt te hebben geloofd dat hij eens zou herleven, wanneer de stukken van zijn lijk, die na zijn dood her- en derwaarts verspreid zouden zijn, herenigd zouden worden. Dit volksverhaal zou misschien oorspronkelijk thuis behoord kunnen hebben in een kring van gelovigen, waar men deze kleinzoon van de grote Sultan Tranggana als de rechtmatige opvolger op de troon van Demak heeft beschouwd.¹⁵¹

§ 9-03. *Latere heersers over Jipang en Blora.* De nederlaag en de dood van Arya Panangsang hebben blijkbaar zijn nagelaten betrekkingen, voor zover zij de ramp overleefden, genoopt te vluchten, waarschijnlijk naar Surabaya. In de volgende paragraaf zal een mededeling afkomstig uit Palembang, betreffende het geslacht van Jipang, besproken worden.

De vorst van Pajang heeft na de verovering van Jipang dat landschap waarschijnlijk als een domein door een zijner familieleden laten beheren. Na zijn dood, op hoge leeftijd, in 1587, is Jipang het gebied geworden waar de zoon van de overledene, Pangéran Běnawa, verblijf hield, omdat de koningsstad Pajang door de Sėnapati van Mataram was ingenomen (zie § 19-07).

In het laatste decennium van de 16de eeuw heeft de vorst van Mataram het landschap Jipang ook onder zijn gezag gebracht (1591), en in 1598 zou hij de hoofdplaats zelfs weer hebben laten herbouwen door mannen uit Pajang, die in Jipang herendiensten moesten gaan verrichten (gilir). In die tijd was het landschap een grensgebied tussen de landen van de koningen van Mataram en Surabaya.¹⁵²

In de 17de en 18de eeuw hebben in Jipang Regenten van de koningen van Kartasura en Surakarta geresideerd, die zich beschouwden als te

behoren tot het geslacht van Matahun. Van hen stammen de bekende 19de eeuwse Rijksbestuurders van Surakarta, die de namen Sasra Nagara en Sasra Diningrat droegen, af.¹⁵³

Vermelding verdient nog, dat volgens Javaanse jaartallenlijsten (Babad Sangkala) in 1554 of 1556 de vorst van Pajang een gewapende expeditie tegen Blora (genoemd: pamblora) zou hebben uitgezonden. Wanneer men aanneemt, dat de overwinning op Arya Panangsang van Jipang in 1549 heeft plaats gevonden, zou er 5 jaar later in Blora, niet ver daarvandaan, nog verzet tegen het gezag van de nieuwe opperkoning in Pajang geweest zijn. Er zijn geen gegevens om uit te maken of in Blora ook door leden van de Jipangse tak van het geslacht van Demak gezag werd uitgeoefend; het lijkt niet onwaarschijnlijk.¹⁵⁴

§ 9-04. *Verbindingen van het heersersgeslacht van Jipang met Palémbang.* De naam Jipang is vermeld gevonden in een plakkaat uitgevaardigd 1 september 1818 door de Commissaris Muntinghe, waarin wordt verzekerd voor Palembang, dat het Nederlands-Indische Gouvernement "de wet, bekend onder de naam van Pejagem van den Pangéran van Djiepan" zal handhaven.¹⁵⁵ In de geschiedkundige overleveringen van Palembang komen herhaaldelijk verwijzingen naar verbindingen met Java, in het bijzonder met Oost-Java, voor. In een der volgende hoofdstukken (§ 18-03) zal daar de aandacht op worden gevestigd.

Een "wet" bekend als "piyagem Pangéran ing Jipang" is in de Javaanse letterkunde niet bekend. Wel staat het vast dat in verschillende landschappen van Zuid-Sumatra Javaanse rechtsboeken, samengesteld aan het Hof van de koningen van Demak, in gebruik zijn geweest.¹⁵⁶ Een van de bekendste daarvan staat op naam van Sénapati Jimbun; dit is waarschijnlijk een naam van Sultan Tranggana geweest. Het lijkt zeer wel mogelijk dat het rechtsboek van Sénapati Jimbun, of een ander, zoals het boek van "Jugul Muḍa", ook aan het Hof van Arya Panangsang (die een verwant van Sultan Tranggana was) in gebruik is geweest, en dat na de ondergang van het vorstendom Jipang in het midden van de 16de eeuw nabestaanden of volgelingen van de laatste pangéran op hun vlucht, vermoedelijk naar het Oosten, naar Surabaya, met andere "pusaka's", ook een handschrift van het rechtsboek hebben meegenomen. Immers door het bezit van zulk een belangrijk boek zouden zij hun verwantschap met het geslacht van de opperkoningen van Demak kunnen bewijzen.

HOOFDSTUK X

GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN OOST-JAVA IN DE 16DE EEUW: TUBAN

§ 10-01. *Oude berichten over Tuban, legende en historie.* De stad Tuban schijnt niet door haar natuurlijke ligging voorbestemd geweest te zijn om een belangrijke havenstad te worden. Reeds in de 15de en 16de eeuw moesten handelsschepen van enig formaat op een rede vrij ver van de stad ten anker gaan. Het is niet bekend of dit in vroegere eeuwen anders is geweest.

Het is aannemelijk dat Tuban van oude tijden af de residentie is geweest van krachtige plaatselijke machthebbers. Portugese en latere Nederlandse berichten uit de 16de eeuw wekken de indruk dat landbouw, veeteelt en zeevisserij middelen van bestaan waren.¹⁵⁷ De producten, rijst, vee en geconserveerd vlees (gedroogd, *ḍeḍḍeḅḅ*) en gedroogde en gezouten zeevis konden verkocht worden, zowel naar het binnenland als aan zeevarende handelaars, die op de rede ankerden om hun voorraden proviand aan te vullen.

Bovendien schijnen mannen van Tuban, misschien van oorsprong vissers, in kleine schepen, ter kaapvaart te zijn uitgezeild. De rijkbeladen handelsschepen die van ouds door de Javazee voeren op hun reizen naar en van de grote havenplaatsen Gresik en Surabaya, voor de handel in specerijen, waren hun prooi.¹⁵⁸

Reeds in de 11de eeuw wordt in de berichten der Chinese schrijvers Tuban als havenplaats genoemd. De Mongools-Chinese krijgsbenden die in 1292 een inval deden in Oost-Java, (een gebeurtenis die zou leiden tot de stichting van Majapahit), zouden in Tuban aan wal zijn gegaan, en van daar ook weer zijn weggezeild.¹⁵⁹ Het is niet meer na te gaan of zeven eeuwen geleden de plaats beter toegankelijk was voor zeegaande schepen dan thans het geval is. Het is mogelijk dat de kust sindsdien aanmerkelijk aangeslibd is. Een vrij gemakkelijk berijdbare weg naar het Zuiden, dóór het kustgebergte naar Babad aan de Běngawan Sâlâ, heeft Tuban in de oude tijd vermoedelijk tot de toegangspoort van de land-

schappen in het beneden-stroomgebied van de grote Oost-Javaanse rivieren de Běngawan en de Brantas gemaakt. Het is wel zeker dat deze twee grote stromen, verbindingen van Oost naar West en Zuid, in de staatkundige en beschavingsgeschiedenis van Oost- en Midden-Java factoren van grote betekenis zijn geweest.

Tuban heeft ook in de legendarische geschiedenis van Oost-Java een belangrijke plaats gekregen. De historiciteit van de overgeleverde gebeurtenissen mag twijfelachtig zijn, en de datering vaak onmogelijk, het feit dat Tuban zo vaak genoemd wordt wijst op een sinds oude tijden gevestigde naam als belangrijke plaats in de Noordelijke kust-distrikten van Oost-Java.

In het voorafgaande is reeds melding gemaakt van verbindingen, die volgens legendarische verhalen bestaan zouden hebben tussen Tuban en Japara (het verhaal van Saᅇᅇang Garba, noot 107), maar ook tussen Tuban en het Sundanese West-Java. Volgens een Midden-Javaans Verhalenboek zou Majapahit gesticht zijn door een West-Javaanse, Sundanese prins, Jaka Susuruh of Tanduran geheten. De moeder van Jaka Susuruh zou geboortig zijn geweest uit Tuban, en zijn oudere broeder Arya Bangah (zoon van een Moslimse vrouw uit Gragè, d.i. Cerbon) zou later heerser over Tuban zijn geworden. De verbinding tussen Tuban en de koningsstad in het binnenland van Oost-Java, Majapahit (of haar voorgangers), komt in dit legendarische verhaal tot uitdrukking. Deze verbinding heeft in de 15de en 16de eeuw, en reeds vóór die tijd, werkelijk bestaan; daaraan behoeft niet getwijfeld te worden.¹⁶⁰

Er is ook wel enige reden om te geloven aan het oude bestaan van verbindingen, over zee, langs de Noordkust, tussen het Sundanese West-Java en Oost-Java. Vermoedelijk is in de oude tijd, toen de grote "heidense" Midden- en Oost-Javaanse koninkrijken zich pas begonnen te vormen, de beweeglijkheid van volksgroepen, zowel in het binnenland als over zee, langs de Noordkust, groter geweest dan later, toen de landsheren de landbouwers zoveel mogelijk vasthielden, om verzekerd te zijn van regelmatige, jaarlijkse oogsten.

In de legendarische verhalen over Tuban neemt het geslacht van vorst Rangka Lawé een belangrijke plaats in. Volgens het Verhalenboek zou Rangka Lawé's vader, ᅇᅇᅇᅇᅇ Wacana, voor koning Ardi Wijaya van Majapahit een prinses van Bali gehaald hebben, die de grootmoeder zou zijn geworden van de later zo beroemde koningin Ratu Kěnya. Rangka Lawé van Tuban zelf, en zijn zoons, zouden paladijnen van de Ratu Kěnya geweest zijn in haar strijd tegen de legendarische vorst van Blambangan, Ménak Jingga, die naar haar hand dong. Rangka Lawé is

de held van Oost-Javaanse pseudo-historische balladen geworden, die misschien in de 15de eeuw of nog later gedicht zijn. In werkelijkheid moet Rangga Lawé van Tuban geleefd hebben omstreeks 1300 A.D.; hij moet een tijdgenoot en medestander van de stichter van de stad Majapahit geweest zijn.¹⁶¹

§ 10-02. *Tuban omstreeks 1500 A.D.; historie en legende.* De Portugese reiziger Tomé Pires heeft van Tuban in het begin van de 16de eeuw de indruk gekregen als van een vorstelijke residentie, waar handel en zeevaart een minder belangrijke plaats innamen dan in Gresik. Het Hof voerde een grote staat, en de stad, hoewel niet zeer groot, was goed versterkt. De vorstelijke familie, hoewel Moslims, vermoedelijk sinds het midden van de 15de eeuw, onderhield goede verbindingen met de "heidense" opperkoning van Majapahit in het binnenland. Een gedeelte van de bevolking van de stad Tuban zou in Tomé Pires' tijd nog "heidens" geweest zijn. Volgens de Portugese reiziger werd in zijn tijd de vorst van Tuban paté Vira genoemd. Hij was geen streng Moslim, hoewel zijn grootvader reeds tot de Islam was overgegaan. In Vira zou gemakkelijk Wira te herkennen zijn, een bestanddeel van vele Javaanse namen. Het is echter ook mogelijk Vira in verband te brengen met Wila-Tikta. Volgens de Midden- en Oost-Javaanse historische overleveringen zou de vorst van Tuban die omstreeks 1500 A.D. aan het bewind was de titelnaam Arya Wila-Tikta gedragen hebben.

De plaatselijke Tubanse historische overleveringen zijn vastgelegd in een "Babad Tuban", een Javaans proza-geschriftje dat hoofdzakelijk de namen van de opeenvolgende heersers over de stad opsomt, helaas zonder jaartallen.¹⁶² Volgens deze "Babad Tuban" zou Arya Wilatikta de zoon en opvolger zijn geweest van Arya Téja, een godgeleerde van Arabische afkomst, die de toenmalige vorst van Tuban Arya Dikara tot de Islam zou hebben bekeerd, en zijn dochter tot vrouw kreeg. Als oorspronkelijke Arabische naam van Arya Téja wordt slechts Abdurrahman opgegeven. Deze plaatselijke overlevering en Tomé Pires' mededeling dat de Tubanse heerser omstreeks 1500 A.D. de kleinzoon was van de eerste Moslimse vorst van die plaats stemmen met elkaar overeen; zij verdienen dus wel enig geloof.¹⁶³ (Zie ook § 1-01, en noot 4).

De in de "Babad Tuban" genoemde namen zijn kennelijk titelnamen. Adikara (Sanskrit adhikāra) is in het Majapahitse koninkrijk een vast laatste bestanddeel geweest van de ambtsnamen van gouverneurs van belangrijke gewesten, of aanzienlijke Hofdignitarissen; zij hadden ook recht op het predicaat Arya. In Wilatikta is Wilwatikta te herkennen,

een geleerde, Sanskrit vertaling van de naam Majapahit.¹⁶⁴ De overgeleverde namen zijn dus bevestigingen van de berichten over oude betrekkingen tussen het Majapahitse Hof en het geslacht van de heersers over Tuban.

§ 10-03. *Tuban en de verspreiding van de Islam in Oost-Java, legende en historie.* Het is begrijpelijk dat de oude stad aan de Noordkust, waar de heerser zich reeds in het midden van de 15de eeuw (of nog vroeger) tot de Islam had laten bekeren, terwijl hij goede betrekkingen bleef onderhouden met het "heidense" Hof van de opperkoning in Majapahit, voor de verspreiding van kennis omtrent de Islam in Oost-Java een belangrijk uitgangspunt is geweest. Men kan zich moeilijk voorstellen dat de Moslimse Arya van Tuban aan het "heidense" Hof, waar hij als aanzienlijk staatsdienaar jaarlijks geruime tijd moest vertoeven, zich geheel aan niet-Moslimse religieuze ceremoniën heeft kunnen onttrekken. Zij maakten immers deel uit van het Majapahitse staatsbestel. De Moslimse verwanten en dienaren in het gevolg van de rijke en invloedrijke gouverneur van Tuban zullen echter vermoedelijk, door hun houding tegenover de "heidense" eredienst, wel enig opzien gebaard hebben. Sommige Javaanse overleveringen verhalen, dat ten tijde van de verovering van de stad Majapahit door de Moslims (in 1527, zo mag men aannemen) enkele prinses van het Hof reeds Moslims waren, en zich onzijdig hielden in de strijd.¹⁶⁵ Deze berichten over Moslimse leden van het Majapahitse koningshuis zou men in verband kunnen brengen met de aanwezigheid van aanzienlijke Moslimse staatsdienaren aan het Hof. Overigens, het is in het voorafgaande reeds opgemerkt, dat er reeds vroeg in Majapahit Moslims geleefd moeten hebben.¹⁶⁶

Volgens de Javaanse Moslimse heiligen-legenden zouden leden van het vorstelijk Huis van Tuban in belangrijke mate bijgedragen hebben tot de verspreiding van de Islam in Oost-Java. Een Adipati Wilatikta (misschien een voorganger van de paté Vira die Tomé Pires vermeldt) zou een dochter als tweede vrouw geschonken hebben aan Radèn Rahmat van Surabaya, die bekend zou worden als Sunan Katib Ngampèl Dēnta. Uit dit huwelijk zou een zeer buitengewone Heilige Man geboren zijn, die onder de naam Sunan Wadat (de celibetair) van Bonang op vele plaatsen in de Oostelijke Pasisir landschappen gewoond en gewerkt zou hebben. Hij zou o.a. een tijdlang pangulu van de heilige moskee van Demak geweest zijn. Zijn graf in Tuban is een bedevaartsoord geworden.¹⁶⁷

Een andere Heilige Man die van oorsprong een lid van de vorstelijke familie van Tuban zou zijn geweest is Radèn Sahid, die onder de naam Sunan Kali Jaga bekend zou worden. Volgens de Javaanse overlevering zou hij een zoon van een tumenggung Wilatikta van Tuban geweest zijn. In zijn jeugd een losbandige jongeling, zou hij zich door Sunan Bonang (die misschien een oudere verwant van moederszijde van hem was) op het rechte pad hebben laten terugbrengen. Hij zou enige tijd in Cerbon hebben gewoond, en de schoonzoon van de latere Sunan Gunung Jati zijn geworden. Daarna zou hij aan het Hof van Sultan Tranggana van Demak zijn verschenen, waar hij Sunan Kudus als pangulu van de heilige moskee vond. Volgens de Javaanse overlevering zou Sunan Kali Jaga, een Javaans edelman gesproten uit een aanzienlijk geslacht, ten slotte het middelpunt van de Vergadering der Heiligen, die in de moskee van Demak bijeenkwamen, geworden zijn. Hij werd begraven in Kadi Langu, niet ver van Demak.¹⁶⁸

Tuban is ook in de 17de en 18de eeuw, toen de staatkundige en economische betekenis van de plaats gering geworden waren, bekend gebleven als woonplaats van Moslimse godgeleerden. Vermelding verdient in dit verband Haji Amad Mustakim van Cabolèk (een plaats in het Tubanse), wiens discussie over Moslimse mystiek met Kětib Anom van Kudus het onderwerp is van een bekend Javaans geschrift, dat het boek van Cabolèk genoemd wordt.¹⁶⁹

§ 10-04. *Staatkundige geschiedenis van het vorstendom Tuban in de 16de eeuw, legende en historie.* De Moslimse vazal-vorst van Tuban die loyaal wenste te blijven ten opzichte van de "heidense" opperkoning van Majapahit, is vermoedelijk een dergenen geweest die neutraal bleven toen de "vromen" onder leiding van de latere Sunan Kudus tegen de oude koningsstad optrokken. Volgens één Javaanse overlevering vermeld door Raffles zou de eerste veldslag waarin de Moslims de nederlaag hebben geleden (toen de pangulu van Demak sneuvelde) geleverd zijn bij Tuban. Men zou zich kunnen afvragen of de "vromen" misschien de bedoeling hebben gehad zich eerst van Tuban meester te maken, voordat zij op de hoofdstad aanvielen. Volgens de Javaanse jaartallenlijst (Babad Sangkala), die in het voorafgaande is vermeld (§ 2-12) zou in hetzelfde jaar 1527 waarin vermoedelijk Majapahit door de Moslims is ingenomen, ook Tuban door de krijgslieden van de Sultan van Demak zijn bezet. De plaatselijke Javaanse overlevering, neergelegd in de "Babad Tuban", vermeldt de bezetting van de stad door de krijgslieden van Demak en de ondergang van Majapahit in het geheel niet.

De plaatselijke "Babad Tuban" vermeldt na Arya Wilatikta nog verscheidene namen van vorsten die afstammelingen zouden zijn geweest van Arya Dikara. Er zou veel verwarring en strijd geweest zijn in het vorstenhuis. Ten slotte zou een vorst van Tuban de schoonzoon zijn geworden van de Sultan van Pajang.

Deze adipati van Tuban (die in de "Babad Tuban" pangéran Arya Pamalad wordt genoemd) zou volgens de Midden-Javaanse historische overlevering (de in het Nederlands vertaalde Serat Kanda, blz. 528, 554, 573) een belangrijke plaats hebben ingenomen in Pajang aan het einde van de lange regering van de Sultan. Hij zou mét de adipati van Demak, ook een schoonzoon, de rechten van des Sultan's zoon de jonge pangéran Bënawa op de troon van Pajang hebben willen verdedigen tegen Sénapati van Mataram. De krijgslieden van Demak en Tuban zouden echter niet opgewassen zijn geweest tegen de mannen van Mataram. Toen de oude Sultan gestorven was zou Sunan Kudus, daartoe uitgenodigd door de vorst van Tuban, het geschil hebben willen oplossen door te beslissen, dat de adipati van Demak in Pajang zou moeten opvolgen, terwijl de jonge pangéran Benawa van Pajang in het oude vorstendom Jipang zou moeten gaan resideren. Senapati Mataram negeerde echter de rechten van de adipati van Demak; hij heeft reeds spoedig het gebied van het Sultanaat onder zijn bewind weten te brengen.

Wat van deze Javaanse overlevering ook waar is, het is zeker denkbaar dat de vorst van Tuban, door oude banden verbonden aan het koningshuis van Demak, Jipang en Pajang, zich heeft trachten te verzetten tegen uitbreiding van de invloed van de vorst van Mataram, met wien hij niets gemeen had. Zijn verzet in 1587 heeft het opdringen van de jonge Mataramse macht echter niet kunnen stuiten.

Volgens de "Babad Tuban" zou pangéran Arya Pamalad van Tuban, na een tussenregering, zijn opgevolgd door zijn zoon, die pangéran Dalem werd genoemd. Deze vorst zou de bouwheer zijn geweest van de grote moskee van Tuban, en van de militaire versterking Guwa Babar.¹⁷⁰ Misschien heeft deze versterking goede dienst gedaan om de aanvallen van Mataramse krijgsbenden, uitgezonden door Sénapati, in 1598 en 1599, te weerstaan. Tussen beide aanvallen uit het binnenland werd Tuban, in januari 1599, aangedaan door Nederlandse schepen onder vice-admiraal van Warwijck ("Tweede Schipvaart"). De Nederlanders geraakten onder de indruk van de staatsie van het Hof. De heerser noemde zich de grootste vorst van Java.

In 1617 zou de vorst van Tuban zich nog hebben willen verzwageren met de laatste vorst uit het Huis van Pajang pangéran Benawa II, die

in opstand kwam tegen Sultan Agung van Mataram (zie § 19-08). Ten slotte heeft het oude vorstenhuis van Tuban toch moeten buigen voor de veroveringszucht van Sultan Agung van Mataram. In 1619 werd de stad door de binnenlandse Javanen ingenomen. Volgens de "Babad Tuban" zou pangéran Dalem eerst over zee gevlucht zijn naar het eiland Bawéyan, in de Java-zee. Naderhand zou hij zich gevestigd hebben in Rajég Wěsi, in het landschap Jipang (dus niet ver verwijderd van zijn vaderstad Tuban).¹⁷¹ Hij zou begraven zijn in Boja Nagara, in de kampung Kadipatèn, ten Oosten van de kabupatèn, op de begraafplaats die Buyut Dalem heet.

In de 17de eeuw en daarna werd in Tuban het bewind gevoerd door Regenten, aangesteld door vorsten uit het Mataramse Huis.

HOOFDSTUK XI

GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN OOST-JAVA IN DE 16DE EEUW: GRESIK - GIRI

§ 11-01. *Oude berichten over Gresik, legende en historie.* Gresik is in de oude tijd een gunstig bekende havenplaats geweest, beschut gelegen in Straat Madura, met een vruchtbaar achterland: de delta van de Bengawan. Deze grote rivier is een belangrijke verbindingsweg geweest tussen het binnenland van Oost- en Midden-Java (Pajang, later Kartasura en Surakarta) en de Noord-Oost Pasisir landschappen.

Volgens Chinese berichten zou Gresik als havenplaats vermoedelijk in de tweede helft van de 14de eeuw gesticht zijn op een verlaten stuk strand. De eerste bewoners zouden Chinese zeevaarders en handelaren geweest zijn. In de 15de eeuw zou de nederzetting tot bloei zijn gekomen; in 1411 moet een Chinese Heer van Grësik een gezantschap met brieven en tribuut naar het keizerlijke Hof in China gezonden hebben.¹⁷²

In 1387 A.D. was Grësik reeds bekend als een deel van het gebied van de opperkoning van Majapahit. Dit blijkt uit de oorkonde van Karang Bogëm, waarin beschikt wordt over een *kawula*, een horige of pandeling van het koninklijk Hof die afkomstig was uit Gresik.¹⁷³

Vermoedelijk mag men aannemen dat de Majapahitse opperkoning in het binnenland van Oost-Java ook de kust-landschappen tot zijn gebied rekende, en dat zijn gezag als landsheer daar ook wel erkend werd. De vreemdelingen, die zich in havenplaatsen gevestigd hadden, moeten echter tegelijkertijd de banden die hen verbonden met hun land van herkomst onderhouden hebben, vooral met het oog op de handel. Een dergelijke verhouding tussen de inheemse vorsten en de in hun land gevestigde vreemde handelaars, die hun handelsverbindingen met hun moederland wilden in stand houden, is te vermoeden in vele gevallen, waar bericht wordt over gezantschappen uit verre overzeese havenplaatsen naar het keizerlijke Hof in China. Zoals in het begin van de 15de eeuw met betrekking tot Grësik vermeld wordt, zullen onder de afgezanten die in China verschenen overzeese Chinezen (wellicht

velen van gemengd bloed) een belangrijke plaats hebben ingenomen.

Vermelding verdient nog een Javaanse overlevering, opgenomen in een Verhalenboek, over een aanval op Grěsik van overzeese vijanden of zeeroovers uit Waņdan Inggris, welke aanval zou zijn afgeslagen door een krijgsman uit Prabalingga, die Sapu Jagad of Sapu Laga genoemd wordt. Het bedoelde Javaanse Verhalenboek (codex LOr 6379, = KBG no 7) bevat meer overleveringen over aanvallen van overzeese vreemdelingen op Javaanse havenplaatsen.¹⁷⁴ Deze verhalen zijn niet op hun waarheidsgehalte te controleren, en over de namen van de overzeese vijanden is weinig met zekerheid te zeggen. De verbinding in het genoemde verhaal tussen Grěsik en Prabalingga verdient echter wel enige aandacht. De naam Prabalingga is niet oud; de oude naam, Bangĕr, van het landschap komt echter in de 14de eeuwse Nāgara Kĕrtāgama voor. Hij is ook thans nog bekend. In Oosthoekse Javaanse legenden over de strijd tussen Majapahit en Blambangan wordt Prabalingga tot het gebied van Ménak Jingga van Blambangan gerekend. Een en ander wijst erop dat er vermoedelijk reeds sedert de 14de eeuw een verbinding over zee, langs de kust van de Straat van Madura, van Grěsik met Blambangan, aan de uiterste Oostpunt van Java, tegenover Bali, en met de tussenliggende havenplaatsen, bestaan heeft (zie hoofdstukken XV, XVI en XVII).

In § 1-01, bij de bespreking van Javaanse overleveringen over het begin van de verspreiding van de Islam in Oost-Java, is reeds melding gemaakt van zeer oude Moslimse graven die in de nabijheid van Grěsik zijn gevonden, en van de legendarische broeders, zonen van een Arabier en een prinses van Cĕmpa. De oudste broeder zou als eerste een Moslimse gemeente in Grěsik hebben gevestigd, de jongere broeder zou raden Rahmat zijn geweest, die later bekend werd als Sunan Ngampĕl Dĕnta van Surabaya. Het verband tussen deze overlevering, de legenden over de afkomst van de latere Sunans van Giri, en de vorsten van Surabaya, en de twee heersters over Grěsik omstreeks 1500 A.D. (volgens Tomé Pires), is moeilijk te vinden.

§ 11-02. *Gresik omstreeks 1500 A.D.* Over de economische en staatkundige toestand van Gresik in het begin van de 16de eeuw bevat de "Suma Oriental" van Tomé Pires belangrijke inlichtingen. De Portugese reiziger beschouwde Gresik als de rijkste en belangrijkste zeehandelsplaats van geheel Java. Hij vermeldt de handel op Gresik gedreven door schepen uit Gujarat, Calicut, Bengalen, Siam, China en Liu-Kiu, en de

handel die vanuit Gresik gedreven werd op de Molukken en Banda.

Volgens Tomé Pires waren er in zijn tijd in Gresik twee elkaar beoorloogende heersers, wier gebieden in de stad gescheiden waren door een ondiep riviertje. De ene heerser noemt de Portugese schrijver paté Cucuf, en de andere paté Zeinall. P a t é C u c u f zou geheerst hebben over het grootste en belangrijkste deel van de stad, waar de overzeese handel gedreven werd. Hij zou verwant zijn geweest aan de koninklijke familie van Malaka (die tengevolge van de verovering van die stad door de Portugezen haar land verloren had), en hij werd beschouwd als een man van Maleise afkomst. De andere heerser, p a t é Z e i n a l l, had volgens Tomé Pires gezag in het agrarische binnenland; hij dreef geen handel en hij was niet rijk. Hij zou de oudste van de Moslimse heersers in de kuststeden van Midden- en Oost-Java geweest zijn, en een vriend van paté Rodim Sr. en paté Rodim Jr. van Demak.¹⁷⁵ Op een andere plaats, bij de vermelding van de afkomst van het geslacht der Moslimse Heren van Demak, deelt Tomé Pires mede, dat de vader van paté Rodim Sr. een "slaaf" uit Gresik zou zijn geweest. Andere, Javaanse, overleveringen wijzen op de Chinese afkomst, met Gresik als doorgangshuis, van de Moslimse vorsten van Demak.¹⁷⁶

In de "Suma Oriental" wordt geen melding gemaakt van de afkomst van paté Zeinall. Daar Tomé Pires in 1515 Java verliet kon hij ook niets mededelen over het vervolg van de geschiedenis der beide heersers over Gresik. Het is moeilijk deze Portugese mededelingen (die voor hun eigen tijd vertrouwen verdienen) in overeenstemming te brengen met de Javaanse overleveringen over het begin en de opkomst van het geslacht der Geestelijke Heren van Giri, die in de tweede helft van de 16de eeuw en in de 17de eeuw een belangrijke plaats in de geschiedenis van Java zouden innemen.

§ 11-03. *Gresik en het begin van het gezag van de Geestelijke Heren. Prabu Satmata van Giri, legende en historie.* Tomé Pires maakt in zijn "Suma Oriental" geen melding van Moslimse Geestelijke Heren in Giri (noch in andere plaatsen), hoewel die vermoedelijk omstreeks 1500 A.D. reeds waren begonnen zich te doen gelden. De Javaanse geschiedkundige overleveringen over de oorsprong van het geslacht van de sunans van Giri zijn daarentegen uitvoerig. Zij behoren tot de Oost-Pasisir letterkunde, die in Giri-Grësik en Surabaya in de 17de en 18de eeuw haar geestelijk en maatschappelijk middelpunt heeft gehad. De Javaanse overlevering bevat legendarische en sprookjesachtige bestanddelen. De erin vermelde verbindingen van Gresik-Giri met Blambangan en met

andere plaatsen zijn echter van historisch belang. De jaartallen die erin worden vermeld lijken ook niet ongeloofwaardig.¹⁷⁷

Volgens de Javaanse overlevering zou een Arabisch godgeleerde, uit Juldah herkomstig, Wali Lanang genoemd, bij een dochter van de "heidense" vorst van Blambangan (door hem genezen van een kwaal), een zoon hebben verwekt. Wali Lanang zou Blambangan hebben verlaten omdat hij de vorst niet tot de Islam kon bekeren. Het kind zou, in zee geworpen, in een kist, gered zijn door de schipper van een schip dat toebehoorde aan de nyahi gëđé Pinatih van Gresik, de weduwe van patih Samboja. Zij zou het kind als het hare hebben aangenomen, en het in de leer hebben gedaan bij sunan Ngampèl Dënta van Surabaya, die de vondeling de naam radèn Paku zou hebben gegeven. Radèn Paku van Grèsik zou samen met sunan Ngampèl Dënta's zoon santri Bonang zijn opgevoed. Zij zouden samen, in Malaka, leerlingen van Wali Lanang (radèn Paku's vader), zijn geweest. Deze zou hun de opdrachten voor hun leven hebben gegeven, namelijk om in Oost-Java de Islam te gaan verbreiden. In Gresik teruggekeerd, zou raden Paku zich na enige tijd als Geestelijk Heer op de Berg (Giri) hebben gevestigd. Hij zou toen de naam Prabu Satmata aangenomen hebben.

Met betrekking tot dit tijdperk vermeldt de Javaanse overlevering de jaartallen: 1477 A.D.: overlijden van de nyahi gëđé Pinatih, Prabu Satmata's pleegmoeder; 1485 A.D.: bouw van een "kaḍaton", een vorstelijk Hof, en drie jaar later aanleg van een "vijver"; en 1506 A.D.: overlijden van Prabu Satmata.

Bij deze overlevering is het volgende op te merken. Het verband van de stamvader van het Giri'se geslacht met de verspreiding van de Islam door buitenlandse handelaars, met de zeevaart en de handel overzee, en met Blambangan, Surabaya en Malaka, komt duidelijk uit. De nyahi gëđé Pinatih moet volgens de overlevering een Moslimse vrouw geweest zijn, anders had zij haar aangenomen zoon niet in de leer gedaan bij de Heilige Man van Surabaya.¹⁷⁸ De vestiging in Giri (*na* het verblijf in Grèsik) zou men in verband kunnen brengen met de overgeleverde bouw van een "kaḍaton", een vorstelijk Hof, in 1485 A.D.¹⁷⁹ De "vijver" van 1488 A.D. zou misschien een waterpartij (met schildpadden), met in het midden een eilandje voorzien van een klein paviljoen, een "balé kambang", geweest kunnen zijn. Dergelijke waterwerken moeten van ouds bij vorstenverblijven op Java behoord hebben. Het bezit ervan moet het aanzien van de eerste Geestelijke Heer van Giri ten goede zijn gekomen.¹⁸⁰

De vroege datering, in het laatste kwart van de 15de eeuw, volgens

de Javaanse overlevering, van het leven van Prabu Satmata van Giri, en zijn Moslimse pleegmoeder de nyahi gĕdĕ Pinatih van Grĕsik,¹⁸¹ bevestigen de mening, dat Grĕsik en Surabaya de eerste Oost-Javaanse havenplaatsen zijn geweest waar belangrijke Moslimse gemeenten zijn gesticht. Men zou zich het optreden van Prabu Satmata van Giri (evenals dat van andere Moslimse Heilige Mannen op Java in dezelfde tijd) kunnen voorstellen als het bevestigen en versterken van een geestelijk en maatschappelijk middelpunt voor de, vaak lauwe, Moslimse handelaren van uitheems of gemengd bloed, die als meer of minder gegoede middenstanders misschien reeds sinds de 14de eeuw in de Javaanse steden en stadjes moeten hebben gewoond. Het bouwen van een "kaḍaton" en het aannemen van een vorstelijke naam (Prabu Satmata) mogen misschien beschouwd worden als tekenen van verhoogd zelfbewustzijn van de vertegenwoordiger en leider van een jonge, Moslimse godsdienstige groep, die zich, meer dan de ouderen, voelde als lid van de internationale gemeenschap van de Islam.

Indien Prabu Satmata inderdaad reeds in 1485 A.D. zijn verblijf in Giri is gaan bouwen (al heeft hij wellicht een gedeelte van het jaar in de stad Grĕsik gewoond), dan is hij de eerste van de Heilige Mannen geweest die zulk een retraite-oord, en begraafplaats voor na hun dood, op een berg of bergje hebben laten aanleggen. In het voorafgaande zijn Tĕmbayat, Prawata bij Dĕmak en Gunung Jati bij Cĕrbon reeds vermeld. In tegenstelling tot Dĕmak en Cĕrbon is Grĕsik reeds in de tijd van het "heidense" koninkrijk Majapahit een plaats van enige betekenis geweest.

„Bergheiligdommen" moeten in de vóór-Moslimse religieuze voorstellingen in Oost-Java een belangrijke plaats hebben ingenomen.¹⁸² Volgens de Javaanse overlevering is de "heilige berg" Pĕnanggungan in 1543 door de Moslimse krijgslieden van de Sultan van Demak bezet (zie § 2-12). Men kan vermoeden dat "heidense" gemeenschappen, die als religieus centrum een "bergheiligdom" of enige "bergheiligdommen" hadden, (te vergelijken met nog bestaande Tĕnggĕr gemeenten, niet ver verwijderd, en de Bĕsakah en Gunung Batur heiligdommen op Bali), gewapend verzet hebben geboden toen de Moslimse "vromen" hun heilige berg tot gebied van de Islam wilden komen maken. Zou, wellicht, Giri bij Grĕsik als Moslims centrum en oord van godsdienstige bezinning der gelovigen gesticht zijn in *navolging* van de in Oost-Java welbekende "heidense bergheiligdommen"? Of op de plaats van een oud "heidens bergheiligdom"? Volgens de Javaanse overlevering zou Wali Lanang in Malaka zijn twee discipelen verschillende maar gelijkwaardige opdrach-

ten hebben gegeven: santri Bonang moest in het algemeen de Islam in Oost-Java gaan verbreiden (en inderdaad moet de latere Sunan Bonang veel rondgereisd hebben), maar radèn Paku moest zich gaan vestigen in Giri (en van hem worden geen grote reizen vermeld). De grote betekenis van Giri als religieus centrum van de Islam in Oost-Java en verder in het Oosten van de Archipel, in de 16de en 17de eeuw, zal in het vervolg nog ter sprake komen.

Intussen maakt het stilzwijgen van Tomé Pires over Giri en Prabu Satmata waarschijnlijk, dat, zeker tot 1515, toen de Portugese reiziger vertrok, het Moslimse centrum op de berg bij Gresik nog geen staatkundige of economische macht van betekenis was geworden. In het begin van de 16de eeuw was in het binnenland van Oost-Java het gezag van het koninklijk Hof van Majapahit (of van de rijksbestuurder Gusti Paté, zoals Tomé Pires bericht) vermoedelijk nog groot genoeg om zich te doen gelden. Men mag wel aannemen dat tot aan de bezetting van de oude koningsstad door de Moslimse "vromen" in 1527 de wereldlijke Moslimse heersers in de stad Gresik de "heidense" koning van Majapahit als hun opperheer hebben erkend. Ditzelfde hebben, zoals in het bovenstaande is uiteengezet, waarschijnlijk ook de Moslimse vorsten van Demak, Japara en Tuban gedaan in die tijd.

De veronderstelling dat de omstreeks 1515 door Tomé Pires vermelde paté Zeinall te vereenzelvigen zou zijn met de Geestelijke Heer van Giri (Prabu Satmata of zijn opvolger) is te verwerpen. De Portugese schrijver stelt p a t é Z e i n a l l, die hij vermoedelijk gezien heeft, voor als een krijgshaftige heerser over een agrarisch gebied in het binnenland, een oudere verwant en vriend van de eerste Moslimse heersers over Sidayu, Japara (paté Unus) en Demak (paté Rodim). Hij zou geen belang hebben gehad bij de zeehandel. Deze voorstelling van paté Zeinall is in tegenstelling met het beeld van de Geestelijke Heer van Giri, die voortgekomen moet zijn uit de stand van de zeevarende en handelsdrijvende vreemdelingen in de havenstad Gresik. Van grondbezit maakt de Javaanse overlevering over het eerste begin van het geslacht van Giri geen melding.

Een vereenzelviging van de eerste Geestelijke Heer van Giri met de door Tomé Pires omstreeks 1515 vermelde p a t é C u c u f stuit ook op bezwaren. De Portugese reiziger was goed op de hoogte van de loopbaan van paté Cucuf en zijn vader paté Adam. Zij waren Maleiers, en verwant aan het door de Portugezen verdreven vorstenhuis van Malaka, en zij waren zeevarende kooplieden. Weliswaar heeft deze Maleise familie met het geslacht van Giri gemeen het belang bij de

zeehandel en het verband met Malaka, maar van enig verband tussen paté Cucuf en Blambangan, Surabaya en de Islam blijkt in de "Suma Oriental" niets. Indien de eerste Geestelijke Heer van Giri behoord had tot een aanzienlijk Maleis geslacht, zoals paté Cucuf, zou men in de Javaanse overlevering een vermelding of een herinnering aan deze vorstelijke verwantschap mogen verwachten (in plaats van de overgeleverde nederige, sprookjesachtige afkomst: een vondeling, uit medelijden als zoon aangenomen).¹⁸³ Aan de andere kant, indien paté Cucuf in verbinding had gestaan met Blambangan, zou Tomé Pires daarvan wel iets hebben gehoord, en het hebben vermeld, daar hij vrij uitvoerige berichten had over de machtige vorst van het "heidense" koninkrijk in de Oosthoek van Java.

Een belangrijk bezwaar tegen de vereenzelviging van Tomé Pires' paté Cucuf of paté Zeinall van Gresik met de eerste (of de tweede) Geestelijke Heer van Giri is het feit, dat de plaatsnaam Giri in de "Suma Oriental" niet voorkomt, hoewel de Portugese reiziger in Sidayu en Gresik moet zijn geweest. Men kan zich voorstellen, dat de "ongelovige" Portugees van zijn Moslimse zegslieden, hoe welwillend zij overigens ook waren, geen mededelingen over Moslimse religieuze zaken ontvangen heeft (mede, omdat hij er niet naar vroeg), en in het begin van de 16de eeuw hebben het godsdienstige centrum in Giri en de daar residerende Geestelijke Heren in de gedachten van de kooplieden in Oost-Java, waar Tomé Pires mee in aanraking kwam, vermoedelijk nog geen belangrijke plaats ingenomen.

In de tijd van Tomé Pires hebben dus, waarschijnlijk, de wereldlijke heersers in de stad Gresik en de Geestelijke Heren van Giri naast elkaar geleefd. Het staatkundig gezag in de stad schijnt in de loop van de 16de eeuw toegevallen te zijn aan de Geestelijke Heren, maar bij tijden schijnt ook het geslacht van de vorsten van Surabaya er de macht in handen te hebben gehad. Ofschoon dicht bij elkaar gelegen, en in menig opzicht van elkaar afhankelijk, zijn Gresik en Giri in de historie en in de Javaanse overlevering niet geheel te vereenzelvigen.

§ 11-04. *De tweede Geestelijke Heer van Giri, Sunan Dalem, legende en historie.* Volgens de overgeleverde Javaanse jaartallen-lijsten is de tweede Heer van Giri in 1506 aan de regering gekomen. Hij zou dus een tijdgenoot geweest zijn van Sultan Tranggana van Demak, en hij zou de bezetting van de oude koningsstad Majapahit door de Moslimse scharen in 1527 hebben beleefd.

In de Javaanse legenden betreffende Giri komen enige verhalen voor

over vijandige aanvallen of aanslagen beraamd door de "heidense" koning van Majapahit of zijn dienaren tegen de Geestelijke Heer. Zoals gewoonlijk, zijn de legenden vaag op het punt van de tijdsbepaling. De regeringen van Sunan Satmata en Sunan Dalem zijn in de legenden met elkaar versmolten. Het lijkt waarschijnlijk, dat een vijandelijke gezindheid tussen Majapahit en Giri zich pas ontwikkeld en geopenbaard heeft in het begin van de 16de eeuw, toen het koninklijke Hof in de Islamisering van verscheidene havenplaatsen een gevaar voor zijn gezag begon te zien. Men zou kunnen vermoeden dat de Geestelijke Heer van Giri, niet ten onrechte verdacht van pogingen om wereldlijk gezag in de oude havenstad Gresik uit te oefenen, zich ongezind had betoond om de "heidense" opperkoning van Majapahit als soeverein eer te bewijzen, zoals de heersers van het minstens even oude Tuban steeds hebben gedaan, ofschoon zij Moslims waren. Deze veronderstelde Moslimse beginselvastheid van het geslacht van Giri zou het gevolg kunnen zijn geweest van zijn afstamming van een godgeleerde.

Volgens de Javaanse overlevering zou de koning van Majapahit de dood van de sunan van Giri hebben bevolen. De uitgezonden scherp-rechter zou zich echter hebben laten bekeren; hij zou een volgeling zijn geworden van de Geestelijke Heer. Sindsdien droeg hij de naam Mutalim Jaga Pati. Ook in andere legenden komt een Jaga Pati, een medestander van de sunan van Giri in zijn strijd tegen het "heidense" gezag, voor.

Volgens een andere overlevering zou de koning van Majapahit zelfs de rijksbestuurder Gajah Mada met een krijgsmacht tegen Giri hebben uitgezonden. Deze aanval zou zijn afgeslagen louter door de werkzaamheid van de wonderdadige kris Kala Munyěng (of Kalam Munyěng), die zou zijn ontstaan uit de schrijfpenn (kalam) van de Heilige Man. Deze legende schijnt de kalam (de geestelijke werkzaamheid) te willen vergelijken met Kala Munyěng, een reeds in voor-Moslimse geschriften vermelde bovenmenselijke macht of demon. Opmerkelijk in dit verhaal is het verband tussen de Heilige Man van de Islam en een kris, die zou hebben gestreden tegen het "heidendom".¹⁸⁴

Deze overlevering over gewapend optreden van het Majapahitse koninklijk gezag tegen een machthebber in een plaats aan de Noordkust vindt enige bevestiging in Tomé Pires' vermelding van een vergelijkbaar geval. Volgens de "Suma Oriental" (bldz. 189 van de vertaling) zou Gusté Paté, de rijksbestuurder van Majapahit, vermoedelijk in het begin van de 16de eeuw, het landschap C a j o n g a m verwoest hebben. Het is waarschijnlijk dat Cajongam gelijk gesteld mag worden met Juwana.

Bij de bespreking van de verhouding tussen de vorsten van Demak-Japara en de vorsten van Paṭi-Juwana (in § 4-02) is verondersteld, dat de Majapahitse krijgsoverste door het gewapende optreden tegen Cajongam heeft gepoogd, het koninklijk gezag in het Noord-Westen van het rijk te herstellen. Indien de Javaanse legende betreffende de kris van Giri een kern van waarheid bevat, zou een dergelijke poging in het Noord-Oosten, veel dichter bij de hoofdstad, mislukt zijn.

Volgens de 17de of 18de eeuwse Midden-Javaanse overlevering zou de sunan van Giri (dit zou dan Sunan Dalem geweest moeten zijn) ook een werkzaam aandeel hebben gehad in de bezetting van de koningsstad Majapahit (in 1527). Hij zou zelfs, op aanwijzing van Sunan Ngampèl Denta, de oudste der Heilige Mannen, gedurende 40 dagen na het verdwijnen van Bra Wijaya het hoogste gezag in het oude koninkrijk in handen hebben gekregen, om de nagelaten sporen van het "heidendom" uit te delgen, voordat de vorst van Demak als opperkoning werd ingehuldigd (zie boven, § 2-10).

Dit verhaal komt in de oude plaatselijke overlevering van Giri en Gresik niet voor. De buitengewoon eervolle plaats die Sunan Giri erin inneemt berust vermoedelijk niet op historische werkelijkheid, maar op het streven in later tijd om de belangrijkheid van het geslacht van Giri duidelijk te doen uitkomen.

Daarentegen verdienen wèl geloof enkele Oost-Javaanse overleveringen die melding maken van verbanden tussen Giri en Sěngguruh, het huidige landschap Malang. Volgens een plaatselijke overlevering zou de Heer van Gribik (of Ngibik) in het landschap Sěngguruh tot de Islam zijn bekeerd door toedoen van de sèh van Manganti, een oom van de sunan van Giri. Zoals gewoonlijk in dergelijke overleveringen ontbreekt een tijdsbepaling. Men mag uit deze mededeling echter vermoedelijk wel opmaken, dat ook in het binnenland van Oost-Java omstreeks 1500 A.D., reeds Moslimse gemeenschappen waren gevormd, onder invloed van uit de Noordelijke kustdistrikten herkomstige vrome mannen. In dit opzicht zou Gribik te vergelijken zijn met Singkal in het Kaḍiri'se (waar Sunan Bonang geweest zou zijn), met Těmbayat in het Klatèn'se (gesticht door een aanzienlijk man uit Semarang) en met Pasir in het Zuid-Westen van het Javaanse land (waar de vorst van Demak zijn invloed zou hebben doen gelden).¹⁸⁵

Na de ondergang van de oude koningsstad Majapahit in 1527 moet in Sěngguruh nog enige tijd gezag zijn uitgeoefend door leden van het geslacht van de "heidense" rijksbestuurder die (volgens Tomé Pires, als Gusté Paté) in de nadagen van het koninkrijk de macht in handen

had gehad.¹⁸⁶ Het Oost-Javaanse vorstendom "Gamda", waar volgens de Portugese schrijver omstreeks 1515 A.D. Gusté Paté's zoon heerste, heeft vermoedelijk ook het landschap Sëngguruh omvat. Dit vorstendom zal in het hierna volgende, bij de bespreking van de geschiedenis van de Javaanse Oosthoek in de 16de eeuw (hoofdstuk XV, XVI en XVII), nog weer vermeld worden.

Volgens de Javaanse plaatselijke overlevering, in dit geval vrij uitvoerig en nauwkeurig, met vermelding van een jaartal, zou in 1535 A.D. de "heidense" heerser van Sëngguruh het Moslimse centrum Giri hebben bezet. Nadat een kleine schare Moslimse Chinezen, aangevoerd door Pañji Laras en Pañji Liris, bij Lamongan door de binnenlandse Javanen was verslagen, zou Sunan Dalem zijn krijgsoverste Jaga Pati (dezelfde die ook in een andere overlevering wordt vermeld?; zie boven) hebben bevolen de strijd op te geven. Sunan Dalem zou Giri hebben verlaten om uit te wijken naar Gumëna, waar kyahi Ki Dang Palih gezag uitoefende. Sëh Koja, een oom van de sunan (dezelfde als de sèh van Manganti, die Gribik zou hebben bekeerd) verleende zijn toestemming.¹⁸⁷ De "heidense" Javanen uit het Zuiden zouden het graf van de heilige Sunan Satmata hebben geopend en geschonden. Een bijenzwerm die uit het graf te voorschijn kwam zou de "heidenen" echter hebben gepocht om Giri weer te verlaten en naar Sëngguruh terug te keren. Sunan Dalëm kon weer terugkeren in zijn residentie. Hij zou ten Oosten van het heilige graf van zijn voorganger een grafstede hebben laten maken voor sèh Grigis, de grafbewaker die door de "heidense" invallers gedood was, en hij zou in 1539 A.D. in Gumëna een moskee met een dak met drie verdiepingen hebben laten bouwen (blijkbaar uit dankbaarheid voor de daar ondervonden steun).

Afgezien van het legendarische verhaal over de bijenzwerm verdient deze plaatselijke overlevering, met de jaartallen, wel vertrouwen. Men kan eruit opmaken, dat 8 jaren na de ondergang van de oude koningsstad Majapahit (in 1527) de "heidenen" nog hebben gepoogd om door een aanval op Giri de uitbreiding van de Islam naar het Oosten te stuiten. Immers volgens de Demakse jaartallenlijst (zie § 2-12) zou in 1531 Surabaya onder het gezag van de Moslimse opperkoning zijn gebracht, en in 1535, hetzelfde jaar van de strijd in Giri, zouden Demakse krijgsoversten Pasuruhan hebben veroverd. Pasuruhan is waarschijnlijk een belangrijke plaats geweest van het vorstendom "Gamda" (volgens Tomé Pires), dat ook het landschap Sëngguruh omvat moet hebben. Men kan vermoeden dat het verlies van Pasuruhan (meer dan de bijenzwerm) de krijgsoversten van Sëngguruh ertoe gepocht heeft om

het pas bezette Giri weer op te geven; zij liepen gevaar van hun basis in het binnenland te worden afgesneden.

Lamongan, dat volgens de Giri'se overlevering in 1535 nog in handen der "heidenen" was (die van daar uit Giri naderden) zou volgens de Demakse jaartallenlijst in 1541 en 1542 door de krijgslieden van de Moslimse opperkoning zijn bezet, tegelijk met het iets Zuidelijker gelegen Wirasaba. Sindsdien, zo mag men veronderstellen, was Giri tegen aanvallen over land uit het Zuiden beveiligd.

Het is opmerkelijk dat de plaatselijke overlevering over de tijdelijke bezetting van Giri geen melding maakt van de stad Grěsik, of het moest zijn dat Guměna en Grěsik in nauw verband met elkaar stonden. Ook van rechtstreekse hulp van de Moslimse opperkoning in Demak verneemt men niets. Het lijkt zeer wel mogelijk dat de Geestelijke Heren van Giri, na de ondergang van het "heidense" koninkrijk Majapahit in 1527, zich vrij en onafhankelijk hebben gevoeld, ook ten opzichte van de nieuwe Moslimse koning in Demak. Met de bezetting van Tuban in 1527 en van Surabaya in 1531 (vermoedelijk over zee) schijnt Sultan Tranggana de eerste stappen gezet te hebben op de weg naar de vestiging van zijn gezag in de Noordkust distrikten van het oude "heidense" koninkrijk. (Pas in de krijgstochten van 1541 tot 1545 zou hij, volgens de Demak'se jaartallenlijst, de binnenlandse landschappen, en ten slotte Sengguruh, aan zijn gezag onderwerpen). Van een onderwerping of bezetting van Giri/Gresik wordt noch in de Demak'se noch in de Giri'se overlevering gewag gemaakt.

Indien de veronderstelling betrouwbaar is dat Guměna, onder het bewind van Ki Dang Palih, en Grěsik met haar twee heersers (volgens Tomé Pires) met elkaar in verband gebracht mogen worden, zou Sunan Dalem van Giri misschien in 1535 politieke munt hebben geslagen uit de vrees voor de naderende "heidense" krijgsbenden uit Sengguruh, om zijn eigen gezag in de havenstad te versterken. Men kan zich voorstellen dat de (volgens Tomé Pires) elkaar beoorlogende twee-vorsten van Gresik niet in staat waren de verdediging van de stad tegen een aanvaller van buiten te organiseren. De stichting van een moskee in Guměna in 1539 (volgens de plaatselijke overlevering) zou een teken van de bevestiging van het gezag van de Geestelijke Heer van Giri in Gresik geweest kunnen zijn. Van de twee-vorsten wordt nadien niets meer vernomen.

§ 11-05. *De derde en de vierde, belangrijkste, Geestelijke Heer van Giri in de 16de eeuw, Sunan Prapèn.* Volgens de plaatselijke overlevering

zou Sunan Dalem, die in 1506 aan het bewind was gekomen, in 1545 of 1546 zijn overleden. Hij zou zijn opgevolgd door zijn zoon, die reeds twee jaar later ook overleed. Deze derde sunan van Giri wordt Sédaing-Margi genoemd, met een posthume naam, die erop wijst dat hij op een reis het leven heeft verloren. Van hem is verder niets bekend.¹⁸⁸

Volgens de plaatselijke overlevering zou hij in 1548 A.D. zijn opgevolgd door zijn oudere broeder, die bekend zou worden onder de posthume naam Sunan Prapèn (naar de plek waar zijn grafmonument werd opgericht). Volgens een plaatselijke overlevering die betrekking heeft op het jaar 1570 A.D. (medegedeeld door Wiselius) zou hij tijdens zijn leven de vorstelijke naam Sunan Mas Ratu Pratikah gedragen hebben.

Sunan Prapèn is de Geestelijke Heer van Giri geweest die gedurende zijn zeer lange regering (van 1548 tot vermoedelijk 1605) het meest gedaan heeft om het gezag en de naam van het Moslimse "priester-vorstendom" te vestigen en te vergroten, zowel in Oost- en Midden-Java als langs de kusten van de eilanden in het Oosten van de Archipel. De tweede helft van de 16de eeuw is de bloeitijd geweest van Giri/Grěsik als middelpunt van Moslimse Pasisir beschaving en Javaanse economische en staatkundige expansie in de Grote Oost.

Volgens de plaatselijke overlevering heeft Sunan Prapèn in 1549 A.D., een jaar nadat hij aan het bewind was gekomen, in Giri een "kraton" gebouwd. Men kan vermoeden dat de "kaḍaton" die zijn grootvader Prabu Satmata in 1488 zou hebben laten bouwen niet meer in overeenstemming werd geacht met de toegenomen rijkdom en macht van het geslacht van de "Geestelijke Heren". Het verval van het staatkundig gezag van het koninkrijk Demak na de dood van Sultan Tranggana in 1546 heeft misschien mede Sunan Prapèn beïnvloed in deze zin, dat hij door een bouwwerk een teken wilde oprichten van zijn zelfstandigheid. De moskee van Kudus, de "heilige stad" niet ver van Demak, zou volgens een inscriptie ook in 1549 A.D. voltooid zijn (zie § 5-02). Er is reden om aan te nemen dat de "Geestelijke Heren" van Kudus zich ook in het midden van de 16de eeuw als zelfstandige vorsten wilden gaan gedragen.

De Javaanse plaatselijke overlevering bevat geen mededelingen die erop wijzen dat Giri/Grěsik zwaar getroffen is door het verval van het koninkrijk Demak en de troebelen in Midden-Java voordat de vorst van Pajang, als laatste verwant van het oude koningsgeslacht, de leiding in handen nam. Anders dan de vorsten van de meer Westelijk gelegen landschappen Tuban en Jipang, die door familie-banden met het

Demakse Huis verbonden waren, heeft Sunan Prapèn van Giri zich blijkbaar niet gemengd in de staatkunde der binnenlandse Midden-Javaanse heersers. Terwijl zijn tijdgenote de Ratu Kali Nyamat van Japara, als vertegenwoordigster van het Demakse vorstenhuis de landschappen langs de Noord-Westkust van Java, tot Banten, onder haar gezag hield, en nog vergeefse pogingen deed om de Portugezen uit Malaka te verdrijven, schijnt Sunan Prapèn in de tweede helft van de 16de eeuw zich er slechts op toegelegd te hebben om zijn geestelijk en wereldlijk gezag en zijn handelsbetrekkingen uit te breiden over zee naar het Oosten. In de volgende paragraaf zal deze expansie ter sprake komen.

Waarschijnlijk heeft Sunan Prapèn zelfs in het binnenland van Oost-Java niet veel staatkundig gezag trachten uit te oefenen. In Javaanse jaartallenlijsten (ook die, gebruikt door Raffles en Hageman) wordt voor de jaren 1548-1552 een tocht van de vorst van Giri naar Kaḍiri (bij Hageman zelfs een bezetting van Kaḍiri) vermeld. Hierbij sluiten aan: 1551 A.D.: Kaḍiri verbrand; en 1579 A.D.: eindoverwinning van de Moslims; de vorst verdwijnt (zie "Sénapati", bldz. 61 noot). Op grond van deze jaartallenlijsten zou men moeten aannemen, dat het vorstendom Kaḍiri van 1548 (toen het Dëmakse Sultanaat verviel) tot aan het eind van het derde kwart van de 16de eeuw "heidens" is geweest, en dat de sunan van Giri in het midden van de eeuw (tijdens de troebelen in Midden-Java na het verval van het koninkrijk van Demak) getracht heeft daar de Islam te brengen (of: een opleving van het "heidendom" te onderdrukken?). Bij gebrek aan berichten uit andere bronnen is het voorshands onmogelijk vast te stellen wat er in Kaḍiri gebeurd is (zie ook § 19-05, Pajang, en noot 370).

De vorsten van de oude landschappen die tot het kerngebied van het "heidense" koninkrijk Majapahit hadden behoord schijnen overigens elk in zijn gebied de macht in handen te hebben gehouden, toen het gezag van de opperkoning van Demak verviel. Volgens een Midden-Javaanse geschiedkundige overlevering zou in het derde kwart van de 16de eeuw de vorst van Surabaya als primus inter pares de Oost-Javaanse vorsten vertegenwoordigd hebben; als zodanig zou hij de vorst van Pajang als opperkoning hebben erkend. De heerser van Giri/Gresik wordt als leidsman genoemd bij de reeks van vorsten die bij deze staatkundige regeling betrokken zouden zijn geweest.¹⁸⁹

Het *geestelijk* gezag van Sunan Prapèn van Giri is, blijkbaar vooral toen hij een hoge leeftijd bereikte, ook in het binnenland van Oost-Java door de vorsten erkend. De Midden-Javaanse overlevering betreffende

het jaar 1581, waarin de vorst van Pajang ingehuldigd zou zijn als Moslims opperkoning en Sultan, verdient vertrouwen. Deze plechtigheid zou hebben plaats gevonden aan het Hof van de toen reeds bejaarde Sunan Prapèn van Giri; de vorst van Pajang, Jaka Tingkir, die in 1549 Arya Jipang had verslagen, moet ook van meer dan middelbare leeftijd zijn geweest. Bij deze inhuldiging, die in vele Javaanse geschriften en jaartallenlijsten wordt vermeld, zouden aanwezig zijn geweest de vorsten van Japan, Wirasaba, Kadiri, Surabaya, Pasuruhan, Madura, en zelfs die van de kust-landschappen Sedayu, Lasem, Tuban en Pati. Men mag wel aannemen dat deze plechtigheid een overwinning van de geestelijke staatkunde van Sunan Prapèn heeft betekend.¹⁹⁰ Hij kon hopen dat onder zijn geestelijke leiding de orde in de Oost-Javaanse staatkunde bevestigd was.

Volgens de Midden-Javaanse overlevering is echter de jonge Sénapati van Mataram, die vermoedelijk pas in 1584 aan het bewind kwam, nog tijdens het leven van de oude Sultan van Pajang begonnen met pogingen om zijn gezag in Midden-Java te vergroten ten koste van dat van de rechtmatige erfgenamen van de troon. Het is hem gelukt, vermoedelijk in 1588, de koningsstad Pajang, die nabij zijn gebied lag, te bezetten, en sindsdien hebben de Mataramse veldoversten in vele krijgstochten bijna alle Midden-Javaanse plaatselijke heersers gedwongen zijn oppergezag te erkennen. Surabaya is echter nog vele jaren het middelpunt gebleven van het verzet der Oost-Javaanse vorsten tegen de opdringende binnenlandse macht van de nieuwe Midden-Javaanse heerser.

Er is een bericht in de Midden-Javaanse Babads en Verhalenboeken dat reeds in 1589 Mataramse en Surabaya'se krijgslieden met elkaar in botsing zouden zijn gekomen. De sunan van Giri zou toen bemiddelend en verzoenend zijn opgetreden. Volgens de Midden-Javaanse overlevering zou toen (en ook bij andere gelegenheden) de Geestelijke Heer blijk hebben gegeven van zijn prophetische gave door te laten uitkomen dat het Mataramse Huis in het vervolg over Java zou regeren.¹⁹¹ Het verhaal van de prophetie van de toekomstige grootheid van Mataram is, zo mag men aannemen, ontsproten aan de verbeelding van 17de of 18de eeuwse dienaren van het toen machtige Midden-Javaanse koningshuis. Het is onwaarschijnlijk dat de hoogbejaarde Sunan Prapèn zich in 1589 zou hebben uitgesproken ten gunste van een jonge plaatselijke heerser in het verre binnenland van Midden-Java, en ten nadele van de verwanten van de Sultan van Pajang, met wien hij in vriendschappelijke verhouding had gestaan.

Het staat wel vast dat het Hof van Giri na 1589 een toevluchtsoord

is geweest voor Midden- en Oost-Javaanse vorsten wier landen door krijgsbenden uit Mataram werden bezet. Leden van de vorstelijke families van Pajang en van Tuban, en de Pangéran Mas van Aros-Baya op Madura hebben, volgens betrouwbare berichten, enige tijd in Giri verblijf mogen houden.¹⁹² Dit getuigt niet van een partij-kiezen vóór Mataram.

Sunan Prapèn schijnt tegen het einde van zijn lange leven zijn grootvader Prabu Satmata, de grondvester van het geslacht der Geestelijke Heren van Giri, te hebben willen eren. Volgens de plaatselijke overlevering heeft hij een grafhuis (cungkub) laten bouwen boven zijn graf, volgens sommigen in 1590 A.D. Vermoedelijk is hij zich ervan bewust geweest dat zijn gezag in Oost-Java berustte op de geestelijke grondslag die gelegd was door de Heilige Man.

De vierde Geestelijke Heer van Giri moet een zeer hoge ouderdom hebben bereikt. In 1601 hoorde de Nederlandse zeevaarder Olivier van Noort, toen hij Gresik aandeed (Reis om de Wereld, I, bldz. 141-'42), vertellen dat de oude vorst 120 jaar oud was, en dat zijn talrijke vrouwen hem als een zuigeling met melk in het leven hielden. Ook Chinese berichten van die tijd maken melding van de meer dan honderd jaren oude vorst.¹⁹³ Volgens de plaatselijke Javaanse overlevering is hij overleden in 1605 A.D. Er is geen reden om dit jaartal in twijfel te trekken.

§ 11-06. *De bemoeienissen van de Geestelijke Heren van Giri en Gresik met landen overzee in de 16de eeuw.* De zeevaarders en handelaars van Gresik hebben de naam van Giri in de 16de en 17de eeuw bekend gemaakt langs de kusten van vele eilanden in het Oosten van de Archipel. Sinds de tijd van Sunan Prapèn is het gezag van de "Geestelijke Heren" van Giri in de havenstad blijkbaar overheersend geweest. Er zijn geen berichten uit de tweede helft van de 16de eeuw die melding maken van een zelfstandig wereldlijk gezag in Gresik.

In de geschiedkundige overleveringen van Lombok neemt Giri een belangrijke plaats in. Pangéran Prapèn, de zoon van de Susuhunan Ratu van Giri, wordt daarin bij name genoemd. Hij zou met zijn vloot eerst het eiland Sulat en Sungian hebben aangedaan. Hij zou een "heidense" vorst in de baai van Lombok gedwongen hebben het Moslimse gezag te erkennen, en hij zou in het Sasak-land in het Zuid-Westen zijn doorgedrongen. Daarna zou hij naar Sumbawa en Bima zijn gevaren. In een tweede veldtocht zouden de Moslimse Javanen de Lombokse koningsstad Séla Parang hebben bezet. Zij zouden hun plan om van het Oosten uit Zuid-Bali voor de Javaanse economische en kulturele expansie en

voor de Islam te veroveren hebben moeten opgeven door de tegenstand van de Déwa Agung, de vorst van Gèlgèl.¹⁹⁴

Waarschijnlijk is dit de Déwa Agung Batu Rènggong geweest, die zich volgens de Balinese geschiedkundige overlevering in het midden van de 16de eeuw heeft verzet tegen pogingen om hem tot de Islam te bekeren. Volgens de Balinese overlevering betreffende deze vorst zou hij onvriendelijke betrekkingen hebben onderhouden met Moslimse heersers van Java. Giri/Gresik wordt hierbij echter niet genoemd.¹⁹⁵

In M a k a s a r is, volgens de plaatselijke overlevering, de Islamisering doorgevoerd door de werkzaamheid van een man uit Minangkabau in Midden-Sumatra, die Dato ri Bandang genoemd wordt. Hij zou een leerling van de "Geestelijke Heer" van Giri geweest zijn, en volgens een Lombokse Babad zou hij zelfs aan het Huis van Giri verwant zijn geweest (waarschijnlijk door aanhuwelijking). De invloed van Giri is dus ook in Zuid-Celebes aanwezig geweest.¹⁹⁶

Volgens de geschiedkundige overlevering van K u t a i heeft dezelfde Dato ri Bandang, ook Tuan di Bandang genoemd, die in Makasar heeft gewerkt, ook in Oost-Borneo voor de verspreiding van de Islam geïjverd.¹⁹⁷

In Zuid-Borneo is het vorstenhuis van B a n j a r M a s i n onder invloed die uitging van Demak tot de Islam overgegaan. Dit is waarschijnlijk reeds in de eerste helft van de 16de eeuw gebeurd (zie boven, § 2-13), in de tijd voordat het gezag van Giri zich begon te ontwikkelen.¹⁹⁸

Een plaatselijke overlevering van P a s i r, in Zuid-Borneo, vermeldt echter ook huwelijken van "prinsen" uit Giri met inheemse prinsessen.¹⁹⁹ Daar de vorst van Matan en Sukadana, die in 1590 aan het bewind kwam, de naam Giri Kusuma droeg, mag men ook daar misschien Giri'se invloed vermoeden.²⁰⁰

Talrijke en uitvoerige berichten over betrekkingen tussen Giri/Gresik en de G r o t e O o s t zijn er te vinden in de eigen overleveringen van deze eilanden, die voor een deel verzameld zijn door Ds Valentijn in zijn encyclopaedische "Oud en Nieuw Oost-Indiën". Vermelding verdient hier de Moslimse Heilige Man en stichter van de "negorij" Tèngah-tèngah, wiens graf in Kailolo nog vereerd wordt. Hij heette Usman. Het is merkwaardig dat een Usman of Ngusman ook vermeld wordt in de Midden-Javaanse "Sajarah Dalem", in het hoofdstuk dat handelt over het geslacht van de Heilige Man van Surabaya, Sunan Ngampèl Denta. Deze Ngusman, een zoon van een godgeleerde uit Gresik, zou getrouwd zijn met een dochter van Sunan Katib van

Ngampèl Denta, en hij zou zich gevestigd hebben in de Molukken (Pulo Moloko). Zijn vrouw (vermoedelijk zijn weduwe) zou, teruggekeerd op Java, nyahi gedé Moloko genoemd zijn. Nu is het waar dat onder de naam Molukken (Pulo Moloko) oudtijds niet de Zuidelijker gelegen Tèngah-tèngah en Kailolo begrepen werden, maar deze onnauwkeurigheid lijkt niet zo belangrijk dat de Usman van Kailolo en de Javaanse Ngusman niet als dezelfde persoon beschouwd zouden mogen worden. Misschien is de Javaanse nyahi gedé Moloko van de "Sajarah Dalem" ook dezelfde persoon als de mahadum Ibu Kali Tuwa, een aanzienlijke dame die in het gezelschap van de perdana pati Tuban van Hitu naar Java zou zijn gereisd.²⁰¹

Volgens door Valentijn opgetekende overleveringen ("Ambonese Zaken", 19) zouden de mannen van Hitu reeds in 1565 een verbond met de "Raja Giri" of "Raja Bukit" gesloten hebben om bescherming te krijgen tegen de Portugezen. De Javaanse krijgslieden zouden een drietal jaren verblijf gehouden hebben op een plek, die nog vele jaren nadien "Kota Jawa" genoemd werd.²⁰²

De vorst van Ternate, Zainu 'l-Abidin, die van 1486 tot 1500 aan het bewind is geweest, zou als kroonprins de leerling van een Heer van Giri (Satmata?) zijn geweest. Van deze Ternataan wordt verteld dat hij een Javaanse amok-maker, die de sunan dreigde aan te vallen, met één slag van zijn zwaard het hoofd zou hebben gekloofd. Zijn zwaard zou zelfs een spleet hebben gemaakt in een rotsblok dat nog vele jaren nadien ter plaatse aangewezen werd.

In de 17de eeuw zijn de betrekkingen van Giri met Hitu en met andere plaatsen in de Grote Oost menigvuldig geweest. De Nederlanders maken in het begin van die eeuw niet zelden gewag van de Geestelijke Heer, die zij "de Mohammedaanse Paus" noemden. Valentijn maakt in zijn monumentale "Oud- en Nieuw Oost-Indiën", in het begin van de 18de eeuw, meermalen melding van de "priestervorst". Hij weet de namen te noemen van de dorpen in de omtrek, die tot het gebied van Giri werden gerekend. In deze verhandeling over 16de eeuwse geschiedenis is er echter geen plaats voor de latere geschiedenis van het "priester-vorstendom". Het heeft zijn zelfstandigheid verloren tengevolge van de staatkunde van de vorsten van Mataram, die met geweld alle landschappen van het Javaanse land aan hun gezag wilden onderwerpen.²⁰³

§ 11-07. *De drie "Geestelijke Heren" van Cerbon, Kudus en Giri in de 16de eeuw onderling vergeleken.* De drie belangrijkste vorstendom-

men van "Geestelijke Heren" die in de tweede helft van de 16de eeuw naast elkaar op Java bestaan hebben, Cerbon, Kudus en Giri/Gresik, schijnen ieder een eigen karakter en voorkomen te hebben gehad. Uit de Javaanse heiligen-legenden en geschiedkundige overleveringen mag men waarschijnlijk opmaken, dat in Cerbon / Gunung Jati de godsdienstigheid en de Moslimse mystiek een zeer belangrijke plaats hebben ingenomen in het leven en aan het Hof van de Heilige Man en zijn afstammelingen. De rijkdom en de staatkundige macht van de vorsten van Cerbon zijn nooit zeer groot geweest.

Het geslacht van Kudus heeft zijn gebied niet, zoals de twee andere geslachten, langer dan een eeuw kunnen bezitten zonder inmenging van de opperkoningen van Mataram; Kudus was te dicht nabij de Zuid-Midden-Javaanse hoofdstad gelegen. In de "heilige stad" schijnt intussen, ook nadat de afstammelingen van de krijgshaftige veroveraar van Majapahit sinds lang geen staatkundige macht meer hadden, de "vrome" Moslimse burgerij nog lange tijd een strijdvaardige geestdrift voor de Islam en een zin voor onafhankelijkheid bewaard te hebben. De traditionele Moslimse godsdienst-wetenschappen hebben in Kudus altijd beoefenaars gehad.

Op economisch en staatkundig gebied hebben de sunans van Giri een veel belangrijker plaats ingenomen dan die van Cerbon en Kudus; met staatsmansbeleid en, wanneer het nodig was, met krijgsmansmoed hebben zij gedurende bijna twee eeuwen hun zelfstandigheid weten te verdedigen tegen binnenlandse koningen van Majapahit en Mataram. Het Hof van Giri heeft veel bijgedragen tot de bloei van de Moslimse Pasisir-beschaving die de voor-Moslimse, "heidense" culturele traditie bewaarde en voortzette, en de handelaars en zeevaarders van Gresik hebben de naam van de "Geestelijke Heren" van de Berg ver buiten Java bekend gemaakt. De heersende stand in de havenstad schijnt, misschien in nog hogere mate dan in andere Javaanse havensteden, van gemengd bloed geweest te zijn; mannen van Chinese afkomst hebben in de geschiedenis van Gresik een belangrijke plaats ingenomen. Inter-insulaire handelsbetrekkingen, rijkdom en staatkundige invloed schijnen den sunans van Giri vaak meer ter harte te zijn gegaan dan Moslimse vroomheid en de studie der heilige wetenschappen van de Islam.

Sunan Prapèn van Giri en Sunan Gunung Jati van Cerbon zijn tijdgenoten geweest, en beide mannen zijn op zeer hoge leeftijd gestorven. Het is opmerkelijk dat de Javaanse heiligen-legenden noch de geschiedkundige overlevering melding maken van aanrakingen tussen de twee Berg-Heren aan de Noordkust van Java. Hun verschil in geaardheid,

extravert en introvert, heeft misschien inderdaad een gebrek aan communicatie ten gevolge gehad, dat de Javaanse overlevering getrouw heeft weergegeven door een zwijgen over onderlinge kontakten. (In 1636, toen paněmbahan Kawis Guwa van Giri als gevangene naar Mataram werd gevoerd, heeft hij daar, aan het Hof van Sultan Agung, wellicht de paněmbahan Ratu van Cerbon ontmoet). In dit verband is het ook opmerkenswaardig dat de begraafplaats van Gunung Jati bij Cerbon de eeuwen door als heilige grond is beschouwd, niet dan bij zeer hoge uitzondering te betreden door ongelovigen, zelfs van de hoogste maatschappelijke rang. De begraafplaatsen van de sunans van Giri, daarentegen, ofschoon versierd met kostbaar verguld houtsnijwerk, zijn niet beschouwd als zo heilig, dat zij beschermd dienden te worden tegen ontwijding door ongelovigen.

HOOFDSTUK XII

GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN OOST-JAVA IN DE 16DE EEUW: SURABAYA

§ 12-01. *Oude berichten over Surabaya, legende en historie.* De landschappen in de delta van de grote Oost-Javaanse rivier de Brantas zijn reeds sinds de 11de eeuw de kerngebieden van belangrijke vorstengeslachten geweest. Kahuripan, later Koripan genoemd, is het gebied waar koning Erlangga heeft geheerst, een der Oud-Javaanse vorsten over wiens regering vrij veel bekend is geworden uit betrouwbare bronnen, en die ook in de Javaans-Balinese legendarische overleveringen een grote plaats inneemt. Het staat wel vast dat Erlangga van Kahuripan nauwe betrekkingen heeft onderhouden met Bali, vermoedelijk door middel van de kustvaart door de golf van Madura.²⁰⁴

In de latere Oost- en Midden-Javaanse legenden en historisch romantische letterkunde is Janggala het koninkrijk van het vorstengeslacht waartoe de "Panji", de sprookjes-held, behoort. Janggala en Kahuripan mogen vermoedelijk wel met elkaar in verband gebracht worden. Het is nog niet gelukt in het Zuiden van de Brantas-delta, waar deze landschappen liggen, met zekerheid de plaats van een belangrijke oude koningsstad aan te wijzen.²⁰⁵

Janggala en Koripan worden in oudere Oost- en Midden-Javaanse Verhalenboeken (Serat Kanda's) beschouwd als het gebied van vorst Daṅḍang Gēṅḍis, die de jongste zoon en opvolger zou zijn geweest van koning Gēṅṭayu van Prambanan (in Midden-Java). Daṅḍang Gēṅḍis zou een prinses uit Blora tot echtgenote hebben gehad; hij zou de "koning" der (voor-Moslimse) "vromen" (wong tapa) geweest zijn; en hij zou, met medewerking van drie binnenlandse vorsten, Saṅḍang Garba, de "koning" der kooplieden in Japara, beoorloogd en overwonnen hebben. Alle vijf vorsten zouden broeders geweest zijn. Dit verhaal over Gēṅṭayu en zijn vijf zonen doet aan een mythe denken. In hoeverre er vage herinneringen aan oude tegenstellingen tussen verschillende gewesten van het Javaanse land in verwerkt zijn kan niet meer nagegaan worden.²⁰⁶

De plaatsnaam Surabaya wordt in 14de eeuwse Javaanse geschriften genoemd. Volgens de schrijver van de Nāgara Kērtāgama heeft de Majapahitse koning Hayam Wuruk een bezoek gebracht aan Surabaya, dat destijds blijkbaar als de hoofdplaats van het landschap Janggala werd beschouwd. Het Surabaya veer over de rivier is ook een der veerplaatsen, vermeld in de Oorkonde der Veerlieden ("Ferry Charter") van 1358 A.D. Een en ander wijst erop dat Surabaya in het midden van de 14de eeuw reeds een hoofdplaats van betekenis en een economisch centrum was.²⁰⁷

Ten slotte verdient nog vermelding een geslachtslijst van Arya Téja van Tuban, die voorkomt in de Midden-Javaanse "Sajarah Dalem" (§ 69, bldz. 41). De Moslimse vorst Arya Téja van Tuban (van Arabische afkomst) zou de schoonvader geweest zijn zowel van de Raja Paṅḍita van Grēsik als van Sunan Katib van Ngampèl Dēnta, de gebroeders die de eerste Moslimse gemeenten in Gresik en Surabaya zouden hebben gesticht of bevestigd, vermoedelijk omstreeks het midden van de 15de eeuw. Deze 15de eeuwse Arya Téja van Tuban zou tot grootvader (of oudoom) gehad hebben Arya Lěmbu Sura van Surabaya (die dus in de 14de eeuw geleefd zou hebben). De "heraldische" naam, samengesteld met Lěmbu (Stier) wijst op hoogadellijke of zelfs vorstelijke verwantschap. Daarom is deze 14de eeuwse vorst van Surabaya niet te vereenzelvigen met de grootvader van de "paté Bobat", die Tomé Pires gekend heeft; deze grootvader zou een man van onaanzienlijke afkomst of een vreemdeling uit het Westen geweest zijn.²⁰⁸ Niet ondenkbaar is het echter, dat er reeds in de 14de eeuw zowel in Tuban als in Surabaya gezag werd uitgeoefend door leden van van oorsprong uitheemse geslachten, die Moslims waren, en dat er verzwagering heeft plaats gehad zowel met Moslimse godgeleerden van uitheemse herkomst als met adellijke Javaanse Huizen of zelfs met het vorstenhuis van Majapahit.

§ 12-02. *Surabaya omstreeks 1500 A.D.* De "Suma Oriental" bevat een vrij uitvoerige mededeling over de stad en het landschap Surabaya in het begin van de 16de eeuw. Volgens Tomé Pires was in die tijd de betekenis van Surabaya als havenplaats en handelsstad geringer dan die van Gresik. De zeevaarders van Surabaya zouden zich met hun betrekkelijk kleine schepen hebben toegelegd op zeeroverij, en de vorst zou een groot krijgsman geweest zijn, een verdediger van het gebied van de Islam tegen de "heidense" vorsten die zijn naburen waren, in de eerste plaats de machtige koning van Blambangan, die de Javaanse

Oosthoek beheerste. Met de rijksbestuurder van Majapahit, “Gusté Paté”, die het “heidense” koninklijke gezag vertegenwoordigde, zou de vorst van Surabaya op gespannen voet hebben gestaan; er zouden echter ook wel tijdperken van vrede tussen hen geweest zijn. Behalve zijn krijgshaftigheid vermeldt de Portugese tijdgenoot ook zijn uitgebreid landbezit, klaarblijkelijk in de delta, waaruit hij zijn inkomsten trok.²⁰⁹

Zeer merkwaardig zijn de namen die de vorst van Surabaya, die Tomé Pires gekend heeft, gedragen zou hebben. De Portugese schrijver noemt hem “Paté Bobat”, de Heer van Bobat. In de 14de eeuw is Bubat, aan de Brantas, de rivierhaven van de koningsstad Majapahit geweest. De plaats heeft vrij ver landinwaarts en stroomopwaarts van Surabaya gelegen. Men zou zich kunnen voorstellen dat in de 15de eeuw “Heer van Bubat” een titel was geworden, door de “heidense” opperkoning geschonken aan de machthebber, die gezag uitoefende over de plaatsen langs de rivier benedenstrooms van de Majapahitse rivierhaven. Het is zeer waarschijnlijk dat reeds in het tijdperk van koning Hayam Wuruk en de rijksbestuurder Gajah Mada, in Bubat en in andere binnenlandse handelsplaatsen, vestigingen van buitenlandse kooplieden, ten dele Moslimse Chinezen, een belangrijke plaats in het economische bestel van het land hebben ingenomen.²¹⁰

De tweede naam, die volgens Tomé Pires aan de vorst van Surabaya toekwam, zou hem als erenaam geschonken zijn door “Gusté Paté” (een teken dat de verhouding tussen hen niet altijd vijandig was, en dat de machtige rijksbestuurder van Majapahit door middel van diplomatieke vriendelijkheden de Moslimse heersers in de grensgebieden van het “heidense” koninkrijk loyaal trachtte te houden). De naam luidt in de Portugese spelling van de afschrijver van de “Suma Oriental”: “Jurupã Galacam Jmteram”, hetgeen “avamtejado capitão” (vertaald met “excellent captain”) zou moeten betekenen. Daar Javaanse namen en woorden in de Portugese spelling vaak zeer verhaspeld zijn, mag men misschien veronderstellen, dat de naam oorspronkelijk geweest is: Surapati Ngalaga ing Tërung. “Uitmuntende Krijgsoverste” is aanvaardbaar als weergave van Surapati Ngalaga.²¹¹

Indien in het derde woord de plaatsnaam Tërung schuil gaat, zou deze naam van de vorst van Surabaya in het begin van de 16de eeuw kunnen gelden als bevestiging van de Javaanse overlevering betreffende de belangrijke rol, door een pëcat tañða, een gezaghebber over de handel, van Tërung aan de Brantas gespeeld in de strijd van de Moslimse Midden-Javanen tegen de oude koningsstad Majapahit. Volgens de Javaanse overlevering zou deze Heer van Tërung een halfbroeder

van de eerste vorst van Demak, radèn Patah, geweest zijn; hun gemeenschappelijke moeder zou een Chinese vrouw geweest zijn, en zij zouden geboren zijn in Palembang. De Heer van Těrung zou, ofschoon Moslim, ter verdediging van Majapahit gestreden hebben tegen de aanvallende Moslimse “vromen”, en hij zou degen zijn geweest die sunan Ngudung, de vader van de bekende sunan Kudus, in een tweegevecht doodde.²¹²

De veronderstelling, dat de bij Tomé Pires in 1515 bekende krijgshaftige vorst van Surabaya vereenzelvigd mag worden met de loyale Heer van Těrung, die in 1525 de aanval van de Moslimse “vrome scharen” uit Midden-Java op de koningsstad Majapahit trachtte af te slaan, wint nog aan waarschijnlijkheid door de in de “Suma Oriental” vermelde overleveringen over de afkomst van “paté Bubat”, hetzij van een “heidense slaaf” van “Gusté Paté”’s grootvader, hetzij van een Sundanees. Deze contemporaine verhalen hebben met de latere Javaanse overlevering over de Heer van Těrung gemeen, dat men hem niet als de afstammeling van een doorluchtig vorstelijk geslacht beschouwde, maar als iemand van lage afkomst of als een vreemdeling uit het Westen.

§ 12-03. *Sunan Ngampèl Děnta van Surabaya, legende en historie.* Volgens de Moslimse legende betreffende sunan Ngampèl Děnta zou deze Heilige Man tot imām van de moskee van Surabaya zijn aangesteld door een pėcat taᅇda van Těrung, die Arya Séna genoemd wordt. Het lijkt mogelijk de naam Séna in verband te brengen met de titel Sénapati (of Surapati) Ngalaga van Terung, die volgens Tomé Pires de vorst van Surabaya in het begin van de 16de eeuw gedragen heeft. Daar het verblijf in Surabaya van radèn Rahmat, later sunan Ngampèl Děnta genoemd, waarschijnlijk in het derde kwart van de 15de eeuw begonnen is, zou de Sénapati van Těrung, die als zijn beschermheer optrad, behoord moeten hebben tot een oudere generatie dan de bij Tomé Pires bekende “paté Bubat”. In ieder geval bevestigt de heiligenlegende de veronderstelling, opgemaakt uit de verhaspelde woorden in de Portugese “Suma Oriental”, dat omstreeks 1500 A.D. het wereldlijk gezag in Surabaya, Těrung en Bubat in handen van één man lag, een Moslim, die zich als een onderdaan van de opperkoning van Majapahit beschouwde.

Vermoedelijk was in de tijd van Tomé Pires het geestelijk gezag in handen van Sunan Ngampèl Denta, de Heilige Man van Surabaya, die een hoge ouderdom moet hebben bereikt. Volgens de overlevering zou hij overleden zijn niet lang vóór de ondergang van het “heidense”

koninkrijk Majapahit (volgens de overlevering in 1478, t.r. in 1527). Het is niet te verwonderen dat de Portugese schrijver geen melding van hem maakt; de Islam wordt zelden vermeld in de "Suma Oriental". Volgens de Verhalenboeken en de latere Midden-Javaanse "Sajarah Dalēm" zou Sunan Ngampèl Denta talrijke kinderen hebben gehad, en hij zou verzwagerd zijn geweest, zowel door zijn eigen huwelijken als door die van zijn dochters, met vele wereldlijke en geestelijke Heren in Oost- en Midden-Java. De eerste sunan van Giri en de eerste vorst van Dēmak, Radèn Patah, zouden zijn schoonzoons zijn geweest, en sunan Bonang van Tuban zijn oudste zoon. Sunan Bonang, de celibatair, zou enige tijd zijn opvolger geweest zijn in Ngampèl Dēnta.

De geloofwaardigheid van deze heiligen-legenden kan niet getoetst worden aan mededelingen uit andere bronnen. Het is, evenwel, een feit dat het graf van sunan Ngampèl Dēnta, geroemd als de oudste der wali's van Java, geen grote bedevaartplaats is geworden in later eeuwen, en bovendien, dat er zelfs geen graf-huis overheen is gebouwd, zoals gebruikelijk is bij bijna alle graven van belangrijke personen. De Javaanse overlevering zegt, dat de sunan dat zelf zo gewild heeft. Men kan deze feiten echter ook beschouwen als gevolgen daarvan, dat sunan Ngampèl niet de stichter van een geslacht van Geestelijke Heren is geworden, zoals sunan Giri en sunan Gunung Jati. Zijn plaats in de Midden-Javaanse "Sajarah Dalēm" dankt hij aan de overlevering, dat hij in de vrouwelijke lijn de overgrootvader zou zijn geweest van de sunan Kudus wiens nakomelingen, ook weer in de vrouwelijke lijn, verzwagerd zijn geweest aan het koningshuis van Mataram. (Deze sunan Kudus zou een Heer van Těrung tot schoonvader hebben gehad).

De vorsten van Surabaya, die in de 16de en de 17de eeuw in de geschiedenis van Oost-Java een belangrijke rol hebben gespeeld, zijn waarschijnlijk geen direkte afstammelingen geweest van sunan Ngampèl Dēnta, maar slechts in de vrouwelijke lijn met hem verwant.²¹³

§ 12-04. *Surabaya in de eerste helft van de 16de eeuw, legende en historie.* Wanneer men aanneemt, dat de krijgshaftige "paté Bubat" van Tomé Pires te vereenzelvigen is met de Heer van Těrung, zouden in de eerste helft van de 16de eeuw de Moslimse heersers van de oude steden Tuban en Surabaya, als loyale vazallen van de "heidense" opperkoning van Majapahit, ongeveer dezelfde gedragslijn hebben gevolgd. Volgens een late, Midden-Javaanse overlevering (zie § 2-10) zouden zij wel mèt de andere Moslimse vorsten zijn opgetrokken tegen de oude koningsstad, maar in de oude jaartallenlijst der Demakse veroveringen

onder het bewind van Sultan Tranggana wordt 1527 opgegeven als het jaar waarin Tuban bezet werd en 1531 als dat waarin de vorst van Surabaya het gezag van de nieuwe Moslimse opperkoning in Midden-Java erkende. Of de Heer van Terung (vorst van Surabaya?) inderdaad door de koning naar Semarang overgeplaatst is, zoals een Javaanse overlevering zegt (zie noot 212), is niet na te gaan.

Het is waarschijnlijk, dat ook reeds in de eerste helft van de 16de eeuw (zoals in de tweede helft van die eeuw en in de 17de) de vorsten van de landschappen in het kerngebied van het oude koninkrijk Majapahit, in Oost-Java en in de Oosthoek, getracht hebben zich te verzetten tegen overheersing door de nieuwe Midden-Javaanse dynastieën van Demak en Pajang, later van Mataram. In zijn geromantiseerde beschrijving van het beleg van Panarukan (dat hij Pasuruhan noemt) kent de Portugese schrijver Mendez Pinto een belangrijke rol toe aan een prins van Surabaya, die schuld zou hebben gehad aan de dood van Sultan Tranggana van Demak. Mendez Pinto eindigt zijn verhaal over de troebelen in Demak na de dood van de Sultan met de mededeling, dat een "paté Sudayo" van Surabaya door de verzamelde vorsten tot koning zou zijn verkozen. Weliswaar vermeldt de Javaanse geschiedkundige overlevering dit incident niet, maar een poging van een Oost-Javaanse vorst om politieke munt te slaan uit de verwarring die in de hoofdstad van het nauwelijks geconsolideerde Midden-Javaanse Moslimse koninkrijk ontstaan was, lijkt niet ondenkbaar. In een "Sajarah Surabaya" wordt in een korte lijst van regeerders over Surabaya de naam Sunjaya aangetroffen. Misschien mag een en ander met elkaar in verband gebracht worden.²¹⁴

Na de overwinning op Arya Panangsang van Jipang in 1549 heeft de vorst van het binnenlandse Pajang (de Jaka Tingkir van de overlevering), een verwant van het Demakse koningshuis, getracht het Midden-Javaanse koninkrijk te herstellen. Dit is hem ten dele gelukt, naar het schijnt, zowel door krijgstochten als door vreedzame diplomatie. Javaanse jaartallenlijsten vermelden van 1548 tot 1577 strijd om Kaḍiri, met bewoordingen die doen vermoeden, dat de heerser van die belangrijke plaats nog (of wederom) "heidens" was (of geworden was). Deze mededeling wordt ten dele bevestigd door een andere Javaanse jaartallenlijst, die in de jaren 1577 en 1578 strijd (van Pajangse krijgsglieden) om Měnang (d.i. Měmēnang, Kaḍiri) en Wirasaba (Maja-Agung) vermeldt.²¹⁵ Het landschap Wirasaba, evenals Kaḍiri in het stroomgebied van de Brantas gelegen, heeft behoord tot de invloedssfeer van de heersers van Surabaya. Blijkbaar is de Pajangse vorst op weg geweest

om in het binnenland van Oost-Java, langs de rivier de Brantas, zijn gezag te vestigen. (De uitbreiding van het Demakse koninkrijk werd, ongeveer een halve eeuw tevoren, vermoedelijk grotendeels door krijgstochten overzee bewerkstelligd.)

§ 12-05. *Surabaya in de tweede helft van de 16de eeuw, legende en historie.* Met deze vorderingen van de Midden-Javaanse expansie in Oost-Java, geleid door de vorst van Pajang, zijn misschien ook nog in verband te brengen twee andere, op de jaren 1570-1580 betrekking hebbende overleveringen. Volgens één overlevering (alleen medegedeeld in Raffles' "History of Java", deel II, bldz. 143) zouden de heersers van Surabaya, Gresik, Sidayu, Tuban en Pasuruhan (aan de Noordkust) en die van Wirasaba, Panaraga, Kadiri, Madyun, Blora en Jipang (in het binnenland) zich "vrij" hebben verklaard van de vorst van Madura, om panji Wirya Krama, de adipati van Surabaya, als hun hoofd te erkennen; deze zou als hun wadana, hun "spreker" tegenover de vorst van Pajang zijn opgetreden. Volgens Raffles' zegsman zou dit geschied zijn in de tijd toen Santa Guna, de "heidense" vorst van Blambangan, in de Oosthoek, Panarukan bezette.²¹⁶

Over de geschiedenis van de Oosthoek in de tweede helft van de 16de eeuw is wel het een en ander bekend; in volgende hoofdstukken (XV-XVII) zal zij besproken worden. Het is mogelijk dat de Oost-Javaanse Moslimse vorsten zich bedreigd hebben gevoeld door de groeiende macht van het "heidendom" in de Oosthoek (ondersteund door de vorst van Bali); daarom zouden zij zich hebben aaneengesloten onder leiding van de vorst van Surabaya, wiens gebied misschien het eerst gevaar liep. (Volgens Tomé Pires was in het begin van de 16de eeuw de krijgshaftige "paté Bubat" van Surabaya reeds vaak in strijd met de machtige "heidense" vorst van Blambangan gewikkeld.) Het is ook begrijpelijk dat de Moslimse vorsten van Oost-Java en de Pasisir landschappen zich in verbinding stelden met de koning van Pajang, die als rechtsoptolger van de Sultan van Demak erkend werd.

In Madura, d.w.z. in het Westen van het eiland, in Sampang en Aros Baya, was in het derde kwart van de 16de eeuw aan het bewind een vorst, kyahi Pratanu of panëmbahan Lëmah Đuwur geheten, die waarschijnlijk de zoon was van de eerste Moslimse heerser van Gili Manđangan/Sampang. Volgens de Midden-Javaanse "Sajarah Dalëm" zou panëmbahan Lëmah Đuwur een Pajangse prinses tot vrouw gekregen hebben; de verhouding met Pajang was dus niet vijandig.²¹⁷ Van enig gezag, door de Madurese vorst uitgeoefend in Oost-Java en

de Pasisir landschappen, blijkt niets uit Javaanse of Madurese overleveringen. De overgang van dit gezag op panji Wirya Krama van Surabaya, zoals Raffles' zegsman suggereert, vindt dus geen bevestiging. Over de geschiedenis van Madura in de 16de eeuw zal het volgende hoofdstuk handelen.

De tweede Javaanse overlevering, die betreffende de bijeenkomst van de Oost-Javaanse vorsten in Giri in 1581, bij welke gelegenheid de bejaarde Sunan Prapèn de ook niet jonge vorst van Pajang als Sultan zou hebben doen erkennen, moet misschien verstaan worden tegen dezelfde staatkundige achtergrond: consolidatie van het gezag der Moslimse vorsten met het oog op dreigend gevaar van invallen, over land of over zee, van "heidense" vorsten uit het Oosten.²¹⁸

De laatste afstammelingen van het vorstenhuis van Demak en Pajang hebben zich niet kunnen handhaven tegen de veroveringszucht van de vorsten van het jonge, zich krachtig ontwikkelende Mataram in het binnenland. Toen de oude Sultan van Pajang in 1589 overleden was, is de Sénapati van Mataram spoedig begonnen met pogingen om zijn gezag te doen erkennen door de Oost-Javaanse vorsten, die tevoren de Sultans van Demak en Pajang als suzerainen of opperheren hadden geëerbiedigd. Deze pogingen tot machtsuitbreiding van de binnenlandse Midden-Javaanse vorst van Mataram zijn gestuit op nog meer tegenstand van de Oost-Javaanse en Pasisir heersers, dan de vorst van Pajang ongeveer een kwart eeuw tevoren had ontmoet. Men mag vermoeden dat in het laatste kwart van de 16de eeuw de Moslimse Pasisir-beschaving, in bijna honderd jaar ontwikkeld op de grondslag van de civilisatie van het Majapahitse koninkrijk, een band vormde tussen de landschappen die voorheen het oppergezag van de "heidense" opperkoning hadden erkend. Hoewel in het binnenland gelegen, kunnen Pëngging en Pajang, door goede verbindingen langs de grote rivier de Bëngawan, en langs landwegen, vermoedelijk reeds sinds de 15de eeuw deel hebben genomen aan het maatschappelijk en staatkundig verkeer in Oost-Java en de Noord Oostelijke Pasisir distrikten. Mataram, alleen beschikkende over verbindingen over land met Pajang en met het Westen van het Javaanse land, is vermoedelijk in de 15de en ook nog in de eerste helft van de 16de eeuw als een boers en achtergebleven gebied beschouwd door de Oost-Javaanse vorsten, voor een deel afstammelingen van beschaafde Moslimse koopmansgeslachten van uitheemse herkomst.

Volgens de Midden-Javaanse geschiedkundige overlevering zou, reeds betrekkelijk kort na het overlijden van de Sultan van Pajang, de Séna-

pati van Mataram gepoogd hebben zijn gezag in Oost-Java te doen erkennen. Zijn krijgsliden zouden bij Japan (het huidige distrikt Majakërta) gestuit zijn op tegenstand van de verbonden krijgsmacht van een groot aantal Oost-Javaanse vorsten. Genoemd worden: de Pasisir landschappen Tuban, Sědayu, Lamongan, Grěsik, de binnenlandse landschappen Lumajang, Kertasana, Malang, Pasuruhan, Kadiri, Wirasaba, Blitar, voorts nog Pringgabaya, Pragunan, Lasēm, Madura, Suměněp en Pakacangan. Zij zouden door hun hoofdman of voorganger (panggědě) de pangéran van Surabaya zijn opgeroepen om zich te verzetten tegen de plannen van de Sénapati. Het zou bij deze gelegenheid geweest zijn, dat de sunan van Giri de vrede tussen Mataram en Surabaya wist te bewaren door de twee vorsten te laten kiezen tussen "omhulsel" en "inhoud". De twee heersers zouden daarop zonder wapengeweld uiteen zijn gegaan.²¹⁹ Afgezien van de vraag in hoeverre de sunan van Giri inderdaad bemiddelend is opgetreden in de dreigende oorlog, is het waarschijnlijk te achten, dat een eerste poging van de Mataramse vorst om zich als opperheer in Oost-Java te doen erkennen mislukt is door de eensgezinde afwijzing van een groot aantal plaatselijke heersers onder leiding van de pangéran van Surabaya.

De naam van de vorst van Surabaya wiens gezag in Oost-Java en op Madura in het laatste kwart van de 16de eeuw volgens de overlevering groot genoeg was om een aanzienlijk aantal plaatselijke heersers tot samenwerking te bewegen tegen Mataram, wordt niet vermeld in de 18de eeuwse Midden-Javaanse geschiedenisboeken. In de Midden-Javaanse "Sajarah Dalm" vindt men als naam van de vader van pangéran Pěkik (die na 1625 de zwager werd van Sultan Agung van Mataram) opgegeven: paněmbahan ratu Jaya Lěngkara van Surabaya. Het is dus mogelijk dat deze paněmbahan Jaya Lěngkara in 1589 de (volgens de Javaanse overlevering jongere) tegenstander geweest is van Sénapati Mataram (die in 1601 zou overlijden), en dat hij in 1625, aan het eind van zijn leven, door Sénapati's kleinzoon Sultan Agung overwonnen en van de heerschappij beroofd is.

Er zijn geen gegevens bekend, die aannemelijk maken, dat pangéran Pěkik van Surabaya en zijn vader Jaya Lěngkara (en, misschien, panji Wirya Krama) in rechte lijn afstamden van de adipati van Terung ("paté Bubat") uit het begin van de 16de eeuw. (Die heerser zou, trouwens, volgens een Javaanse overlevering, naar Semarang overgeplaatst zijn). Evenmin staat de afstamming in rechte lijn van het geslacht Jaya Lěngkara van sunan Ngampèl, de heilige man uit de 15de eeuw, vast.²²⁰

§ 12-06. *Het Hof van Surabaya. Beschavende invloed uitgaande naar het binnenland van Oost- en Midden-Java in de 16de en het begin van de 17de eeuw.* Panëmbahan Jaya Lëngkara, (indien dit werkelijk zijn naam is geweest), heeft als laatste onafhankelijke vorst van Surabaya gedurende zijn hele leven gestreden tegen de uitbreiding van het gebied der Mataramse vorsten naar het Oosten. Volgens de „Sajarah Dalem” was zijn voornaamste echtgenote een prinses van Kadiri (uit deze verbintenis werd pangeran Pëkik geboren), en hij was verzwagerd met het vorstenhuis van Madyun, dat afstamde van het Demakse Sultansgeslacht. Er was geen dynastieke reden waarom hij de indringers uit Mataram een goed hart zou toedragen. Economisch en maatschappelijk heeft er waarschijnlijk in de 16de eeuw en ook nog in de 17de eeuw een kloof bestaan tussen het landelijke, ietwat boerse, binnenlandse Mataram en de gecivilizeerde landschappen in Oost-Java, waar, in de welvarende havenplaatsen, de overzeese handel en het verkeer met buitenlanders de ontwikkeling der beschaving hadden bevorderd.

De naam Jaya Lëngkara komt in de Javaanse letterkunde enige malen voor.²²¹ Volgens 17de of 18de eeuwse Verhalenboeken zou de stamvader van het geslacht van de vorsten van Janggala (in de Brantasdelta), waartoe de legendarische held Panji Ino Kërtapati behoorde, Jaya Lëngkara geheten hebben. Hij zou oorspronkelijk geheet hebben in het mythische stamland Mëñðang Kamulan.

Een van de 16de of 17de eeuwse rechtsboeken, te vergelijken met de aan Sënapati Jimbun van Dëmak toegeschreven Salokantara, staat op naam van koning Jaya Lëngkara van Mëñðang Kamulan.

Ten slotte is er een lang romantisch-didaktisch gedicht Jaya Lëngkara bekend in verschillende versies. Het wordt toegeschreven aan pangéran Pëkik van Surabaya als auteur, en Surabaya wordt er vaak in genoemd.

Op grond van deze vermeldingen van de naam Jaya Lëngkara in de Javaanse letterkunde kan men geredelijk aannemen, dat het Hof van Surabaya in de tweede helft van de 16de eeuw en ook nog in de 17de eeuw een middelpunt van de Pasisir beschaving is geweest. De naam van pangéran Pëkik wordt trouwens in de Midden-Javaanse 19de eeuwse overleveringen die betrekking hebben op de ontwikkeling der Javaanse letterkunde herhaaldelijk genoemd.²²² Het is denkbaar dat het rechtsboek Jaya Lëngkara toegeschreven mag worden aan de historische 16de eeuwse vorst van Surabaya, evenals de Salokantara aan de vorst van Demak, Sënapati Jimbun.

Pangéran Pékik van Surabaya is in de 19de eeuwse historische overlevering van Surakarta beschouwd als de schrijver of inspirator van verscheidene romantische gedichten, o.a. van de Damar Wulan roman.²²³ Dit boek is in vele versies met latere uitbreidingen over geheel Java bekend geworden. Het is een historische roman, handelende over de, gedeeltelijk gefingeerde, geschiedenis van het Majapahitse vorstenhuis, dat een eeuw voordat de schrijver leefde ten onder ging. Een oorlog tussen de vorsten van Majapahit en Blambangan neemt een grote plaats in het verhaal in. De strijd die de vorsten van Surabaya in de 16de eeuw hebben moeten voeren tegen de machtige "heidense" heersers van Blambangan (reeds door Tomé Pires vermeld) heeft vermoedelijk een weerklank gevonden in de historische roman van Damar Wulan. (Deze roman bevat overigens ook duidelijk herkenbare mythische en sprookjesmotieven).

Aangenomen dat de naam Jaya Lěngkara toebehoord heeft aan een belangrijke vorst van Surabaya, de vader van de historische pangéran Pékik van het begin van de 17de eeuw, zijn de verbanden tussen deze naam en de mythische Panji figuur opmerkenswaardig.²²⁴ Vorst Jaya Lěngkara van Surabaya heeft volgens de "Sajarah Dalem" een Kađiri'se prinses tot vrouw gehad, evenals de legendarische Panji Ino Kěrtapati van Janggala. Volgens het Verhalen-boek zou een voorvader van Panji Ino ook Jaya Lěngkara geheten hebben. Ten slotte, de Surabaya'se heerser die in het midden van de 16de eeuw als "spreker" voor de Oost-Javaanse vorsten tegenover de vorst van Pajang zou zijn opgetreden, zou de naam Panji Wirya Krama gedragen hebben, volgens een door Raffles vernomen overlevering. (Het is een feit dat de reeds in de voor-Moslimse tijd bekende, oude titel panji of apanji als adelstitel in gebruik is gebleven o.a. juist in binnenlandse Oost-Javaanse landschappen zoals Malang). Deze verbanden tussen de namen Jaya Lěngkara en Panji versterken de overtuiging dat, evenals de Damar Wulan roman, ook de romantische zogenaamde Panji-verhalen voor een belangrijk deel *ontwikkeld* zijn in Oost-Java, onder de invloed van of aan het Hof van Surabaya. Hun mythische achtergrond moet veel ouder zijn.

Meer nog dan de Damar Wulan roman hebben de Panji-verhalen bekendheid verkregen in de landschappen langs de kusten van Bali, Java en Sumatra waar de Pasisir-beschaving ingang vond in de 16de en 17de eeuw. Palémbang is een van de overzeese landschappen waar de Oost-Javaanse Pasisir-beschaving zeer veel invloed heeft gehad. De geschiedenis van Palémbang in de 16de eeuw zal in hoofdstuk XVIII ter sprake komen. Volgens de plaatselijke overlevering zou een man uit

Surabaya, ki gĕdĕng Sura genoemd, in het vierde kwart van de 16de eeuw het bewind over Palĕmbang in handen hebben gehad. Dit tijdperk in de Palĕmbangse geschiedenis sloot aan bij de regeringen van vroegere vorsten, die allen min-of-meer vriendschappelijke betrekkingen met voor-Moslimse koningen van Oost-Java onderhouden moeten hebben.

§ 12-07. *Latere geschiedenis van het vorstendom Surabaya tot de verovering door Mataram in 1625.* Vermoedelijk heeft Sĕnapati Mataram in zijn ouderdom (hij overleed in 1601) geen pogingen meer gedaan om gezag over Surabaya uit te oefenen. De vorst van Surabaya heeft in het laatste decennium van de 16de eeuw de tijd gehad om het gebied waarover hij het bewind voerde af te ronden. Uit een Nederlands bericht is op te maken dat in 1599 de shahbandar van Grĕsik en de onder-shahbandar van Jaratan door de koning van Surabaya waren aangesteld. Omstreeks 1600 waren handel en scheepvaart in Grĕsik/Jaratan van meer belang dan in Surabaya.²²⁵ Er is, intussen, geen bericht of Javaanse overlevering bekend over een vijandige verhouding tussen de vorst van Surabaya en de Geestelijke Heer van Giri, die gedurende het grootste deel van de 16de eeuw gezag in de stad Gresik moet hebben uitgeoefend. Men mag dus misschien veronderstellen, dat de hoogbejaarde Sunan Prapĕn van Giri zich op staatkundig gebied de bescherming van de vorst van Surabaya heeft laten welgevallen.

Uit een Nederlandse reisbeschrijving van 1607 blijkt dat de toen regerende vorst van Surabaya blind was.²²⁶ Het is echter denkbaar, zoals de Javaanse overlevering zegt, dat hij de bezetting van zijn stad door de Mataramse krijgslieden in 1625 heeft overleefd. Volgens de overlevering is de overwonnen koning van Surabaya, de vader van pangĕran Pekik, in 1630 overleden en begraven in Ngampĕl Denta, waar hij zich gevestigd had daar het oude vorstenverblijf verwoest was.

Er zijn geen duidelijke overleveringen dat de Surabaya'se vorst van de tweede helft van de 16de eeuw een afstammeling *in rechte lijn* van de Heilige Man van Ngampĕl Dĕnta van het begin van die eeuw is geweest. (Indien deze afstamming in de 17de eeuw bekend was geweest zou zij wel vermeld zijn in de vorstelijke geslachtslijst van het Mataramse Huis, waarmee pangĕran Pekik verzwagerd was). Het is echter zeer wel mogelijk dat de Surabaya'se vorst zich, wegens aanhuwelijking, als een verwant van Sunan Ngampĕl Denta heeft beschouwd.

Na in de voorafgaande jaren verscheidene aanvallen te hebben weerstaan heeft de stad Surabaya zich in 1625, door hongersnood en ziekte

verzwakt, zonder een laatste bestorming af te wachten, aan de Mataram'se krijgsoversten overgegeven. Mede tengevolge daarvan is het vorstengeslacht genadig behandeld door de overwinnaar Sultan Agung. Pangéran Pekik, Sultan Agung's zwager geworden, heeft zich er echter in 1635 toe moeten lenen om mede te werken aan de verovering van Giri, de verblijfplaats van de Heilige Man van de Berg, die zich uit alle macht heeft verdedigd.²²⁷

GESCHIEDENIS VAN MADURA IN DE 16DE EEUW: WEST-MADURA

§ 13-01. *Oude berichten over West-Madura, legende en historie.* Van ouds is er een onderscheid geweest tussen West-Madura, de landschappen Aros Baya (later Bangkalan) en Sampang, en Oost-Madura, voornamelijk Suměņęp en Pamėkasan. Waar in de Javaanse letterkunde sprake is van Madura is zo goed als altijd West-Madura bedoeld. Oost-Madura wordt Suměņęp genoemd. West-Madura, tegenover Surabaya en Grėsik gelegen, heeft meer deel gehad aan de economische, kulturele en staatkundige ontwikkeling van Oost-Java en de Pasisir vorstendommen dan Oost-Madura. Tussen de Madurese idiomen van West-Madura en Oost-Madura zijn tot in de 20ste eeuw verschillen opgemerkt.²²⁸

Uitzwerming naar het zoveel ruimere en welvarender Java heeft in de economie en de staatkundige geschiedenis van de Madurezen, vooral van de West-Madurezen, sinds oude tijden een belangrijke plaats ingenomen. De uitzwerming heeft geleid tot landverhuizing en vestiging van Madurese nederzettingen in vele landschappen van Oost-Java en de Javaanse Oosthoek. Sinds de tweede helft van de 18de eeuw is de stroom der Madurese landverhuizers in het bijzonder naar de Oosthoek zo sterk geworden, dat de oorspronkelijke Javaanse bevolking erdoor verdrongen werd.

In tegenstelling tot de andere belangrijke nabuurvolken der Javanen, de Sundanezen en de Balinezen, bezitten de Madurezen geen letterkundige overlevering in de eigen taal betreffende inheemse koningen in de oude, voor-Moslimse tijd. Volgens de bekende Madurese geschiedkundige overleveringen zouden de heersers over de belangrijkste Madurese landschappen van oude tijden af van oorsprong mannen van Java geweest zijn. Wel zouden de vorstengeslachten zich allen spoedig hebben aangepast aan de Madurese omgeving. Van de 16de eeuw af hebben de Madurese vorsten zich verzwagerd met heersers van de landschappen langs de Noordkust van Java, en in de 17de en 18de eeuw hebben leden van Madurese vorstengeslachten een beslissende rol ge-

speeld in de dynastieke staatkunde van het Mataramse koninkrijk. Java heeft altijd in de gedachten en de strevingen van de Madurese elite een belangrijke plaats ingenomen.

In de economie van het Zuiden van de Archipel heeft Madura bijgedragen in hoofdzaak door het leveren van arbeidskrachten naar Oost-Java. Het onvruchtbare en kale eiland, zonder grote havenplaatsen, bezat verder niets van belang om uit te voeren. Er is enige reden om aan te nemen dat de Javaanse Heren, die zich in de loop der geschiedenis tot vorsten van landschappen langs de Zuidkust van Madura wisten te maken, inkomsten wisten te trekken uit de overvloed van mankracht, vrouwen en mannen, waarvoor alleen in de huizingen en op de landgoederen der vorsten en groten van Java emplooi te vinden was.

De West-Madurese legendarische geschiedenis begint met een vorst van Gili Maṅḍangin of Sampang, Lĕmbu Pĕtĕng geheten, die de zoon zou zijn geweest van Bra Wijaya van Majapahit en de Moslimse prinses van Cĕmpa.²²⁹ De "heraldieke" naam Lĕmbu Pĕtĕng ("Donkere Stier") zou wel kunnen wijzen op vorstelijke verwantschap. Gili Maṅḍangin, een eilandje in Straat Madura, is het toneel van een Madurese ballade die de legendarische geschiedenis van Bangsacara (of, misschien, Bang Sacara) tot onderwerp heeft. Het is mogelijk dat aan dit verhaal van twee gelieven die in de dood verenigd worden een mythe ten grondslag ligt.²³⁰

Volgens de "Sajarah Dalem" zou een dochter van Lĕmbu Pĕtĕng van Sampang de vrouw zijn geworden van een zoon van maolana Iskak.²³¹ De Arabische godgeleerde maolana Iskak zou volgens de Moslimse heiligen-legende in Blambangan de vader zijn geworden van de latere Sunan Giri. Het is zeker denkbaar dat er in de tweede helft van de 15de eeuw in West-Madura Javaanse heersers van vorstelijken bloede en Moslims van overzee vriendschappelijke betrekkingen met elkaar onderhouden hebben.

§ 13-02. *West-Madura in de eerste helft van de 16de eeuw, legende en historie.* Volgens Tomé Pires zou in de eerste decennien van de 16de eeuw de vorst van Madura nog "heidens" zijn geweest. Hij zou van hoge adel zijn geweest, en hij zou een dochter van "Gusté Pate", de machtige rijksbestuurder van Majapahit, tot vrouw hebben gehad. Intussen zou hij toch in vrede geleefd hebben met zijn naburen, de heersers van Grĕsik (die Moslims waren).²³²

In de jaartallenlijst van de Demakse veroveringen (zie § 2-12) wordt Madura niet vermeld. Volgens een inheemse Madurese overlevering

zou de kroonprins van West-Madura in 1450 A.J., d.i. 1528 A.D. tot de Islam zijn overgegaan.²³³ Het "ronde" jaartal 1450 A.J. wekt wel enig wantrouwen, maar, aangenomen dat de oude koningsstad Majapahit in 1527 A.D. door de Moslims is bezet, is het niet onwaarschijnlijk dat de West-Madurese heerser, tevoren een loyaal vazal van de "heidense" opperkoning, in 1528 heeft besloten de nieuwe Moslimse koning van Java als suzerein te erkennen. In 1527 zou ook de vorst van Tuban zich aan het Demakse gezag hebben onderworpen. Volgens de overlevering zou het Tubanse vorstengeslacht, evenals het West-Madurese, verwant zijn geweest aan het Majapahitse koningshuis. Misschien heeft de overgang van Tuban in 1527 mede de West-Madurese vorst beïnvloed.

Verband met de val van het "heidense" koninkrijk Majapahit wordt mede waarschijnlijk, indien de West-Madurese overlevering over de bekering van de eerste Moslimse vorst een kern van waarheid bevat. Tengevolge van een droom van de kroonprins zou een patih van Madura, ėmpu Bagna, naar Midden-Java zijn gezonden om zich op de hoogte te stellen van de gang van zaken. Hij zou zich door Sunan Kudus tot de Islam hebben laten bekeren, en, in West-Madura teruggekeerd, ook zijn meester de kroonprins ertoe gebracht hebben om die stap te nemen. Het optreden in deze legende van de veroveraar van Majapahit, die later Sunan Kudus genoemd zou worden, maakt aannemelijk, dat het vorstenhuis van West-Madura voor een belangrijk gedeelte door staatkundige overwegingen, en zonder oorlogsgeweld, ertoe gekomen is de Moslimse vorst van Dėmak als opperkoning te erkennen. (Men mag aannemen dat door het verkeer met Grėsik en Surabaya de godsdienstige en maatschappelijke beginselen van de Islam in Madura bekend genoeg waren in het eerste kwart van de 16de eeuw; om daarover ingelicht te worden behoefde de kroonprins geen patih naar Midden-Java te zenden).

Volgens de West-Madurese overlevering zou de kroonprins die de Islam aannam Pratanu geheten hebben; hij zou later bekend zijn geworden als panėmbahan Lėmah Đuwur van Aros Baya. Zijn vader, de oude vorst, zou pas op zijn sterfbed zijn instemming met de nieuwe, Moslimse godsdienst hebben te kennen gegeven door met het hoofd te knikken (Madurees: angguq). Daarom draagt hij in de overlevering de naam: p a n g é r a n O n g g u q. Zijn naam was Pragalba, en het vorstelijk verblijf waarnaar hij in de geslachtslijsten genoemd wordt heette P a l a k a r a n of P l a k a r a n. Het is denkbaar dat pangėran Palakaran, ofschoon het oppergezag van de Moslimse vorst van Demak erkennende, nog een aantal jaren na 1528 als "heiden" het vorstelijk

gezag in West-Madura heeft uitgeoefend, voordat hij stierf. Volgens een, misschien niet geheel betrouwbare, overlevering zou hij begraven liggen in een der oude graven van de vorstelijke begraafplaats *A è n g M a t a* bij Bangkalan, waar de echtgenote van zijn achterkleinzoon, Cakra Ningrat I van Sampang (die zelf in Imagiri, in Mataram, begraven ligt) de voornaamste plaats inneemt.

§ 13-03. *Paněmbahan Lěmah Đuwur van Aros Baya. West-Madura in de tweede helft van de 16de eeuw.* De overlevering bevat geen mededelingen die erop zouden wijzen, dat de vorst van West-Madura met zijn krijgslieden de Sultan van Demak zou hebben bijgestaan in de strijd tegen de Javaanse heersers, tevoren vazallen van de "heidense" opperkoning van Majapahit, die het Moslimse oppergezag nog niet wilden erkennen. Het blijkt niet duidelijk of in de krijgstoct tegen Panarukan (door de Portugese schrijver Mendes Pinto Pasuruhan genoemd), de Madurezen aan de zijde van de Midden- en Oost-Javanen tegen de "heidenen" hebben gestreden, zoals de mannen van Surabaya gedaan hebben.

Wellicht is Pratanu van Lěmah Đuwur gedurende zijn lange leven voornamelijk bezig geweest met het bevestigen en uitbreiden van zijn gezag over de talrijke kleine vorstendommen of dorpsgebieden die er destijds in West-Madura naast elkaar bestaan moeten hebben. Het schijnt gebruik geweest te zijn, dat vele mannelijke leden van een vorstelijke familie zich zelfstandig vestigden in eigen nederzettingen. Vermoedelijk waren de inkomsten van het hoofd van de familie niet toereikend om vele zonen en verdere familieleden te onderhouden. De nederzettingen der vorstenverwanten, verspreid over het land, konden gemakkelijk tot zelfstandige heerlijkheden worden, wanneer het centrale gezag van het hoofd van de familie niet sterk was. De geslachtslijsten der eerste Madurese vorsten, voorkomend in de "Sajarah Dalěm", vermelden talrijke vestigingen of heerlijkheden van vorstenverwanten; enkele daarvan zijn later inderdaad tot hoofdplaatsen van zelfstandige vorstendommetjes uitgegroeid. Volgens de Madurese overlevering zou Pratanu van Lěmah Đuwur zijn gezag hebben uitgebreid over *B a l é g a* en Sampang. Zijn moeder, de echtgenote van pangéran Palakaran (pangéran Ongguq) zou uit *P a m a ñ đ ě g a n*, bij Sampang, afkomstig zijn geweest, en zijn kleinzoon, Cakra Ningrat I, zou *S a m p a n g* in plaats van Aros Baya tot centrum van het West-Madurese vorstendom maken.

Volgens de Madurese overlevering en de "Sajarah Dalem" heeft

paněmbahan Lěmah Đuwur van Aros Baya bij wijze van gunst (dit wordt uitgedrukt door de Javaanse uitdrukking "triman") een dochter van de vorst van Pajang tot vrouw gekregen. Door deze huwelijksverbintenis (en door het bezoek van de Madurese patih bij Sunan Kudus), is voor het eerst een band gelegd tussen de vorstenhuizen van West-Madura en Midden-Java. Later hebben de vorsten uit het Mataramse Huis deze band bij verschillende gelegenheden verstevigd. Het is denkbaar dat de paněmbahan van Aros Baya, schoonzoon van de Sultan van Pajang geworden, enige tijd aan het Pajangse Hof als voornaamste van de Oost-Javaanse vorsten is beschouwd. De door Raffles vermelde overlevering betreffende de "vrijmaking" van de Oost-Javaanse vorsten van het Madurese gezag, en het optreden van de vorst van Surabaya als hun "spreker" aan het Hof van Pajang, is misschien te begrijpen in verband met de familieverhouding tussen de vorsten van West-Madura en Pajang.²³⁴ Het lijkt geen twijfel of economisch en staatkundig was de vorst van West-Madura in de tweede helft van de 16de eeuw de mindere van de heerser van Surabaya.

Panembahan Lěmah Đuwur van Aros Baya zou volgens de Madurese geschiedkundige overlevering, na een lange regering over West-Madura, omstreeks 1590 overleden zijn. Hij werd, ook volgens de "Sajarah Dalem", opgevolgd door zijn zoon uit het Pajangse huwelijk, die panembahan Těngah genoemd wordt. Deze vorst zou een langdurige strijd hebben moeten voeren om zijn jongere broeder Sakatah, die in Baléga gevestigd was, onder zijn gezag te krijgen, hetgeen hem ten slotte gelukte. De Sénapati van Mataram, die na de dood van de Sultan van Pajang in 1589 zich als koning wilde doen gelden in Midden- en een gedeelte van Oost-Java, schijnt geen pogingen gedaan te hebben om de vorst van West-Madura ertoe te brengen om zijn gezag te erkennen. Volgens één Javaanse overlevering zouden bij de Oost-Javaanse en Pasisir vorsten, die omstreeks 1590 bij Japan (thans Majakerta) de naar het Oosten oprukkende krijgslieden van Mataram tegenhielden, ook de heersers van Madura en Suměněp zich hebben aangesloten (zie boven, § 12-05 en noot 219). Het is de vraag in hoever deze overlevering vertrouwen verdient.

§ 13-04. *Latere geschiedenis van West-Madura tot de verovering door Mataram in 1624.* Volgens de Madurese overlevering zou paněmbahan Těngah van Aros Baya omstreeks 1620 zijn overleden; hij zou zijn opgevolgd door een jongere broeder, omdat de rechtmatige erfgenaam nog jong was.

Deze tweede zoon van paněmbahan Lěmah Đuwur zou slechts vier jaar in Aros Baya gezag hebben uitgeoefend. Zijn neef, de rechtmatige erfgenaam, radèn Praséna, die in Sampang gevestigd was, heeft zich in 1624 onderworpen aan de krijgsoverste van de vorst van Mataram, nadat er bij Sampang hevig gevochten was. Een der bekende Mataramse aanvoerders, Sujana Pura, heeft daar de dood gevonden. Vermoedelijk zijn de Mataramse krijgslieden vanuit Pasuruhan, dat reeds in 1617 bezet was, naar Sampang overgestoken; Surabaya was in 1624 nog niet veroverd. De pangéran van Aros Baya, als het ware in de rug aangevallen door de Mataramse inval, zou naar Giri zijn gevlucht; daar zou hij ook zijn gestorven. De vorsten van Pamekasan en Suměněp zouden de Mataramse inval niet hebben overleefd; de jonge Praséna werd aan het Hof van Mataram vastgehouden en met onderscheiding behandeld. Hij werd beschouwd als (titulair) vorst van Madura, en hij kreeg (pas na zijn dood in Mataram) de naam Cakra Ningrat.²³⁵

HOOFDSTUK XIV

GESCHIEDENIS VAN MADURA IN DE 16DE EEUW: OOST-MADURA, SUMĚNĚP EN PAMĚKASAN

§ 14-01. *Oude berichten over Oost-Madura.* Enigszins in tegenstelling tot West-Madura, is er uit het vóór-Moslimse, Majapahitse tijdperk van de geschiedenis van Oost-Java wel een belangrijke overlevering betreffende SumĚnĚp tot ons gekomen. SumĚnĚp zou het gebied zijn geweest van Wira Raja, ook Banyak Widé genoemd, een vazalvorst van de laatste koning van Singasari in het laatste decennium van de 13de eeuw. Hij moet een beslissende rol hebben gespeeld in de staatkundige geschiedenis; zijn hulp maakte het mogelijk na de verwoestende inval der krijgsvenden van de Mongools-Chinese keizer Kublai Khan, de nieuwe koningsstad Majapahit te vestigen. Hij zou daartoe Madurese arbeidskrachten beschikbaar gesteld hebben. De eerste koning van Majapahit, door de bijstand uit SumĚnĚp aan de macht gekomen, zou Banyak Widé later beloofd hebben met het landschap Lumajang, in Java's Oosthoek.²³⁶ Het is wel aannemelijk, dat er reeds in de 14de eeuw betrekkingen hebben bestaan tussen Oost-Madura en landschappen aan de Overwal.

§ 14-02. *Oost-Madura in de eerste helft van de 16de eeuw, legende en historie.* In de "Suma Oriental" van Tomé Pires wordt SumĚnĚp in het geheel niet vermeld; trouwens, geheel Madura heeft slechts in een aanhangsel van het boek een plaats gekregen. Men mag hieruit wel opmaken, dat de betekenis van de Madurese vorstendommen voor de interinsulaire handel, waar de Portugese schrijver zich voor interesseerde, te verwaarlozen was.

In de Javaanse en Javaans-Madurese legendarische verhalen neemt SumĚnĚp daarentegen, naast West-Madura, een vrij belangrijke plaats in.

In de 17de en 18de eeuwse Javaanse geschiedkundige overleveringen betreffende SumĚnĚp wordt herhaaldelijk een heerser, genaamd J a r a n P a n o l i h of Kuda Panolih, genoemd. Evenals LĚmbu PĚtĚng van West-Madura zou Jaran Panolih van SumĚnĚp verwant zijn geweest

aan het Majapahitse koningshuis.²³⁷ Dit stemt overeen met hun “heraldische” namen (stier en hengst). De 19de eeuwse Midden-Javaanse “Sajarah Dalem” bevat een uitgebreid maar verward verhaal over vorsten van Sumenep, vermoedelijk overgenomen uit een oudere Javaans-Madurese geslachtslijst. Hierin komen voor *arya Bribin van Pamëkan*, *Kuda Panolih van Sumenep* en *Banyak Widé*, die patih van Kuda Panolih geweest zou zijn. Merkwaardig is het optreden in dit Oost-Javaanse verhaal van een adipati *Kaṇḍuruwan*, die een zoon van de eerste vorst van Demak (dus een Moslim) en een dienaar van *Ratukumambang*, een vorstin (prabu *kënya*) van *Japan* (Majapahit ?) geweest zou zijn. Min-of-meer op last van zijn meesteres zou deze adipati *Kaṇḍuruwan* een kleinzoon van *Banyak Widé*, die vorst van Sumenep geworden was door zijn huwelijk, gedood hebben. Deze ongelukkige vorst zou *aryana baya*, en na zijn dood *pangéran Séda Puri* geheten hebben.

In hoeverre deze Javaanse overleveringen een grond van waarheid bevatten is niet meer na te gaan. Men mag er vermoedelijk wel uit opmaken dat het geslacht van de vorsten van Sumenep in de 15de en 16de eeuw verbanden had met aanzienlijke Midden-Javaanse families.

Volgens een plaatselijke Sumenepse overlevering zou in de hoofdplaats in de kampung *Maseghit Baraq*, bij de moskee, in het Westen, de woonplaats van adipati *Kaṇḍuruhan*, de opvolger van *pangéran Séda Puri*, aangewezen kunnen worden.²³⁸ Hij zou, volgens de “Sajarah Dalem”, later ingetrouwd zijn in het geslacht *Jaran Panolih*. Het is niet zeker of deze *Kaṇḍuruhan* de allereerste Moslimse heerser over Sumenep is geweest.²³⁹

Er zijn geen duidelijke berichten bekend dat *panembahan Lemah Duwur van Aros Baya*, West-Madura, die vermaagschapt moet zijn geweest aan de Sultan van Pajang, ook over Sumenep gezag heeft uitgeoefend, of gepoogd heeft dit te doen. Voor zover de geschiedenis te overzien is schijnen de vorsten van West-Madura en die van Oost-Madura gewoonlijk, zoal niet vijandig, dan toch afwijzend tegenover elkaar te hebben gestaan.

§ 14-03. *Oost-Madura in de tweede helft van de 16de en in de eerste helft van de 17de eeuw, legende en historie.* Volgens de plaatselijke Sumenepse overlevering zou een oud graf met het jaartal 1504 A.J., d.i. 1582 A.D. in de kampung *Pasar Pajhinggha'an* ter hoofdplaats, het graf van adipati *Kaṇḍuruwan* zijn. Aangenomen dat deze Midden-Javaanse prins uit het Demakse koningshuis inderdaad een belangrijke

rol heeft gespeeld in Sumenep in het tweede en derde kwart van de 16de eeuw, is zijn overlijden in 1582, op gevorderde leeftijd, niet ondenkbaar. Hij zou volgens de Javaanse overlevering, als halfbroeder van Sultan Tranggana van Demak, een jongere oom (paman) zijn geweest van de Sultan van Pajang (die een schoonzoon was van Tranggana). Gezien deze familieverhouding is het zwijgen van de overlevering over enige vijandschap tussen de vorsten van Sumenep en die van Demak en Pajang begrijpelijk.

Adipati Kañduruwan zou volgens de plaatselijke traditie van Sumenep de dood hebben gevonden in of ten gevolge van de strijd tegen de Balinezen. Panarukan, in Java's Oosthoek tegenover Sumenep gelegen, is evenals Blambangan tot in het laatste decennium van de 16de eeuw "heidens" gebleven. De plaatselijke vorsten hebben de Balinese koningen van Gèlgèl, in zekere zin de rechtsofvolgers van de verdwenen Majapahitse opperkoning, als beschermheren gehad. Er moet in de tweede helft van de 16de eeuw herhaaldelijk strijd zijn gevoerd tussen de Moslimse heersers van Pasuruhan en de "heidense" vorsten der Oostelijker gelegen vorstendommen in de Oosthoek, die de steun der Balinezen hadden. De Sumenepse overlevering, dat de uit Demak afkomstige Moslimse adipati Kañduruwan gestreden zou hebben tegen de Balinezen, heeft dus niets onwaarschijnlijks. Zijn grote halfbroeder Sultan Tranggana van Demak heeft, naar wordt aangenomen, ook zijn eind gevonden in of tengevolge van de strijd tegen een "heidense" vorst in de Oosthoek (in Panarukan). In de tweede helft van de 16de eeuw is het vorstendom Sumenep vermoedelijk beschouwd als een vooruitgeschoven post van de Midden-Javaanse Moslimse koninkrijken Demak en Pajang in de strijd tegen het nog altijd dreigende "heidense" koninkrijk op Bali en de ermede verbonden vorstendommen Panarukan en Blambangan in de Oosthoek.

Over de opvolging van adipati Kañduruwan zijn er geen overleveringen bekend. Evenmin als West-Madura heeft Sumenep een aanval moeten weerstaan van de Sénapati van Mataram, die in 1589 het Midden-Javaanse koninkrijk trachtte te herstellen na de dood van de Sultan van Pajang. De eerste vorst van Mataram heeft zijn gezag niet zo ver naar het Oosten kunnen uitbreiden.

De veroveringstocht van zijn kleinzoon Sultan Agung van 1624, die de West-Madurese vorstendommen onder het gezag van de nieuwe Mataramse opperkoning bracht, heeft ook Sumenep bereikt. Volgens Oost-Madurese en ook Nederlandse berichten zou de vorst van Sumenep zich heldhaftig te weer hebben gesteld tegen de Midden-Javanen.

Gevangen genomen, zou hij op last van Sultan Agung gekrist zijn. Volgens de Bantense overlevering zou er in Banten (over zee) een vorst van Sumenep met zijn familie en hofhouding om hulp zijn komen vragen, omdat hij voor de Mataramse krijgsbenden uit zijn land had moeten vluchten. Aangenomen dat deze Oost-Madurese vorst een afstammeling was van het Demakse koningshuis, is zijn vlucht naar Banten begrijpelijk. De Bantense vorsten waren immers vermaagschapt met Sultan Tranggana van Demak. Uit vrees voor Sultan Agung zou de vorst van Banten de vluchtelingen echter hebben uitgeleverd aan hun vijand. In Mataram zouden zij spoedig daarna allen gekrist zijn. Deze gebeurtenissen worden door Nederlandse berichten bevestigd.

Door Nederlandse berichten wordt ook bevestigd dat na de bezetting van Sumenep in 1624 het landschap vanwege de koning van Mataram beheerd werd door een stadhouder die Angga Dipa heette. Hij zou uit Japara stammen. Volgens een plaatselijke overlevering zou deze nieuwe Midden-Javaanse heerser over Sumenep de bouwheer zijn geweest van de Masèghit Hajjhi, ten Noorden van de Kabupatèn. Daarin wordt aangewezen een steen met inschrift vermeldende het jaar 1570 A.J., d.i. 1648 A.D.²⁴⁰

Volgens de Midden-Javaanse geschiedboeken zouden na de verovering van Madura, West- zowel als Oost-, grote aantallen "krijgsgevangenen", mannen, vrouwen en kinderen, van het eiland naar Java zijn overgebracht, naar Gresik maar ook naar Midden-Java, om te arbeiden ten voordele van de overwinnaars. De Mataramse vorsten moeten op grote schaal gedwongen verhuizing van groepen landbouwers en arbeiders uit bezette gebieden naar het kerngebied van hun koninkrijk hebben gelast en doorgevoerd. Het is waarschijnlijk dat ook vóór hen Javaanse vorsten, ook in de vóór-Moslimse tijd, verovering en bezetting van nabuurlanden als economisch voordelig hebben beschouwd, omdat zij daardoor de beschikking kregen over goedkope gedwongen arbeidskrachten. Die kregen de zware arbeid te verrichten, terwijl de ingezetenen van 's-vorsten erflanden, en de vorsten-verwanten, zich geheel aan 's-vorsten dienst konden wijden als krijgslieden of staatsbeambten. De vermoedelijk sinds eeuwen door de vorsten doorgevoerde binnenlandse verhuizingen van volksgroepen op Java en Madura moeten de oplossing hebben betekend van oude inheemse plaatselijke stamtradities en huwelijksverbanden der dorpsbevolking. Die zijn op Java thans nauwelijks meer te vinden. De egaliserende invloed van de Islam heeft hierop ook ingewerkt.

**GESCHIEDENIS VAN JAVA'S OOSTHOEK IN DE 16DE EEUW.
HET WESTEN VAN DE OOSTHOEK: PASURUHAN**

§ 15-01. *Oude berichten over Pasuruhan, legende en historie.* In de vóór-Moslimse tijd heeft het landschap Pasuruhan of Gěmbong waarschijnlijk meestentijds onder het gezag van de Oost-Javaanse vorsten van Singasari (Tumapěl) gestaan. In deze streken zijn vele overblijfselen van Oud-Javaanse caṇḍi's gevonden, bijzettingenplaatsen van vorstelijke personen, hetgeen erop wijst, dat de vorsten hier landgoederen hadden laten aanleggen of (misschien) ontginnen. In het 14de eeuwse Oud-Javaanse gedicht Nāgara Kěrtāgama wordt Pasuruhan herhaaldelijk genoemd.²⁴¹

Er zijn in de 19de eeuw vele plaatselijke legenden, thuis behorende op verschillende plekken in de landschappen Pasuruhan en Singasari, verzameld. Zij hebben meermalen betrekking op strijd die hier in de oude tijd gestreden zou zijn. De vorst van Singasari is een van de vier vorsten (naast die van Janggala, Kaḍiri en Ngurawan) die optreden in de legendarische zogenaamde Panji-verhalen. In dit Oostelijkste der Oost-Javaanse landschappen, de doorgang (tussen de zee en het gebergte) naar de Oosthoek, zou volgens een legende een strijd gestreden zijn tussen een Balinese invaller uit het Oosten en de Javanen. De schaarse ons ter beschikking staande historische gegevens zijn onvoldoende om de betrouwbaarheid van deze en dergelijke verhalen te beoordelen.

Tot de in deze streken thuis behorende legenden behoort ook het verhaal van het meer van Grati, dat meermalen naverteld is. Grati is de naam van een distrikt in het binnenland van Pasuruhan.²⁴²

§ 14-02. *Het landschap Pasuruhan omstreeks 1500 A.D. Tomé Pires' mededelingen over "Gamda".* In de "Suma Oriental" komen vrij uitvoerige beschrijvingen voor, tussen het over Surabaya handelende stuk en dat over Blambangan, van de landschappen "Gamda", "Canjtam", Panarukan en Pajarakan. Het is duidelijk dat de verbasterde namen

moeten duiden op de in de geschiedenis bekende distrikten van Singasari en Pasuruhan, die aan Surabaya grenzen.²⁴³ Volgens Tomé Pires was de vorst van "Gamda" in de eerste decennia van de 16de eeuw een zoon van de grote "Gusté Paté", de rijksbestuurder van het "heidense" koninkrijk. Hij heette "Paté Sepetat" en hij was een schoonzoon van "Paté Pimtor", de machtige "heidense" vorst van Blambangan en van de vorst van Madura. De naam "Sepetat" is in verband te brengen met Ménak Sapětak of Ménak Supětak, de naam van de legendarische stichter van de hoofdplaats Pasuruhan, die een hond tot vader zou hebben gehad.²⁴⁴ Het lijkt aannemelijk dat "Pijntor" een verbastering is van de Javaanse vorstelijke titel Binaṭara, die afgeleid is van het Oud-Javaanse Bhaṭāra.

Tomé Pires noemt Tuban, "Gamda" en Blambangan als de Javaanse havenplaatsen die in zijn tijd nog onder het gezag van de "heidense" opperkoning of "Gusté Paté" stonden.²⁴⁵ Over de handel in "Gamda" weet hij niet veel mede te delen. Belangrijk is echter zijn bericht dat "Paté Sepetat", met hulp van zijn schoonvader de rijksbestuurder, de vorst van Surabaya bestreed, en de verspreiding van de Islam in Oost-Java en de Oosthoek tegenhield. Met dit bericht uit ongeveer 1515 is in overeenstemming de Javaanse overlevering betreffende het verzet in Sengguruh van een lid van het geslacht van de rijksbestuurder tegen de opdringende Moslimse krijgsbenden na de ondergang van de "heidense" koningsstad Majapahit in 1527.²⁴⁶ Sengguruh heeft, zo mag men aannemen, behoort tot het gebied dat Tomé Pires "Gamda" noemt.

Wanneer men deze berichten van Tomé Pires en de Javaanse overlevering tezamen beschouwt, wordt het duidelijk, dat de "heidense" Javaanse vorsten en landheren in het binnenland van Oost-Java en in de Oosthoek tot in de eerste decennia van de 16de eeuw voldoende geestkracht bezaten om zich te weer te stellen tegen de vanuit de Noordkust-landschappen en uit Midden-Java binnendringende Moslimse krijgsbenden, waarin niet-Javanen en mannen van gemengd bloed waarschijnlijk de leiding hadden. De kulturele traditie van de "heidense" koninkrijken, die van de 13de eeuw af de landschappen "ten Oosten van de Kawi" als kerngebieden hebben gehad, is blijkbaar diep geworteld geweest.

§ 15-03. *Pasuruhan in de eerste helft van de 16de eeuw, legende en historie.* Aangenomen dat het door Tomé Pires vermelde "heidense" "Gamda" het landschap Pasuruhan heeft omvat, is de afwezigheid van

Javaanse overleveringen betreffende vereerde (begraaf)plaatsen van Moslimse Heilige Mannen ten Oosten van Surabaya begrijpelijk. In de Pasisir distrikten van Oost-, Midden- en West-Java is het gezag betrekkelijk geleidelijk, zonder veel binnenlands verzet, onder invloed van maatschappelijk machtige buitenlandse handelaars, in handen van Moslimse heersers gekomen, en de stichters van de eerste georganiseerde Moslimse gemeenten zijn als Heilige Mannen vereerd. Ten Oosten van Surabaya schijnt in de 15de en 16de eeuw de handelsstand, die de Islam bracht, in de havenplaatsen minder invloed te hebben gehad, en de plaatselijke "heidense" vorsten waren machtiger. Toen de Moslimse vorsten van Demak en Mataram in de 16de en 17de eeuw de landschappen in de Oosthoek aan hun gebied wilden toevoegen, is hun dit ondanks zware strijd met de "heidense" vorsten slechts ten dele gelukt. Alleen het landschap Pasuruhan, dat aan Surabaya grenst, schijnt in de eerste helft van de 16de eeuw onder het gezag van de Moslimse opperkoning van Demak gebracht te zijn.

Volgens de Javaanse jaartallenlijst van de veroveringen van Sultan Tranggana van Demak (zie § 2-12) zou Surabaya in 1531 zijn bezet en Pasuruhan vier jaar later, in 1535. De verovering van Sengguruh, het laatste bolwerk van het "heidendom" in Oost-Java, zou pas in 1545 voltooid zijn (zie noot 45). Het jaar daarna zou Sultan Tranggana de aanval op de "heidense" vorstendommen verder Oostelijk in de Oosthoek ondernemen, die tot een mislukking leidde.

Javaanse plaatselijke overleveringen die betrekking hebben op de geschiedenis van voor-Moslimse heersers over Pasuruhan en Sengguruh wachten nog op onderzoek (zie noot 214). Aangenomen dat de laatste "heidense" heersers van die landschappen behoord hebben tot het geslacht van de rijksbestuurders van Majapahit ("Guste Pate") is het waarschijnlijk, dat zij of hun overgebleven verwanten en volgelingen na de overwinning van de Moslims de wijk hebben genomen naar het Oosten. Volgens Tomé Pires was de "heidense" vorst van Blambangan in de eerste decenniën van de 16de eeuw de schoonvader van "Paté Sepetat" van "Gamda".

In Mendes Pinto's romantische beschrijving van Sultan Tranggana's veldtocht tegen Panarukan (dat hij Pasuruhan noemt) van 1546 neemt een "admiraal" van Pasuruhan (dat hij Panarukan noemt) een belangrijke plaats in. Hij zou aan de zijde van de Midden-Javaanse Moslims gestreden hebben. Hierdoor wordt het waarschijnlijk dat na de verdrijving van de "heidense" heerser uit Pasuruhan de Moslimse opperkoning van Demak een betrouwbaar aanhanger tot bestuurder van die

plaats heeft gemaakt. Noch zijn naam noch zijn afkomst zijn bekend.

§ 15-04. *Pasuruhan in de tweede helft van de 16de eeuw, legende en historie.* De verwarring aan het Hof van Demak na de dood van Sultan Tranggana in 1546 en de overname van de macht in het Midden-Javaanse Moslimse koninkrijk door de vorst van Pajang schijnen in Pasuruhan evenmin als in andere Oost-Javaanse landschappen aanleiding tot beroering geweest te zijn. Toen in 1581 de vorst van Pajang door Sunan Prapèn van Giri in een vergadering van Oost-Javaanse vorsten als Sultan werd erkend, moet volgens de Javaanse overlevering ook de vorst van Pasuruhan aanwezig zijn geweest. Er is een vermoeden dat deze bundeling van de staatkundige macht der Moslimse vorsten van Midden- en Oost-Java onder leiding van de Geestelijke Heer van Giri en de Sultan van Pajang mede tot doel had, het hoofd te bieden aan de dreigende macht van de vorsten van het "heidense" deel van de Oosthoek, die gesteund werden door de Déwa Agung van Bali. De vorst van Pasuruhan, wiens gebied bijna grensde aan het "heidense" Blambangan, had alle reden om zich te verzekeren van de welwillendheid, zoal niet van de steun, van andere Moslimse vorsten. Er is geen bericht bekend over enig werkelijk gezag, door de Sultan van Pajang in Pasuruhan uitgeoefend.

Volgens West-Madurese overleveringen zou in de tweede helft van de 16de eeuw de vorst van Aros Baya, paněmbahan Lěmah Đuwur, die een schoonzoon moet zijn geweest van de Sultan van Pajang, gezag hebben gehad in de landschappen aan de Javaanse overwal tegenover zijn gebied op Madura: Sidayu, Grěsik en Pasuruhan.²⁴⁷ Het is wel waarschijnlijk dat deze krachtige vorst in de naburige vorstendommen invloed heeft gehad. Volgens de "Sajarah Dalem" zou zijn oudste dochter uit zijn huwelijk met de Pajangse prinses getrouwd zijn geweest met een adipati Kapulungan van Pasuruhan. (Dit huwelijk zou na enige tijd weer ontbonden zijn).²⁴⁸ Een ki gědė Kapulungan wordt vermeld in een plaatselijke Javaanse geschiedenis van vorsten van Pasuruhan en Surabaya.²⁴⁹ Nader onderzoek en vergelijking van plaatselijke Javaanse overleveringen zal moeten uitwijzen of er meer over de 16de eeuwse geschiedenis van deze vorstenhuizen te zeggen is.

Er is een vage aanwijzing dat in het vierde kwart van de 16de eeuw de vorst van Pasuruhan zijn gezag in het binnenland van Oost-Java heeft weten uit te breiden tot het landschap Kađiri. Over de geschiedenis van dit belangrijke vorstendom in de 16de eeuw is weinig bekend. De in Javaanse jaartallenlijsten vermelde bemoeienissen van de Geestelijke

Heer van Giri met dit binnenlandse landschap, vermoedelijk om er het gezag van de Islam te versterken of te herstellen, van 1548 tot 1552, zijn in het bovenstaande (§ 11-05, handelende over de regering van Sunan Prapèn) reeds ter sprake gekomen. In 1579 zouden aanvallen van krijgslieden van de vorst van Pasuruhan een eind hebben gemaakt aan de heerschappij van een "heidense" vorst van Kaḍiri.

Het is denkbaar dat er in Kaḍiri, een der hoofdsteden van het Majapahitse koninkrijk, een halve eeuw na de bezetting van de oude koningsstad, nog enig verzet tegen het gezag van de Moslimse opperkoning van Pajang is geweest (of weer is opgekomen, na het verval van het Sultanaat Demak). De "heidense" traditie van het oude landschap zou een belangrijke plaats in dit verzet tegen de Midden-Javanen kunnen hebben ingenomen. In diezelfde tijd heeft de Moslimse vorst van Pasuruhan misschien zijn gezag over het middelste deel van het Majapahitse koninkrijk (waartoe het nog lang "heidense" Sengguruh behoorde) weten te bevestigen, zodat zijn krijgslieden, langs de benedenloop van de Brantas naar het Westen optrekkende, Kaḍiri konden bereiken. Deze vorst van Pasuruhan (wiens naam nog onbekend is), is misschien een eindweegs gevorderd op de weg die moest leiden naar het herstel, na ongeveer 50 jaar, van het oude Oost-Javaanse Majapahitse koninkrijk in het stroomgebied van de Brantas, maar nu onder Moslims oppergezag.

In de Midden-Javaanse geschiedkundige overlevering betreffende de opkomst van het vorstenhuis van Mataram in het laatste decennium van de 16de eeuw wordt er ook een vorst van Pasuruhan genoemd. Na de bezetting van Madyun in 1590 zou de jonge Sénapati Mataram in de nabijheid van die plaats in een ruitergevecht een overwinning hebben behaald op de adipati Kanitèn, een onderhorige van de vorst van Pasuruhan. Deze overwinning bij Kali Ḍaḍung in 1591 zou echter niet geleid hebben tot uitbreiding van het gebied van de Mataramse vorst naar het Oosten. Teruggekeerd in het Oosten zou adipati Kanitèn op last van de vorst van Pasuruhan ter dood zijn gebracht als straf voor zijn smadelijke aftocht.²⁵⁰

Kanitèn is de naam van een landschap. In Javaanse jaartallenlijsten wordt reeds in het begin van de 16de eeuw, in 1510 A.D., de opkomst van het geslacht van de Heren van Kanitèn vermeld. Het is denkbaar dat een adipati Kanitèn in 1590 op last van de vorst van Pasuruhan, die Kadiri tot zijn gebied rekende, moest trachten Sénapati Mataram te beletten verder dan Madyun naar het Oosten op te trekken.²⁵¹

De vorst van Pasuruhan die in het laatste kwart van de 16de eeuw

zijn gezag vermoedelijk tot in Kadiri wist te doen eerbiedigen, moet ook in de Oosthoek met kracht zijn opgetreden. Het "heidense" vorstendom Blambangan is in 1596 en 1597 door krijgsbenden van de Moslimse vorst van Pasuruhan aangevallen. In 1600 of 1601 is de koningsstad van Blambangan ingenomen. De Balinezen, te hulp gezonden door de vorst van Gèlgèl, hebben de ondergang van het laatste belangrijke "heidense" vorstendom op Java niet kunnen voorkomen. Deze feiten zijn op te maken uit de mededelingen van de eerste Nederlandse zeevaarders ("Eerste Schipvaart", onder Cornelis de Houtman), die in 1597 Blambangan aandeed. Bij de bespreking van de geschiedenis van dit landschap (in § 17-04) zal de aandacht weer op de uitbreiding van het gebied van de Moslimse vorst van Pasuruhan aan het eind van de 16de eeuw gevestigd worden.

§ 15-05. *Geschiedenis van Pasuruhan in het begin van de 17de eeuw. Verovering door Sultan Agung van Mataram.* De verhouding tussen de vorsten van Pasuruhan en Surabaya in het laatste kwart van de 16de eeuw is vermoedelijk vriendelijk geweest. Toen in 1589 de verbonden Oost-Javaanse en Pasisir vorsten bij Japan (Majakerta) het verder naar het Oosten optrekken van de krijgslieden van de Sénapati van Mataram stuitten, moet volgens de overlevering ook de vorst van Pasuruhan steun hebben verleend aan de koning van Surabaya, de voornaamste tegenstander van de Midden-Javaanse veroveraar. Er zijn aanwijzingen dat de heersers van Surabaya, Kapulungan en Pasuruhan omstreeks 1600 met elkaar verwant waren.²⁵²

Toen de kleinzoon van Sénapati Mataram in 1613 aan de regering was gekomen heeft hij de expansieve staatkunde van zijn geslacht voortgezet. Tegen de krijgshaftigheid van de mannen van Mataram schijnen de verdedigers van de hoofdplaatsen der oude, gecivilizeerde hoofdplaatsen in Oost-Java en de Pasisir landschappen niet opgewassen geweest te zijn. In 1616 of 1617 is Pasuruhan door de krijgsbenden van Sultan Agung van Mataram bezet. Dit feit staat vast door Nederlandse berichten. Batavia was toen nog niet gesticht (1619). Volgens de Midden-Javaanse geschiedkundige overlevering zou de verdediger van Pasuruhan een tumènggung van Kapulungan geweest zijn. Hij zou na de nederlaag de wijk hebben genomen naar Surabaya.²⁵³

**GESCHIEDENIS VAN JAVA'S OOSTHOEK IN DE 16DE EEUW.
HET MIDDEN VAN DE OOSTHOEK: VAN PRABALINGGA
TOT PANARUKAN**

§ 16-01. *Oude berichten over Prabalingga, legende en historie.* Een oude naam van Prabalingga is Bangër. Deze naam komt voor op de lijst van de plaatsen en landschappen, bezocht door koning Ayam Wuruk van Majapahit op zijn rondreis door de Oosthoek in 1359 A.D.²⁵⁴ Overigens schijnt Bangër als naam van een plaats of een landschap in de Javaanse overleveringen niet genoemd te worden. Plaatselijk is de kali Bangër in Prabalingga nog wel bekend.

In het landschap Prabalingga begint een oude landweg die van de kustvlakte in Zuid-Westelijke richting omhoog leidt, de Tënggër Hooglanden in. Een deel van de bergdorpen in de Hooglanden heeft vermoedelijk sinds oude tijden de Prabalingga-weg tot voornaamste verbinding met het laagland gehad. Iets dergelijks is het geval met het landschap Lumajang, dat in het binnenland van de Oosthoek Zuidelijk van Prabalingga gelegen is. Ook daar begint een bergweg de Hooglanden in. Het is bekend dat de Tënggër gemeenschappen sinds oude tijden, reeds ten tijde van de vóór-Moslimse koningen van Majapahit, afwijzend hebben gestaan tegenover inmenging van laaglandse Heren in hun zaken, zowel op staatkundig als op religieus gebied. Zelfs tot nu toe is de Islam er slechts ten dele aanvaard.²⁵⁵

Het oude, op de geografische ligging berustende verband tussen de landschappen Prabalingga, Lumajang en Tënggër komt tot uitdrukking in Oost-Javaanse legendarische verhalen die handelen over een in het Midden van de Oosthoek uitgestreden strijd tussen de koningen van Majapahit en Blambangan. De geduchte Ménak Jingga van Blambangan, reeds gehuwd met prinsessen van Baléga en Sampang op Madura, zou gedongen hebben naar de hand van de maagdelijke vorstin van Majapahit. Prabalingga zou het toneel van de strijd geweest zijn, waarin eerst vorst Rangga Lawé van Tuban als paladijn van de vorstin sneuvelde. Damar Wulan van Paluh Amba zou daarna door list, en

gebruik makende van verraad, nog steeds in Prabalingga, Ménak Jingga hebben weten te doden. Een Ménak Koncar van Lumajang zou aan de zijde van de Majapahitse vorstin gestaan hebben. De levensgeschiedenis van Damar Wulan, de jongeman die als beloning voor zijn moed tot koning van Majapahit zou zijn gemaakt, is het onderwerp van een 16de of vroeg 17de eeuwse Javaanse roman die in verscheidene versies een grote verbreiding heeft gekregen.²⁵⁶

Er bestaat nog een legendarisch verhaal over de voorganger van Ménak Jingga als vorst van Blambangan. Deze man zou oorspronkelijk een "heidense" godsdienstige leider, een "ajar" uit de Tënggër Hooglanden geweest zijn. Bij de bespreking van de legendarische geschiedenis van Blambangan zal dit verhaal nog vermeld worden (zie §17-01).

De historiciteit van de in de legende vermelde gebeurtenissen en verbanden is niet te toetsen aan mededelingen uit betrouwbaarder bronnen. De Javaanse verhalen worden hier slechts aangehaald om te laten uitkomen, welk een belangrijke plaats de Oosthoekse vorstendommen nog innamen in de gedachten der schrijvers van de Verhalenboeken, die vermoedelijk in de 17de en 18de eeuw in Oost-Java en de Pasisir geleefd hebben. Toen in de 18de en 19de eeuw de Javaanse letterkunde zich concentreerde op de Hoven van Midden-Java is de aandacht voor de Javaanse Oosthoek verflauwd.

Van weinig betekenis voor de geschiedvorsing is het voorkomen van een vorstendom Prabalingga als één van een drietal koninkrijken (naast Nilambara en Asmalila) in een Javaans-Balinees namaak-puranisch geschrift, *Adi Purana* geheten. Het is vermoedelijk pas in de 19de eeuw op Lombok geschreven. De talloze namen in dit geschrift schijnen of geheel verzonnen te zijn, of het zijn schuilnamen waarvan het geheim ons niet geopenbaard is.²⁵⁷

§ 16-02. *Oude berichten over het binnenland van Java's Oosthoek en Panarukan.* In het 14de eeuwse lofdicht op koning Ayam Wuruk van Majapahit is een vrij uitgebreide beschrijving opgenomen van een grote rondreis door de Oosthoek, door de vorst ondernomen in 1359 A.D.²⁵⁸ Ofschoon vele van de daarin genoemde plaatsnamen, pleisterplaatsen op de lange tocht van het Hof in ossenwagens, thans niet meer bekend zijn, is in het algemeen het beloop van de reis wel duidelijk. Volgens de schrijver van het lofdicht is de koning niet verder Oostwaarts geweest dan Patukangan. Dit mag met het huidige Panarukan in verband gebracht worden. Op die plaats nam de opperkoning van Majapahit de stoffelijke huldebewijzen van vazalvorsten in het Oosten van zijn rijk

in ontvangst. Bali, Blambangan en Madura waren daar vertegenwoordigd. Panarukan moet toen een belangrijk steunpunt van de Majapahitse koninklijke macht geweest zijn.

In de beschrijving van koning Ayam Wuruk's rondreis door de Oosthoek komen belangrijke mededelingen voor over Sagara. Dit moet een middelpunt van "heidens" geestelijk gezag geweest zijn. Het heeft gelegen in het gebergte aan de Noordzijde van het Yang-plateau. Hoewel de ligging van het vóór-Moslimse Sagara bekend is, is het niet gelukt vast te stellen dat er ook in het Moslimse tijdperk Geestelijke Heren gezag hebben uitgeoefend.²⁵⁹

Andere plaatsen in het Midden van de Oosthoek, die volgens de Nāgara Kērtāgama schrijver in het midden van de 14de eeuw van belang zijn geweest, zijn Saḍèng, Kēṭa en Pajarakan. Om het gezag in Saḍèng en Kēṭa moet in de 14de eeuw strijd geweest zijn tussen de krijgslieden van de Majapahitse koning en (waarschijnlijk) inheemse machthebbers. Mededelingen in de Pararaton, het "Boek der Koningen", hebben betrekking op deze uitbreiding van het gezag van de Oost-Javaanse vorst in het binnenland van Java's Oosthoek. Het is niet goed mogelijk deze betrouwbare Oud-Javaanse berichten in verband te brengen met later opgetekende plaatselijke overleveringen; die zijn trouwens nog nauwelijks onderzocht.²⁶⁰

Ten slotte mag niet onvermeld blijven dat in het binnenland van Java's Oosthoek op enige plekken uit steen gehouwen sarkofagen, "doodkisten", gevonden zijn, overblijfselen van een beschaving die in een prehistorisch tijdperk in deze landschappen gebloeid moet hebben.²⁶¹ Zoals bijna overal elders, is het ook in de Oosthoek onmogelijk enig duidelijk verband te leggen tussen de prehistorie en het begin van de geboekstaafde historie der Javanen.

§ 16-03. *Het Midden van Java's Oosthoek omstreeks 1500 A.D. Tomé Pires' mededelingen over Canjtam, Pajarakan, Panarukan en Chamda.* Ofschoon de ligging van de landschappen "Canjtam" en "Chamda" door de berichten in de "Suma Oriental" wel te bepalen is, zijn de verbasterde namen niet gemakkelijk terug te vinden in thans bekende plaatsnamen in de distrikten van Prabalingga en Jëmbër, waar zij moeten thuis behoren. De gelijkstellingen van "Canjtam" met Kraton, bij Pasuruhan, en van "Chamda" met Jëmbër, voorgesteld door de uitgever van de "Suma Oriental", Armando Cortesão, lijken niet overtuigend, vooral niet omdat de ouderdom van de huidige plaatsnamen Kraton en Jëmbër niet vast staat. Zij komen niet voor in de reisbe-

schrijving in de 14de eeuwse Nāgara Kērtāgama. Het is een feit dat er in de loop der eeuwen tengevolge van oorlogen en verwoestingen vele oude plaatsnamen in Java's Oosthoek verdwenen moeten zijn. In overweging te nemen is of "Canjtam" met Gēṅḍing in verband te brengen is. Gēṅḍing is een in de Nāgara Kērtāgama voorkomende naam van een landschap dat tussen Prabalingga en Pajarakan ligt. Uit de 14de eeuwse reisbeschrijving blijkt dat het in het koninkrijk van Ayam Wuruk van Majapahit van enig belang was.²⁶²

Het is niet meer dan een veronderstelling wanneer men het "Chamda" van de "Suma Oriental", dat in het binnenland gelegen moet hebben, in verband brengt met het landschap Saḍèng. Dit landschap wordt in de Nāgara Kērtāgama en de Pararaton enige malen genoemd (zie noot 260). Men mag vermoeden dat de naam Pugĕr, die in de 17de eeuw zowel in Javaans-Balinese als in Midden-Javaanse, Mataramse geschiedkundige overleveringen voorkomt, betrekking heeft gehad op het oude landschap Saḍèng. De naam Pugĕr is thans nog bekend.²⁶³

De historische mededelingen van Tomé Pires over "Canjtam", Pajarakan en Panarukan zijn belangrijk. Volgens zijn zegslieden zouden in het begin van de 16de eeuw de Heren van deze drie gewesten de vorst van "Canjtam" (Gēṅḍing?, Prabalingga?) als hun leider hebben erkend. Deze vorst van "Canjtam" zou "paté Pular" genoemd zijn (een naam die niet van elders bekend is). De drie verbonden vorsten van kustlandschappen in het Midden van Java's Oosthoek zouden omstreeks 1510 A.D. neiging hebben vertoond om het gezag van de koning van Surabaya in hunne landen te erkennen. De machtige koning van Blambangan zou toen echter met geweld van wapenen hebben ingegrepen. De vorsten van "Canjtam", Pajarakan en Panarukan zouden in of tengevolge van de strijd de dood hebben gevonden, en hunne landen zouden door Blambangan geannexeerd zijn.

Het is duidelijk dat deze gebeurtenissen passen in het raam van de geschiedenis, herhaaldelijk door Tomé Pires geschetst: de strijd van de krijgshaftige Moslimse koning van Surabaya tegen de "heidense" koning van Blambangan.

Over "Chamda" in het binnenland verhaalt Tomé Pires alleen, dat het onder het gezag stond van de koning van Blambangan, en dat het, met bergland, grensde aan het gebied van "Guste Paté". Het is uit deze beschrijving van Tomé Pires' zegslieden duidelijk, dat in het begin van de 16de eeuw "Chamda" ook het landschap Lumajang omvatte. Dit is gelegen aan de voet van het Suméru gebergte dat de grens vormt tussen Java's Oosthoek en de Oost-Javaanse landschappen die oudtijds

Sěngguruh en Tumapěl of Singasari heetten. Sěngguruh was gedurende de eerste decenniën van de 16de eeuw nog "heidens".

§ 16-04. *Het Midden van Java's Oosthoek in de eerste helft van de 16de eeuw.* Uit de mededelingen in de "Suma Oriental" is op te maken dat "Canjtam" (Gěņding?, Prabalingga?), Pajarakan en Panarukan reeds in het begin van de 16de eeuw onder invloed van de Moslimse koning van Surabaya dreigden te komen. De drie landschappen zouden toen door de "heidense" vorst van Blambangan zijn geannexeerd.

Volgens de jaartallenlijst van de Demakse veroveringen zou in 1535 Pasuruhan onder het gezag van de Moslimse opperkoning van Midden-Java gekomen zijn, vermoedelijk ten gevolge van een overzeese expeditie, mogelijk gemaakt doordat in 1531 in Surabaya (dat reeds langs Moslims was) de opperheerschappij van Demak had erkend. Van 1535 tot 1545 zou, volgens de jaartallenlijst, Sultan Tranggana zijn krijgslieden hebben gebruikt om het binnenland van Oost-Java aan zijn gezag te onderwerpen (zie § 2-12). Waarschijnlijk hebben de Midden-Javanen in de eerste helft van de 16de eeuw het landschap Pasuruhan beschouwd als het grensgebied, waar het oude Oost-Javaanse koninkrijk grensde aan de Oosthoekse vorstendommen. Met de bezetting van Pasuruhan was een rustpunt bereikt.

In 1535 heeft een Portugese reiziger, Galvao, Panarukan bezocht. Het was toen "heidens". Een week vóór zijn aankomst, zo werd den Portugees verteld, had een weduwe er zich laten verbranden (uit Jacobs "Treatise of the Moluccos", 1971).

De expeditie van de Sultan van Demak tegen het Oosthoekse "heidense" koninkrijk Blambangan volgde pas in 1546. Volgens de geromantizeerde beschrijving van Mendes Pinto zou de "admiraal" van Pasuruhan (dat hij verwacht met Panarukan) een belangrijk aanvoerder geweest zijn tijdens deze krijgstoct, die eindigde met een beleg van Panarukan (door de Portugese schrijver Pasuruhan genoemd). Volgens de Demakse jaartallenlijst zou in 1546 Blambangan zijn veroverd. Indien de Midden-Javaanse en Pasuruhanse krijgslieden in dat jaar inderdaad een aanzienlijk deel van de Oosthoek hebben bezet, heeft dat toch niet geleid tot de duurzame vestiging van het gezag van de Moslimse opperkoning in die gewesten. Dit blijkt uit het verdere verloop van de geschiedenis van de Oosthoek in de tweede helft van de 16de eeuw.

De dood van de Sultan van Demak tijdens of ten gevolge van de expeditie tegen Panarukan in 1546, en de heerschappij over Midden-Java van de Sultan van Pajang, die minder heerszuchtig was dan zijn

voorganger, hebben de Oosthoekse "heidense" vorstendommen meer dan driekwart eeuw gevrijwaard voor aanvallen van Moslimse vorsten uit het Westen. Pas in 1639-'40 wist Sultan Agung van Mataram de Oosthoek te bezetten.

§ 16-05. *Het Midden van Java's Oosthoek in de tweede helft van de 16de eeuw.* Het voortbestaan van het "heidendom" in Panarukan bijna tot het einde van de 16de eeuw blijkt uit de berichten van Rooms-Katholieke missionarissen die daar werkzaam zijn geweest.²⁶⁴ Uit deze mededelingen is op te maken dat Panarukan een twistappel is geweest tussen het "heidense" Blambangan en de Moslimse vorsten van Pasuruhan.

In 1575 zou, volgens de berichten der missionarissen, Panarukan door de "heidense" vorst van Blambangan, Santa Guna, veroverd zijn op de Moslimse heerser, die er tevoren gezag uitoefende. Het blijkt niet of deze Moslim een vazal was van de vorst van Pasuruhan. Panarukan was in 1559 nog "heidens" volgens een ander Portugees bericht (zie § 17-03).

In 1579 heeft een Jezuïeten-pater, Bernardino Ferrari, Panarukan bezocht om de daar verblijvende Portugezen de biecht af te nemen. Het is duidelijk dat hij voer op een Portugees schip, dat in Malaka (sinds 1511 Portugees) thuis behoorde. Hij zou in de Oosthoekse havenplaats vriendelijk ontvangen zijn. De "heidense" vorst zou zelfs, door een gezantschap, in Malaka om de zending van meer missionarissen gevraagd hebben.

Omstreeks 1585 zouden Capucijner paters uit Malaka, die ook in Blambangan arbeidden, een "afgods-priester", een neef van de "heidense" vorst, tot het Christendom hebben bekeerd. Na enige tijd zou deze aanzienlijke bekeerling door zijn landgenoten zijn gedood.

In het laatste decennium van de 16de eeuw is het de missie in Panarukan en Blambangan minder goed gegaan, en vóór het eind van de eeuw werden deze posten verlaten. Begin 1597 heeft de Nederlandse zeevaarder Cornelis de Houtman bij Panarukan nog een "slave van eenen Munninck, die in Panaruka den Christenen predicte ende Javanen doopte" ontmoet. Het opdringen van de Moslimse koning van Pasuruhan is waarschijnlijk de reden geweest dat de paters besloten het land te verlaten.

Toen in 1597 het "heidense" Blambangan door de krijgslieden van de koning van Pasuruhan werd aangevallen, viel Panarukan ook in handen der Moslims. Dit is op te maken uit de berichten van de eerste Nederlandse zeevaarders.

§ 16-06. *Het Midden van Java's Oosthoek in de eerste helft van de 17de eeuw. De verovering door Sultan Agung van Mataram.* De Moslimse vorst van Pasuruhan, die aan het eind van de 16de eeuw Panarukan en Blambangan aan zijn gebied had weten toe te voegen, heeft daarna vanuit het Westen de aanvallen van de Midden-Javaanse krijgslieden van Sultan Agung te verduren gehad. In 1616 of 1617 is Pasuruhan door de Matarammers bezet, ongeveer 80 jaar nadat de laatste "heidense" vorst door de krijgslieden van de Sultan van Demak verdreven of afgezet was. Evenals Sultan Tranggana heeft Sultan Agung vele jaren nodig gehad om de Oosthoek onder zijn gezag te brengen. De verovering van het landschap Blambangan werd pas in 1639 voltooid.

**GESCHIEDENIS VAN JAVA'S OOSTHOEK IN DE 16DE EEUW.
HET OOSTEN VAN DE OOSTHOEK: BLAMBANGAN**

§ 17-01. *Oude berichten over Blambangan, legende en historie.* In de bespreking van legenden betrekking hebbende op Prabalingga (§ 16-01) is de belangrijke plaats, ingenomen in de Javaanse overlevering door het verre Oostelijke vorstendom Blambangan, reeds ter sprake gekomen. Ménak Jingga, vorst van Blambangan, is in de Javaanse letterkunde bekend geworden als de tegenstander van Damar Wulan, de held van een roman die sinds de 17de eeuw een grote opgang heeft gemaakt. Voor de geschiedschrijving heeft de Damar Wulan roman weinig waarde.²⁶⁵ Dat het koninkrijk Blambangan tijden van aanzienlijke machtsontplooïing heeft gekend, staat echter wel vast.

De plek of de plekken in het huidige uitgestrekte landschap Banyuwangi waar in het vóór-Moslimse tijdperk koningen van Blambangan hun vorstelijke verblijfplaatsen hebben gehad, zijn niet met zekerheid aan te wijzen. Er zijn op verscheidene plaatsen overblijfselen van bakstenen bebouwing gevonden. Verscheidene dezer nederzettingen hebben echter vermoedelijk toebehoord aan plaatselijke heersers die leefden in de 17de of 18de eeuw.²⁶⁶ De veronderstelling, dat het thans onbewoonde schiereiland Blambangan of Purwa de overblijfselen van de koningsstad van een oud, voor-Moslims vorstendom bevat, moet nog door oudheidkundige opgravingen bevestigd of weerlegd worden.

In 17de of 18de eeuwse Verhalenboeken komt een overlevering voor betreffende de legendarische afkomst van vorst Ménak Jingga van Blambangan. Hij zou een beschermeling, of misschien zelfs wel een schepping, geweest zijn van een "heidense" geestelijke Heer uit de Těnggěr Hooglanden, "ajar" Guntur Gěni geheten, die een inval op de kust van Oost-Java van overzeese vijanden van de koning van Majapahit had afgeslagen. De aanvallers zouden mannen uit Siyěm (Siam), Kaboja (Cambodia) en Sukadana (Borneo) geweest zijn. Tot beloning zou de koning de dappere "ajar" de naam Paměnggěr gegeven hebben, en de heerschappij over het verre Oostelijke Blambangan.²⁶⁷ Uit dit

legendarische verhaal mag men vermoedelijk wel opmaken, dat er bij 17de en 18de eeuwse Javaanse schrijvers geloof bestond in oude verbanden tussen de "heidense" Těnggěr Hooglanders en de vorsten van Blambangan, die het binnenland van Java's Oosthoek beheersten. Tot hun gebied werden ook gerekend de bergachtige landschappen ten Zuiden van het Hyang plateau en de Raung hoogvlakte.

Blambangan, dat lang "heidens" is gebleven, heeft in de gedachten en in de letterkunde der Balinezen een belangrijke plaats ingenomen. De afwezigheid van betrouwbare dateringen maakt het bezwaarlijk om vast te stellen, of Balinese staatkundige en kulturele invloed in Blambangan, en in het algemeen in het Oosten en Midden van Java's Oosthoek, reeds in het vóór-Moslimse tijdperk, in de 15de eeuw, bestaan heeft. In de 16de, 17de en 18de eeuwen hebben Balinese vorsten met kracht van wapenen ingegrepen in de staatkundige verhoudingen in Java's Oosthoek. Het is goed denkbaar dat zij een traditie, die reeds in de voorafgaande eeuwen bestond, voortzetten.

In 1339 A.D. heeft koning Ayam Wuruk van Majapahit op zijn rondreis door Java's Oosthoek Blambangan niet bezocht. In Patukangan, gelijk te stellen met het huidige Panarukan, heeft hij de huldebewijzen der plaatselijke heersers van Madura, Bali en Blambangan in ontvangst genomen. Het is wel duidelijk dat, evenals de mannen van de eilanden, ook die van Blambangan overzee naar Panarukan zijn gekomen. De landweg langs de Noord- en Oost-hellingen van het Raung-gebergte is vermoedelijk ook in de oude tijd bezwaarlijk geweest.²⁶⁸

Vermelding verdient nog de Sri Tanjung mythe, die verwerkt is in een gedicht dat gerekend moet worden tot de Javaans-Balinese letterkunde. Zowel Balinese als Banyuwangi'se versies van dit gedicht zijn bekend. Het is vermoedelijk geschreven in het landschap Blambangan in de 16de eeuw. De plaatselijke legende van de hoofdplaats Banyuwangi verbindt deze naam ("Geurig Water") met een episode van het gedicht. Het is niet meer uit te maken of deze legende zeer oud is. In ieder geval mogen de Sri Tanjung en de ermede verwante Suda Mala wel beschouwd worden als voortbrengselen van de beschaving van het koninkrijk Blambangan, waar tot het begin van de 17de eeuw het Oosthoeks-Javaanse "heidendom", met steun en misschien onder invloed van Balinese vorsten, zich staande heeft weten te houden tegen uit het Westen opdringende Moslims-Javaanse veroveraars.²⁶⁹

§ 17-02. *Blambangan omstreeks 1500 A.D. Tomé Pires' mededelingen over "Bulambuam"*. De beschrijving van de Javaanse vorstendommen

in de "Suma Oriental" eindigt met Blambangan.²⁷⁰ De Portugese schrijver heeft van zijn zegslieden de indruk gekregen, dat de "heidense" koning van dit vorstendom gezag uitoefende over het grootste deel van Java's Oosthoek. De naam "paté Pimtor", die hij in de "Suma Oriental" draagt, is misschien een verbastering van Binatara, een titel afgeleid van Bhaṭāra. De "heidense" koningen van Majapahit hebben in hun tijd de goddelijke titel Bhaṭāra gedragen. "Paté Pimtor" zou een neef, oom-zegger, geweest zijn van "Gusté Paté" van Oost-Java (en dus een cousin-neef van "paté Sěpĕtat" van "Gamda" (Pasuruhan, Singasari). Hij zou zich omstreeks 1510 A.D. meester hebben gemaakt van "Canjtam" (Gĕṅḍing?, Prabalingga?), Pajarakan en Panarukan, om te voorkomen dat die landschappen onder het gezag van de Moslimse koning van Surabaya zouden komen. Hij zou ook de heerschappij bezeten hebben over het gehele binnenland van Java's Oosthoek. Het voornaamste landschap in het binnenland wordt "Chamda" genoemd (misschien Saḍĕng?). Lumajang, ten Zuiden van Prabalingga, zou ook onder het gezag van de machtige koning van Blambangan hebben gestaan.

Volgens de "Suma Oriental" was de economie van Blambangan geheel agrarisch; overzeese handel wordt niet vermeld. Opmerkenswaardig is de mededeling, dat er in alle meer Westelijk gelegen landschappen van Java slaven en slavinnen uit Blambangan verhandeld werden. Vermoedelijk zijn in Java en Bali onder de "heidense" koningen vele mannen (met vrouwen en kinderen) tot slavernij ("pandeling-schap") vervallen, ten gevolge van het onbetaald laten van schulden, en van de zware boeten en straffen, volgens de oude Javaans-Balinese wetboeken door de koninklijke rechters opgelegd. Wie schuldig bevonden werd, en de boete niet kon betalen, kwam ter beschikking van de vorst. In de 17de en 18de eeuw zijn er in Batavia veel slaven en slavinnen uit Bali aangevoerd.

De rijkdom aan paarden van de koning van Blambangan, vermeld in de "Suma Oriental", is reeds besproken in de paragraaf handelende over "Gamda". Daar zijn ook vermeld de Gajah Mati genoemde vorstendienaren aan het Surakarta'se Hof, die, uit het Oosten van Java als "krijgsgevangenen" naar Midden-Java gebracht, als verzorgers van paarden gebruikt werden.

Merkwaardig in de belangwekkende beschrijving van Blambangan in de "Suma Oriental" is het ontbreken van enige vermelding van het verband tussen de Oost-Javaanse vorstendommen en het Balinese koninkrijk. Dit verband moet in de eerste decennien van de 16de eeuw

evengoed bestaan hebben als ervóór en erna. Misschien stelden Tomé Pires' zegslieden, die tot de handelsstand behoorden, in kulturele en staatkundige verbanden te weinig belang om er melding van te maken.

§ 17-03. *Geschiedenis van Blambangan in de 16de eeuw. Verovering door de Moslimse vorst van Pasuruhan omstreeks 1600 A.D.* Over de staatkundige geschiedenis van het grootste Oosthoekse koninkrijk in de eerste helft van de 16de eeuw is niet meer bekend dan de mededelingen van Tomé Pires. De jaartallenlijst van de Demakse veroveringen vermeldt voor het jaar 1546 de bezetting van Blambangan. In dit jaar vond volgens Mendes Pinto de krijgstoct tegen Pasuruhan (ten rechte Panarukan) plaats, die rampspoedige gevolgen had voor het jonge Moslimse koninkrijk van Sultan Tranggana van Demak. Deze krijgstoct was gericht tegen de koning van Blambangan, die immers volgens Tomé Pires omstreeks 1510 "Canjtam", Pajarakan en Panarukan had bezet. De mededeling van de Demakse jaartallenlijst is dus niet onjuist. Het is wel mogelijk dat de Midden-Javaanse en Pasuruhanse krijgslieden in 1546 in het Midden en het Oosten van Java's Oosthoek meer bereikt hebben dan op te maken is uit de geromantizeerde Portugese beschrijving van de veldtoct van de Moslimse opperkoning van Demak. Er zijn echter geen aanwijzingen dat de Moslimse Midden-Javanen toen doorgedrongen zijn tot het kerngebied van het Oosthoekse koninkrijk in het huidige landschap Banyuwangi. In 1559 vonden Portugese zeevaarders in Banyuwangi en Panarukan geen moskeeën, maar pagoden en afgodendienaren. Van die tijd dateert het plan van Rooms-Katholieke missionarissen uit Malaka om Java's Oosthoek voor het Christendom te winnen.²⁷¹

Een belangrijke plaats in de staatkundige geschiedenis van het koninkrijk Blambangan en van het Midden van Java's Oosthoek in het algemeen heeft koning Batu Rènggong van Gèlgèl ingenomen. De regering van deze vorst in het derde kwart van de 16de eeuw is voor dit Zuid-Balinese koninkrijk een tijdperk van kulturele bloei en staatkundige machtsontplooiing geweest.²⁷² Volgens de Zuid-Balinese geschiedkundige overlevering zou koning Batu Rènggong den vorst van Blambangan (die de titel "Juru" draagt) de oorlog hebben aangedaan. De "Juru" zou in een gevecht tegen een Balinese krijgsoverste het leven verloren hebben. Dit was niet de bedoeling geweest van de koning, omdat hij en de "Juru" verwanten waren, beiden afstammelingen van vorst Kapakisan van Samprangan. Deze zou geleefd hebben in het tijdperk toen het gezag van het Majapahitse koningshuis in Zuid-Bali

gevestigd zou zijn, o.a. door een krijgstoct van de beroemde rijksbestuurder Gajah Mada en de legendarische Arya Damar. Volgens Tomé Pires zou de in het begin van de 16de eeuw in Blambangan heersende vorst verwant zijn geweest aan het Majapahitse rijksbestuurdersgeslacht. Deze mededeling en de Balinese overlevering zijn niet met elkaar in tegenspraak.

Merkwaardig is de Balinese Pamancangah overlevering over de prinses van Blambangan, wier weigering om de echtgenote van vorst Batu Rènggong te worden de aanleiding tot de oorlog tussen haar vader en de Balinese koning geweest zou zijn. Zij zou onttrokken zijn aan de macht van vorst Batu Rènggong door een harer halfbroeders, Bima Cili geheten, die met haar zou hebben weten te vluchten naar Pasuruhan. In het midden van de 16de eeuw was in Pasuruhan de Islam de heersende godsdienst, en de vorsten van Pasuruhan waren vijanden van die van Blambangan. Daarom is het denkbaar (verondersteld dat de Balinese overlevering op waarheid berust), dat de weigering van de Blambanganse prinses en haar vlucht naar het Moslimse Pasuruhan in verband hebben gestaan met de tegenstelling "heidendom"—Islam.²⁷³

Waarschijnlijk is vorst Batu Rènggong van Gèlgèl omstreeks 1570 overleden. Hij moet een tijdgenoot geweest zijn van de Sultan van Pajang, die in 1587 overleed, en van Sunan Prapèn van Giri, die hen beiden vele jaren overleefde. De opkomst van het Mataramse koningshuis onder de Sènapati, die in 1584 aan het bewind kwam, heeft vorst Batu Rènggong niet beleefd.

Volgens berichten van Europese zeevaarders moet in 1575 een vorst van Blambangan, die Santa Guna genoemd werd, Panarukan op de Moslims hebben veroverd.²⁷⁴ Dit zou een van de episoden geweest kunnen zijn in de strijd die in de 16de eeuw in het Midden van de Oosthoek is gevoerd tussen de Moslimse vorsten van Pasuruhan en Surabaya en de "heidense" heersers van Blambangan en Zuid-Bali. Panarukan schijnt tussen hen de twistappel geweest te zijn. In 1559 zou het volgens Portugese berichten nog onder "heidens" gezag hebben gestaan. Het blijkt niet of vorst Santa Guna van Blambangan een vazal was van de koning van Gèlgèl. Het is ook denkbaar dat hij zich onafhankelijk had gemaakt tijdens het zwakke bewind van vorst Bèkung, de opvolger van koning Batu Rènggong.

Tijdens de regering over Blambangan en Panarukan van koning Santa Guna zou de Rooms-Katholieke Missie zelfs aan het Hof bekeerlingen hebben gemaakt. De in 1584 aangekomen drie Capucijner paters werden vriendelijk ontvangen door de koning, en zij kregen gelegenheid om hun

arbeid te beginnen. Tengevolge van verschillende verwickelingen en in verband met de toenemende dreiging van de Islam is vóór het einde van de 16de eeuw de missiepost weer opgeheven.

Vermoedelijk heeft de "heidense" koning van Blambangan gedurende het grootste deel van het laatste kwart van de 16de eeuw het Midden van Java's Oosthoek onder zijn gezag gehad, al of niet met daadwerkelijke ondersteuning van Balinese krijgslieden. Toen in 1581 de Moslimse vorsten van Midden- en Oost-Java op instigatie van Sunan Prapèn van Giri de reeds bejaarde koning van Pajang als Sultan erkenden, stond hun allen waarschijnlijk het dreigende gevaar van de toenemende macht van het "heidense" Blambangan voor ogen.

Waarschijnlijk is koning Santa Guna omstreeks 1590, hoog bejaard, overleden. Reeds na enige jaren schijnt zijn zoon en opvolger, wiens eigen naam onbekend is gebleven, aanvallen van de Moslimse koning van Pasuruhan te verduren hebben gehad. Deze vorst, wiens naam ook niet overgeleverd is, moet in 1590 zijn gezag in het Westen tot voorbij Kadiri hebben willen uitbreiden; bij Madyun stuitte hij op de jonge Sénapati van Mataram. In de Oosthoek is het hem echter gelukt na een harde strijd, in 1596 begonnen, de koningsstad van het "heidense" vorstendom Blambangan in te nemen. De Balinese krijgsbenden, aangevoerd door een lid van het geslacht Jlantik, die de "heidense" heerser in de Oosthoek te hulp kwamen, werden verslagen, en Jlantik sneuvelde.²⁷⁵ Door deze overwinning op het "heidense" Blambangan, in 1600 of 1601 door de Moslimse koning van Pasuruhan behaald, waren ten slotte, na een ontwikkeling van meer dan een eeuw, alle belangrijke vorstendommen van geheel Java onder Moslims bewind gekomen.

§ 17-04. *Blambangan in de eerste helft van de 17de eeuw. De verovering van het Oosten van Java's Oosthoek door Sultan Agung van Mataram.* De bezetting en verwoesting van de koningsstad van het laatste "heidense" koninkrijk op Java door de krijgslieden van de Moslimse vorst van Pasuruhan in het allereerste begin van de 17de eeuw is waarschijnlijk slechts een episode geweest in de strijd tussen de expansieve jonge Islam op Java en het Javaans-Balinese "heidendom". Het Moslimse koningshuis van Pasuruhan, verbonden met Kapulungan en Surabaya, heeft misschien in het eerste decennium van de 17de eeuw gezag uitgeoefend over het grootste gedeelte van Java's Oosthoek, zodoende de Balinese invloed terugdringende. In 1617 is de hoofdplaats Pasuruhan echter over land aangevallen en ingenomen door de krijgslieden van Sultan Agung van Mataram, de kleinzoon van de Sénapati

van Mataram, die in 1570 zijn verovering van Midden-Java had afgesloten met de bezetting van Madyun. In 1617 heeft Sultan Agung de overwinning op Pasuruhan niet vervolgd door zijn krijgslieden in Java's Oosthoek te laten doordringen. Evenals zijn grote voorganger ongeveer 80 jaar tevoren, Sultan Tranggana van Demak, schijnt hij voor enige decennien het landschap Pasuruhan als grensgebied van zijn rijk beschouwd te hebben.²⁷⁶

Waarschijnlijk is na 1617, de val van Pasuruhan, de invloed van de "heidense" Balinese vorsten in het Midden en het Oosten van Java's Oosthoek weer toegenomen. Dit blijkt uit berichten van dienaren van de V.O.C. die, sinds 1619 in Batavia gevestigd, met belangstelling de staatkundige ontwikkelingen op Java begonnen te volgen en te boekstaven. In 1632 wordt vermeld dat de koning van Gèlgèl gezag uitoefende in Java's Oosthoek tot in Panarukan, Blatèr (ten Oosten van Pugèr) en Blambangan. Plaatselijke Oosthoekse machthebbers zochten steun bij de Balinese vorsten tegen de dreigende inval van de Mataramse krijgslieden. Het is niet bekend of in deze periode de plaatselijke Oosthoekse Heren allen of gedeeltelijk Javaans-Balinese "heidenen" waren, of Moslims. Het is zeker niet ondenkbaar dat aanzienlijke Oosthoekse Javaanse geslachten, die tot de Islam waren overgegaan in het tijdperk van de heerschappij van de Moslimse vorsten van Pasuruhan sedert het begin van de 17de eeuw, zich trachtten te verzetten tegen overheersing door de vreemde Midden-Javaanse veroveraars door aansluiting te zoeken bij de van ouds bekende Balinezen.

De verovering van Blambangan door de krijgsbenden van Sultan Agung van Mataram werd in 1639 voltooid. Een Balinese expeditie aangevoerd door een vorst van Tabanan schijnt er niet in te zijn geslaagd de Mataramse aanval in Java's Oosthoek te weerstaan.²⁷⁷ Ook na deze inval van Midden-Javanen in Blambangan is er nog herhaaldelijk in de loop van de 17de en 18de eeuwen sprake van inmenging van Balinese vorsten in de staatkundige geschiedenis van het Midden en het Oosten van Java's Oosthoek geweest.²⁷⁸

HOOFDSTUK XVIII

GESCHIEDENIS VAN HET VORSTENDOM PALÉMBANG IN DE 16DE EEUW

§ 18-01. *Oude berichten over Palémbang, legende en historie.* Reeds in zeer oude tijden moet het stroomgebied van de grootste rivier van Zuid-Sumatra, die thans de Musi genoemd wordt, gunstige voorwaarden hebben geboden voor de ontwikkeling, onder de beschavende invloed van mannen uit India, van inheemse vorstendommen. In dit opzicht is Palémbang te vergelijken met de delta van de Brantas in Oost-Java. In de loop der geschiedenis blijken Oost-Javanen herkomstig uit de oude landschappen aan de benedenloop van de Brantas en inwoners van Palémbang meermalen betrekkingen met elkaar onderhouden te hebben. In de 15de, 16de en 17de eeuwen is vermoedelijk het Hof en de koningsstad in zo hoge mate gejavaaniseerd geworden, dat de Javaans-Maleise "Pasisir-beschaving" van Palémbang te vergelijken was met de Javaans-Balinese beschaving der vorstendommen op Bali. Dit is de reden waarom in deze verhandeling over de geschiedenis van Java in de 16de eeuw een hoofdstuk over Palémbang is opgenomen.

De oude geschiedenis van Palémbang, en van Sumatra in het algemeen, voordat Oost-Javaanse koningen, voor het eerst (voor zover bekend) in de 13de eeuw, gezag over van oorsprong Maleise landschappen begonnen uit te oefenen, is nog zeer weinig duidelijk. Het is wel waarschijnlijk dat reeds in het oud-Maleise tijdperk, waaraan de naam Sri Wijaya verbonden wordt, in de landschappen Palémbang en Jambi vorstendommen hebben bestaan, wier heersers leefden in de sfeer van de beschaving van "Groot-India". Deze oud-Maleise staatkundige en beschavings-geschiedenis wordt hier buiten beschouwing gelaten. Ook de Sumatraanse expeditie van de 13de eeuwse Oost-Javaanse koning Kerta Nagara van Singasari wordt hier slechts terloops vermeld.²⁷⁹

In de Javaanse geschiedkundige overlevering betreffende het eerste begin van de verspreiding van de Islam in Oost-Java neemt Palémbang een belangrijke plaats in als geboorteland van de legendarische Radèn Patah, de eerste Moslimse vorst van Demak, en van zijn halfbroeder

Kusèn, die pëcat tanða van Tërung zou worden. Beiden zouden uit een Chinese moeder geboren zijn. Raden Patah's vader zou Bra Wijaya van Majapahit geweest zijn, en als de vader van Kusèn vermeldt de Javaanse overlevering Arya Damar of Dilah, de vorst van Palémbang.²⁸⁰ De historische waarde van deze overlevering is niet groot. Er is slechts een oppervlakkige overeenstemming met een werkelijk betrouwbaar, contemporain, bericht over het Demakse vorstenhuis, waaruit is op te maken, dat afkomst uit "China" aannemelijk werd geacht in de 17de eeuw (zie boven, § 2-03).

In de Javaans-Balinese overlevering betreffende de verovering van Bali door de vorst van Majapahit neemt Arya Damar van Palémbang (of Tulémbang, zoals in deze teksten vaak geschreven wordt) ook een zeer belangrijke plaats in.²⁸¹ Hij zou een broeder van de koning van Majapahit geweest zijn, en een wapenmaker van de beroemde rijksbestuurder Gajah Mada. Tezamen zouden zij geheel Bali voor de Javaanse opperkoning hebben veroverd. Van deze overlevering is de historische achtergrond onduidelijk. Opmerkenswaardig is wel, dat de legendarische held Arya Damar nauw verwant zou zijn geweest aan het Majapahitse vorstenhuis (volgens de Javaanse overlevering zou hij een vorstzoon zijn geweest, volgens de Javaans-Balinese 's-vorsten broeder). En voorts, dat hij zou zijn opgetreden in de twee gebieden, Palémbang en Bali, die als buitengewesten van het Majapahitse koninkrijk zijn beschouwd.

In de plaatselijke geschiedkundige overlevering van Palémbang wordt Arya Dilah (een naam die Arya Damar ook elders wel draagt) genoemd onder de vorsten, die in de oude tijd geleefd zouden hebben. De in het Maleis geschreven plaatselijke geschiedboeken van Palémbang schijnen enkele herinneringen uit het vóór-Moslimse, Javaanse tijdperk van de geschiedenis van het landschap te bevatten. Het onderzoek van de Maleise geschiedkundige teksten is nog niet voltooid.²⁸²

§ 18-02. *Palembang omstreeks 1500 A.D. Tomé Pires' mededelingen.* Hoewel de "Suma Oriental" meer belangrijke mededelingen over geschiedenis, gebruiken en taal van Java bevat dan van de andere eilanden van de Archipel, vermeldt Tomé Pires in de paragrafen over Jambi en Palembang toch nog vrij veel wetenswaardigs. Hij heeft vernomen dat de "heidense" koningen van Palémbang in de oude tijd reeds onderdanen van de "cafre" koning van Java waren. Toen de Moslimse "patés" het gezag in de havenplaatsen van Java's Noordkust in handen hadden gekregen, zouden zij na een lange strijd ook Palémbang hebben

bezet. Sindsdien zou er geen koning meer zijn geweest in dat landschap; tien of twaalf voorname "patés" zouden er gezag uitoefenen.

Uit een volgende mededeling, over de strijd van de Javanen tegen het Portugees geworden Makasar, blijkt echter dat "paté Rodim" van Demak beschouwd werd als de Heer van Palémbang. Volgens Tomé Pires zouden de mannen van Palémbang met hun schepen zich niet van ganser harte in de strijd hebben begeben. Zij zouden toch grote verliezen hebben geleden.

Volgens Tomé Pires' zegslieden zou de meerderheid van het volk van Palémbang nog heidens van een laag soort zijn, en er waren ook "heidense" "patés".

Over Jambi deelt de Portugese schrijver nog mede, dat de Moslimse "patés", na Palémbang overweldigd te hebben, ook in het Noordelijke buurland de "heidense" vorst zouden hebben verdrongen. Er zouden daar ook verscheidene "patés" zijn geweest, allen onder het oppergezag van "paté Rodim" van Demak. Het volk van Jambi zou meer op dat van Palémbang, en op de Javanen gelijken, dan op de Maleiers.

Van enig belang in deze korte mededelingen van de Portugese reiziger over Palémbang is het daarin vermelde verband tussen de heerschappij der Moslimse "havenkoningen" van Java's Noordkust en de vervanging in Palémbang van de regering van één "heidense" vorst, een vazal van de "heidense" Javaanse opperkoning, door het verdeelde gezag van een aantal plaatselijke machthebbers, die Moslims waren. Blijkbaar had, volgens Tomé Pires' zegslieden, de Islam in Palémbang in dezelfde tijd als op Java's Noordkust ingang gevonden, in het begin van de 16de eeuw, of nog eerder.

Opmerkenswaardig is zowel in de Javaanse overlevering als in de "Suma Oriental" het ontbreken van enige vermelding van Moslimse expansie, uitgaande van de Maleise vorstendommen in Noord-Sumatra en het Schiereiland, waar de heersende standen reeds in de 15de eeuw of nog eerder tot de Islam moeten zijn overgegaan.²⁸³ Misschien is in de 14de en 15de eeuw het gezag van de "heidense" Javaanse onderkoning van Palémbang (en Jambi) zo sterk geweest, dat Maleiers (en Atjehers) er niet in tel waren. Het Javaanse karakter van het Palémbangse (en Jambi'se) vorstendom is ook in het Moslimse tijdperk nog eeuwen blijven bestaan.

§ 18-03. *Palémbang in de 16de eeuw, legende en historie.* Volgens de Javaanse overlevering betreffende het Demakse koninkrijk zou de Moslimse vorst van Palémbang een belangrijke plaats hebben ingenomen

in de geschiedenis van de eerste helft van de 16de eeuw. Sultan Tranggana van Demak zou tot echtgenote hebben gehad een dochter van de legendarische Arya Damar van Palémbang.²⁸⁴ De vorst van Palémbang wordt genoemd als een van de groep Moslimse machthebbers, die tezamen de "heidense" koningsstad Majapahit zouden hebben veroverd. De bovennatuurlijke hulpmiddelen uit Palémbang zouden zelfs beslissend zijn geweest voor de overwinning.²⁸⁵

Uit deze Javaanse overleveringen is niet op te maken, hoe de staatkundige toestand van Palémbang in de eerste helft van de 16de eeuw in werkelijkheid geweest is. Er is enige reden om aan te nemen dat de Moslimse machthebbers in Palémbang ten tijde van de bloeitijd van het Demakse koninkrijk zich verbonden hebben gevoeld aan het Moslimse koningshuis. Vandaar hun deelgenootschap in de Japara'se zeeoorlog tegen Malaka, in 1512. Misschien hebben deze Palémbangse Moslimse vorsten van de eerste helft van de 16de eeuw zich beschouwd als nakomelingen van de legendarische Arya Damar of Dilah.

Waarschijnlijk heeft de staatkundige beroering in Midden-Java, ontstaan na het overlijden van Sultan Tranggana van Demak in 1546, gevolgen gehad voor het Palémbangse vorstendom. Verscheidene Palémbangse overleveringen vermelden ongeveer in het midden van de 16de eeuw de komst uit Surabaya van een Javaans Heer van vorstelijken bloede, die een nieuwe Javaanse dynastie in het Sumatraanse landschap zou hebben gesticht. Hij wordt *ki gedèng Sura* genoemd.²⁸⁶ Hoe het de leden van het geslacht van Arya Damar, die vermoedelijk tevoren in Palémbang gezag uitoefenden, vergaan is, vermeldt de overlevering niet. *Ki gedèng Sura* zou uit Java vertrokken zijn wegens de vijandschap van de Sultan van Pajang jegens zijn geslacht. De vermelding van een "piyagem" van de pangéran van Jipang in een officieel Nederlands stuk van 1818, dat op het Palémbangse koningshuis betrekking heeft, maakt de afstamming van *ki gedèng Sura* uit de door de Sultan van Pajang uit het land verdreven Jipangse tak van het Demakse vorstenhuis (of zijn verband met dat geslacht) waarschijnlijk.²⁸⁷

Op grond van Palémbangse overleveringen is het aannemelijk, dat de *ki gedèng Sura* die in het midden van de 16de eeuw naar Palémbang kwam, na verloop van tijd weer naar Java is teruggekeerd om daar te sterven.²⁸⁸ De tweede *ki gedèng Sura* (zoon of broeder van de eerste, daarover zijn de overleveringen het oneens) zou in Palémbang als vorst geheerst hebben van ongeveer 1572 tot 1589 A.D. Hij moet een tijdgenoot geweest zijn van de Ratu Kali Nyamat, de bekende vorstin van Japara, wier vloten nog tweemaal, in 1551 en 1574, de Portugezen uit

Malaka trachtten te verdrijven. Of Palémbangse schepen aan deze expedities hebben deelgenomen, zou nog onderzocht moeten worden.

In de Maleise geschiedkundige overlevering van het vorstendom Patani, op de Noord-Oostkust van het Schiereiland (thans gebied van Thailand), komen twee expedities van Palémbangse Javaanse vlootvoogden tegen de Noord-Maleise havenstad voor.²⁸⁹ Beide keren zou de aanval door de Maleiers zijn afgeslagen. Deze expedities zouden hebben plaats gehad niet lang na 1563 A.D., dus vermoedelijk tijdens het bewind van de eerste ki gedèng Sura over Palémbang. Volgens de Hikayat Patani zou de beweegreden van de Javaanse vorst om expedities naar Patani uit te zenden slechts geweest zijn de hoop op buit, zijns inziens gemakkelijk te behalen in een tijdperk, dat het Noord-Maleise vorstendom verzwakt was tengevolge van andere omstandigheden. Hij bleek de kracht van de Maleiers echter onderschat te hebben. Vermoedelijk is deze mislukking van een Javaanse onderneming in de Hikayat Patani met enige ophef verhaald tot meerdere glorie van de Maleise naam. Indien de Palémbangse Javanen omstreeks 1563 inderdaad naar Patani zijn gevaren slechts om te roven en te plunderen, is deze onderneming misschien één uit vele dergelijke rooftochten geweest. Sinds oude tijden hebben zeeroverij en overvallen op kustplaatsen met het doel om buit te behalen (vooral ook slaven en slavinnen) tot de belangrijke middelen van bestaan behoord van machthebbers van vorstendommen langs de kusten van de Archipel.

Het is waarschijnlijk het graf van de tweede ki gedèng Sura, "de Jonge" (Muda) dat in Palémbang vereerd wordt als de laatste rustplaats van de stichter van het vorstenhuis.

Uit de Bantense geschiedboeken is op te maken, dat in 1596 de jonge Sultan, molana Muhammad, zich heeft laten overhalen door zijn oudere bloedverwant, Pangéran Mas van Demak, die in Banten in ballingschap leefde, om tezamen een aanval op Palémbang te doen. Molana Muhammad is hierbij om het leven gekomen. Pangéran Mas van Demak, die zich beschouwde als de rechtmatige opperkoning van Java, beweerde dat de machthebber in Palémbang, in de Sajahar Banten Soro genoemd, eigenlijk een onderdaan, zelfs een slaaf ("abdan") van hem was. Daarom had hij het recht om Soro met zijn gebied aan zijn gastheer molana Muhammad te schenken. Volgens de Sajahar Banten zou Pangéran Mas de vorst van Palémbang zelfs een ongelovige ("kafir") genoemd hebben. Met de verovering van Palémbang zou de vrome molana Muhammad dus een Gode gevallig werk verrichten.²⁹⁰

Het ligt voor de hand de naam Soro, die de Palémbangse heerser in

de Sajarah Banten draagt, in verband te brengen met de naam ki gedèng Sura, die de eerste Javaans-Palémbangse vorsten volgens de inheemse overlevering gedragen hebben.²⁹¹ Pangéran Mas' bewering dat Soro eigenlijk zijn "slaaf" was, kan hebben berust op de afkomst van het Palémbangse vorstenhuis uit Jipang, die in het voorafgaande waarschijnlijk werd geacht. De Heren van Jipang waren vermaagschapt aan het koningshuis van Demak. Indien vorst Soro van Palémbang een naaste verwant was van Arya Panangsang van Jipang (wat niet vaststaat), had Pangéran Mas van Demak alle reden om hem te beoorlogen, want Arya Panangsang had door de moord op zijn eigen volle neef Susuhunan Prawata het ongeluk over het Huis van Demak gebracht.

Intussen is het onmogelijk vorst Soro van Palémbang, de tegenstander in 1596 van molana Muhammad van Banten, volgens de Sajarah Banten, gelijk te stellen met ki gedèng Sura "de Jonge", die volgens de Palémbangse overlevering slechts tot 1590 aan het bewind zou zijn geweest. Men zal moeten aannemen dat in de tweede helft van de 16de eeuw de naam Sura een vast bestanddeel van de namen der Javaanse vorsten van Palémbang is geworden, evenals Jaya of Wijaya dat geweest is in het geslacht van de opperkoningen van Majapahit.²⁹²

De bewering, volgens de Sajarah Banten in 1596 door Pangéran Mas van Demak geuit, dat vorst Soro van Palémbang een "kafir" was, zou verklaard kunnen worden als een uiting van haat tegen zijn vijand, een vertegenwoordiger van het Jipang, dat verraad had gepleegd jegens Demak. Men zou zich echter daarbenevens ook wel kunnen voorstellen, dat inderdaad aan het eind van de 16de eeuw in Palémbang de Islam het "heidendom" nog niet geheel overwonnen en vervangen had. Het is denkbaar dat in Zuid-Sumatra (en in andere kust-vorstendommen eveneens) in de 16de en tot in de 17de eeuw "heidense" geslachten of plaatselijke gemeenschappen zich gehandhaafd hebben naast en tussen tot de Islam overgegangene families en groepen. De Maleise stammen woonachtig in het diepe binnenland van Zuid-Sumatra, aan de midden- en bovenloop van de Musi, zijn waarschijnlijk pas geleidelijk in de loop van de 18de en de 19de eeuw tot de Islam overgegaan. Het is nauwelijks aan te nemen dat de nieuwe Moslimse heersers in de havenplaats Palémbang aan de mond van de grote rivier in de 16de eeuw veel gezag in het uitgestrekte binnenland konden uitoefenen.

De Sajarah Banten bevat vele mededelingen over de betrekkingen van het Moslimse Hof in West-Java met de plaatselijke Heren van landschappen langs de kusten van Zuid-Sumatra.²⁹³ Reeds Hasanuddin, de tweede Moslimse vorst van Banten, zou een tocht naar Lampung,

Indrapura, Solébar en Bangkaulu ondernomen hebben, in het midden van de 16de eeuw. Opmerkenswaardig is het verhaal in de Sajahar Banten, dat een zekere Ki Amar, wegens een misdrijf uit Banten naar Lampung verbannen, daar in het binnenland, tot in het Palébangse toe, reizen zou hebben gemaakt en de Islam zou hebben verkondigd. Toen dit aan het Hof bekend werd zou ki Amar met de Zuid-Sumatraanse volkshoofden, die door zijn toedoen de Islam hadden aangenomen, naar Banten zijn teruggeroepen. Hij zou beloond zijn met een schone vrouw uit de vorstelijke zenana. Dit zou gebeurd zijn in het begin van de 17de eeuw. Wat er ook van deze overlevering waar is, men mag er vermoedelijk wel uit opmaken, dat omstreeks 1600 "heidense" geslachten en gemeenschappen in Zuid-Sumatraanse landstreken naast Moslimse gevonden werden.

§ 18-04. *Palébang in de 17de eeuw. Vriendschappelijke verhouding tot Mataram.* Na de afgeslagen aanval van de krijgslieden van het West-Javaanse Banten schijnt het Hof van Palébang aansluiting gezocht te hebben bij de in de eerste helft van de 17de eeuw machtig geworden Midden-Javaanse koning van Mataram, Sultan Agung. Nadat in 1625 de laatste onafhankelijke vorst van Surabaya zich had moeten onderwerpen aan Mataram, is het waarschijnlijk in Palébang duidelijk geworden, dat alleen een verbond met de machtige Midden-Javaanse vorst enige bescherming tegen aanvallen uit Banten kon verschaffen. Ook met de V.O.C. in het inmiddels gestichte Batavia heeft het Javaans-Palébangse Hof in de eerste helft van de 17de eeuw goede betrekkingen weten te onderhouden.²⁹⁴

Vermeldenswaardig is nog, dat volgens de "Kronijk van Palébang" Sultan Abdul Rahman (die aan het bewind was van 1662 tot 1702) de eerste koning van Palébang zou zijn geweest die zich Sultan noemde, en een Arabische naam droeg. Hij zou ook de bouwheer van de "oude moskee" geweest zijn. Zelfs meldt de "Kronijk" van hem, dat hij "de Islam zou hebben omhelsd" en "de Mohammedaanse godsdienst krachtadig zou hebben ingevoerd."²⁹⁵ Het is niet aan te nemen dat Sultan Abdul Rahman van oorsprong een 'heiden' zou zijn geweest. Men zou zich echter wel kunnen voorstellen, dat pas in het laatste kwart van de 17de eeuw de regerende vorst zich als Moslims koning is gaan gedragen, als teken waarvan hij de Sultans-titel aannam. Het zou nog te onderzoeken zijn, welke Moslimse invloed in dat tijdperk aan het Palébangse Hof werkzaam mag zijn geweest.

HOOFDSTUK XIX

GESCHIEDENIS VAN DE BINNENLANDSE MIDDEN-JAVAANSE VORSTENDOMMEN PENGGING EN PAJANG IN DE 16DE EEUW

§ 19-01. *Oude berichten over Pajang.* De landschappen tussen de Lawu en de Merapi, een paar van de meest indrukwekkende bergen van Midden-Java, in het boven-stroomgebied van de Bengawan, die bij Gresik de Java-zee bereikt, zijn in de Javaanse oudheid economisch en staatkundig van minder belang geweest dan het in het Westen aangrenzende Mataramse gebied. De Hindu-Javaanse vorsten, die gedurende verscheidene eeuwen vóór en na het jaar 1000 A.D. de beroemde tempels in Zuid-Midden-Java hebben laten bouwen, schijnen meer thuis te zijn geweest in het stroomgebied van de Opak en de Praga, die in de Indische Oceaan uitmonden, dan in dat van de Bengawan.

Een belangrijk gedeelte van de koninklijke oorkonden, gegrift op steen of op koperplaten, die voor ons bewaard zijn gebleven, heeft betrekking op plaatsen in Zuid-Midden-Java, die, voor zover bekend, meestal liggen in of bij de huidige landschappen Mataram en Kědu. Het is te betreuren dat vele der in de oorkonden genoemde plaatsnamen niet meer te lokaliseren zijn. Een gelukkige uitzondering vormt de oorkonde van 903 A.D. van Panambangan. Deze heeft betrekking op een overzetveer, waar een oude handelsweg de bovenloop van de Bengawan kruiste in het huidige distrikt Wanagiri. De plek is te lokaliseren.²⁹⁶ Op grond van deze oorkonde mag men aannemen, dat in de 10de eeuw het gezag van de Hindu-Javaanse vorsten van Oud-Mataram zich uitstreckte ook over het boven-stroomgebied van de Bengawan. Men kan vermoeden, dat de oude handelsweg die bij Panambangan de rivier kruiste, een der verbindingswegen is geweest tussen Midden-Java ten-Zuiden en de Oostelijke aangrenzende landschappen in het huidige gewest Madyun. Verbindingswegen tussen de landschappen langs Java's Zuidkust, leidende over de Zuid-hellingen van de grote centrale bergen de Lawu, de Wilis en de Suméru, zijn in de economische en staatkundige geschiedenis van Java belangrijk geweest.

Pajang is een van de "kroonlanden" geweest van het Majapahitse koninkrijk in de 14de eeuw, en koning Ayam Wuruk heeft minstens een van zijn jaarlijkse reizen tot het Pajangse gebied uitgestrekt. Uit de mededelingen in de "Nāgara Kērtāgama" blijkt niet duidelijk, welke plaats de koning bezocht. De korthed van het bericht doet vermoeden, dat in de 14de eeuw Pajang tot de minder belangrijke delen van het koninkrijk gerekend werd.²⁸⁷

§ 19-02. *Pěngging omstreeks 1500 A.D., legende en historie.* Voor zover na te gaan, hebben in Midden-Java ten-Zuiden ongeveer van de 11de tot de 15de eeuw geen enigermate belangrijke vorstendommen bestaan. Gedurende die eeuwen hadden vorstenhuizen die heersten in landschappen in het Brantas stroomgebied in Oost-Java de hegemonie in handen. Het laatste van die vorstenhuizen is dat van het "heidense" Majapahit geweest.

Er zijn aanwijzingen dat het "heidense" Hof van Majapahit nog in de 15de eeuw enig gezag heeft uitgeoefend in Midden-Java. De geschiedkundige overleveringen betreffende de eerste Moslimse vorstenhuizen maken melding van het verdringen en zelfs vermoorden van plaatselijke "heidense" machthebbers in Japara en Demak, die plaats moesten maken voor Moslimse handelaars van uitheemse herkomst.²⁸⁸ In het geval van de plaatselijke "heidense" machthebber in Demak is enig verband en zelfs enige verwantschap met het Majapahitse koningshuis waarschijnlijk te achten. Trouwens, de nieuwe Moslimse heersers in Demak moeten in het eerste kwart van de 16de eeuw de suzeriniteit van de "heidense" opperkoning van Majapahit ook nog erkend hebben.

Vermoedelijk laat in de 17de, of in de 18de eeuw zijn er aan het Hof van de Mataramse vorsten in Kartasura (dat ligt in het landschap Pajang) overleveringen over de herkomst van het Mataramse en het Pajangse vorstenhuis opgetekend en verwerkt in de Hof-geschiedenis van de Oorsprongen.²⁸⁷ De regering van de Sultan van Pajang, in de tweede helft van de 16de eeuw, werd door de Mataramse Hof-schrijvers, een eeuw of meer later, beschouwd als een voorspel voor de heerschappij over bijna geheel het Javaanse land van de vorsten uit het Mataramse Huis. Daarom, en ook, vermoedelijk, omdat het Hof in het laatste kwart van de 17de eeuw in Kartasura resideerde, is de oude geschiedenis van het Pajangse vorstenhuis in de Mataramse Babad opgenomen. De nieuwe vorstelijke residentie Kartasura werd na 1680 gebouwd, niet ver verwijderd, ten Westen, van de oude koningsstad Pajang, die sinds de

laatste opstand tegen het Mataramse gezag in 1618 (zie § 19-08), in puin lag. De bouwvallen moeten een herinnering geweest zijn aan de grote tijd van de oude Sultan die in Butuh begraven lag. Uit gevonden aardewerk scherven (van Chinese herkomst) is opgemaakt, dat Pajang van de 14de of 15de tot in het begin van de 17de eeuw bewoond is geweest.

Terwijl contemporaine Portugese en Nederlandse berichten over de 16de eeuwse geschiedenis van de Noordelijke Pasisir vorstendommen, van Banten tot Blambangan, althans enig licht verspreiden, is dit niet het geval met de binnenlandse vorstendommen Pajang en Mataram. De buitenlandse zeevaarders en kooplieden zijn in de 16de eeuw niet in aanraking gekomen met binnenlandse Javanen. De nu volgende beschouwingen over de 15de en 16de eeuwse geschiedenis van Pajang berusten daarom alleen op Javaanse overleveringen.³⁰⁰

Het geslacht van de Sultan van Pajang zou stammen uit Pëngging. De bouwvallen van deze oude vorstelijke residentie zijn aan te wijzen op de Zuid-Oost helling van de Merapi, nog in het stroomgebied van de Bengawan. Een "heidens" vorst van Pengging, Andaya Ningrat geheten, zou verwant zijn geweest aan het Majapahitse vorstenhuis en aan het geslacht van de machtige rijksbestuurder Gajah Mada. Hij zou als beloning voor zijn verdienste jegens het vorstenhuis een Majapahitse prinses tot echtgenote hebben gekregen. Zijn verdienste had bestaan in de verovering, met hulp van Sapu Laga van Prabalingga, van het Oosthoekse vorstendom Blambangan en van Bali. Vorst Ménak Badong (Badung-Den Pasar) versloeg hij. Hij zou daartoe in staat zijn gesteld door het krokodillen-volk waartoe zijn vader, Bajul Sangara van Semanggi, zou hebben behoord. Deze krijgshaftige vorst van Pengging draagt in de legenden ook de namen Jaka Sangara en Jaka Bodo.³⁰¹

Afgezien van de sprookjes-achtige verhalen, met mythische achtergrond, betreffende de vorst van Pengging (zie ook § 2-14, einde, en de noten 53-54 en 62), mag men wel aannemen, dat er in dit landschap in het boven-stroomgebied van de Bengawan in de tweede helft van de 15de en in het begin van de 16de eeuw een "heidens" vorstendom heeft bestaan, waarvan de heersers nauwe betrekkingen onderhielden met het Majapahitse Hof. Behalve de overblijfselen van de vorstelijke residentie in Pengging, op de Merapi-helling, zijn misschien ook de bouwvallen van de "heidense" tempel-complexen van Sukuh en Cëta, op de tegenover liggende Lawu-helling, te beschouwen als bewijzen van de macht van het vorstengeslacht. Stijlkenmerken maken het waarschijn-

lijk dat de bouwwerken van Sukuh en Cĕta niet ouder zijn dan de 15de eeuw.

Een oude naam van het landschap Pengging (of een aangrenzend landschap) is BoboĊo geweest. Deze naam komt voor in de merkwaardige 15de eeuwse Sundanese reisbeschrijving van een "heidense" pelgrim, Bujangga Manik, die bij Dr Noorduyn in bewerking is.³⁰² De legendarische Jaka BoĊo ontleent zijn naam zeker aan dit landschap BoboĊo. Het legendarische Semanggi, de residentie van de krokodillen-vorst, is te vereenzelvigen met Semanggi, een dorp, thans opgegaan in de stad Surakarta, waarnaar een oud overzetveer over de Bengawan genoemd werd. De grote rivier is bij tijden zelfs wel in haar geheel de Semanggi-rivier genoemd, zoals zij sinds het begin van de 18de eeuw de Sala-rivier heette, nog voordat op het gebied van het dorp Sala, destijds niet ver van Semanggi, een nieuwe vorstelijke residentie werd gebouwd in het vijfde decennium van die eeuw: Surakarta.³⁰³

Een en ander maakt de Javaanse overlevering betreffende een belangrijk vorstendom Pengging in het boven-stroomgebied van de Bengawan in de 15de en 16de eeuw geloofwaardig. Men zou kunnen veronderstellen dat in de 15de eeuw Pengging in het Westen van het koninkrijk en Blambangan in het Oosten, ten opzichte van de koningsstad Majapahit in Oost-Java, vergelijkbare plaatsen hebben ingenomen. Misschien is de overlevering betreffende Andaya Ningrat, overwinnaar van Blambangan en vorst van Pengging, in dit licht te bezien.

De Midden-Javaanse overleveringen, die tot nu toe besproken zijn, bevatten geen duidelijke aanwijzingen omtrent enig verband tussen het 15de eeuwse vorstendom van Pengging en de vorsten van Oud-Mataram, die ongeveer vier eeuwen tevoren in Midden-Java ten-Zuiden moeten hebben geheerst. Volgens de legende zou Jaka Sangara, die later vorst Andaya Ningrat van Pengging zou worden, de krokodillen-vorst van Semanggi (de Bengawan) tot vader en een legendarische Raden Juru, een lid van het rijksbestuurdersgeslacht van Majapahit, tot grootvader van moederszijde hebben gehad.³⁰⁴ Het is denkbaar dat het Hof van Majapahit in de 15de eeuw een verdienstelijk krijgsman heeft willen belonen met de heerschappij over een afgelegen gebied van het koninkrijk, waar in dit tijdperk geen vorst was. Dit is echter slechts een opmerking om de gedachten te bepalen.

§ 19-03. *De ondergang van het vorstendom Pengging in de eerste helft van de 16de eeuw.* Ook over dit tijdperk van de geschiedenis van het landschap Pajang zijn er slechts legenden beschikbaar, die verwerkt zijn

in 17de en 18de eeuwse Midden-Javaanse geschriften. Slechts een enkele mededeling in een West-Javaans, Bantens geschiedboek kan ter vergelijking aangehaald worden.

De Javaanse overlevering zegt, dat vorst Andaya Ningrat van Pengging en een van zijn twee zoons, Kěbo Kanigara, zouden hebben medegestreden met de panca taṇḍa van Těrung en de rijksbestuurder Gajah Mada om de koningsstad Majapahit te verdedigen tegen de aanval van de Moslimse "vrome scharen" aangevoerd door sunan Kudus. Andaya Ningrat zou bij die gelegenheid zijn gesneuveld. Na de uiteindelijke overwinning van de Moslims zou zijn tweede zoon Kěbo Kenanga vorst van Pengging zijn geworden.³⁰⁵ Indien men enig geloof mag hechten aan deze overlevering zou het vorstendom Pengging dus tot in het tweede kwart van de 16de eeuw in stand zijn gebleven; immers de koningsstad Majapahit is waarschijnlijk in 1527 door de Moslims ingenomen.

De ondergang van het vorstendom Pengging wordt in de Babad-overlevering toegeschreven aan gewelddadig ingrijpen van de "Geestelijke Heer" van Kudus, dezelfde die met zijn "vrome scharen" het "heidendom" in Majapahit zou hebben bevochten. Aan het Hof van Demak, waar de vorst na de verovering van Majapahit als waarlijk Moslims koning werd beschouwd, zou men onderwerping van alle andere Javaanse vorsten, in de eerste plaats de Moslimse, hebben geëist. Volgens het Babad-verhaal zou de koning van Demak bovendien wantrouwen gekoesterd hebben jegens de Heer van Pengging, vreemde dat deze, verwant aan hem, zich de vorstelijke waardigheid zou aanmatigen ("ing Pengging tilas kabupatèn, sarta kapernah santana déning sultan Demak, bokmenawi amikir sumeja jumeneng ratu"; volgens de Javaanse overlevering zouden de vorsten van Demak en van Pengging beiden verwant zijn geweest aan het Majapahitse koningshuis). Daarom zou de koning van Demak eerst zijn vertrouweling ki Wanapala, en daarna sunan Kudus naar Pengging hebben gezonden. Terwijl de Heren van Tingkir, Ngěrang en Butuh geneigd waren tot onderwerping, zou Kěbo Kěnanga van Pengging op zijn standpunt zijn blijven staan in de woordenstrijd, die ook betrekking had op de "wijsheid" ("sami tarung bantah ing ngèlmunipun"). Ten slotte zou hij door sunan Kudus gedood zijn.³⁰⁶ Daar zijn zoontje, Mas Krèbèt, zijn enige erfgenaam, nog zeer jong was, en zich later in Pajang zou vestigen, zou er na Kěbo Kěnanga geen Heer van Pěngging meer zijn geweest.³⁰⁷

Wanneer men enig geloof mag hechten aan deze overlevering, zou het gewelddadig optreden van sunan Kudus in Pengging (twee jaar

na de zending van ki Wanapala) hebben plaats gehad in het begin van het vierde decennium van de 16de eeuw (aangenomen dat Majapahit in 1527 bezet is door de Moslims). Het legendarische optreden van sunan Kudus tegen de “ketterse” Kěbo Kěnanga is in overeenstemming met de hem toegeschreven doortastendheid tegen de Godslasteraar sèh Lemah Abang (of pangéran Siti Jenar) zelf, de geestelijke leraar van het viertal van Pěngging, Tingkir, Ngěrang en Butuh, en met zijn krijgshaftigheid in de strijd tegen de “heidense” koningsstad Majapahit.³⁰⁸

Het is opmerkenswaardig dat de Javaanse overleveringen betreffende Pěngging en die betreffende Těmbayat nauwelijks verband met elkaar houden. Indien men aanneemt dat de legenden enige historische waarde hebben, zou Kěbo Kěnanga van Pěngging een (jongere) tijdgenoot van de eerste sunan Těmbayat geweest moeten zijn. Deze laatste zou, uit Semarang afkomstig, zich enige tijd in Wěđi bij Klatèn hebben opgehouden (zie § 2-14 en de noten 53 en 54). Het huidige landschap Klatèn moet tot het gebied van de vorsten van Pěngging hebben behoord. — In de tweede helft van de 16de eeuw heeft de Sultan van Pajang blijk gegeven van zijn verering voor het graf van de heilige man van Těmbayat.

§ 19-04. *Jaka Tingkir. Het vorstendom Pajang in het midden van de 16de eeuw.* Over de afkomst en de levensgeschiedenis van de Sultan van Pajang, die de heerschappij van het Huis van Děmak over Midden-Java zou vervolgen, bevatten de Verhalen-boeken en Babads vele verhalen. Die komen erop neer dat hij de zoon zou zijn geweest van de laatste vorst van Pěngging, die door sunan Kudus werd gedood. In zijn jeugd zou hij Mas Krèbèt zijn genoemd naar de wayang bebèr, die juist in het uur zijner geboorte in zijns vaders huis vertoond zou zijn.³⁰⁹ In zijn jongelingsjaren zou hij de naam Jaka Tingkir hebben gedragen, naar de heerlijkheid Tingkir, waar hij zou zijn opgevoed.

Jaka Tingkir is in Midden-Java ten-Zuiden een sprookjes-held, van wien wonderlijke verhalen in omloop zijn. Macht over het krokodillen-volk wordt hem, evenals aan zijn (vermeende) grootvader Jaka Sangara, vorst Andaya Ningrat van Pengging, toegeschreven.³¹⁰ Ofschoon de afstamming van de latere Sultan van Pajang uit het Huis van Pěngging niet vaststaat, blijkt de bedoeling om het landschap Pěngging na de dood van Kěbo Kěnanga weer een vorst te geven genoegzaam duidelijk uit het besluit van de koning van Děmak, om Jaka Tingkir zich te laten vestigen in Pajang. De jonge krijgsman was (of werd) in de koninklijke

familie opgenomen door zijn huwelijk met een jongere dochter van Sultan Tranggana. Volgens het Babad-verhaal zou de vorstelijke residentie van Pajang ook gebouwd zijn naar het voorbeeld van het koninklijke Hof van Demak.

Toen in 1546 de Sultan van Dëmak gestorven was (tijdens of ten gevolge van de krijgstoct naar Java's Oosthoek) schijnt de nog jonge vorst van Pajang, 's-konings schoonzoon, tijdens de verwarring in de hoofdstad vrij spoedig zijn gezag te hebben laten gelden.³¹¹ Volgens de Mataramse overlevering zou hij een "kleinzoon" zijn geweest van sunan Kali Jaga, van Ngadi Langu, de "heilige man", die in Midden-Java ten-Zuiden als de voornaamste van de "Negen Wali's" beschouwd is. Sunan Kali Jaga schijnt, na sunan Kudus, panghulu van de heilige moskee van Dëmak geweest te zijn, en Sultan Tranggana zou een dochter van hem tot jongere echtgenote genomen hebben. Uit deze verbintenis zouden de jonge vorstin van Pajang, Jaka Tingkir's vrouw, en haar jongere broeder radèn mas Timur, die later Panembahan Mas van Madyun zou worden, geboren zijn.³¹² Indien deze overlevering op waarheid berust zou de jonge vorst van Pajang bij zijn optreden in Demak hebben kunnen steunen op het geestelijk gezag van zijn grootvader sunan Kali Jaga, die ook zijn religieuze leidsman zou zijn geweest. Volgens de overlevering zou Sultan Tranggana's oudste zoon, geboortig uit een vroeger huwelijk, zich tevreden hebben gesteld met een geestelijke waardigheid. Hij werd Susuhunan Prawata genoemd.

Susuhunan Prawata werd, vermoedelijk in 1549, vermoord op last van zijn neef Arya Panangsang van Jipang, die meende recht op de troon van Demak te hebben. Arya Panangsang moet kort daarna verslagen en gedood zijn in de strijd tegen Jaka Tingkir van Pajang, die de dood van zijn zwager Susuhunan Prawata wilde wreken. De macht van het vorstendom Jipang werd gebroken, en het gezag van Pajang werd sindsdien in een groot deel van het binnenland van Midden-Java erkend.³¹³ De vorstin van Kali Nyamat, een oudere schoonzuster van de vorst van Pajang (evenals de jonge vorstin van Pajang was zij een dochter van Sultan Tranggana) oefende gezag uit in Japara en van daar uit in de westelijke Pasisir landschappen.³¹⁴ Ki Panjawi, de vorst van Paṭi, een wapenbroeder van Jaka Tingkir in de strijd tegen Jipang, moest de suzeriniteit van Pajang erkend hebbend.³¹⁵

Arya Panangsang van Jipang, de fronderende pretendent naar de troon van Demak, was volgens de Javaanse overlevering een leerling van sunan Kudus, de krijgshaftige strijder voor uitbreiding van het "Huis van de Islam". Jaka Tingkir, Ki Panjawi en de vermoorde sunan

Prawata van Demak zouden daarentegen sunan Kali Jaga van Ngadi Langu tot geestelijke leidsman hebben gehad. Het is denkbaar dat Jaka Tingkir van Pajang des te eerder bereid is geweest om met macht van wapenen op te treden tegen Arya Panangsang, omdat hij zodoende tevens wraak nam op sunan Kudus voor diens moord op Kēbo Kēnanga van Pēngging, wiens opvolger hij was als vorst van Pajang, en tot wiens geslacht hij zich (misschien) rekende.³¹⁶

§ 19-05. *Het Sultanaat Pajang in de tweede helft van de 16de eeuw.* In het algemeen zijn er over de geschiedenis van de binnenlandse landschappen van Midden- en Oost-Java in de 16de eeuw geen andere dan Javaanse berichten beschikbaar. Deze zijn merendeels overgeleverd door 17de en 18de eeuwse geschiedschrijvers, die in dienst stonden van vorsten behorende tot het Mataramse Huis. Men moet er rekening mede houden dat hun berichtgeving min-of-meer gekleurd is: de geschiedenis van Mataramse vorsten wordt bij voorkeur belicht en tevens in een gunstig daglicht gesteld. De verhalen over het Hof van Pajang, dat door het optreden van de eerste Mataramse vorst ten onder is gegaan, zijn in de Mataramse geschiedkundige overlevering in bijzonder hoge mate partijdig ten ongunste van de Sultan, die een zwak bestuurder zou zijn geweest, die de nederlaag verdiende.

In werkelijkheid, zo mag men aannemen, heeft de vorst van Pajang als voornaamste erfgenaam van Sultan Tranggana het gezag van het koninkrijk Dēmak zo goed mogelijk gehandhaafd in het binnenland van Midden-Java en in West- en Oost-Java. Met de regering van Adi Wijaya van Pajang (zo luidt zijn koningsnaam in de Mataramse overlevering) begint het tijdperk van de nieuwere geschiedenis van Java, waarin het staatkundige zwaartepunt zich verplaatste van de Pasisirlandschappen (voornamelijk Dēmak en Surabaya) naar *het binnenland*. Deze verplaatsing is aan het eind van de 16de eeuw definitief geworden toen het (nog meer dan Pajang) binnenlandse Huis van Mataram de macht in handen nam.³¹⁷ Deze overgang van het staatkundige zwaartepunt van de Noordkust landschappen naar het binnenland heeft gewichtige gevolgen gehad voor de ontwikkeling van de Javaanse beschaving in de 18de en 19de eeuw aan de Hoven der vorsten van het Mataramse Huis.³¹⁸

Er is reden om aan te nemen dat de vorst van Pajang, erfgenaam van het vorstendom Pēngging, zijn gezag in het binnenland van Midden-Java zowel in Westelijk als in Oostelijk gelegen landschappen heeft laten gelden. De ontwikkeling van het vorstendom Mataram, ten Westen

van Pajang, onder suzereiniteit van koning Adi Wijaya, zal in een volgende paragraaf van deze verhandeling ter sprake komen. De Mataramse overlevering bevat een verhaal over plaatselijke Heren uit de landschappen Kêḍu en Bagëlèn die, op weg naar het Oosten, om hun jaarlijkse schatting (bulu-bêkti) aan het Hof van Pajang te gaan afdragen, zich in Mataram door de Sénapati zouden hebben laten bepraten om hèm als vorst te erkennen en niet verder te reizen naar Pajang. Deze plaatselijke Heren zijn misschien gedeeltelijk te vereenzelvigen met de "kènṭols" van Bagëlèn, die tot in de 20ste eeuw bekend zijn gebleven (zie noot 291). Een van de Heren uit Bagëlèn, de Heer van Bocor, die loyaal wilde blijven, zou bij die gelegenheid een aanslag hebben gepleegd op het leven van de Sénapati, maar het mislukken van die aanslag zou hem overtuigd hebben van het recht van de Mataramse vorst om heerser over Java te worden. In de plaatselijke geschiedenis van Pasir, een landschap in het stroomgebied van de Sêrayu (thans het gewest Banyumas), wordt Bocor vermeld als de plaats waar een van de Islam afvallige Heer van Pasir zich zou hebben teruggetrokken, toen zijn erfland door krijgslieden van de Sultan van Dêmak werd bezet om er een Moslims bewind te handhaven. Misschien wilde de Heer van Bocor in de tweede helft van de 16de eeuw, verscheidene decenniën later, niet zonder meer het gezag van de Sénapati van Mataram erkennen, omdat hij stamde uit het geslacht van de Heren van Pasir, dat een belangrijke plaats moet hebben ingenomen aan het Hof van Dêmak. — Intussen is uit dit Babad-verhaal wel op te maken, dat het gezag van de vorst van Pajang in het derde kwart van de 16de eeuw erkend werd door plaatselijke Heren van Kêḍu en Bagëlèn, in het Zuid-Westen van het Javaanse land.³¹⁹

In een plaatselijke Babad Banyumas wordt vermeld dat de Sultan van Pajang een Heer van Wirasaba (een landschap in het Noorden van het gewest), genaamd Warga Utama, zou hebben laten doden. Een Javaanse jaartallenlijst noemt 1500 A.J. (d.i. A.D. 1578) als het jaar van een bezetting van Wirasaba. Deze twee berichten met elkaar in verband brengende kan men veronderstellen, dat het Hof van Pajang nog in de laatste regeringsjaren van koning Adi Wijaya met kracht van wapenen zijn gezag in het binnenland heeft willen bevestigen. De overleveringen betreffende Bocor en Wirasaba zijn niet met elkaar in strijd.³²⁰

In Oostelijke richting heeft de vorst van Pajang zijn gezag in het binnenland uitgebreid over het landschap Madyun, in het stroomgebied van de grootste zijrivier van de Bêngawan. De vorst van Madyun was de jongste zoon van Sultan Trangana van Demak, en een jongere

zwager van de vorst van Pajang. Er zijn geen duidelijke berichten beschikbaar die erop zouden wijzen, dat de vorst van Pajang ook het landschap Kaḍiri zou hebben beschouwd als een gebied behorende tot de kroonlanden van zijn koninkrijk.

In enkele Javaanse jaartallenlijsten (zoals gebruikt door Raffles in zijn "Chronological Table") komt een bezetting van Blora voor in A.D. 1554 of 1556. Het vorstendom Blora, nabij Jipang, is een betwist gebied geweest; de Sėnapati van Mataram meende er hoogheidsrechten te hebben in het laatste kwart van de 16de eeuw, terwijl de vorst van Surabaya er een Regent aanstelde. Misschien is de bezetting van Blora in 1554 een episode geweest in de strijd tussen de vorst van Pajang en het Huis van Jipang. De strijd om Sudah of Sudu, ten Westen van Boja Nagara, in hetzelfde gewest, welke in een (veel later geboekstaafd) Nederlands bericht vermeld wordt (Zie: "Sėnapati", bldz. 42) zou een dergelijke episode geweest kunnen zijn.

Berichten in Javaanse jaartallenlijsten over strijd omtrent Mėmėnang en Kaḍiri in 1577 A.D. zijn in verband te brengen met mededelingen die in het bovenstaande (§ 11-05) zijn vermeld over het optreden van Sunan Prapėn van Giri.

Vermoedelijk heeft koning Adi Wijaya van Pajang in 1581, toen hij de middelbare leeftijd reeds overschreden had, langs diplomatieke weg van de voornaamste vorsten van Oost-Java en de Oostelijke Pasisir erkenning van zijn gezag als Moslims koning en Sultan verkregen, bij gelegenheid van een plechtige bijeenkomst aan het Hof van de hoogbejaarde sunan Prapėn van Giri. Daar zouden aanwezig geweest zijn de vorsten van Japan, Wirasaba (in Oost-Java), Kaḍiri, Surabaya, Pasuruhan, Madyun, Sėdayu, Lasėm, Tuban en Paḍi. Panji Wirya Krama van Surabaya zou (misschien) ook ongeveer in die tijd, als wadana, "spreker" van de Oost-Javaanse en Pasisir vorsten tegenover de Sultan van Pajang zijn opgetreden. In het algemeen schijnt de verhouding tussen het Hof van Pajang en de Oost-Javaanse vorsten vriendschappelijk te zijn geweest.³²¹ Panėmbahan Lėmah Đuwur van Aros Baya (West Madura) had een Pajangse prinses tot echtgenote.

De Britse zeevaarder Sir Francis Drake heeft in 1580 Java aangedaan; veel verder dan Blambangan is hij echter niet gekomen. Hij vermeldt het grote aantal plaatselijke vorsten op het eiland; zij zouden echter allen aan één vorst het oppergezag toegekend hebben. Het is denkbaar dat zijn zegslieden den vorst van Pajang, de rechtsoptvolger van de koning van Demak, hebben bedoeld. De naam van de koningsstad wordt niet genoemd.³²²

§ 19-06. *Culturele invloed van het Hof van Pajang in Midden-Java ten-Zuiden in de tweede helft van de 16de eeuw.* Er is reden om aan te nemen dat gedurende het bewind van vorst Adi Wijaya van Pajang letterkunde en kunst van de beschaafde Hoven der Pasisir vorstendommen Dēmak en Japara langzamerhand bekend zijn geworden in het binnenland van Midden-Java. Kennis van de Islam is volgens de overlevering in Pēngging verspreid onder invloed van de legendarische sèh S i t i J ě n a r e n in het verre Zuiden door de arbeid van s u n a n T ě m b a y a t. Sunan Tēmbayat zou afkomstig zijn geweest uit Semarang; hij zou vermaagschapt zijn geweest aan het Demakse koningshuis. Zijn graf in Tēmbayat is eeuwen lang een bedevaartsoord voor de vromen in Midden-Java ten-Zuiden gebleven. De stijl van de bouwwerken ter plaatse is verwant aan die van vroeg-Moslimse, 16de eeuwse gebouwen in Kudus en Kali Nyamat in Midden-Java, en van dergelijke overblijfselen uit die eeuw in Oost-Java. Door op de bouwwerken aangebrachte jaartallen staat het vast, dat er in Tēmbayat tijdens het bewind van vorst Adi Wijaya gebouwd is, en de Javaanse overlevering, dat hij tegen het eind van zijn lange leven nog ter bedevaart daarheen zou zijn gegaan om te smeken om hulp in zijn strijd tegen het opstandige Mataram (maar tevergeefs), geeft vermoedelijk wel een betrouwbaar beeld van de religieuze verhouding tussen het Hof van Pajang en de “vrome gemeente” die gesticht was door de heilige man uit Semarang.³²³

Aan de voet van de Merapi, niet zeer ver van Pengging, ligt een ander bedevaartsoord, dat misschien ook reeds in de 16de eeuw bezocht werd door de gelovigen. J a t i N o m is in het huidige landschap Klatèn, dat vroeger tot Pajang werd gerekend, bekend om het religieuze feest, een soort kermis, jaarlijks daar gevierd, waarbij rijst-pannekoekjes (apēm) over de bezoekers worden uitgestrooid. Men noemt dit feest Angka Wiyu. Dit woord moet een verbastering zijn van de Arabische vrome aanroeping van God: j ā Ḳ a w ī y u ('l-Azīzu 'l-Ḥamīd, o Krachtige, de Geweldige, de Geprezene), die bij die gelegenheid door de vromen vele malen als litanie zou moeten worden herhaald. Het zou nog onderzocht moeten worden of de Angka Wiyu plechtigheid in Jati Nom bestanddelen bevat, die enig verband met voor-Moslimse, oud-inheemse rituelen waarschijnlijk maken.³²⁴

Vermelding verdient ook de overlevering, dat in het tijdperk van vorst Adi Wijaya van Pajang, in de tweede helft van de 16de eeuw, het Javaanse moralistische gedicht N i t i S r u t i zou zijn geschreven door de pangéran van K a r a n g G a y a m.³²⁵ Deze pangéran Karang Gayam heeft in de Javaanse letterkundige overlevering de ere naam van

“Pujangga van Pajang” gekregen. Hij zou de jongere broeder zijn geweest van de stamvader van het geslacht van Karang-Lo, dat in de tweede helft van de 18de eeuw verzwagerd geraakte met het koningshuis van Surakarta.³²⁶ De stamvader, ki gëdë Karang-Lo-Taji, heeft vermoedelijk thuis behoord in de buurt van Taji, waar de “tolpoort” stond in de eeuwenoude weg die de voornaamste verbinding vormde tussen de landschappen Pëngging-Pajang en Mataram.³²⁷ Uit de overlevering omtrent het klassieke gedicht Niti Sruti en zijn schrijver pangéran Karang Gayam mag men wel opmaken, dat in het tijdperk van het Sultanaat van Pajang de Javaanse letterkunde beoefend werd ook in Midden-Java ten-Zuiden.

§ 19-07. *Het einde van het Sultanaat Pajang in het voorlaatste decennium van de 16de eeuw.* Volgens de Mataramse geschiedkundige overlevering is de Sultan van Pajang in zijn konings-hof overleden tengevolge van ziekte, een ongeluk of het ingrijpen van een overigens onbekende Juru Taman, die de Sénapati van Mataram een dienst wilde bewijzen.³²⁸ De dood van de oude vorst moet geplaatst worden in het jaar 1587. Hij werd begraven in Butuh, een plaats niet ver ten Westen van het konings-hof van Pajang, die nog lang bekend is gebleven onder de naam Makam Aji. Butuh is de heerlijkheid geweest van één van de vier Heren, die volgens de overlevering in Pëngging bijeen waren juist in de nacht toen de latere Sunan van Pajang geboren werd.³²⁹

De Sultan had als erfgenamen drie schoonzons, de vorst van Tuban, de vorst van Demak en de vorst van Aros Baya, en een eigen zoon, pangéran Bënawa, die nog jong moet zijn geweest toen zijn vader stierf. Volgens het Babad-verhaal zou de sunan van Kudus zijn geestelijke invloed gebruikt hebben om in plaats van de zoon, de vorst van Demak door het Hof van Pajang te doen erkennen als de nieuwe koning. Deze vorst van Demak moet arya Pangiri geweest zijn, de zoon (of, misschien eerder, de neef) van de vermoorde susuhunan Prawata en de kleinzoon van Sultan Tranggana, wiens dochter gehuwd was geweest met de overleden Sultan van Pajang. Arya Pangiri (of Kađiri) van Dëmak was dus, behalve een schoonzoon, ook een neef (oom-zegger van moederszijde) van de overledene. Waarschijnlijk was hij in 1587 reeds een man op gevorderde leeftijd. Misschien is het de bedoeling van de geestelijke Heer van Kudus geweest, om het gezag in het Midden-Javaanse Sultanaat weer in handen te leggen van een afstammeling in de rechte lijn van de grote Sultan Tranggana van Demak, die ongeveer 40 jaar tevoren overleden was.

Volgens de Mataramse geschiedkundige overlevering zou de tweede koning van Pajang zich in het konings-hof hebben gevestigd, maar omringd door zijn uit Demak medegebrachte hovelingen. De aan deze vreemdelingen uit de Pasisir landschappen uitgedeelde gunstbewijzen en land-schenken zouden de ontevredenheid en de afgunst van de plaatselijke binnenlandse adel en landheren in Pajang hebben opgewekt. Pangéran Běnawa, de zoon, de eerst rechthebbende erfgenaam, moet op aanraden van Sunan Kudus tot vorst van Jipang zijn gemaakt, waar Arya Panangsang ongeveer 40 jaar tevoren door zijn vader (toen nog geen Sultan van Pajang) verslagen was. De jonge pangéran zou, ontevreden met zijn lot in de vreemde omgeving, een samenspanning op touw hebben gezet met de Sénapati van Mataram en met de ontevredenen in het landschap Pajang, om de nieuwe, vreemde koning te verdrijven. Dit moet, waarschijnlijk na een korte strijd, gelukt zijn, in 1588. Het leven van de vorst van Demak zou op voorbede van zijn echtgenote, een prinses van Pajang, gespaard zijn. Hij zou, gebonden met een zijden doek, naar Dėmak zijn teruggebracht. De nederlaag van zijn krijgsmacht in de strijd tegen de Sénapati van Mataram en pangéran Běnawa wordt in de Babad-verhalen toegeschreven aan het overlopen van de ontevredenen uit Pajang naar de zijde van Mataram, en aan de onbetrouwbaarheid van de huurbenden die uit Dėmak waren medegekomen. Deze huurbenden zouden bestaan hebben uit gekochte slaven, Balinezen, Buginezen, Makasaren en "peranakans", Chinezen van gemengd bloed. Uit de vermelding van huursoldaten bij de krijgsmacht van de vorst van Dėmak is op te maken, dat in het laatste kwart van de 16de eeuw in de Pasisir landschappen de geld-huishouding ingeburgerd was, in tegenstelling tot de maatschappelijke verhoudingen in het binnenlandse Pajang en Mataram.³³⁰

§ 19-08. *De laatste vorsten van Pajang onder suzeriniteit van het Huis van Mataram.* Volgens het verhaal van de Mataramse Babad zou pangéran Běnawa van Jipang zijn recht op de erfenis zijns vaders hebben afgestaan aan de Sénapati van Mataram, die hij als een oudere broeder beschouwde. De Sénapati zou echter in Mataram hebben willen blijven wonen; hij zou alleen de rijkssieraden van Pajang voor zich hebben gevraagd. Pangéran Běnawa zou hij onder zijn bescherming als vorst van Pajang hebben bevestigd.

Reeds na een jaar zou er een eind zijn gekomen aan de regering van deze derde vorst van Pajang, doordat hij overleed, of — volgens een andere overlevering — uit Pajang vertrok om in Parakan (in het Noor-

den van het landschap Kěđu?) zich aan een geestelijk leven te gaan wijden. Het gezag over Pajang zou toen door de Sénapati van Mataram gegeven zijn aan een van de jongere Mataramse prinses, pangéran Gagak Baning. Deze zou belangrijke verbouwingen en een uitbreiding in het vorstelijk Hof van Pajang hebben laten aanbrengen. Ook deze vierde vorst van Pajang zou niet lang aan het bewind zijn geweest. Na drie jaar, dus waarschijnlijk in 1591, zou hij zijn gestorven.

Als zijn opvolger zou de koning van Mataram, wiens gezag inmiddels door vele vorsten van Midden-Java erkend was, de zoon van pangéran Běnawa, dus de kleinzoon van de overleden Sultan, als vazal-vorst van Pajang hebben aangewezen. Deze vijfde vorst moet nog een knaap zijn geweest, toen hij aan het bewind kwam. Na de dood van de Sénapati in 1601 en gedurende de regering van zijn opvolger de paněmbahan Séda-ing-Krapyak (1601-1613) schijnt deze pangéran Benawa II zonder grote moeilijkheden over Pajang geheerst te hebben.

In 1617-'18 is er echter, gesteund door ontevredenen in Mataram, een grote opstand uitgebroken in Pajang tegen het gezag van Sultan Agung. Het neerslaan van deze opstandige beweging in het oudere en welvarende landschap Pajang door de krijgslieden uit Mataram is gepaard gegaan met grote verwoestingen en het gevankelijk wegvoeren van de landelijke bevolking naar het Westen, om daar als onvrije arbeiders te werk gesteld te worden aan de bouwwerken bij de nieuwe koningsstad. Na deze ramp is het landschap Pajang gedurende een groot deel van de 17de eeuw staatkundig en economisch onbeduidend gebleven, totdat na 1680 Sultan Agung's kleinzoon, Mangku Rat II, zich gedwongen zag zijn erfland Mataram te verlaten; hij heeft zijn nieuwe konings-hof Kartasura weer in Pajang laten bouwen niet ver van de plek, waar ongeveer een eeuw tevoren de oude Sultan zijn residentie had gehad.

In 1618 is de laatste vorst uit het Huis van Pajang, na de nederlaag in de strijd tegen de Mataramse krijgsbenden, gevlucht naar Giri en Surabaya. Het Huis van Pajang heeft, zolang het aan de macht was, vriendschappelijke betrekkingen onderhouden met de Oost-Javaanse vorstenhuizen. In het derde decennium van de 17de eeuw heeft het verzet tegen de veroveringszucht van Sultan Agung zich geconcentreerd in de landschappen langs Java's Noordkust. De Heer van Tambak Baya (in het gewest Madyun), als vazal van de laatste vorst van Pajang mede naar Surabaya gevlucht, zou daar aan het Hof nog een plaats van enige betekenis hebben weten in te nemen.³³¹

GESCHIEDENIS VAN HET VORSTENDOM MATARAM IN DE 16DE EEUW

§ 20-01. *Oude berichten over Mataram, historie en legende.* In het stroomgebied van de Opak en de Praga, die in de Zuidelijke oceaan uitmonden, heeft zich reeds vóór het jaar 1000 A.D. een belangrijke beschaving ontwikkeld onder sterke invloed uit India. De talrijke bouwvallen van Shiwaietische en Buddhistische stenen tempels in de gewesten Kěđu en Mataram zijn overblijfselen uit het tijdperk, toen in dit deel van Midden-Java ten-Zuiden een vorstenhuis of vorstenhuizen gezag hebben uitgeoefend, wier geschiedenis met moeite uit door hen uitgevaardigde oorkonden op te maken is.

In de 14de eeuw, toen vorsten uit het Huis van Majapahit in Oost-Java heersten, was Mataram een der minder belangrijke "kroonlanden" van het koninkrijk. Niets wijst erop dat in dat tijdperk de herinnering aan de vorsten van oud-Mataram, die enige eeuwen tevoren hadden geleefd, nog levendig was. In de geschiedkundige aantekeningen van Buddhistische geestelijke heren aan het Hof van Majapahit schijnen de namen van enige Zuid-Midden-Javaanse heiligdommen, gesticht in de bloeitijd van het oud-Mataramse koninkrijk, geboekstaafd gebleven te zijn.³³² Of in de 14de eeuw de Buddhistische of Shiwaietische religieuze gemeenschappen, welke moeten hebben behoord bij de overoude heiligdommen in de gewesten Kěđu en Mataram, nog een bloeiend leven hebben geleid, onttrekt zich aan onze waarneming. Voor hun materiële bestaan waren de voor-Moslimse religieuze gemeenschappen afhankelijk van de opbrengst der landerijen die door hunne horigen werden bewerkt. Het is denkbaar dat een grote vermindering van de beschikbare agrarische arbeidskrachten (tengevolge van rampen) in de omliggende landschappen, aan de materiële voorspoed der religieuze gemeenschappen een einde heeft gemaakt.

In Javaanse Verhalen-boeken, geschreven vermoedelijk in de 17de of 18de eeuw, komen verwarde legenden voor over het oude koningshof van P r a m b a n a n, en over Prabu B a k a. De legendarische

vorsten van Prambanan zouden betrekkingen hebben onderhouden, oorspronkelijk met *K o d r a t* (Gujarat, in India), vervolgens met *S u m ě d a n g* (in West-Java) en met *B l o r a* (*Měṅḍang Kamulan*, in de Pasisir landschappen). Prabu Baka zou van Balinese afkomst zijn geweest. Het lijkt voorshands vruchteloos te pogen deze legenden te ontwarren. De naam *R a t u B a k a* wordt door de plaatselijke overlevering nog verbonden aan overblijfselen van bouwwerken niet ver van de Prambanan-tempels. Men mag slechts vaststellen dat in de 17de eeuw in Midden-Java volksverhalen in omloop waren, die vage herinneringen bevatten aan het bestaan in dat gebied van oude vorstenhuizen, thuis behorende in een onbestemd verleden.³³³

§ 20-02. *Het landschap Mataram in het midden van de 16de eeuw, legende en historie.* De Javaanse geschiedkundige overleveringen betreffende de landschappen *Pěngging* en *Pajang*, ten Oosten van Mataram, lijken betrouwbaar genoeg om aan te nemen, dat daar in de eerste helft van de 16de eeuw vrij belangrijke Moslimse vorsten gezag hebben uitgeoefend. Ten aanzien van het landschap Mataram bestaan er geen daarmede vergelijkbare Javaanse overleveringen.

Volgens alle Javaanse overleveringen, zowel Midden-Javaanse als West-Javaanse, zou de koning van Pajang, de opvolger van Sultan *Tranggana* van *Děmak*, in het derde kwart van de 16de eeuw een zijner krijgsoversten, de Heer van *Pamanahan*, naar het naburige landschap Mataram hebben gezonden om dat aan het gebied van de Islam toe te voegen en er een Moslimse heerlijkheid te stichten.³³⁴ Van inheemse machthebbers, die door *Ki Pamanahan* overwonnen of verdreven zouden zijn, wordt geen gewag gemaakt in de overleveringen, daarentegen wel van het ontginnen van wildernis. Men mag vermoeden, dat in het derde kwart van de 16de eeuw het kerngebied van het landschap Mataram voor een groot gedeelte onbevolkt en onontgonnen was. De koning van Pajang heeft misschien in de zin gehad een volksplanting te laten stichten in een naburige landstreek, die zonder heer en bijkans zonder bevolking was. Vermoedelijk hebben Javaanse vorsten in vroeger en later tijd meermalen op deze wijze landwinning bevorderd, met het doel om hun inkomsten uit de door de kolonisten op te brengen schattingen te vermeerderen.³³⁵

Er zijn geen aanwijzingen in de Javaanse overleveringen, dat hetzij de koning van Pajang, hetzij de Heer van *Pamanahan*, iets wisten van het konings-huis van oud-Mataram, welks vorsten vijf eeuwen tevoren in het opnieuw te ontginnen gebied hadden geheerst. De tropische

plantengroei had de bouwvallen der oude vorstenhoven vermoedelijk overdekt en onherkenbaar gemaakt.

Volgens de Midden-Javaanse Babad-verhalen zou Ki Pamanahan op zijn tocht van Pajang naar het Westen aan de oude grens van het koninkrijk, bij (de latere "tolpoort") Taji, in aanraking zijn gekomen met de plaatselijke Heer van Karang-Lo. Deze zou de karavaan der kolonisten vriendelijk onthaald hebben; hij zou hen geleid hebben naar de plek waar de rivier de Opak over te steken was.³³⁶

Een vage herinnering aan het bestaan van oudere rechten op het landschap Mataram dan die van de kolonist Ki Pamanahan is misschien verwerkt in het Babad-verhaal omtrent de palmwijn-tapper van Giring (in het Zuider-gebergte). Deze zou in het bezit zijn geweest van een kokosnoot, welks kokosmelk, ineens opgedronken, den drinker tot stamvader van het toekomstige vorstenhuis van Java zou maken. Ki gěđé Giring zou verzuimd hebben de kokosmelk te drinken; Ki Pamanahan deed dit bij toeval in zijn plaats, en de voorspelling is in vervulling gegaan.³³⁷

Het verhaal over de verspeelde kans van ki gěđé Giring is op zich zelf niet opmerkelijk. Men kan er echter uit opmaken, dat oorspronkelijk zijn aanspraak op de heerschappij ouder zou zijn geweest dan die van Ki Pamanahan. Misschien is de legendarische palmwijn-tapper van het Zuider-gebergte in verband te brengen met T u n g g u l P ě t u n g, de vorst van P r a m b a n a n, de mythische "koning der palmwijn-tappers", die zou hebben behoord tot het geslacht van de oervader Kaṅđi Awan. De legende omtrent de vriendschapsband tussen de stamvader van het Mataramse Huis Ki Pamanahan en de palmwijn-tapper, de oudste rechthebbende in het landschap, zou begrepen kunnen worden als een rechtvaardiging van de aanwezigheid der kolonisten uit het Oosten.³³⁸

Als behorende tot de in het landschap Mataram inheemse verhalen, die, waarschijnlijk in de 17de eeuw, in verband zijn gebracht met de opkomst van het Huis van Mataram, moet ook gerekend worden de mythe van de Ratu Lara Kidul, de Godin van de Zuidzee, die de echtgenote zou zijn geworden van de vorst. Op verscheidene plekken in de landschappen langs de Zuidkust van Java zijn er in de volksoverleveringen en gebruiken overblijfselen aangetroffen van een vóór-Moslimse religieuze verering van een goddelijke Macht, die haar verblijf zou hebben in de onmetelijke Zuidelijke oceaan. Aan de uitmondingen van de Opak en de Praga in de Zuidzee in het oude landschap Mataram is dit antieke geloof lang blijven leven.³³⁹ Het is mogelijk dat reeds de

vorsten van het voor-Moslimse tijdperk de goddelijke macht van de Zuidzee vereerden met religieuze plechtigheden.³⁴⁰ In de nieuw-Javaanse Babad-verhalen wordt de eerste ontmoeting met de zee-godin toegeschreven aan de Sénapati van Mataram.³⁴¹ Tot in de 20ste eeuw hebben zijn nakomelingen, de vorsten van het Mataramse Huis, verdeeld over Surakarta en Yogyakarta, de gewoonte in stand gehouden om offers, grotendeels kledingstoffen, te laten aanbieden op het Zuiderstrand. Dit geschiedde trouwens ook op andere plekken: op de Lawu en de Mèrapi ter verering van de berggoden, en in Dlèpìh, in het distrikt Wanagiri, ter verering van de Běngawan rivier.³⁴²

Niet of nauwelijks in verband met het Huis van Mataram staat de legende van sèh Běla-Bělu en sèh Gagang Aking, die hun verblijf zouden hebben gehad niet zeer ver van de uitmonding van de Opak in de Zuidzee.³⁴³ Deze merkwaardige Moslimse heiligen-legende vertoont grote gelijkenis met een bekend vóór-Moslims Oud-Javaans stichtelijk verhaal betreffende de lotgevallen van B u b u k s a en Gagang Aking, en dit verhaal heeft betrekking op de twee-deling die in de Javaanse religieuze gedachten in de oude tijd een belangrijke plaats heeft ingenomen.³⁴⁴ De verbinding van de heiligen-legende van sèh Běla-Bělu en sèh Gagang Aking en het Oud-Javaanse stichtelijke verhaal aan een plek in het oude landschap Mataram zou kunnen doen vermoeden, dat deze plek bij de mond van de Opak (aan welke rivier, bovenstreams, P r a m b a n a n ligt) reeds in het oud-Mataramse tijdperk, omstreeks het jaar 1000, heilig is geweest. Er zijn overblijfselen van bebouwing gevonden, die echter niet zeer oud schijnen te zijn. Het is toch wel waarschijnlijk te achten, dat de religieuze verering op deze plek aanmerkelijk ouder is dan de 16de eeuw, toen de Heer van Pamanahan met goedkeuring van de koning van Pajang het landschap Mataram in bezit kwam nemen.

§ 20-03. *De Heer van Pamanahan, de stamvader van de latere vorsten van het Huis van Mataram, legende en historie.* Toen in de 17de en 18de eeuwen het Huis van Mataram tot macht en grootheid was gekomen, hebben de Javaanse hofschrijvers zich beijverd om de adellijke afkomst en de oudheid van het geslacht van de stamvader in het licht te stellen. Daarbij is vermoedelijk vroom bedrog gepleegd. Hij zou een kleinzoon zijn geweest van een Heer van S é s é l a (gelegen in het landschap Grobogan, Oostelijk van Demak), van wien legendarische verhalen worden verteld (hij zou de bliksem met zijn hand gepakt hebben). Als de vader van Ki Pamanahan noemt de overlevering een

ki gĕđé Ngĕnis, die een volgeling zou zijn geweest van de koning van Pajang. Hij zou zich gevestigd hebben in Lawiyan (of Lawéyan, niet ver ten Oosten van het koningshof van Pajang), en daar zou hij ook begraven liggen, op de oude begraafplaats. Zijn zoon (vermoedelijk later genoemd naar zijn woonplaats Pamanahan; M a n a h a n is thans een wijk van de stad Surakarta niet zeer ver van Lawéyan) zou zich verdienstelijk gemaakt hebben als krijgsman in het corps Tamtama van de koning van Pajang. Ki Pamanahan en zijn zoon, de latere Sénapati van Mataram, zouden een belangrijk aandeel hebben gehad in de overwinning op Arya Panangsang van Jipang, en als beloning daarvoor zou de koning van Pajang hun het landschap Mataram hebben geschonken.

De Javaanse overlevering vermeldt nog veel meer bijzonderheden en verwikkelingen betreffende Ki Pamanahan.³⁴⁵ Op grond van oude, 17de eeuwse berichten van West-Javaanse schrijvers (die niet verplicht waren het Huis van Mataram te verheerlijken) is een van oorsprong nederige stand van Ki Pamanahan en zijn familie waarschijnlijk te achten. Het Babad-verhaal over het grote aandeel van Ki Pamanahan's jeugdige zoon, de latere Sénapati van Mataram, in de overwinning op Arya Panangsang, wekt ook het vermoeden, dat Mataramse hofschrijvers op deze wijze de grote verdiensten van de stamvaders van het koningsgeslacht in het licht hebben willen stellen. Waarschijnlijk heeft Ki P a n j a w i in werkelijkheid meer verricht in dienst van de koning van Pajang, vandaar dat hij later tot vorst werd gemaakt van het belangrijke landschap P a t i, terwijl Ki Pamanahan het landschap Mataram nog moest gaan ontginnen.³⁴⁶

Intussen, de afstamming van Ki gĕđé Ngĕnis, Ki Pamanahan's vader, in rechte lijn van de legendarische ki gĕđé Séséla moge een fictie van de Mataramse hofschrijvers zijn geweest, het is niet te ontkennen dat reeds in de 17de eeuw de vorsten van Mataram het kleine landschap Séséla in Grobogan beschouwd hebben als het land van herkomst van hun Huis.³⁴⁷

Na vergelijking van verschillende Javaanse jaartallenlijsten is het aannemelijk te achten, dat na het einde van de oorlog van Pajang tegen Jipang in 1558 A.D. Ki Pamanahan in Mataram is gaan arbeiden, en dat hij in 1577 zijn nieuwe Hof in Kuṭa Gĕđé (niet ver van de huidige stad Yogyakarta) heeft betrokken. Waarschijnlijk is hij in 1583 of 1584 overleden. De Javaanse Babads en Verhalenboeken bevatten geen mededelingen die erop zouden wijzen, dat Ki Pamanahan zich reeds als onafhankelijk vorst van Mataram zou hebben willen gedragen. Waar-

schijnlijk is hij zijn leven lang een loyaal vazal van de koning van Pajang geweest.³⁴⁸

§ 20-04. *De Paněmbahan Sénapati van Mataram maakt zich onafhankelijk van het Hof van Pajang.* Ki Pamanahan draagt in de Javaanse overlevering geen hogere titel dan ki gědé Mataram. Zijn zoon en opvolger zou echter van de koning van Pajang bij zijn aanstelling ten Hove reeds de titelnaam Sénapati-ing-Alaga ontvangen hebben. Dit is sindsdien een vast bestanddeel van de koningsnamen van de vorsten van het Mataramse Huis gebleven.³⁴⁹

Volgens de Javaanse overlevering is de jonge Sénapati in 1584, dadelijk toen hij het bewind over Mataram in handen had gekregen, begonnen met voorbereidselen voor het onafhankelijk maken van zijn erfland. De opmerkelijkste daarvan is het laten bouwen van een bakstenen ringmuur om zijn vorstenverblijf. Dit zou geschied zijn op raad en aanwijzing van een der Heilige Mannen van de Islam, hetzij sunan K a l i J a g a zelf, of een zijner opvolgers als geestelijk Heer van N g a d i l a n g u.³⁵⁰

Ook reeds in het begin van Sénapati's regering over Mataram zouden, volgens de overlevering, de plaatselijke schatplichtige Heren van heerlijkheden in Kěđu en Bagělèn zich hebben laten verleiden tot ontrouw jegens de koning van Pajang,³⁵¹ en de jonge vorst zou zijn ontmoeting hebben gehad met de godin van de Zuidzee.³⁵² Hij zou ook, na geslapen te hebben op de vlakke steen van Lipura, een voorspelling uit de hemel ontvangen hebben betreffende de toekomstige grootheid van zijn geslacht.³⁵³

Volgens de Javaanse overlevering zou de jonge Sénapati van Mataram zijn plicht jegens de oude koning van Pajang verzaakt hebben door niet ten Hove te verschijnen voor de jaarlijkse huldebetuigingen, en ook door een bestraffing, op 's-konings bevel, van de familie van de tuměnggung van Mayang, te verijdelen. Deze tuměnggung van Mayang (niet ver ten Westen van de hofstad Pajang gelegen) was een zwager van Sénapati Mataram; hij had gestraft moeten worden wegens een misdrijf van zijn zoon radèn Pabélan, die reeds de dood had gevonden. De Sénapati zou de tuměnggung asyl hebben verleend in Mataram.³⁵⁴

Dit eigenmachtige optreden van zijn ongehoorzame vazal zou de oude koning van Pajang gedwongen hebben om met een gewapende macht tegen Mataram op te trekken. Voordat het tot een strijd was gekomen zouden, bij Prambanan, 's-konings krijgslieden op de vlucht zijn geslagen, grotendeels onder de indruk van een uitbarsting van de Merapi.

De Sultan zou, op de terugtocht van Prambanan naar Pajang, overnachtende in Tembayat, tot de overtuiging zijn gekomen dat zijn rijk ten einde was, en dat na hem vorsten uit het Huis van Mataram over Java zouden heersen.³⁵⁵

In zijn hofstad teruggekeerd zou de oude koning van Pajang na korte tijd overleden zijn, volgens één der Babad-verhalen door toedoen van een zekere Juru Taman, die Sénapati Mataram welgezind was. De Sultan werd in Butuh begraven.³⁵⁶

Zijn schoonzoon, de vorst van Demak, heeft eerst voor korte tijd het bewind gevoerd in Pajang. Hij is echter spoedig verdreven door het gezamenlijk optreden van pangéran Benawa, een jongere zoon van de overleden koning, en Sénapati Mataram. Pas toen pangéran Benawa op zijn beurt het gezag in Pajang aan de Sénapati had overgedragen kon de jonge vorst van Mataram zich beschouwen als onafhankelijk vorst in Midden-Java ten-Zuiden. Sindsdien zou hij volgens de Javaanse overlevering de titel paněmbahan hebben gedragen. Deze gebeurtenissen zijn te plaatsen in het jaar 1588.³⁵⁷

§ 20-05. *Uitbreiding van het vorstendom Mataram in het laatste kwart van de 16de eeuw.* De nieuwe Panembahan Sénapati heeft, zich als rechtsofvolger van de Sultan beschouwende, alle oude vazallen van Pajang onder zijn gezag willen brengen. De vorst van Dėmak heeft zich vermoedelijk aanvankelijk geschikt in de verandering van suzerein, immers hij schijnt in het gevolg van de Paněmbahan Sénapati naar Oost-Java te zijn getrokken. De laatste afstammeling van het doorluchtige Demakse koningshuis heeft zijn erfland echter ten slotte moeten verlaten; hij is eerst uitgeweken naar Malaka, en later naar Bantėn.³⁵⁸

Vorst Pragola van Paŕi was een jongere zwager van paněmbahan Sénapati van Mataram. Ook Pragola moet aanvankelijk de Mataramse suzereiniteit hebben erkend. Hij kwam pas in opstand na Sénapati's gewelddadig optreden in Madyun.³⁵⁹

De pangéran van Kudus, de afstammeling van de heilige man die een groot aandeel had gehad in de ondergang van het "heidense" koninkrijk Majapahit, is vermoedelijk ook omstreeks 1590 uitgeweken naar Oost-Java om zich te onttrekken aan de drukkende overheersing van de Mataramse vorst.³⁶⁰

Pangéran Bėnawa, de zoon van de Sultan van Pajang, moet slechts kort in Jipang geresideerd hebben, voordat hij met steun van de Sénapati van Mataram in 1587-'88 vorst van Pajang werd.³⁶¹ Waarschijnlijk in 1591 hebben Mataramse krijgsbenden Jipang ingenomen, na de bezetting

van Madyun. Volgens een Javaanse jaartallenlijst zou de Sénapati in 1598 de stad Jipang weer hebben laten versterken met gebruikmaking van (onvrije) arbeidskrachten uit het landschap Pajang. Dit geschiedde vermoedelijk omdat Jipang en Boja Nagara grensgebieden waren tussen Midden-Java en Oost-Java.³⁶²

Pas in 1599, op het eind van zijn leven, heeft panembahan Sénapati van Mataram het oude vorstendom Japara veroverd. Misschien is bij die gelegenheid ook de koningsstad Kali Nyamat verwoest.³⁶³

In het laatste decennium van de 16de eeuw is het de eerste zelfstandige vorst van Mataram gelukt, al zij het met veel strijd, en vermoedelijk ten koste van grote verwoestingen, zijn gezag te vestigen in de voornaamste landschappen van Midden-Java, zowel in het binnenland als langs de Noordkust. Het is wel aan te nemen dat de plaatselijke Heren in Kèdu en Bagèlèn, met wie hij reeds tijdens het leven van de Sultan van Pajang op goede voet stond, hem trouw zijn gebleven toen hij zelfstandig vorst was geworden. Met het vorstenhuis van Cërbon in West-Java zijn de betrekkingen vriendschappelijk, maar niet van veel betekenis geweest, in de 16de eeuw.³⁶⁴

§ 20-06. *Het begin van de strijd om de hegemonie in Oost-Java tussen de vorsten van Mataram en Surabaya.* Spoedig nadat de panembahan Sénapati van Mataram in 1588 of 1589 zich als rechts-opvolger van de koning van Pajang kon beschouwen, schijnt hij een poging gedaan te hebben om zijn gezag te doen erkennen door de Oost-Javaanse vorsten, die in 1581 aan het Hof van Sunan Prapèn van Giri de vorst van Pajang als Sultan hadden erkend.³⁶⁵ De panembahan zou met een aanzienlijk gevolg naar het Oosten zijn vertrokken; de vorsten van Paçi, Dëmak en Grobogan zouden, daartoe aangespoord door Sénapati's oom en raadsman Mandaraka, ter ondersteuning ook in de richting van Surabaya zijn opgetrokken. In het landschap Japan (het huidige Majakerta) zouden zij allen echter tegengehouden zijn door een aanzienlijke krijgsmacht van Oost-Javaanse vorsten onder de leiding van de koning van Surabaya. Het dreigende gevecht zou zijn voorkomen door gezanten van de sunan van Giri, die de panëmbahan en de koning ertoe brachten zelf hun lot te beslissen door te kiezen tussen "omhulsel" en "inhoud". De twee vorsten zouden, na gekozen te hebben, zonder strijd uiteen zijn gegaan.³⁶⁶

Wat men ook van dit verhaal moge denken, het staat wel vast dat de panëmbahan Sénapati van Mataram van de zijde van de Oost-Javaanse vorsten niet de erkenning als opperkoning of Sultan, als opvolger van

de koningen van Demak en Pajang, ontvangen heeft, waarop hij waarschijnlijk gehoopt had. Na het mislukken van zijn poging om langs diplomatieke weg het gezag in Oost-Java in handen te krijgen, heeft de Sénapati in het laatste decennium van de 16de eeuw met geweld van wapenen de vorstendommen, die in het Oosten aan zijn gebied grensden, ten onder trachten te brengen. Dit is hem slechts ten dele gelukt.

Volgens de 17de eeuwse Babad-overlevering zou panembahan Sénapati van Mataram in 1589 of 1590 onenigheid met de koning van Surabaya gekregen (of uitgelokt) hebben over het landschap *W a r u n g* (in het huidige Blora), dat op de grens tussen beider invloedssferen lag. De Sénapati zou de plaatselijke gezaghebber van Warung tenslotte gedwongen hebben het Mataramse oppergezag te erkennen.

Dit incident zou voor de vorst van *M a d y u n* reden zijn geweest om duidelijk blijk te geven van zijn verbondenheid met de vorsten van Oost-Java. Als afstammeling van het Huis van Demak had de panembahan van Madyun het oppergezag van de Sultan van Pajang gewillig erkend, maar zijn houding tegenover de nieuwe Mataramse vorst zou afwijzend zijn geworden, toen diens heerszucht begon uit te komen.

De strijd van panembahan Sénapati om het bezit van het vorstendom Madyun wordt in de Mataramse geschiedboeken uitvoerig beschreven. Blijkbaar is de verovering van Madyun beschouwd als het eerste grote succes van de agressieve staatkunde van de eerste onafhankelijke vorst van het Mataramse Huis. De overwinning van de Sénapati wordt mede toegeschreven aan het bezit van het "heilige" baadje *kyahi Guṇḍil* of *Anta Kusuma*, dat hij zou hebben ontvangen uit handen van de geestelijke Heer van Ngadi Langu. Sunan Kali Jaga, de eerste Heer van Ngadi Langu, zou dit "heilige" kledingstuk indertijd uit de moskee van Dêmak hebben mogen medenemen, en sinds de strijd om Madyun zou het een der "pusaka's", een palladium van het Mataramse vorstenhuis, zijn geworden.

De strijd om Madyun zou, waarschijnlijk in 1590, zijn geëindigd met de aftocht van de panembahan naar het veilige Wirasaba, midden in Oost-Java, en het romantische afgedwongen huwelijk van de Sénapati met de Madyunse prinses Retna Jumilah, die in het konings-hof was achtergebleven. Door dit huwelijk geraakte het jonge Mataramse vorstenhuis, oorspronkelijk van nederige afkomst, voor de eerste maal vermaagschap met een der oude vorstelijke geslachten van Java.³⁶⁷

Het gewelddadig optreden van de Sénapati in Madyun heeft een breuk doen ontstaan tussen hem en zijn zwager vorst Pragola van *P a ṭ i*, de zoon van *Ki Panjawi*, die een wapenbroeder van Sénapati's vader

Ki Pamanahan geweest zou zijn. Volgens de Mataramse overlevering zou de vorst van Paṭi in 1600, toen de heerszucht van Mataram voor hem gevaarlijk scheen te worden, met een gewapende macht naar het binnenland zijn getrokken om te trachten paal en perk te stellen aan de veroveringszucht van zijn zwager. Hij zou bij Prambanan, aan de Oostelijke grens van het Mataramse kern-gebied, gedwongen zijn om terug te keren naar zijn vorstendom aan de Noordkust.³⁶⁸

Kort nadat de panembahan Sėnapati zich meester had gemaakt van het gebied van Madyun moet hij in strijd zijn geraakt met de Heer van K a n i t   n, die zich beschouwde als een vazal van de koning van P a s u r u h a n. Kanitèn is gelegen in het huidige distrikt Mag tan. Blijkbaar wisten in het laatste kwart van de 16de eeuw de machtige, met elkaar vermaagschapte koningen van Surabaya en Pasuruhan hun staatkundig gezag tot ver in het binnenland van Oost-Java te doen eerbiedigen. Volgens de Mataramse overlevering zou de Heer van Kanitèn, door Sėnapati verslagen, naar Pasuruhan gevlucht zijn. Daar zou hij op bevel van de koning voor zijn lafhartigheid met de dood gestraft zijn. Dit verhaal wordt in de Babad met ophef verteld als een van Sėnapati's wapenfeiten.³⁶⁹

§ 20-07. *De Panembahan Sėnapati van Mataram op het hoogtepunt van zijn macht.* Na de bezetting van het vorstendom Madyun in 1590 is het de Mataramse vorst niet gelukt zijn gebied nog verder naar het Oosten uit te breiden. In 1591 moet hij een poging hebben gedaan om K a   i r i te bezetten, door gebruik te maken van onenigheid tussen twee pretendentes naar de heerschappij in dat belangrijke vorstendom. Ratu J a l u, die het oppergezag van de koning van Surabaya bleef erkennen, kon de macht in Ka iri in handen houden. Zijn tegenstander, in de Mataramse overlevering de S   n a p a t i van K a   i r i genoemd, had de panembahan van Mataram verzocht om gewapende hulp bij zijn poging om zich meester te maken van de hofstad. Een Mataramse krijgsbende heeft Ka iri vrij dicht benaderd, maar het einde was, dat de Sėnapati van Ka iri met zijn volgelingen de vesting verliet en met de aftrekkende Mataramse krijgslieden zijn toevlucht zocht bij de panembahan. De Mataramse vorst zou hem als zoon hebben aangenomen. De komst van deze groep aanzienlijken uit Ka iri is waarschijnlijk een aanwinst geweest voor het Hof van Mataram, doordat zij er de verworvenheden van de Oost-Javaanse beschaving beter bekend maakten. Volgens de overlevering zou de (vermoedelijk nog jonge) Sėnapati van Ka iri een aandeel hebben gehad in het voltooiën of

verbeteren van de ringmuur van baksteen om het vorstenhof van Mataram, die in 1592 of 1593 gereed zou zijn gekomen.³⁷⁰

De poging van de vorst van Mataram om zich meester te maken van Kaḍiri is beantwoord van de zijde van de Oost-Javaanse vorsten door een grote veldtocht, die waarschijnlijk tussen 1593 en 1595 heeft plaats gevonden. Volgens de Mataramse overlevering zouden de Oost-Javaanse krijgsbenden aangevoerd zijn door een dipati van Pě s a g i en een dipati van G ě ṅ ḍ i n g. De paněmbahan van Mataram (die vermoedelijk reeds oud begon te worden) zou het bevel over zijn krijgslieden gedeeltelijk hebben toevertrouwd aan de jonge Sénapati van Kaḍiri. De Oost-Javanen maakten zich weer meester van het landschap Madyun, maar zij konden niet doordringen tot in het kerngebied van Mataram, en trokken tenslotte af. De beslissende gevechten zouden geleverd zijn bij Utěr en Jatisari. Bij Utěr sneuvelde de jonge Sénapati van Kaḍiri. Hij werd begraven in Wěḍi, ten Zuiden van het huidige Klatèn.³⁷¹

In 1598 en 1599 hebben, volgens een Javaanse jaartallenlijst, Mataramse krijgsbenden aanvallen op T u b a n ondernomen. Die hebben echter niet geleid tot een bezetting van de goed versterkte havenstad. De Nederlandse zeevaarders vonden haar in die jaren nog in bloei; de koning, een machtig Heer, was de vreemdelingen welgezind. Van het gezag van de Mataramse vorst in het binnenland van Midden-Java bemerkten zij niets.³⁷²

Evenmin als de aanvallen op Tuban is de bezetting van Kali Nyamat, de hofstad van het vorstendom J a p a r a in 1599, geboekstaafd in de Mataramse Babad. Deze feiten zijn alleen vermeld in Javaanse jaartallenlijsten.³⁷³

Vermoedelijk heeft de steeds groeiende macht van de panembahan van Mataram zijn zwager de adipati Pragola I van P a ṭ i ertoe gebracht om een duidelijke erkenning van zijn onafhankelijkheid te eisen. Na de bezetting van Madyun en het huwelijk van de Sénapati Mataram met de Madyunse prinses in 1590 was de verhouding tussen de Hoven van Paṭi en Mataram reeds verkoeld. In 1600 moet vorst Pragola met een aanzienlijk gewapend geleide van Paṭi naar Mataram zijn opgetrokken. In het landschap Prambanan, bij de rivier de Děngkěng, zou het tot een treffen zijn gekomen met de paněmbahan Sénapati persoonlijk. Ten gevolge daarvan zou vorst Pragola zijn teruggekeerd naar zijn hofstad. Deze vijandschap met de vorst van Paṭi, zijn enige verwant onder de regerende vorsten van Java, heeft gemaakt dat de panembahan Sénapati van Mataram zich nog meer dan tevoren geïsoleerd moest voelen.³⁷⁴

Slechts uit een Nederlandse bron is bekend, dat de panembahan

Sénapati in de laatste jaren van de 16de eeuw ook nog gepoogd heeft, zijn gezag in Banten te vestigen. In het relaas van de "Eerste Schipvaert" (I, bldz. 103 en 106) staat vermeld, dat er in 1596 in Banten, toen voor het eerst door een Nederlandse vloot onder bevel van Cornelis Houtman bezocht, vrees bestond voor een dreigende aanval van de vorst van Mataram. Eind 1598, toen Jacob van Neck met zijn vloot op de rede lag, werd vernomen, dat de koning van Mataram met een grote krijgsmacht overzee Banten had belaagd, maar zonder succes. Bijzonderheden worden niet vermeld in het Nederlandse relaas ("Tweede Schipvaert", I, bldz. 89). Aangenomen, dat in 1598 Mataramse krijgsbenden tegen Tuban zijn ingezet, is het waarschijnlijk, dat de expeditie naar Banten in 1597 heeft plaats gevonden. De panembahan Sénapati beschikte toen nog niet over havenplaatsen aan de Noordkust van Midden-Java (Paṭi-Juwana en Japara). Vermoedelijk heeft hij gebruik gemaakt van de betrekkelijk vriendschappelijke verhouding met het Hof van Cerbon om deze West-Javaanse havenplaats te gebruiken als steunpunt voor zijn maritieme expeditie tegen Banten. Cerbon moet in de laatste decennien van de 16de eeuw, en in de eerste helft van de 17de, bestuurd zijn door een achterkleinzoon van de heilige Sunan Gunung Jati, in de Javaanse overlevering slechts Pangéran Ratu genoemd (zie § 7-04). De Pangéran Ratu van Cërbon zou reeds in 1590 hulp aanvaard hebben van de Sénapati van Mataram bij het bouwen of versterken van een muur om zijn stad, klaarblijkelijk met het oog op mogelijke vijandelijkheden. — Het feit, dat Banten een stichting was van de grote Cerbonse vorst Sunan Gunung Jati (omstreeks 1525, zie § 7-03), heeft latere Cërbonse vorsten gewillig gemaakt om in te gaan op Mataramse voorstellen, om te trachten Bantën weer onder Cerbons (en Matarams) gezag te brengen. De Pagaragè (Garagè is een Sundanese naam voor Cerbon) van 1650, onder de regering van sunan Mangku Rat I séda Tegal-Wangi van Mataram, is als zulk een Cerbons-Mataramse aanslag op de onafhankelijkheid van Banten in de Sajarah Banten geboekstaafd (zie "Regering Mangku Rat I", deel I, 1961, bldz. 41). Deze aanslagen zijn nooit gelukt, mede ten gevolge van de neutrale politiek van de V.O.C. in Batavia, sedert 1619.

§ 20-08. *De Panëmbahan Sénapati als grondvester van het Moslims-Mataramse rijk.* De eerste zelfstandige vorst van Mataram is overleden in 1601. Dit jaartal staat vast doordat er in dat jaar een zonsverduistering plaats vond, die naast het sterfgeval in de Javaanse jaartallenlijsten geboekstaafd is. Hij zou gestorven zijn in Kajënar (in het land-

schap Sragèn); daarom wordt hij in de Javaanse geschiedenis ook wel Séda-ing-Kajënar genoemd. Hij werd begraven aan het voeteneind van zijn vader Ki Pamanahan op de oude begraafplaats van de hofstad Kuṭa Gědě, die zij gesticht en groot gemaakt hadden.³⁷⁵

Er zijn geen berichten van buitenstaanders, Portugezen of Nederlanders bekend, die een beeld van deze grondlegger van de macht van het Mataramse koningshuis zouden kunnen oproepen. Zonder een naam te noemen, vermeldt slechts een enkel Nederlands contemporain bericht het bestaan van de vorst van Mataram (zie de vorige paragraaf). Slechts zijn daden moeten getuigenis van hem afleggen. Het blijkt dat het hem gelukt is in ongeveer 15 jaar het gezag van Mataram in het grootste gedeelte van Midden-Java te vestigen en de tegenstand van de oudere vorstenhuizen in Oost-Java te weerstaan. Zijn aangeboren voortvarendheid en wilskracht, zo mag men aannemen, heeft aanstekelijk gewerkt op de ondernemingszin en de strijd lust van zijn onderdanen. De bevolking van het landschap Mataram, dat door Ki Pamanahan pas in het derde kwart van de 16de eeuw gekoloniseerd was, bestond vermoedelijk voor een belangrijk gedeelte uit immigranten uit andere streken van Java, die om de een of andere reden hun geluk buiten het landschap hunner geboorte waren gaan zoeken. Men kan zich indenken dat de eerste en tweede generatie der fortuinzoekende kolonisten in Mataram zich door de wilskrachtige en heerszuchtige vorst gewillig op het oorlogspad hebben laten leiden, met het vooruitzicht om met buit beladen uit de afgestroopte landschappen in Oost-Java en de Pasisir-distrikten naar huis te kunnen terugkeren. De onvrije mannen en vrouwen, die mede moesten verhuizen naar Mataram, maakten het door hun arbeid de vrije "wong Mataram" mogelijk zich bijna geheel te wijden aan de dienst aan het vorstenhof en aan de krijgsveld. Dit is waarschijnlijk ook nog tijdens de heerschappij van Sultan Agung, tot in het midden van de 17de eeuw, de grondslag van de krachtsontplooiing van Mataram geweest.

De paněmbahan Sėnapati is er, ondanks zijn successen op het gebied van staatkunde en oorlogsvoering, niet in geslaagd erkenning als gelijke in rang van de andere Javaanse vorsten te verkrijgen. Door zijn eerste huwelijk was hij slechts verwant met het Huis van Paṭi, en met vorst Pragola geraakte hij ten slotte in vijandschap. Zijn afgedwongen huwelijk met een Madyunse prinses, in de Mataramse overlevering met ophef vermeld, heeft hem in de kringen der Oost-Javaanse vorsten vermoedelijk geen goede naam bezorgd. Overigens was de paněmbahan Sėnapati vermaagschapt met de geslachten van de Heren van Giring en Kajoran,

die vermoedelijk oudere rechten in Midden-Java ten-Zuiden hadden dan zijn eigen geslacht. Zij beschikten echter over weinig wereldlijke macht.³⁷⁶ De oudste zoon van de panembahan, Radèn Rangga, zou tot moeder hebben gehad een meisje van het Hof van Kali Nyamat, dat door de Ratu Kali Nyamat eigenlijk voor haar zwager de latere Sultan van Pajang was bestemd.

Volgens de Mataramse Babad-overlevering heeft de panembahan Sénapati kort voor zijn dood uitdrukkelijk zijn enige overlevende zoon bij zijn hoofdvrouw uit Paṭi, radèn mas Jolang, ofschoon nog jong, als opvolger aangewezen. De jonge vorst werd inderdaad na de dood zijns vaders ingehuldigd, mede door de invloed van de oude adipati Mandaraka, die sinds lang de plaats van een rijksbestierder innam, en van pangéran Mangku Bumi, een jongere broeder van de panembahan.³⁷⁷ De tweede vorst van Mataram is in de Javaanse geschiedenis bekend geworden onder de posthume naam Séda-ing-Krapyak, omdat hij in Krapyak, een wildtuin, op betrekkelijk jonge leeftijd, in 1613, door een ongeluk om het leven is gekomen.

§ 20-09. *De beschaving van het Hof van Mataram in de tweede helft van de 16de eeuw.* Er zijn geen betrouwbare Javaanse overleveringen bekend betreffende culturele bedrijvigheid in het landschap Mataram tijdens de heerschappij van Ki Pamanahan en zijn zoon de panembahan Sénapati. In de tweede helft van de 16de eeuw waren aan het koninklijk Hof van Pajang letterkunde, Moslimse religieuze bespiegeling en bouwkunst, oorspronkelijk in de landschappen langs Java's Noordkust en in Oost-Java ontwikkeld, waarschijnlijk langzamerhand ingeburgerd. De culturele invloed van Pajang heeft echter, naar het schijnt, zich niet voelbaar kunnen maken aan het Hof van de eerste heersers over het landschap Mataram, vermoedelijk doordat hun aandacht geheel in beslag werd genomen door materiële zorgen, de ontginning en kolonisatie van de verwilderde landstreek en de vestiging van hun staatkundig gezag. Pas de derde onafhankelijke vorst van Mataram, die bekend zou worden als Sultan Agung, is, zo mag men aannemen, tijdens zijn regering (1613-1646) begonnen met pogingen om zijn Hof ook cultureel het aanzien van een konings-hof te geven.

De schaarse berichten in de Javaanse overlevering over min-of-meer culturele bedrijvigheid in het Mataram van de 16de eeuw maken duidelijk, dat de beschavende invloeden uit de Noordelijke Pasisir landschappen en uit Oost-Java kwamen. De bouw van de stenen ringmuur om het Mataramse konings-hof wordt door de overlevering toege-

schreven aan de invloed van Sunan Kali Jaga, de Heilige Man van Ngadilangu, en verder aan de werkzaamheid van de Sénapati van Kađiri, een lid van een Oost-Javaans vorstengeslacht. Sunan Kali Jaga treedt in de legende ook bij andere gelegenheden op als geestelijk raadsman van de vorst van Mataram.

De Javaanse overleveringen over de geschiedenis van het geslacht der geestelijke Heren van Ngadilangu (bij Dėmak), afstammelingen van Sunan Kali Jaga, zijn niet zeer duidelijk. Het is mogelijk dat de eerste vorsten van Mataram geestelijke Heren van Ngadilangu als leidslieden hebben vereerd. Het bij herhaling optreden in de overlevering van Sunan Kali Jaga, de stamvader, bekend als de panghulu van de heilige moskee van Demak, wijst in ieder geval op het besef, dat Mataram zijn religie en beschaving voor een belangrijk deel te danken had aan de oudere Pasisir vorstendommen.³⁷⁸

Men mag wel aannemen dat in de 16de eeuw de economie van het landschap Mataram nog geheel op de landbouw berustte. Javaanse overleveringen die zouden wijzen op het bestaan van een enigermate belangrijke handel in landbouwprodukten met naburige landschappen zijn schaars. Het is denkbaar dat de gemeenschap van Giring, in het Zuidergebergte, waar het palmtappen bedreven werd, palmsuiker uitvoerde. In tegenstelling tot Mataram hebben vermoedelijk Pajang en Pėngging sinds de eerste helft van de 16de eeuw wel handelsverkeer met de landschappen aan de Noordkust onderhouden. De legende van de latere Sunan Tembayat, die behoord zou hebben tot een Semarangsgeslacht, verhaalt dat hij, voordat hij zich geheel aan de godsdienst wijdde, in de omgeving van het huidige Klatèn in de rijsthandel van een plaatselijke handelaarster gewerkt zou hebben. Men kan veronderstellen dat hij de overtollige rijst uit het vruchtbare Zuiden naar de Pasisir havenplaatsen dirigeerde, waar het produkt met winst aan overzeese kooplieden kon worden verkocht.³⁷⁹

**OORZAKEN VAN DE NEDERLAGEN
DER OOST-JAUAANSE EN PASISIR VORSTENDOMMEN
IN DE STRIJD MET MATARAM IN DE 16DE EN 17DE EEUW**

§ 21-01. *De staatkundige verdeeldheid der Oost-Javaanse en Pasisir vorstendommen sinds hun ontstaan.* In de loop van ongeveer honderd jaren, van het midden van de 16de tot het midden van de 17de eeuw, hebben vier vorsten (vooral de tweede en de vierde van de reeks: Paněmbahan Sénapati en Sultan Agung) met kracht en geweld bijna alle vorsten van Midden- en Oost-Java gedwongen zich te onderwerpen aan het oppergezag van Mataram. Vele oude vorstelijke residenties, knooppunten van handelsverkeer en plaatselijke middelpunten van vroeg-Moslimse geleerdheid, Javaanse letterkunde en kunstbeoefening, in de landschappen langs Java's Noordkust, van Japara en Dėmak tot Panarukan en Blambangan, zijn in deze tijd te gronde gegaan. De vorstengeslachten zijn, voor zover niet uitgeroeid, gevlucht naar elders, gedaald tot de rang van de kleine landadel, of, min of meer gedwongen, opgegaan in de rangen van de nieuwe ambts-adel, dienaren afhankelijk van de gunsten van de Mataramse vorsten.

De uitbreiding van de Mataramse macht en de overwinningen der Mataramse heerscharen hebben vermoedelijk tijdgenoten en slachtoffers met ontzetting vervuld. In de 17de en 18de eeuw hebben Javaanse letterkundigen aan het Hof, hun vorstelijke broodheren bewonderend en verheerlijkend, de opmerkelijke voorspoed van het koningshuis van Mataram gedurende de eerste eeuw van zijn bestaan toegeschreven aan de invloed van bovennatuurlijke machten, die het binnenlandse vorstendom gunstig gezind waren. Waarschijnlijk is de staatkundige opkomst van Mataram in de 16de en 17de eeuw, behalve aan de frisse, onverbruikte strijdkracht van de bewoners van het nog jonge, pas gekolonizeerde landschap, ook toe te schrijven aan de achteruitgang (in enige opzichten) van de oude Pasisir vorstendommen, die door hun rijkdom de veroveringszucht van de binnenlanders prikkelden.

Er zijn enige omstandigheden aan te wijzen die de opmerkelijke over-

winningen der Mataramse krijgsbenden in de strijd met de economisch meer ontwikkelde havenplaatsen langs Java's Noordkust begrijpelijk kunnen maken. Eén omstandigheid is, de staatkundige verdeeldheid der Javaanse Pasisir vorstendommen.

In de voorafgaande hoofdstukken van deze verhandeling is uiteengezet hoe de vroeg-Moslimse vorstendommen langs Java's Noordkust, eerst in Oost- en Midden-Java, waarschijnlijk sinds het laatste kwart van de 15de eeuw, ontstaan zijn in of nabij handelsplaatsen, die reeds in het vóór-Moslimse tijdperk bestaan hadden. Het oppergezag van het konings-hof van Majapahit is door de plaatselijke heersers der havenvorstendommen, zowel voor-Moslimse als Moslimse, erkend, vermoedelijk tot in het eerste kwart van de 16de eeuw. Het is echter te betwijfelen of bevelen, gegeven door of namens de opperkoning aan de vazalvorsten, ten uitvoer gelegd werden wanneer zij plaatselijke belangen dreigden te schaden.

Als gewestelijke knooppunten van handelsverkeer, en aanloophavens van de overzeese handelaren, waren de Javaanse Pasisir-vorstendommen elkaars konkurrenten. De heersers-geslachten waren door aanhuwelijking wel veelal met elkaar verwant, maar een zekere handels-naijver is toch vermoedelijk altijd aanwezig geweest. Het moet moeilijk geweest zijn voor een plaatselijke heerser zijn onderhorigen en familieleden ertoe te krijgen, goed en bloed in te zetten tot steun van een konkurrent, die door een binnenlandse of buitenlandse vijand werd aangevallen.

Volgens de Javaanse overlevering zou Sultan Tranggana van Demak in het tweede kwart van de 16de eeuw erin zijn geslaagd, om vele (inmiddels Moslims geworden) vazal-vorsten van het oude Majapahitse konings-huis ertoe te brengen om zijn oppergezag in Midden- en Oost-Java te erkennen. Het is niet bekend of de krijgsbenden van de Demakse vorst zware strijd hebben moeten voeren, behalve tegen het "heidense" Majapahit en Panarukan. Waar het staatkundig gezag in handen van Moslims overging, in Midden- en Oost-Java, is, misschien, in het tweede kwart van de 16de eeuw, erkenning van de Sultan van Demak, als opperkoning van het nieuwe Moslimse tijdperk, vanzelf sprekend geacht. Aan de regering van Sultan Tranggana van Demak is echter vrij plotseling een einde gekomen.

Onder invloed van de Sunan van Giri schijnt de koning van het binnenlandse landschap Pajang in 1581 door de gezamenlijke Oost-Javaanse vorsten als Sultan erkend te zijn. Er zijn echter geen duidelijke aanwijzingen in de overlevering, waaruit zou blijken, dat de Pajangse macht veel gewicht in de schaal legde bij staatkundige beslissingen van

Oost-Javaanse vorsten. De Sultan van Pajang is ook reeds in 1587 overleden.

Waarschijnlijk hebben in het laatste kwart van de 16de eeuw de verbonden koningen van Surabaya en Pasuruhan gezag uitgeoefend in het binnenland van Oost-Java, tot in Kaḍiri. Onder hun leiding heeft in 1589 een groep Oost-Javaanse vorsten door hun gezamenlijk optreden bij Majakerta de jonge Panembahan Sénapati van Mataram belet in Oost-Java als opperkoning te gaan optreden. Zij hebben echter niet belet dat de Mataramse krijgslieden in 1590 Madyun veroverden en de vorst, die van het oude Demakse koningshuis afstamde, uit zijn erfland verdreven.

Na de bezetting van Madyun zijn onder leiding van de Panembahan Sénapati (en later van zijn kleinzoon Sultan Agung) de Mataramse veldoversten ertoe overgegaan telkens weer, naar het schijnt bijna elk jaar opnieuw, krijgstochten te leiden vanuit Mataram en Pajang tegen Oost-Javaanse en Pasisir landschappen. Een eerste poging van de gezamenlijke Oost-Javaanse vorsten om een eind te maken aan deze tochten, door de Mataramse vorst in zijn eigen gebied aan te tasten, is mislukt tussen 1593 en 1595.

Men kan veronderstellen dat, behalve een gebrek aan samenwerking tussen de aanvoerders der Oost-Javaanse en Pasisir krijgsbenden, ook het moeilijke bergachtige en beboste terrein, in het nog slechts gedeeltelijk opengelegde binnenland van Midden-Java ten-Zuiden, de uit het Oosten oprukkende troepen heeft belemmerd en ten slotte tot aftrekken genoopt. De Mataramse krijgslieden, die hun geboorteland verdedigden, werden beschermd door de vele rivieren die binnenvallende vijanden hadden over te steken.³⁹⁰

§ 21-02. *Tegenlagen der Javaanse Pasisir vorstendommen in de strijd met vreemdelingen om de winstgevende overzeese handel.* Het internationale overzeese handelsverkeer langs Java's Noordkust is van ouds een belangrijke bron van inkomsten geweest voor de havenplaatsen in de Pasisir landschappen. Dit is in het bijzonder het geval geweest op plaatsen waar, en in tijdperken waarin, ingezetenen van Java (niet zelden van gemengd bloed) met eigen schepen aan de handelsvaart hebben kunnen deelnemen. In de 15de eeuw (en vermoedelijk ook daarvóór) schijnen zij daartoe in staat te zijn geweest. De winstgevende zeehandel en de verbreiding van de Islam onder zeevaarders en handelsdrijvenden in dat tijdperk hebben met elkaar in verband gestaan.

De welvaart (althans van de heersende standen) in de Javaanse

havensteden in de 16de eeuw berustte op het handelsverkeer. Het binnenland, voor zover niet al te moeilijk toegankelijk, was bij de handel betrokken als leverancier van producten (vooral rijst) waar in de havenplaatsen vraag naar was, en de Heren van binnenlandse landschappen hebben vermoedelijk een kans gehad om voordeel te trekken uit het goederenverkeer naar de kust.

Het binnendringen van de Portugese handelsvaart in Zuid-Oost-Azië sinds het begin van de 16de eeuw heeft, al zij het langzamerhand, de voorspoed van de Javaanse Noordkust havenplaatsen nadelig beïnvloed. Het verlies van vele kostbare, grote zeeschepen in vruchteloze pogingen om Malaka op de Portugezen te heroveren was moeilijk te herstellen, omdat de grootste scheepswerven niet op Java lagen, maar in Pegu, in Achter-Indië.

In de tweede helft van de 16de eeuw hebben de Javaanse vorstendommen langs de Noordkust, wier welvaart afhankelijk was van de zeehandel, te lijden gehad onder de staatkundige onrust in het binnenland en de herhaalde aanvallen van op buit beluste binnenlandse Javanen ter ener zijde, en onder de tegenslagen op het gebied van de handel aan de andere kant. De heersers in de havenplaatsen hebben zich ondanks veel inspanning ten slotte niet kunnen verdedigen tegen de Mataramse krijgsbenden, die met beleid uit een strategisch sterke vestiging in het binnenland tegen elk hunner afzonderlijk werden afgezonden. Tijdens de strijd ging de handel reeds achteruit. Na de verovering en plundering zijn de havenplaatsen veelal onder door de Mataramse vorst aangewezen gouverneurs ("Regenten") gesteld. Het moet moeilijk geweest zijn voor deze mannen, waarschijnlijk krijgslieden, om handel en bedrijf in het verwoeste landschap te doen herleven.

In de 17de eeuw (die in deze verhandeling niet besproken wordt) hebben de Javaanse Pasisir vorstendommen hun zelfstandigheid geheel verloren, eerst aan de Mataramse vorsten, daarna aan de Nederlandse V.O.C. te Batavia. Herinneringen aan de bloeitijd van de Pasisir beschaving in de 16de eeuw zijn echter blijven bestaan.³⁸¹

§ 21-03. *Demografische verschillen tussen de Javaanse Pasisir vorstendommen en het binnenlandse Mataram.* De staatkundige geschiedenis, de geestelijke beschaving en de economische ontwikkeling van Java in de 16de eeuw zijn althans enigermate duidelijk op te maken uit de verzamelde gegevens. Dit is in veel mindere mate het geval met de samenstelling der bevolking. Toch is het van belang hier aandacht aan te besteden. Het is waarschijnlijk dat de in de 16de en 17de eeuwen

gevoerde strijd tussen de binnenlandse “wong Mataram” en de vorstendommen aan Java’s Noordkust verband heeft gehouden met een demografische tegenstelling tussen Javaanse “binnenlanders” en “kust-Javanen”, met veel niet-Javaans bloed in de aderen.

De geschiedenis van de ontwikkeling, sinds de oudheid, van de huidige bevolking van Java uit verschillende stammen en groepen van overzee gekomen immigranten is slecht bekend. De Javaanse letterkundige overlevering bevat wel verhalen die op volksverhuizingen en immigratie in de oude tijd betrekking hebben. Zij zijn echter vaag, zodat men zich er nauwelijks op kan verlaten. Toch zou het nuttig zijn er studie van te maken.³⁸² Het is duidelijk dat invloed van immigratie van overzee op de samenstelling van de bevolking van Java zich in de eerste plaats in de kust-distrikten moet hebben geopenbaard. Daardoor kan er reeds in de oude tijd een tegenstelling tussen “kust-Javanen” en “binnenlanders” zijn ontstaan.

De Javaanse overleveringen betreffende groepen immigranten van overzee gekomen in de vóór-Moslimse tijd zijn zo vaag, dat het land van herkomst nauwelijks te bepalen is. De Javaanse verhalen over de herkomst van de mannen die de Islam in de distrikten langs de Noordkust verspreid zouden hebben zijn, daarentegen, duidelijker. Zoals in het begin van deze verhandeling is medegedeeld, zouden zij afkomstig zijn geweest van de Oostkust van Achter-Indië, en zij zouden, voor een deel, Chinese namen hebben gedragen, oorspronkelijk. Als Moslims, later beschouwd als Heilige Mannen van de Islam, zijn zij in de Javaanse overlevering bekend geworden en gebleven onder hun Arabische namen.³⁸³

Uit Chinese geschriften is het bekend geworden dat er reeds in zeer oude tijden handelsverkeer tussen China en Zuid-Oost-Azië bestaan heeft. Op Chinese berichten berust een belangrijk deel van de staatkundige geschiedenis van Java in het vóór-Moslimse tijdperk, zoals die in de 19de en 20ste eeuwen door Westerse geleerden is gereconstrueerd.³⁸⁴ Verondersteld kan worden, dat de “gezanten” van Zuid-Oost-Aziatische Hoven die volgens de Chinese geschriften bijna jaarlijks hun opwachting zouden zijn komen maken aan het Chinese Keizershof, merendeels mannen waren thuis behorende in (oorspronkelijk) Chinese handels-koloniën, die in de landen in het Verre Zuiden loyale onderdanen waren van de plaatselijke vorsten, en met de vorstelijke families op goede voet stonden.³⁸⁵ Chinese kolonisten, uit het Zuiden van het huidige China herkomstig, zullen waarschijnlijk spoedig verzwa-

zijn geraakt met inheemse geslachten. Het is nauwelijks denkbaar dat er vele Chinese vrouwen in de oude tijd naar het verre Zuiden zouden zijn verhuisd.

De gemengde Chinees-Javaanse afstamming van aanzienlijke geslachten in de Pasisir landschappen is door de Javaanse geschiedkundige overlevering niet vergeten, maar er is weinig aandacht aan besteed. De Islam staat, niet alleen in theorie, maar ook in de praktijk, in Zuid-Oost Azië vrij onverschillig tegenover afstamming van onderscheiden gekleurde volksstammen. Vooral in de 15de en 16de eeuwen, toen de Moslimse godsdienstijver nog jong en krachtig was, is het aannemen van een Arabische (of Javaanse) naam vermoedelijk voldoende geweest (naast de bekering en het uitspreken van de geloofsbelijdenis) om een neophiet en zijn nakomelingschap erkenning te verschaffen als volwaardig lid van de "familie" van de Islam. Het bleef intussen mogelijk, en het is vermoedelijk niet zelden gebeurd, dat Moslimse neophieten hun "heidense" (in casu Chinese) namen nog geruime tijd bleven dragen, omdat zij daaronder bekend waren bij hun oude (handels-)relaties. In de loop van de tijd, en bij volgende generaties, kunnen de oude Chinese namen verloren zijn gegaan.

Van een tegenstelling tussen gemengd-Chinese (en misschien ook gemengd-Indische) Javaanse geslachten in de Noordkust-distrikten en (meer onvermengde) binnenlandse Javanen is in de Javaanse geschiedkundige overlevering slechts een enkele maal sprake.³⁸⁶ Vermeldenswaardig is echter het niet onbelangrijke aantal verhalen in Javaanse romantische geschriften daterend uit het tijdperk van de Pasisir beschaving (16de-18de eeuw), waarin personen van Chinese herkomst optreden. Het alom verbreide Moslimse heldendicht van Ménak Amir Hamza, de heldhaftige voorvechter van de Islam, bevat de episode van de Putri Cina, de Chinese prinses, welk verhaal in de Pasisir distrikten en in Oost-Java tot de meest geliefde heeft behoord.³⁸⁷

Op grond van het bovenstaande mag men wel aannemen, dat in de 16de en 17de eeuwen vier karakteristieken, namelijk gedeeltelijk buitenlandse afkomst, overzeese handelsbetrekkingen, leiderschap van Moslimse gemeenschappen en deelgenootschap in de nieuwe Moslimse Pasisir beschaving, vaak verenigd werden gevonden in één geslacht. De veronderstelling ligt voor de hand, dat leden van deze beschaafde en aanzienlijke geslachten, zoals de vorsten van Demak, Tuban, Gresik, Surabaya, Cerbon en Banten, zich verheven hebben gevoeld boven de "binnenlandse" landelijke Heren, en omgekeerd, dat de "wong Mataram" jegens hun rijke naburen aan de Noordkust in de eerste plaats

nijd en afgunst koesterden. De door de Mataramse vorsten naar de Pasisir en Oost-Java uitgezonden krijgsbenden werden gedreven door hebzucht. De rijke "kust-Javanen" hebben zich niet voldoende tegen de aanvallen van hun arme verwanten uit het binnenland kunnen verdedigen.

Naast de strijd lust der "binnenlanders" en de geringere krijgshaftigheid der "kust-Javanen" mag men misschien, ten slotte, vermoeden, dat in de 16de en 17de eeuwen de *gezondheid* van de kust-bevolking reeds aangetast werd door de endemische malaria, die in de volgende eeuwen veel schade heeft gedaan aan de volkskracht in de laaglanden. Misschien hebben ook andere ziekten door het toegenomen verkeer de gelegenheid gekregen hun gebied op Java uit te breiden, en dan in het bijzonder in de kust-distrikten.

Nog minder dan over de samenstelling der bevolking zijn er over haar gezondheidstoestand duidelijke mededelingen te vinden in Javaanse geschriften die handelen over de 16de eeuw. Wel zouden enkele berichten, die betrekking hebben op de 17de en 18de eeuwen, aangehaald kunnen worden, als wijzende op de schade, aan de volkskracht toegebracht door epidemieën. Het is dus slechts een veronderstelling, dat een door ziekten ondermijnde volksgezondheid in de vrij kleine, ommuurde havenplaatsen mede een der oorzaken is geweest van de nederlagen der Pasisir vorstendommen in de strijd tegen het binnenlandse Mataram.

NOTEN

I. HET BEGIN VAN DE VERSPREIDING VAN DE ISLAM OP JAVA

§ 1-01.

- 1 Zie G. W. J. Drewes, "New Light on the coming of Islam in Indonesia?", in B.K.I. vol. 124, 1968, p. 433 e.v.
- 2 Een vermoedelijk uit de Javaanse Oosthoek afkomstige overlevering, vermeld in cod. CB 145(1) A, Leiden (Lit. of Java, II, p. 783), noemt vier Heilige Mannen van de Islam in de *zeer* oude tijd: Jumadil Kubra in Mantingan (zie noot 18), Nyampo in Suku Domas, Daḍa Pēṭak op de Brama, en maolana Iskak van Blambangan; zij zouden "broeders" geweest zijn. Maolana Iskak zou (volgens andere overleveringen, Serat Kaṇḍa, Lit. of Java, II, p. 362) de vader van de eerste Sunan van Giri geweest zijn. — Deze overleveringen, en het jaartal op het graf van Malik Ibrahim bij Grēsik (1419), maken het waarschijnlijk, dat er reeds in de eerste decennien van de 15de eeuw belangrijke Moslimse gemeenten in de havenplaatsen langs Java's Noordkust bestonden. Sunan Ngampèl, hoewel thans het meest bekend, zal niet het enige Hoofd van een Moslimse nederzetting geweest zijn.
- 3 Volgens een overlevering, vermeld in een Serat Kaṇḍa (Lit. of Java, II, p. 363), zou naderhand Sunan Bonang het graf van zijn oud-tante Putri Darawati van Citra Wulan verplaatst hebben naar Karang Kumuning, Bonang. Het jaar 1320 A.J. voor het oude graf in Citra Wulan, vermeld in deze Serat Kaṇḍa (Lit. of Java, II, p. 362) moet een vergissing zijn voor 1370 A.J. — Krom (Hindu-Javaansche Kunst, II, 1923, p. 185) heeft gewezen op oude culturele banden tussen Java en Campa in zijn bespreking van de stijl van Caṇḍi Pari, een Oost-Javaanse tempel die het jaartal 1293 A.J. (1371 A.D.) draagt. Krom vermeldt trouwens ook het oude graf van de Putri met het jaartal 1370 A.J.
- 4 Shaikh Parnèn is vermoedelijk een verbastering van (Dhū 'l-) Ḳarnain, d.i. Iskandar, Alexander de Grote, de mythische stamvader van vele vorstengeslachten in Zuid-Oost Azië. Deze mythische afstamming moest het aanzien van het geslacht van de heilige mannen van Grēsik en Surabaya verhogen.
- 5 Pēcat taṇḍa, oorspronkelijk pañca taṇḍa, was een ambt in het staatsbestel van het Majapahitse koninkrijk. Het had betrekking op het beheer van marktplaatsen en knooppunten van verkeer, zoals rivieren. Zie "Java XIVth Cent.", V, Index, p. 217, en ook § 12-02 en noten 27 en 212.

§ 1-02.

- 6 Deze in de sajarah Malayu vermelde vestiging van een Campa'se koningszoon in Atjeh is in verband te brengen met de berichten over Jeumpa (= Cēmpa, Campa en Pasai), zie boven.
- 7 In de Nāgara Kērtāgama worden Campa en Kamboja (Cambodia) tweemaal naast elkaar genoemd in opsommingen (zie "Java in the XIVth Cent.", deel V, Index, p. 151). Behalve het 14de eeuwse

getuigenis van de Nāgara Kērtāgama zijn er nog vermeldingen van Kaboja in een 17de eeuws Verhalenboek (zie "Lit. of Java, III, Index, p. 264) om duidelijk te maken, dat op Java de namen Campa (Cēmpa) en Kamboja naast elkaar en ook afzonderlijk goed bekend zijn geweest.

§ 1-03.

- 8 Een van de weinige plaatsen waar in de Oud-Javaanse letterkunde contemporaine handel en economie ter sprake komen is Nāgara Kērtāgama canto 15-3 t/m 16-5, zie "Java XIVth Cent.", IV, Commentary, p. 26-39, en Recapitulation, Economy, p. 500-504. De Oud-Javaanse en Moslims-Javaanse wetboeken bevatten ook wel paragrafen die betrekking hebben op handel en economie, maar deze boeken zijn tot nu toe nauwelijks door moderne wetenschappelijke onderzoekers bestudeerd.
- 9 De roman van Damar Wulan is waarschijnlijk geschreven in Surabaya in het begin van de 17de eeuw. Het verhaal speelt aan het hof van Majapahit, dat toen reeds bijna een eeuw geleden ten onder was gegaan. De held behoort tot het geslacht van de *patih's* van de koning van Majapahit; zijn vader, Udara geheten, is vaak afwezig op handelsreizen overzee. De *patih's* (vertaald met het Arabische vizier), koninklijke beampten (van oorsprong misschien in sommige gevallen onvrijen, kawula's), hadden te maken met de handel en het beheer van de vorstelijke inkomsten daaruit. Opmerkenswaardig in deze vroeg-Moslime roman is, dat de held eerst tot vrouw neemt zijn eigen nicht (dus trouwt in zijn eigen stand), maar later, als beloning voor zijn heldendaden, de Koningin van Majapahit tot gemalin mag nemen. Deze sprookjesachtige verhoging in rang van een man van eenvoudige stand is in de geest van de Pasisir letterkunde (zie "Literature of Java, I, Synopsis", p. 231 e.v.). De Koningin wordt natuurlijk Damar Wulan's hoofdvrouw.
- 10 Op het optreden met geweld door gewapende zeevaarders in den vreemde doelt waarschijnlijk een zinsnede uit de boven vermelde passage uit de Nāgara Kērtāgama, canto 16-5, laatste regels, zie "Java in the XIVth Century", vol. IV, Commentary, p. 39.

§ 1-04.

- 11 Men zou zich kunnen afvragen of, vele eeuwen vóór de Islam, het Buddhisme, zich verspreidende over Zuid-Oost Azië, zijn aantrekkingskracht oorspronkelijk misschien ook voor een gedeelte ontleend heeft aan de leer van de gelijkheid op maatschappelijk gebied.
- 12 Op het verband tussen de vernieuwing in de samenleving, de opkomst van de handeldrijvende middenstand, het wegvallen van huwelijksbeletselen berustende op verschillen in geboorte, stand en ras, en het ontstaan van een nieuwe Moslimse stroming in de Javaanse letterkunde van de 16de en 17de eeuw is de aandacht gevestigd in "Literature of Java, I, Synopsis", 1967, p. 212 e.v. ("Pasisir literature") en p. 219 e.v. ("Islamic romances").
- 13 In "Literature of Java, I, Synopsis", p. 150 e.v. ("Sacred legends and genealogies of Muslim Saints") en p. 278 e.v. ("crisses") is melding gemaakt van het verband, dat de Javaanse overlevering legt, tussen het

optreden van de Wali's, die de Islam brachten, en de opkomst van verschillende kunsten en ambachten, o.a. de kris-smederij en het maken van wayang-poppen.

§ 1-05.

- 14 De betekenis van Tomé Pires' werk voor het tijdperk van de Islamisatie van Java is besproken in een opstel van H. J. de Graaf in BKI, deel 108, 1952, p. 132-171.

§ 1-06.

- 15 Javaanse overleveringen over het begin van het Moslimse tijdperk op Java zijn besproken in "Literature of Java", I, Synopsis, p. 76 e.v. ("The beginning of the Islamic period in Java, Javanese mysticism"). Verscheidene Javaanse heiligen-legenden zijn weergegeven door Dr. Rinkes in "De Heiligen van Java", TBG, delen 52-55, 1910-1913.
- 16 De betekenis van de heilige moskee van Demak voor het religieuze bewustzijn van de eerste Javaanse Moslims zal besproken worden in de volgende paragraaf. De geschiedenis van dat bedehuis zal ter sprake komen in hoofdstuk 2 van deze verhandeling ("Opkomst en bloei van het vorstendom Demak"). Javaanse "Musawaratan" teksten zijn vermeld in "Literature of Java", I, Synopsis, p. 83 e.v.
- 17 Zie: "Historians of South-East Asia", ed. D. G. E. Hall, 1961; 4: "Muslim mystics and historical writing", door A. H. Johns, p. 37-49. In "Unity and Variety in Muslim Civilisation", ed. G. E. v. Grunbaum, Chicago, 1955, komt voor een opstel van Prof. Drewes: "Mysticism and Activism", waarin de Javaanse mystiek ook ter sprake komt.
- 18 In "Literature of Java", I, Synopsis, p. 76 e.v. ("The beginning of the Islamic period in Java, Javanese mysticism") is de aandacht gevestigd op een tweede groep van Moslimse centra (naast de moskeeën in de havenplaatsen) in de 15de en 16de eeuwen, namelijk de godsdienstscholen (*ponḍok's*, *pasantrèn's*), die zelfstandige gemeenschappen vormden, soms ver weg in de bergen gelegen. Van verscheidene Javaanse heilige mannen vertelt de overlevering, dat zij *ajar's*, voor-Moslimse godsdienstige leraren, tot de Islam zouden hebben bekeerd door hun de superioriteit van Allah's wonderen te tonen. In "Java in the XIVth Century", deel IV, Recapitulation, Religion (p. 484 e.v.) is de veronderstelling geuit, dat voor-Moslimse godsdienstscholen, *āshrama's* en *maṅḍala's*, proto-typen zijn geweest van de Moslimse *ponḍok's* en *pasantrèn's*. De *ajar's*, leraren van voor-Moslimse religieuze gemeenschappen, die zich lieten bekeren, zijn (op hun eigen wijze, en naar de mate van hun kennis) voortgegaan met het geven van godsdienstige leiding aan hun volgelingen, zo schijnt de Javaanse overlevering te willen zeggen. Het is inderdaad wel denkbaar dat sommige oude Moslimse *ponḍok's* de plaats hebben ingenomen van voor-Moslimse religieuze centra. De Schoemann verzameling van Javaanse handschriften (thans in de Staatsbibliotheek, Berlijn; een beschrijvende catalogus zal hopelijk binnenkort verschijnen) bevat een op nipah palmblad in zogenaamd Buda-schrift geschreven Oud-Javaans handschrift (Berl. Schm. I, 21), dat oorspronkelijk be-

hoord heeft tot een verzameling oude Javaanse handschriften, in 1851 in de désa Kēḍakan (in Kēḍu, op de Westelijke helling van de Merbabu) aangekocht van de afstammelingen van een paněmbahan Windu Sona genoemde priester, die zich daar zou hebben teruggetrokken in de 15de eeuw, toen de Islam de overhand begon te krijgen in Midden-Java (dit zijn aantekeningen van Dr Schoemann). Het is een feit, dat handschriften op palmbiad in zogenaamd Buda-schrift ook wel Moslimse of door de Islam beïnvloede teksten bevatten (zie "Literature of Java", III, Facsimiles, p. 2/23, en Index p. 199, onder Buda III).

In dit verband verdient vermelding de legende van de bedevaart van sunan Kali Jaga naar Pamantingan. Volgens de vrome legende zou sunan Kali Jaga's aandeel in de bouw van de heilige Moskee van Demak bestaan uit één zuil, samengesteld uit gebundelde balken. Daarbij wordt vermeld als bijzonderheid (proza Babad Meinsma, 1874, p. 48), dat sunan Kali Jaga in haast moest werken aan de bouw, omdat hij pas laat in de middag in Demak aankwam, toen de andere Heilige Mannen *hun* bijdragen aan het bouwwerk reeds wilden gaan opzetten. Zijn te laat komen zou het gevolg zijn geweest van een naar *Pamantingan* gemaakte bedevaart (tirakat datěng ing Pamantingan), vanwaar hij blijkbaar niet tijdig genoeg vertrokken was.

Volgens de Javaanse overlevering zou er reeds in het voor-Moslimse tijdperk een heilige plek, Pamantingan of Mantingan geheten, bekend zijn geweest. Pamantingan wordt vermeld als de naam van een der acht voornaamste woonplaatsen van de Geesten van Java (Lěləmbut), en als een woonplaats van de kluisnares van Cěmara Tunggal, die vereenzelvigd wordt met de Godin van de Zuidzee, Ratu Lara Kidul (proza Babad Meinsma, 1874, p. 10 en 21; zie ook "Literature of Java", III, Index, onder Mantingan en Mancingan, p. 301 en 303). Mantingan zou ook de woonplaats geweest zijn van Jumadil Kubra, een Moslimse Heilige Man uit de oude tijd (zie noot 2). Verondersteld mag worden, dat het, volgens de legende, door sunan Kali Jaga bezochte Pamantingan de plek is geweest bij Japara, waar de beroemde Ratu Kali Nyamat ongeveer driekwart eeuw later het mausoleum voor haar vermoorde echtgenoot zou laten bouwen (zie § 6-01 en noot 113). De legende dat een Heilig Man zoals sunan Kali Jaga een plek zoals Pamantingan bezocht zou hebben moet berusten op een oud geloof aan het verband tussen Oud-Javaans "heidendom" en Islam.

(Misschien is er wel meer dan één Mantingan geweest. Dėwi Mlanting is de naam van de rijst-godin op Bali, zie "Literature of Java", III, Index, p. 312. De oud-inheemse Godin openbaart zich zowel als vegetatie- en vruchtbaarheids-godin als als Ratu Lara Kidul).

- 19 Dr. de Graaf's korte verhandeling over "The Origin of the Javanese Mosque" (Journal South-East Asian History, Singapore, vol. 4, 1963) bevat beschouwingen over de bouworde (dak met verdiepingen) van oude moskeeën, gezien en afgebeeld door 17de eeuwse Europese reizigers. Gelijkenis op het punt van de verdiepingen tussen oude Sumatraanse en Javaanse moskeeën enerzijds, en anderzijds Moslimse bedehuizen in Malabar, Gujarat en zelfs Kashmir, is opmerkelijk. De mogelijkheid van

enig verband tussen Indonesische moskeeën met verdiepingen en Achter-Indische of Indo-Chinese "pagoden" is ook in overweging te nemen, gezien de herkomst van oude geslachten van Moslimse voorgangers uit Achter-Indië en hunne betrekkingen met China.

II. OPKOMST EN BLOEI VAN HET VORSTENDOM DEMAK IN DE LAATSTE DECENNIËN VAN DE 15DE EN DE EERSTE HELFT VAN DE 16DE EEUW

§ 2-01.

- 20 In de 17de eeuw kon men in de regentijd met een schuit over het ondergelopen land van Japara naar Paṭi aan de rivier van Juwana varen (zie "Geschiedenis van Mangku Rat", deel I, p. 218). In 1657 maakte de tumenggung van Paṭi bekend, dat hij het plan had om een nieuwe vaart van Demak naar Juwana te laten graven, waardoor Juwana een middelpunt van de handel zou worden (ibidem, p. 112). Vermoedelijk had hij het herstel van een oude, een eeuw tevoren nog bruikbare vaarweg op het oog.
- 21 In 1678 is een gemengd Nederlands-Javaans leger vanuit Japara naar Kaḍiri opgerukt tegen de rebel Truna Jaya. De troepen bereikten in Grompol de Běngawan Sala, en trokken door het dal van die rivier verder Oostwaarts (zie: "De expeditie van Hurdt", Linschoten-vereniging, deel 72, 1971, en ook het hoofdstuk over "The Javanese landscape and the system of roads and waterways", in B. J. O. Schrieke's "Ruler and Realm in Early Java", Indonesian Sociological Studies, II, 1957, p. 102 e.v.

§ 2-02.

- 22 Zie "Literature of Java", deel I, Synopsis, p. 138 e.v.; en deel II, p. 56 e.v., een inhoudsopgave van een Kaṇḍa boek, LOr 6379, een afschrift van codex KBG no. 7. Het Kaṇḍa boek dat vermoedelijk omstreeks 1800 in Semarang in het Nederlands is vertaald, en dat in deze verhandeling herhaaldelijk zal worden aangehaald (als Kaṇḍa), bevat oudere bestanddelen dan het handschrift in de Leidse Universiteitsbibliotheek.
- 23 De Bantěse geschiedschrijving is uitvoerig beschreven en besproken in H. Djajadiningrat's "Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten", 1913, en in J. Edel's "Hikayat Hasanuddin", 1938. J. Brandes' "Register op de proza-omzetting van de Babad Tanah Jawi", 1900, verschaft een overzicht over de Mataramse geschiedschrijving.

§ 2-03

- 24 Over de positie van de *kawula's* op Java in de 15de, 16de en volgende eeuwen zie "Java in the XIVth Century", deel V, Recapitulation, Society. Het *kawula*-schap is te vergelijken met het "pandelingschap" dat in andere delen van de Archipel inheems geweest is.
- 25 *Patih* is een zeer oude Javaanse titel of waardigheid. Het maatschappelijk aanzien van de *patih's* is niet in alle tijdperken even groot geweest.

In het algemeen zijn patih's zaakgelastigden en rentmeesters van hooggeboren heren geweest ("meiers, viziers"). Het is wellicht voorgekomen dat de patih's uit de *kawula*-stand werden gekozen. Zie "Java in the XIVth Century", IV, p. 450, 453-'4, commentaar op Charter van Karang Bogem, 1387 A.D. De patih van de koning van "China", die in een verhaal van de Sajahar Banten optreedt, behoeft niet beschouwd te worden als de Rijksbestuurder.

- 26 *Jumadil-kubra* is de naam van een (of meer dan één) legendarische Moslimse heilige man, zie "Literature of Java", III, General Index, sub voce.

§ 2-04.

- 27 Over de positie van de *tanḍa* in de 14de, 15de eeuw en later, zie noot 5, *pécat tanḍa*. Volgens de Oost-Javaanse overlevering zou de *pécat tanḍa* van Tèrung, die een rol van belang zou hebben gespeeld in de nadagen van het koninkrijk Majapahit, ook van "Chinese" afkomst zijn geweest.
- 28 Uit dit verhaal blijkt niet welke positie de vermoorde *Lěmbu Sora* zou hebben ingenomen in het Majapahitse koninkrijk. De overgeleverde gebeurtenissen worden verklaarbaar wanneer men aanneemt, dat hij een vazalvorst was die gezag uitoefende over het district Demak, en de onmiddellijke Heer van de *tanḍa*. *Lěmbu Sora* is een "heraldische" naam ("Moedige Stier"). Dergelijke, met dierenamen (Stier, Paard) samengestelde namen, vindt men in de Javaanse letterkunde vermeld in verband met de legendarische geschiedenis van de vorsten van Kaḍiri en latere koninkrijken. Een *Lěmbu Pětěng* ("Donkere Stier") wordt genoemd als een der voorvaderen van sunan Těmbayat en pangéran Kajoran, 16de en 17de eeuwse Moslimse heiligen in Midden-Java ten-Zuiden. Deze *Lěmbu Pětěng* zou een zoon zijn geweest van de koning van Majapahit (volgens een Leids handschrift, codex LOr 7506, zie "Literature of Java", II, p. 445). Uit de Nāgara Kěrtāgama is bekend dat in het Majapahitse koninkrijk leden van de vorstelijke familie (sometijds) tot (onder)koningen van delen van het rijk zijn gemaakt; vermoedelijk was hun gezag over hun titulair gebied slechts nominaal (zie "Java in the XIVth Century", deel IV, Political Order, p. 521 e.v.). Een en ander maakt het denkbaar, dat de opstand van de *tanḍa* van Bintara gericht was tegen zijn Heer, die verwant was aan het Majapahitse vorstenhuis.

§ 2-05.

- 29 Paněmbahan Jimbun wordt vermeld in een uitvoerig *Kaḍa* boek, codex LOr 6379, zie "Literature of Java", deel II, p. 362b en 363a. Vermeldenswaard is, dat op naam van *sénapati* Jimbun een rechtsboek staat, dat *Salokantara* genoemd wordt, zie "Literature of Java", deel I, Synopsis, p. 310a. Dit boek behoort tot de rechtskundige letterkunde van de 16de eeuw. Het is zeer goed denkbaar dat het is gecompileerd op last van de machtigste vorst uit de Demakse dynastie, de eerste, vermoedelijk, die zich als een zelfstandig Moslims koning kon beschouwen.

- 30 De "Babad Pasir" is uitgegeven en vertaald door Knebel, Verh. B.G., deel 51, 1898; zie ook "Literature of Java", I, p. 146 e.v.
§ 2-07.
- 31 Op een tweede groep van Moslimse centra van waaruit de Islam zich over Java heeft verspreid, namelijk de godsdienst-scholen (ponḍok's, pasantrèn's) is boven reeds de aandacht gevestigd (noot 18).
- 32 Pangéran (of sunan) Bonang is een van de Negen Heilige Mannen, de Apostelen van de Islam, die door de oud-gelovigen in Midden-Java vereerd werden. Er worden vele legenden van hem verteld (zie "Literature of Java", III, Index, onder Bonang). Het "Boek van Bonang", ten onrechte aan hem toegeschreven door Dr Schrieke, is opnieuw uitgegeven door Drewes als "The Admonitions of Sèh Bari", Bibliotheca Indonesica, 4, KITLV, 1969.
- 33 Het is verleidelijk de verhuizing van de derde Demakse imām naar Japara te stellen in de tijd, waarin de vorst van Japara (waarschijnlijk de paté Unus der Portugezen, de adipati Sabrang Lor der Javaanse overlevering) gezag schijnt te hebben gehad ook in Dëmak. Daar deze vorst in 1521 zou zijn gestorven, zou de verhuizing vóór dat jaar moeten hebben plaats gevonden.
- 34 De strijd (tegen Majapahit) is waarschijnlijk omstreeks 1524 te plaatsen (zie § 2-10). De vierde imām is de eerste die pangulu genoemd wordt, met de aan het Maleis ontleende term, die thans algemeen gebruikelijk is op Java. Het is denkbaar dat de verandering van titulatuur van imām in pangulu in verband is te brengen met een verandering van functie: met de titel pangulu heeft de vorst misschien het daadwerkelijke wereldlijke gezag van het hoofd van de vrome moskee-gemeenschap meer reliëf willen geven. Pangulu Rahmatullah schijnt ook werkelijk ten strijde te zijn getrokken. Rahmatullah lijkt een posthume naam: "de tot God's Genade wedergekeerde".
- 35 Deze pangéran Kudus heeft in de geschiedenis van Midden-Java in de eerste helft van de 16de eeuw een vrij belangrijke rol gespeeld (zie hoofdstuk 5). Hij wordt ook, evenals zijn oudere familieleden sunan Ngampèl Dënta en sunan Bonang, tot de Negen Heilige Mannen gerekend, die door de oud-gelovigen in Midden-Java vereerd worden. Het is duidelijk dat de legendarische Vergadering der Heiligen (Musa-waratan), waar alle Negen aanwezig zouden zijn geweest, moeilijk in werkelijkheid kan hebben plaats gehad. Immers het lijkt wel aanvaardbaar dat er tussen de historische sunan Ngampèl Dënta en sunan Kudus een tijdsruimte van enige generaties gelegen heeft (van het midden van de 15de tot de eerste decaden van de 16de eeuw).
§ 2-08.
- 36 Volgens de geschiedkundige overlevering der Maleise vorsten (Sajarah Malayu, hoofdstuk 11) zou de derde vorst van Malaka van sayyid Abdu'l-Aziz uit Jeddah de titel en naam Sultan Muhammad Shah ontvangen hebben. Dit optreden van een aanzienlijk Arabier is te vergelijken met wat de Javaanse overlevering van sèh Nuruddin en de vorst van Demak verhaalt. Eigenaardig is dat de Portugese schrijver De Barros

de “koning van Japara” door Falatehan “bekeerd” laat worden. Misschien is dit zo te begrijpen, dat de vorst van Demak door sunan Gunung Jati als goed Moslims koning en Sultan erkend en uitgeroepen is.

In de latere Javaanse dynastieke geschiedenis zijn er enige gevallen bekend van vorsten, die de medewerking of instemming van aanzienlijke geestelijke heren vroegen of kregen om de Sultans-titel aan te nemen. De vorst van Pajang zou tegelijk met de vorst van Demak als Sultan erkend zijn door sunan Gunung Jati. Dit ongeloofwaardige verhaal staat in een beknopte geschiedenis van de vorsten van Cerbon, die in 1684 samengesteld is door de kommandeur Jacob Couper (die Javaans kende) ten dienste van de Hoge Regering te Batavia. Een hierop gelijkend verhaal is opgetekend door Ds Valentijn in zijn bekende encyclopedische werk (deel IV, p. 69). Tussen de regering van de vorst van Pajang en die van de eerste Sultan van Demak ligt een tijdruimte van bijna een halve eeuw. Waarschijnlijker is het verhaal (in de proza-babad Meinsma, 1874, p. 121) dat de vorst van Pajang aan sunan Giri (van Grěsik) zijn Sultans-titel zou hebben te danken (1581 A.D.). Wèl betrouwbaar zijn de berichten dat de destijds regerende Sjerief van Mekka in 1638 de vorst van Bantèn en in 1641 de vorst van Mataram per brief als Sultans erkend heeft. Deze laatste vorst is sindsdien algemeen bekend als Sultan Agung. — Er zijn ook gevallen bekend van Javaanse vorsten of pretendentes, die de bemiddeling van geestelijke heren hebben ingeroepen in hun dynastieke twisten. De reeds genoemde sunan Giri zou bemiddeld hebben tussen de vorst van Surabaya en paněmbahan Sėnapati van Mataram; de laatste zou de voorspelling te horen hebben gekregen, dat zijn nakomelingen opperkoningen van geheel Java zouden worden. Een latere sunan van Giri heeft in 1680 in bijzijn van de bovengenoemde kommandeur Couper een verzoek om steun van Mangku Rat II van Mataram afgewezen, en beslist zijn voorkeur voor pangėran Pugėr uitgesproken; deze is later ook vorst van Mataram geworden. Couper spreekt in dit verband zelfs van een “zalving”. Een dergelijke ceremonie als bij de troonsbestijging van Europese vorsten voorkwam is op Java echter, voor zover bekend, nooit aan Moslimse vorsten voltrokken. Ten slotte is er een Javaanse brief uit 1708 bekend (in vertaling in het Bataviaas Inkomend Briefboek, 1709, deel VIII), waarin de schrijver over de vroegere vorsten van Mataram als “door de Vrunden God’s, de oude patriargen, met toestemming uit Mecka, op den Throon bevestigd” spreekt. Met Vrienden God’s en de Patriarchen moeten de Wali’s bedoeld zijn.

Men zou kunnen overwegen of deze vrij grote invloed van geestelijke heren op staatkundige beslissingen en opvolging der Javaanse vorsten misschien een overblijfsel bevat van het gezag waarmede in het voor-Moslimse, Hinduistische Java de brahmaanse hofpriester en andere geestelijke heren tegenover de leken, ook zelfs tegenover de vorst, konden optreden.

§ 2-09.

37 De achteruitgang van het gezag van de vorsten van Majapahit in de

- Archipel in de 15de eeuw is het onderwerp van Dr de Graaf's verhandeling "Tomé Pires' 'Suma Oriental' en het tijdperk van godsdienstovergang op Java", in BKI, 108, 1952.
- 38 Over de roman van Damar Wulan zie boven, noot 9. Een kort overzicht over de legendarische verhalen in Kaṇḍa's en Babad's over de Bra Wijaya's van Majapahit is te vinden in "Literature of Java", III, Index, onder Majapahit.
- 39 Tomé Pires' berichten over Gusté Paté en zijn familie en hun gebied "Gamda" zullen nader besproken worden in de hoofdstukken 12-17, die handelen over Oost-Java en de Javaanse Oosthoek.
- 40 Vermoedelijk is het vorstenhuis van Majapahit sinds de 14de eeuw in twee takken gesplitst geweest. Eén tak werd genoemd naar Kaḍiri, een oude koningsstad, die bijna een eeuw vóór Majapahit van veel belang was geweest. Het hoofdstedelijk complex Majapahit had misschien een wijk of een voorstad waar de "Prins van Kaḍiri" woonde, en die naar hem genoemd werd. Zie "Java in the XIVth Century", deel IV, Recapitulation, hoofdstuk 9, The Royal Family. Het bestaan van een "Daha" (= Kaḍiri) dicht bij de oude stad Majapahit wordt waarschijnlijk gemaakt door een Oud-Javaans geschrift, dat een reisroute van Majapahit over Daha naar Pasuruhan vermeldt (Berg, "De Middeljavanse historische traditie", p. 23). De huidige stad Kaḍiri ligt vrij ver westelijk van Majapahit, en Pasuruhan ligt oostelijk. Het is denkbaar dat omstreeks 1500, de tijd waarover Tomé Pires schrijft, het gezag van de Kaḍiri'sche tak van het vorstenhuis zo groot was, dat het gehele complex van de koningsstad naar hen "Daha" (= Kaḍiri) genoemd kon worden.

Tomé Pires noemt Pakuwan, de koningsstad van het West-Javaanse rijk Pajajaran, ook Dayo (zie § 8-01). Dayeuh is een Sundanees woord voor hoofdplaats. Men zou ertoe kunnen komen enig verband tussen dit woord dayeuh en de Oost-Javaanse plaatsnaam Daha te vermoeden.

§ 2-10.

- 41 Het jaartal 1400 A.J., d.i. 1478 A.D., voor de val van Majapahit, is door de Javaanse geleerden van Midden-Java, vermoedelijk reeds in de 17de eeuw, aangenomen uit verlangen om orde en regelmaat te zien optreden in de geschiedenis van hun land. Volgens hen zou in 1400 A.J. Majapahit plaats hebben moeten maken voor Demak, in 1500 A.J.: Pajang voor Mataram, en in 1600 A.J.: Mataram voor Kartasura. Dit verlangen naar orde en regelmaat in de geschiedenis staat in verband met het gevoel voor kosmische Orde, dat ten grondslag ligt aan de Javaanse religiositeit en wijsgerige bespiegeling. In werkelijkheid heeft Majapahit tot in het derde decennium van de 16de eeuw bestaan. Een inscriptie gedateerd 1512 A.D., behorende bij een heiligdom op de berg Pēnanggungan (een van de "heilige bergen" bij Majapahit) bewijst, dat de "heidense" eredienst tot in de 16de eeuw in stand is gebleven (zie V. R. van Romondt, "De Oudheden van de Pēnanggungan", Jakarta, 1951, in manuscript: Hs KITLV no H-655).

§ 2-11.

- 42 Bijna 150 jaar later, in 1680/'81, heeft een Moslimse avonturier uit Makasar, die zich Raja Namrud (= Nimrod) liet noemen, in Slinga, bij Purbalingga in Banyumas, een versterking gebouwd, waar hij zich gedurende enige tijd tegen de aanvallen van de Mataramse Javanen en de V.O.C. troepen wist staande te houden. Die plaats werd Měsir (d.i. Egypte, Cairo) genoemd. Deze naam heeft misschien, behalve met de fanatieke Moslimse gezindheid van Raja Namrud, ook verband gehouden met Pasir, het oude, inheems-Banyumas'se vorstendom, waar sinds de tijd van Dėmak (de geschiedenis van de Heer van Bocor), Pajang (expeditie tegen het Banyumas'se Wirasaba) en Mataram-Kartasura (Surapati's optreden in Banyumas) verzet tegen overheersing van Midden-Javanen traditioneel was. Zie: "Het Kadjoran-vraagstuk", Djawa, XX, 1940, p. 303, en noot 87.

§ 2-12.

- 43 In H. J. de Graaf's opstel over de "Suma Oriental" van Tomé Pires (BKI, 108, 1952) zijn de gegevens van de Javaanse Babad Sangkala's en de Portugese berichten voor zover mogelijk met elkaar vergeleken.
- 44 In "Literature of Java", III, Index, onder Mědang en Mědang zijn gegevens uit Javaanse Verhalenboeken die betrekking hebben op het mythische oorsprongs-land, vermeld. — Mědangkungan is ook de naam van de 20ste *wuku* (week van 7 dagen, behorende in het Javaanse "jaar" van 30 *wuku*-weken). De betekenissen van de namen der 30 weken zijn nog onvoldoende verklaard. Het is waarschijnlijk dat zij verband houden met een rijst-vegetatie cyclus en een rijst-mythe.
- 45 Legendes over Sěngguruh en Gribig zijn opgetekend in het Javaanse handschrift LOr 3035 (zie "Literature of Java", Index, sub vocibus, en ook § 11-04 met noot 186).
- 46 Legendes uit Madyun zijn opgetekend in "Bijdragen tot de kennis van de Residentie Madioen", door J.L.V. in Tijdschrift voor Ned. Indië, XVII, 1855, p. 13, en in de opstellen van Dr Adam in "Djawa", 18 en 19, 1938 en 1939.
- 47 De zogenaamde "Babad Kadiri" is laatstelijk besproken door Prof. Drewes in "The struggle between Javanism and Islam as illustrated by the Serat Derma Gandul", in BKI, 122, 1966.
- 48 De Nederlands-Javaanse expeditie tegen Kadiri in 1678 is het onderwerp van "De expeditie van Anthonio Hurdt", Linschoten Vereniging, deel 72, 1971.

§ 2-13.

- 49 De (Maleise) "Kroniek van Bandjar Masin" is eerst besproken door Dr A. A. Cense (1928), en laatstelijk volledig uitgegeven en vertaald door Dr J. J. Ras ("Hikajat Bandjar", Bibliotheca Indonesica, KITLV, 1968).
- 50 Een treffend bewijs van de Javaanse culturele invloed in Zuid-Borneo wordt geleverd door de Javaanse opschriften aangebracht op houten balken, die behoord hebben in een gebouw in Martapura, dat de resi-

- dentie van een Banjarees vorst is geweest. De opschriften (door Dr Cohen Stuart ontcijferd: TBG, deel 24, 1877, p. 280 e.v.) blijken dichtregels te zijn uit de Pasisir-Javaanse Moslimse roman Ahmad-Muhammad (zie "Literature of Java", I, p. 225).
- 51 De legenden betreffende ki Pañdan Arang, d.i. sunan Těmbayat of Bayat, zijn behandeld door Dr Rinkes in de reeks "De Heiligen van Java", deel IV, in TBG, 53, 1911, p. 437-581. Zie ook "Literature of Java", III, Index, onder Těmbayat.
- 52 De brief van de panembahan is besproken in een verhandeling over de "Geestelijke Heren" van Kajoran, in "Djawa", XX, 1940, p. 328.
- 53 De legenden betreffende sunan Tembayat maken geen melding van enige aanraking met landheren of vorsten in het Zuidelijke binnenland. Men zou kunnen veronderstellen, dat in de eerste helft van de 16de eeuw de landstreek waar hij werkte economisch onbelangrijk was, en daarom niet de belangstelling had van gewestelijke machthebbers (zoals de Heren van Pěngging, Tingkir, Butuh en Ngěrang, zie § 19-04 met noot 309), noch van de opperkoning in Demak.
- Het is zeer waarschijnlijk dat Midden-Java ten-Zuiden, na een tijdperk van grote bloei in de eeuwen omstreeks het jaar 1000, daarna economisch en staatkundig achteruit is gegaan, tengevolge van oorzaken die onvoldoende bekend zijn. Misschien mag men de latere Paněmbahan van Mataram, die van elders kwam, beschouwen als een pionier, die opnieuw vestigingen in sinds lange tijd ontvolkte landstrekten heeft gesticht en tot bloei gebracht. Volgens de Banyumas'se overlevering, daarentegen, stamde de vorst van Pasir, die zich tot de Islam liet bekeren, uit een oud en aanzienlijk geslacht van plaatselijke heersers, die zich beroemden op een mythische stamvader.
- 54 Gegevens over de legendarische figuren die voorkomen in de Javaanse verhalen over Pěngging en Pajang zijn te vinden door middel van de Index in deel III van "Literature of Java", sub vocibus. Zie ook de schets van de geschiedenis van Pajang in hoofdstuk 19 van deze verhandeling, en de noten 300-310.

§ 2-15.

- 55 Panarukan en Blambangan worden reeds in de Nāgara Kěrtāgama genoemd, zie "Java in the XIVth Century", deel V, Glossary and Index, sub vocibus, en de hoofdstukken 16 en 17 van deze verhandeling. Zij werden door de eerste Europese zeevaarders die de Archipel bezochten aangedaan. Blambangan heeft zijn zelfstandigheid pas in 1777 voorgoed verloren, toen een Madurees-Oost-Javaanse en Nederlandse krijgsmacht de Balinezen uit Banyuwangi verjoeg.
- 56 Men zou kunnen veronderstellen dat de Javaanse jaartallen-lijsten en Verhalen-boeken, die voor ons bewaard zijn gebleven, bewerkingen zijn van een soort dag-register of hof-kroniek uit de tijd van de grote Sultan zelf. Dit register van vermeldenswaardige feiten zou na 's-konings dood niet voortgezet zijn, omdat er toen een tijd van verwarring begon.
- 57 De onnauwkeurigheid en daardoor ongeloofwaardigheid van de "Peregrinação" is o.a. ook in het licht gesteld door Jacques Boulenger in de

inleiding (p. 29) van zijn verkorte vertaling van Pinto's werk getiteld: "Les Voyages aventureux de Fernand Mendez Pinto", Parijs, z.j. R. A. Kern heeft in zijn "Verbreiding van de Islam" in F. W. Stapel's "Geschiedenis van Nederlands-Indië", deel I, p. 334/5, aannemelijk gemaakt, dat Pinto Panarukan en Pasuruhan heeft verwisseld. Herstel van deze fout maakt het relaas van de gebeurtenissen, dat hij geeft, begrijpelijk, alhoewel niet geheel aanvaardbaar.

- 58 Ter zijde van de Moskee van Demak worden drie graven van vorsten van Dëmak aangewezen, zonder namen noch jaartallen. Dit is vaak bij oude graven het geval. Eén graf, dat wat langer is dan de andere, zou dat van radèn Patah zijn (volgens Brumund, Indiana, Verh. B.G. 1853, p. 169). Soedjana Tirta Kusuma, omstreeks 1930 translateur voor de Javaanse taal te Yogyakarta, heeft vernomen, dat radèn Tranggana in het grafhuis op de begraafplaats begraven zou liggen, niet buiten bij de oude graven. Mededelingen van grafbewaarders van "heilige" graven zijn meermalen onnauwkeurig; voor hen staat de heiligheid in het algemeen zozeer op de voorgrond, dat zij vaak weinig aandacht hebben voor de graven afzonderlijk.

§ 2-16.

- 59 De continuïteit van de ceremoniën aan het koninklijk Hof sinds de tijd van het 14de eeuwse Majapahit tot in de 20ste eeuw aan de Midden-Javaanse Vorstenlandse Hoven Surakarta en Yogyakarta, vooral met betrekking tot de halfjaarlijkse "garëbëg's", is besproken in "Java in the XIVth Century", deel IV, Recapitulation, The Court. Het is aannemelijk dat de "garëbëg's", twee Moslimse hoogtijden bij gelegenheid van het einde van de Vastenmaand, en ter herdenking van de Geboorte van Muhammad, aan de hoven vereenzelvigd zijn met halfjaarlijkse, van oorsprong "heidense" ceremoniën, die reeds in de 14de eeuw in Majapahit keerpunten in het jaar waren. Het Hof van Dëmak moet het tussen-station zijn geweest bij de overname van die oude halfjaarlijkse hoogtijden van Majapahit door de Midden-Javaanse hoven van de 17de eeuw en daarna.
- 60 Aan de overgang van de oud-Javaanse letterkunde in de Moslimse literatuur van Java's Noordkust (de Pasisir) en vervolgens in de Mataram'se literatuur zijn beschouwingen gewijd in "Literature of Java", deel I, Synopsis, p. 134 en 158.
- 61 In de beschrijving van de veldtocht van Hurdt in 1678 (uitgave Linschoten Vereniging, deel 72) komt een ontmoeting voor met een "oude priester" van Wana Salam, die Tuwan Bangbang genoemd werd. Hij stond in reuk van heiligheid. Het is mogelijk dat hij een afstammeling was van het geslacht der Dëmakse Rijksbestuurders, en de bewaarder van hun graven. Bangbang of Wangbang is in de voor-Moslimse tijd een betiteling van een man van geestelijk aanzien geweest.
- 62 De dharmādhyakṣa's dragen in de oud-Javaanse oorkonden, behalve Sanskrit wijdingsnamen, ook nog eigenaardige titelnamen, waarvan noch de herkomst noch de betekenis bekend zijn. Het is merkwaardig dat enkele van deze onverklaarde titelnamen ook nog in verhalen uit de

Moslimse tijd gevonden worden. Jaba Léka vindt men in de Midden-Javaanse Babad (Babad Meinsma, 1874, p. 66) vermeld als een *wong tapa*, een man van de religie, van de dukuh Cal Pitu aan de voet van de Lawu, een afstammeling van een Majapahits geslacht. Hij zou de vader zijn geweest van ki mas *Manca*, die, na in de leer geweest te zijn bij de *buyut* van Banyu Biru, een volgeling, en later de *patih* van Jaka Tingkir, de Sultan van Pajang, zou zijn geworden, met de titelnaam tumènggung Manca Nagara. De merkwaardige legendarische geschiedenis van het Pajangse vorstenhuis zal besproken worden in hoofdstuk 19.

Het voortleven in de overlevering van deze vreemde en onverklaarde titelnamen tot in het Moslimse tijdperk doet het vermoeden opkomen, dat althans enigen hunner wortelen in de oud-inheemse ondergrond van de Javaanse beschaving (zie "Java in the XIVth Century", deel IV, Commentaren, Purwadigama, p. 368, en Ferry Charter, p. 402 e.v.). Het verband dat in de oud-Javaanse oorkonden gelegd wordt tussen deze oude titelnamen en een rechterlijke functie van de dharmādhyakṣa's is misschien te verklaren wanneer men aanneemt, dat de dragers dezer namen in de vroege oudheid in een te veronderstellen stamverband belangrijke waardigheden hebben bekleed. In het tijdperk van de "hinduisering" van Java zouden deze "oud-inheemse" waardigheidsbekleders in het bestel van het koninklijke Hof en de rechtspraak opgenomen kunnen zijn.

- 63 De organisatie van de krijgsmacht van de voor-Moslimse Javaanse vorsten is besproken in "Java in the XIVth Century", vol. IV, Recapitulation, the Court, p. 532 ff.
- 64 Het is een bekend feit dat, ook in andere culturen, de krijgskunde, nauw verbonden aan het Hof, bij uitstek conventioneel en behoudend pleegt te zijn.
- 65 Het is hier niet de plaats om nader in te gaan op het verschijnsel van plaatselijke uitbarstingen van Moslims fanatisme, dat zich vermoedelijk meermalen in de loop der Javaanse geschiedenis heeft voorgedaan. De Dāru'l-Islām beweging, die Java waarlijk tot Gebied van de Islam wilde maken, ligt allen, die de woelige jaren na het einde van de Tweede Wereldoorlog hebben beleefd, nog vers in het geheugen. In het algemeen heeft het Gevestigd Gezag van de Javaanse vorsten en de Regering in Batavia/Jakarta getracht spoedig een eind te maken aan deze ongebreidelde volksbewegingen, die een gevaar voor de staatkundige orde waren. Het is niet bekend of ook de Demakse vorsten zich genoopt hebben gezien hardhandig op te treden tegen de "gewapende panghulu's" van hun tijd, nadat Majapahit gevallen was, mede door hun toedoen (zie ook noot 100).
- 66 Mr L. W. C. van den Berg heeft in zijn "De Mohammedaansche Geestelijkheid en de geestelijke goederen op Java en Madoera" (T.B.G. deel 27, 1882, p. 34) de plaats van de Sura-Nata's aan de Hoven van Surakarta en Yogyakarta beschreven. Zij hadden een eigen moskee, in de nabijheid van de binnenste hoven van het Kraton-complex, en (in Surakarta) een eigen panghulu. Van den Berg noemt hen hofkapelaans.

Zie ook noot 103.

- 67 Aannemende dat de berichten over vestigingen van Moslimse Chinezen in de Javaanse havensteden in de 15de eeuw waarheid bevatten, kan men veronderstellen, dat het voorbeeld der grote Chinese steden ook een aansporing is geweest voor de eerste Javaanse Moslimse vorsten (die waarschijnlijk enig Chinees bloed hadden) om stadsmuren te bouwen.
- 68 Er zijn aanwijzingen te vinden in de Moslimse Javaanse letterkunde van verband tussen de Wali's en de wayang. Onder de suluk's, Moslimse mystieke gezangen die toegeschreven worden aan sommige 16de eeuwse Heilige Mannen, zijn er die de wayang en de *ḍalang*, de wayang-vertoner, in het middelpunt van de belangstelling plaatsen (zie "Literature of Java", III, Index, p. 396, onder Suluk, II). De overeenkomst in naam (suluk) tussen de mystieke gezangen en de *ḍalang*-zangen in de wayang-vertoning is waarschijnlijk ook niet zonder betekenis. Een gelijkenis waarin God wordt vergeleken met de *ḍalang*, die de poppen beweegt, is in oude Javaanse mystieke leerredenen zeer geliefd. De Javaanse overlevering die zegt dat de Wali's de wayang *gebruikt* zouden hebben om de Islam ingang te doen vinden bij het Javaanse publiek, is niet zo onzinnig als zij lijkt. Vermelding verdient ook het legendarische verhaal, dat de latere Sultan van Pajang geboren zou zijn tijdens een wayang-bèbèr vertoning in het huis zijns vaders, en dat deze vader een aanhanger zou zijn geweest van de heterodoxe mystieke leraar *seh Lêmah Abang* (zie § 19-04, en noot 309).
- 69 De ontwikkeling van de Pasisir beschaving op Java is besproken in "Literature of Java", I, Synopsis, p. 134 e.v. en 212 e.v.
- 70 De Surakarta'se Renaissance der oude letterkunde, die zich ontwikkeld heeft in de 18de eeuw, is beschreven in "Literature of Java", I, Synopsis, p. 235 e.v.

III. VERVAL EN ONDERGANG VAN HET SULTANAAT DEMAK IN HET MIDDEN VAN DE 16DE EEUW

§ 3-02.

- 71 "Moenkim" is in verband te brengen met mukim, een aan het Arabisch (*muqīm*) ontleende term, die in de Moslimse godsdienstige Wet (*fiqh*) duidt op gevestigd zijn (als lid van een plaatselijke moskee-gemeenschap). In Atjeh is het woord in gebruik gekomen in de kanselarij-taal als aanduiding van een territoriale gemeente (zie Snouck Hurgronje, "The Achehnese", deel I, p. 80 en Juynboll, "De Mohammedaanse Wet", 1925, p. 70). Het woord mukim is taalkundig verwant aan kaum (Arabisch *qawm*), dat in het Javaans algemeen gebruikelijk is als aanduiding van de "vrome gemeente", die bij een moskee woont. Kaum kan zelfs in een Javaans dorp waar geen moskee is één man aanduiden, de "dorps-godsdienstbeambte", die in het dorpsbestuur de Islam vertegenwoordigt. Evenwel, Sunan Prawata wordt in enkele Javaanse teksten ook wel Sunan Mukmin genoemd, wat De (ware) Gelovige (Arabisch *mu'min*) zou betekenen.
- 72 Een beschrijving van Prawata komt voor in P. J. Veth's "Nalezingen en

Verbeteringen, aantekeningen op het 3de deel van "Java" (Tijdsch. K.N. Aardr. Gen. VI, 1882, p. 82-86). Deze beschrijving berust op onderzoekingen van J. Knebel, de Controleur van Kudus, die ook bijlagen bij de "Rapporten" van de Oudheidkundige Commissie in Ned. Indië, van 1910, deze streek betreffende, heeft geschreven. Volgens Knebel hielden in de tweede helft van de 19de eeuw in Uᅇᅇᅇᅇᅇ, een dorp enkele kilometers van Prawata verwijderd, enkele kabayan's (ondergeschikte leden van het dorpsbestuur) nog de gewoonte in acht om een kuluk (een fez-vormig hoofddeksel) te dragen, en met ontbloot bovenlijf te lopen, omdat zij zich als dienaren van de vorst van Dēmak beschouwden. In zijn "Bijdragen tot de kennis van het Hindoeïsme op Java" (Verh. B.G. deel 33, 1860, p. 164) geeft Brumund ook een beschrijving van Prawata. Hij zag er een plek die de plaatselijke bevolking Sitinggil noemde, en, bij Garuda, een vijver met grote, gevlekte schildpadden, die als heilige dieren gevoederd werden. De schildpaddenvijver van Garuda wordt ook vermeld door Domis (Aantekeningen, 3de stuk, p. 13), en door A. D. Cornets de Groot Sr (Statistiek van Java en Madura, Westers hs KITLV, cod. H 106, p. 231), die de plek Sēᅇᅇᅇᅇ Garuda of "Saniet" noemt. De Sultan van Dēmak zou er meermalen "in bedevaart" heen zijn getrokken.

De heiligheid van Prawata blijkt ook uit het feit, dat daar in 1680, aan het eind van een vijfjarige Javaanse successie-oorlog, een volksbeweging is ontstaan. Een vrouw wierp zich op als "Koningin van Java" en zond vijf afgezanten "in papeclerden" naar de Nederlandse Kommandeur Couper om hem te "vermanen". Sunan Mangkurat II van Kartasura, door Couper op de hoogte gebracht, liet de "landlopers" terechtstellen en het "nieuwe hof van Prawata" verwoesten (uit het "Dagregister" van Batavia, dato 11 nov. 1680).

In Godong of Gogodong, 7 of 8 kilometer van Prawata verwijderd, is in de rotsen een grot met twee uitgangen, die ook, volgens de overlevering, als een heilige plek is beschouwd door het Dēmakse Hof. In 1678 is Antonio Hurdt, op expeditie van Japara naar Kadiri, langs Gogodong gekomen, "twee hoolen in steenrotsen, die van binnen tot malcanderen komen, zijnde tamelijck ruym en wijd, vloeiende uyt deselve een spruyt zeer schoon fonteynwater, daer de Zoesoehoenan en onse officieren uyt droncken". Men vertelde hem, dat "zekere sultan van Demak, seer regeersuchtig en na de regering van Madjapajid aspirerende, daar gepractiseerd had, onthoudende sig . . . veertig dagen met vasten en sombayen, om daardoor 't gebied van Java te vercrijgen" (uitg. Linschoten-vereniging, deel 72, p. 90). Volgens Knebel ("Rapporten" 1910, zie boven) waren er in de nabijheid van Prawata nog meer "heilige" plaatsen waar volgens de overlevering de vereerde Susuhunan verblijf gehouden had. In de kampung Swanagaran werd zelfs een kwispedor, die hij gebruikt zou hebben, als relikwie bewaard.

- 73 De romantische geschiedenis van de dood van de vierde vorst van Dēmak is besproken door Brandes in een verhandeling over Arya Panangsang (T.B.G., deel 43, 1901). Over de Ratu Kali Nyamat van Japara, die een gelofte zou hebben gedaan ongekleeed te blijven zolang de moord

- op haar echtgenoot niet gewroken was door Arya Panangsang's dood, heeft Rinkes een opstel geschreven, getiteld: "Een Javaanse Genoveva" (cod. LOr, no 8598-B, collectie Rinkes). Zie hoofdstuk 6 over Japara.
- 74 De Portugese brief van Manuel Pinto is uitgegeven in P. Delplace's "Selectae Indiarum Epistolae nunc primum editae", Florentiae, 1887. C. Wessels heeft de tekst gedeeltelijk vertaald, gedeeltelijk geëxcerpeerd in zijn verhandeling in "Studiën", juni 1925, getiteld: "Wat staat geschiedkundig vast over de oude Missie in Zuid-Selébes of het land van Makasar, 1525-1669?" Voor de onderhavige studie over de geschiedenis van Demak is een kopie van de brief, aanwezig in de bibliotheek van het Ajuda-Paleis in Lissabon, gebruikt.
- 75 Sinds het begin van de 16de eeuw is het bezit van kanonnen voor de vorsten van vorstendommen in de Indische Archipel hoogst begerenswaardig geworden. Behalve als wapens werden stukken geschut ook als tekenen van vorstelijke macht beschouwd. Dr Crucq's nasporingen naar de herkomst van bekende oude kanonnen op Java zijn van belang voor de geschiedschrijving. Ook Javaanse geleerden hebben zich geïnteresseerd voor de herkomst der oude kanonnen (die, natuurlijk, eigenamen kregen). In sommige volksverhalen over de legendarische oude geschiedenis van Javaanse vorstendommen nemen kanonnen een belangrijke plaats in. Zie "Literature of Java", deel III, General Index, onder Cannon, en noot 137.
- 76 Het begin van het gebruik van de titels Susuhunan, Sunan, Sinuhun en Kasuhun is nog niet vastgesteld. De laatste twee komen voor in niet-Moslimse geschriften als titels van de bovenmenselijke Macht die heerst over het Zuiden, de Oceaan (zie "Literature of Java", deel III, General Index, onder Sinuhun en Kasuhun). Dit wijst erop, dat deze woorden van oudsher religieus geladen waren. Sunan is de algemeen gebruikelijke titel van de "Heiligen van Java" geworden. Het staat niet vast dat de titel Susuhunan door de laatste vorst van Demak zelf is aangenomen. De reden zou kunnen zijn geweest, dat zijn staatkundige macht niet groot genoeg was om zich de Sultans-titel aan te matigen. Deze overweging kan ook gegolden hebben bij het nageslacht dat hem Susuhunan Prawata noemde.

Het is opmerkelijk, dat de derde vorst van Mataram, die bekend is geworden als Sultan Agung, sinds 1624 de titel Susuhunan heeft gedragen, voordat hij zich gerechtigd zag de Sultans-titel aan te nemen. Naar hem hebben de meeste vorsten van het Midden-Javaanse Mataramse Huis zich Susuhunan genoemd. Het opwerpen van een "sittinggil", een heuvel, dienende tot troonzetel, om vandaar uit de eerste binnenhof, alun-alun, van zijn vorstelijk verblijf te kunnen overzien, mag misschien in verband gebracht worden met de titel Susuhunan (de "Hoog-Verhevene"; zie "Sultan Agung", Verh. K.I. deel 23, 1958, p. 108-10 en 127-31).

Een ander opmerkelijk feit is de overeenkomst van de titelnaam Susuhunan Prawata van de laatste, "vrome" vorst van Demak, met de titel Sunan Gunung Jati (de "Heilige van de Jati Berg") van de stichter van het Cerbon'se vorstenhuis, en met de titel Sunan Giri (de

“Heilige van de Berg”) van de “priester-vorsten” van Giri-Grèsik. Het lijkt uitgesloten dat deze overeenstemming toevallig zou zijn. Veeleer is te veronderstellen, dat in het midden van de 16de eeuw de Moslimse machthebbers, sedert kort (niet langer dan een eeuw) tot grootheid gekomen, woonplaatsen of staatsie-verblijven op verheven plekken als behorend bij hun op de godsdienst steunend gezag zijn gaan beschouwen. De vóór-Moslimse beschaving van Java heeft berg-heiligdommen, tempels voor de goden op de hellingen van bergen, en nederzettingen (met scholen) van heilige gemeenschappen in de bergen gekend (zie “Java in the XIVth Century”, deel IV, Recapitulation, Religion, p. 484ff.). Het is denkbaar dat in de 16de eeuw de acculturatie van de Islam op Java de stichting van “heilige plaatsen” op of in de bergen vorderde. De betekenis van de “Heiligen van Java” (de groep waartoe de Sunan Gunung Jati en Sunan Giri behoren) voor de ontwikkeling van de Javaanse beschaving in de 16de en 17de eeuw is besproken in “Literature of Java” deel I, Synopsis, p. 76ff. en 138ff.).

Men zou de veronderstelling kunnen opperen, dat heilige plaatsen van de Islam op Java zoals Gunung Jati, Prawata, Giri en Těmbayat reeds in de vóór-Moslimse beschaving plekken van verering zijn geweest. Een antwoord op deze vraag zou pas gegeven kunnen worden na oudheidkundige opgravingen.

§ 3-03.

- 77 In de Mataramse Babad (Meinsma, 1874, p. 75) leest men, dat de tweede zoon van de Sultan van Demak, Sunan Prawata geheten, na zijns vaders dood zou zijn opgetreden als gezaghebbende in het koninkrijk (jumeneng amengku nagari Demak), en dat hij in goede verstandhouding leefde met de adipati van Pajang, tot beider tevredenheid (rukun kaliyan sang dipati ing Pajang, sami narimahipun).
- 78 De titel “Regelaar van de Godsdienst” (Panata’gama) maakt reeds lang deel uit van de sakrale nomenklatuur der Javaanse vorsten van Midden-Java. Het zou van belang zijn te weten, wanneer deze titel voor het eerst gebruikt is. Misschien is Panata’gama een vertaling van een Arabische religieus getinte titel.

§ 3-04.

- 79 Volgens de “Sajarah Dalem”, 1902, p. 121, is pangéran adipati Puger van Demak een zoon geweest van nyahi Adisara. Adisara is vermoedelijk een plaatsnaam. Deze merkwaardige vrouw, die blijkbaar niet behoorde tot een aanzienlijk geslacht, moet volgens de overlevering (Babad Meinsma, 1874, p. 186) een belangrijke rol gespeeld hebben in 1590, toen panembahan Sénapati Madyun veroverde. Nyahi Adisara zou in opdracht van haar Heer, de panembahan, de vorst van Madyun in zijn residentie hebben bezocht. De vorst zou zich door haar schoonheid hebben laten verleiden om geloof te hechten aan Sénapati’s onwaardig schriftelijk aanbod van onderwerping, zodat hij zijn krijgsmacht uiteen liet gaan. Dientengevolge zou Sénapati Madyun hebben kunnen bezetten. — Pangéran Puger, die in 1601 adipati van Demak werd, moet

wel omstreeks 1580 geboren zijn, op z'n laatst. Nyahi Adisara zou dus een der oudere dienende vrouwen van de zenana van panembahan Sénapati van Mataram geweest kunnen zijn. Volgens de "Sajarah Dalem" zou zij nog een dochter hebben gehad, die trouwde met een adipati Tepasana, vermoedelijk een oom-zegger van Sénapati.

IV. GESCHIEDENIS VAN DE KLEINERE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN MIDDEN-JAVA IN DE 16DE EEUW, PATI EN JUWANA

§ 4-01.

- 80 De Javaanse overlevering betreffende Saṅḍang Garba van Japara en Juwana is weergegeven in het uittreksel uit een Midden-Javaanse Sêrat Kaṅḍa, opgenomen in "Literature of Java", II, p. 359-'60. Zie ook noot 108 bij § 6-01 betreffende de legendarische geschiedenis van Japara. Juwana en Japara worden tezamen genoemd in cod. LOr 6686 ("Literature of Java", II, p. 408).
- 81 De legende van Sunan Kali Jaga is opgenomen in het uittreksel van Dr Brandes' Serat Kanda, zie Pararaton-uitgave, 1920, p. 227.
- 82 Dr H. Kraemer heeft in een verslag van een reis door Midden-Java, gemaakt in 1923, een aantekening betreffende het *niet* gebruiken van de pasar-week in Juwana opgenomen (zie cod. LOr 11.673, "Literature of Java", III, p. 129).
- 83 De veronderstelling van Ir Moens (in zijn opstel over het oude Sumatraanse rijk Sri Wijaya, in TBG, deel 77, 1937, p. 354 e.v.) dat een havenplaats Po Li, die in een Chinese kroniek wordt vermeld, te vereenzelvigen zou zijn met Paṭi, wacht nog op bevestiging.

§ 4-02.

- 84 Dr Rouffaer heeft (in zijn artikel over Pajang in de Encyclopedie van Nederlands-Indië) het Cajongam der Portugese kaarten gelocaliseerd op de plaats van het huidige landschap Juwana.

§ 4-03.

- 85 Een overzicht over de Zuid-Midden-Javaanse geschiedkundige overleveringen betreffende de herkomst van het Mataramse vorstenhuis is te vinden in Brandes' "Register op de proza-omzetting van de Babad Tanah Jawi, uitgave van 1874", Verh. K.B.G., deel 51, 1900, onder Adiwijaya (d.i. de Sultan van Pajang, p. 3), Tarub (p. 32), Sénapati (p. 36), Séla (p. 44), Panjawi (p. 59), Pragola (p. 61), Pamanahan (p. 69).
- 86 Opmerkenswaardig is, dat de naam Panjawi (waarschijnlijk een plaatsnaam, nog niet gelokaliseerd) ook voorkomt in de titel-naam *Rětna Panjawi*, volgens de Sajarah Dalēm (ed. 1902, p. 101) gedragen door een dochter van Arya Lěmbu Sura van Surabaya, die de gemalin zou zijn geworden van de derde Bra Wijaya van Majapahit. Arya Lěmbu Sura van Surabaya wordt ook vermeld in de legendarische geslachtslijst van het vroeg-Moslimse Huis van Tuban (de Arya Téja familie, zie

Sajarah Dalēm, p. 41, en § 12-01 van deze verhandeling). Indien er enig geloof aan deze familie-overlevering gehecht mag worden, is aan te nemen, dat deze (Moslimse vazal?) vorst van Surabaya in de 14de eeuw geleefd kan hebben. De titel-naam van zijn dochter, de vorstin van Majapahit, Rĕtna Panjawi, zou haar gegeven kunnen zijn wegens familie-verbindingen tussen de heersers van Surabaya, Tuban en kleinere, meer Westelijk gelegen heerlijkheden in de landschappen Grobogan en Sokawati. Ook de naam Mas *Jawi* (Sajarah Dalem, p. 47) bevat misschien de oude plaatsnaam Panjawi. Deze Mas Jawi zou een zoon zijn geweest van een pangéran van *Kudus*, stammende uit het oude geslacht van Geestelijke Heren van *Kudus*. Hij zou aan het eind van de 17de, of in het begin van de 18de eeuw, onder de naam Suma Dipura, Regent van Paṭi zijn geworden, en, later, de stamvader van de Regenten van *Kudus*, die verscheidene malen verzwagerd waren met het Mataramse koningshuis.

- 87 In "De regering van Panembahan Sénapati", 1954, p. 130, wordt een mededeling van een Javaanse jaartallenlijst besproken, die zegt, dat er in A.J. 1522 (d.i. 1600 A.D.) een "Dipati Mĕsir" zou zijn overleden "pinĕjahan ĕnjang". Het is denkbaar, dat in de 16de eeuw Paṭi min-of-meer gelijkgesteld is met Mĕsir (Egypte, Cairo), evenals Tajug-Ngudung met *Kudus* (Jeruzalem), Dĕmak met Mekka en Kadi Langu met Medina (waar de Profeet begraven ligt). "Pinĕjahan ĕnjang", d.i.: gedood in de morgen, heeft weinig zin als mededeling in een jaartallenlijst. Wanneer men mag lezen "pinĕjahan ĕnĕang", gedood op een bezoek, of, op een reis, zou deze mededeling betrekking kunnen hebben op de omstandigheden van de dood van vorst Pragola I van Paṭi. Intussen, de naam Mĕsir komt meer voor, zie noot 42.
- 88 De heldin van de 19de eeuwse Surakarta'se historische roman Prana Citra, geheten Lara Mĕndut, zou een Paṭi'se schone geweest zijn, die, na de verovering van haar vaderstad door de krijgsvlieden van Sultan Agung van Mataram, als deel van de krijgsbuit in handen viel van de machtige legeraanvoerder Wira Guna. De roman is in het Nederlands vertaald door C. C. Berg ("Een Javaanse Liefde", Santpoort, 1930). Zie ook "Literature of Java", III, Index, p. 347.

V. GESCHIEDENIS VAN DE KLEINERE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN MIDDEN-JAVA IN DE 16DE EEUW, KUDUS

§ 5-01.

- 89 De geschiedenis van Kajoran is besproken in een opstel over "Het Kadjoran-vraagstuk" in "Djawa", deel 20, 1940.

§ 5-02.

- 90 Volgens een plaatselijke overlevering van Sĕngguruh, een landstreek ten Zuiden van het huidige Malang, in Oost-Java, zou, na de verovering van de koningsstad Majapahit door de Moslims, een zoon van de rijksbestuurder, radĕn Pramana, zich in dat afgelegen en bergachtige gewest

nog enige tijd hebben staande gehouden. Ook in Midden-Javaanse Verhalenboeken worden Sëngguruh, (Pa)malang en de rijksbestuurder Gajah Mada (de traditionele naam van laat-Majapahitse rijksbestuurders in de Javaanse overlevering) in dit verband genoemd. Ten slotte zou radèn Pramana toch hebben moeten wijken voor de naderende krijgsmacht van de Sultan van Demak (zie LOr 2035, deel 7 en 11, uittreksel in "Literature of Java", deel II, p. 61). Volgens één Javaanse overlevering zou de laatste Bra Widjaya met zijn Hof uitgeweken zijn naar *Klungkung*, in Zuid-Bali. De Balinese vazalvorst van Klungkung zou zijn schoonzoon zijn geweest; hij zou medegestreden hebben tegen de Moslims. Na de nederlaag zou de Balinese vorst zijn schoonvader naar Bali hebben begeleid. De Balinese geschiedkundige overlevering vermeldt dit niet. In de eerste helft van de 16de eeuw is *Gèlgèl* het voornaamste vorstendom in Zuid-Bali geweest. Klungkung zou pas na 1687 de residentie der Déwa Agung's worden (zie Berg, "De Middel-Javaanse Traditie" en "Gusti Pandji Sakti", in T.B.G. deel 83, 1949, p. 59-82. De val van *Gèlgèl* in 1687 wordt bevestigd door een contemporain V.O.C. bericht in het "Daghregister"). Hieruit is op te maken, dat de naam Klungkung pas na 1687 in de Javaanse verhalen is opgenomen. Overigens, de afwezigheid van mededelingen in de Balinese overlevering over het lot van Bra Wijaya en zijn familie na de val van Majapahit past goed bij Tomé Pires' bericht over de onbeduidendheid van de "heidense" opperkoning in het eerste decennium van de 16de eeuw, en een, ook in Javaanse geschriften gevonden overlevering, dat hij eenvoudig "verdwenen" is. Gajah Mada, daarentegen, is in de Balinese overlevering welbekend.

- 91 Ofschoon de Javaanse overleveringen niet uitdrukkelijk melding maken van grote schatten, aangetroffen in Majapahit, mag men toch wel vermoeden, dat het vooruitzicht op de plundering van de vorstelijke verblijven en de "heidense" heiligdommen in en rondom de oude koningsstad een van de drijfveren is geweest voor de scharen der "vromen", zowel als voor de vorsten, om aan te vallen. Majapahit was niet één ommuurde stad, maar een complex bestaande uit een vermoedelijk vrij groot aantal huizingen van vorsten, prins en aanzienlijken, elk afzonderlijk ommuurd of versterkt, en omgeven door nederiger huizen van dienaren (zie "Java in the XIVth Century", deel IV, Recapitulation, p. 528 en v.v., The Royal Court). Dit complex van wijken of kwartieren, gescheiden door open velden, was moeilijk te verdedigen tegen vijanden. De Javaanse overlevering bewaart de herinnering aan een "kroon van Majapahit", die eeuwen later in het bezit van vorsten van het Midden-Javaanse Mataram zou zijn geweest. Ook vindt men vermeld dat de vorst van Demak balken van een der belangrijke gebouwen van het vorstenverblijf van Majapahit zou hebben laten overbrengen naar zijn eigen hoofdstad, om hen te gebruiken in een van zijn eigen bouwwerken. Iets dergelijks wordt in de in het Nederlands vertaalde *Serat Kanda* ook verteld van Sunan Kudus. Hij zou poorten van de voorhof van de kraton van Majapahit hebben laten overbrengen naar Kudus om hen als moskeepoorten te gebruiken. Deze verhalen kunnen

- natuurlijk verzinsels zijn, bedoeld om de continuïteit tussen Majapahit en de latere koninkrijken op Java in het licht te stellen. Zij zouden echter ook een element van waarheid kunnen bevatten. Vermeldenswaardig is nog, dat de West-Javaanse overlevering de naam van een bouwmeester uit Majapahit heeft bewaard, kyahi Sĕpĕt, die eerst voor de Sultan van Demak en daarna, op diens bevel, voor Sunan Gunung Jati van Cerbon gewerkt zou hebben. In of bij Cerbon zou hij o.a. een begraafplaats voor de Moslimse "heiligen" gebouwd hebben. Kyahi Sĕpĕt zou oorspronkelijk een dienstman van het Hof van Majapahit zijn geweest, en als gevangene in Demak zijn gekomen. Het is niet ondenkbaar dat na de ondergang van de oude koningsstad cultuurdragers (gedwongen) naar Midden- en West-Java zijn gekomen, zoals zij, volgens de overlevering, met het Hof naar Bali zijn gegaan.
- 92 De echtverbintenis van Paku Buwana III met een nazaat van Sunan Kudus is beschouwd als een der schakels, die het Midden-Javaanse vorstengeslacht van Mataram verbinden met de geslachten der "Heilige Mannen" van de Islam. In "Literature of Java", deel I, Synopsis, p. 150ff. en p. 171 zijn aantekeningen over de Rechter (Panĕngĕn, Moslimse, heilige) en de Linker (Pangiwa, "heidense", heroische) lijnen van afstamming van de Mataramse vorsten opgenomen.
- 93 De band tussen leermeester en leerling wordt éénmaal gelegd, hij blijft bestaan gedurende het gehele leven. Deze overtuiging wordt gehuldigd in vele geloofsgemeenschappen; ook in de vóór-Moslimse Javaanse beschaving bestond zij. De Moslimse mystiek heeft op dit punt op Java niets nieuws gebracht. De grote waarde, die in de aangehaalde Javaanse Babad-verhalen aan de band leermeester-leerling gehecht wordt is in overeenstemming met de bekende overlevering, dat de "Heilige Mannen" mystieke leraren waren, die ieder hun eigen opvatting hadden en verkondigden.
- 94 In hetzelfde jaar 1549 (A.J. 1471), waarin de mihrāb van de moskee van Kudus werd voltooid, zou volgens een Javaanse overlevering ook de "kraton" van de "priestervorsten" van Giri zijn gesticht. Men moet zich afvragen of deze overeenstemming louter toeval is. In 1549 heeft de moord op Sunan Prawata een zware slag toegebracht aan het wereldlijk gezag van het Demakse koningshuis. Volgens één Javaanse overlevering zou de moordenaar, Arya Panangsang, zelfs tot zijn daad zijn aangezet door zijn geestelijke raadsman Sunan Kudus. Het is duidelijk dat het verval van de staatkundige macht van het centrale koningschap de opkomst van half-onafhankelijke heerschappijen moet hebben begunstigd. Die "Geestelijke Heren", wier verlangen uitging naar wereldlijke macht konden, zo mag men vermoeden, van de gelegenheid gebruik maken om zich te doen gelden. Het is denkbaar dat de bouwwerken, die zij in die tijd stichtten, bedoeld waren als tekenen van de toename van hun macht.
- 95 Onder de plaatsnamen van Java is de naam Kudus, als ontlening aan het Arabisch, een grote uitzondering. Er is wel een Javaanse overlevering die Demak met Mekka, Adi Langu (de begraafplaats van Sunan Kali Jaga) met Medina (de plaats waar de Propheet begraven ligt) en

- (misschien) Pati met Mesir (Egypte, Cairo) gelijkstelt, maar voor zover bekend zijn die steden in werkelijkheid nooit zo genoemd.
- 96 Tajug betekent: "(graf)huisje met een punt dak". Dit model van bouwwerkjes schijnt van oudsher voor sakrale doeleinden te zijn gebruikt. Op grond daarvan mag men misschien veronderstellen, dat de plaats, die later Kudus genoemd zou worden, vroeger (in de vóór-Moslimse tijd) reeds enige heiligheid bezat. De naam Tajug komt voor in de Serat Kanda die Brandes excerppeerde in zijn Pararaton-uitgave (p. 224/5) en in cod. LOr 6379 (waarschijnlijk een overeenkomstige tekst).
- 97 Een andere plaatsnaam die met Tajug/Kudus in verband schijnt te staan is Undung of Ngudung. Naar deze plaats werd de geloofsgetuige, de vader van Sunan Kudus die de beslissende overwinning op de "heidense" krijgsmacht van de koning van Majapahit zou hebben behaald, genoemd. De ligging van de plaats is onbekend. Zij wordt ook vermeld in cod. LOr 6379. De mededeling in deze codex, dat pangéran Ngudung een zoon van pangéran Ngampèl geweest zou zijn, is ongeloofwaardig. Volgens de geslachtslijst van de Hikayat Hasanuddin zou pangéran Ngudung drie generaties jonger zijn geweest dan pangéran Ngampèl; hij zou ook geen afstammeling in de rechte lijn geweest zijn.
- 98 De plaatselijke legende van Kudus is geboekstaafd in een Maleis boekje getiteld "Sunan Kudus", geschreven door Solichin Salam (zonder jaartal) en in J. Knebel's bijdrage in de "Rapporten" van de Oudheidkundige Commissie, 1910, p. 140-151. Solichin Salam's vermelding van Moslimse Chinezen is in overeenstemming met het verhaal over de Chinese afstamming van andere persoonlijkheden uit de vroegste tijd van de Islam op Java (zie "Literature of Java", deel III, General Index, onder Chinese). De Kyahi Telingsing van Solichin Salam's verhaal zou een houtsnijder geweest zijn, en hij zou ten slotte in de rivier Sun Ging (?) verdwenen zijn. Knebel vertelt deze bijzonderheden niet. Volgens zijn verhaal zouden er vier broeders Tèlingsing geweest zijn, die gaarne Sunan Kudus' hulp bij het ontginnen van hun nog woeste grond aannamen. Sunan Kudus, wegens onenigheid met de vorst over het begin van de vastentijd uit Demak vertrokken, zou op weg naar Ngampèl (Surabaya) om bij zijn leermeester geestelijke raad te vragen, de gebroeders hebben ontmoet. Na zijn terugkeer uit Ngampèl (waar hij de titel susuhunan zou hebben gekregen) zou hij zich als Sunan Kudus bij de gebroeders hebben gevestigd. Snouck Hurgronje heeft reeds opgemerkt, dat het in Moslimse landen een jaarlijks tot twist aanleiding gevende vraag placht te wezen, op welke dag de vastenmaand zou beginnen. Als voorbeeld haalt hij aan een meningsverschil tussen een sultan van Atjeh van de tweede helft van de 16de eeuw en de godgeleerde Tuwan di Bitay; de laatste bleek ten slotte gelijk te hebben gehad ("Atjehers", deel II, p. 324).

Vermeldenswaardig is nog de kyahi gědé van Kudus, die volgens de Zuid-Midden-Javaanse legende de eigenlijke grootvader zou zijn geweest van Jaka Tarub, de stamvader van het geslacht van de Heren van Séséla, waarmede het latere Mataramse vorstenhuis verwant zou zijn geweest (zie Babad Tanah Jawi, proza, Meinsma 1874, p. 36). Deze

legende bevat sprookjesachtige of mythische bestanddelen. Het is moeilijk het daarin genoemde Kudus te vereenzelvigen met de Moslimse "Heilige Stad", die pas in de eerste helft van de 16de eeuw haar naam zou hebben gekregen. Misschien is "Kudus" in de legende slechts een naam voor een mythisch oorsprongs-land. Of zou het kunnen wezen dat de latere naam Kudus in de legende anachronistisch gegeven is aan de woonplaats van de kyahi gedé, die eigenlijk kyahi gedé van Tajug of van Ngudung zou moeten heten?

- 99 De belangrijke plaats in de economie die horigen, onvrijen ("kawula's", "pandelingen") vermoedelijk in het voor-Moslimse Java hebben ingenomen is besproken in "Java in the XIVth Century", deel IV, Recapitulation, Social Order, p. 473ff. Er is geen reden om aan te nemen, dat de positie der onvrije arbeiders door de Islamisatie van de heersende standen is veranderd. In de 17de eeuw, onder de heerschappij van de Mataramse vorsten, is er nog sprake van "kawula's", die in feite als onvrije arbeiders beschouwd moeten worden (zie: Wertheim, Indonesian Society, hoofdstuk 9, Labour in Early Indonesia). In het Demakse koninkrijk, in de 16de eeuw, zullen, zo mag men veronderstellen, de economische en maatschappelijke verhoudingen op het platteland, in de landbouw, zich nauwelijks hebben onderscheiden van die in de gebieden, waarover de "heidense" opperkoning van Majapahit gezag had uitgeoefend.
- 100 Deze "vrome" oud-strijders zullen zich wel als "vrijen" hebben beschouwd (zouden zij oorspronkelijk, vóór hun bekering, misschien voor een gedeelte weggelopen horigen van "heidense" Heren geweest zijn?). Men kan vermoeden dat deze "vromen" zich als "vrije boeren" zelfstandig landerijen zijn gaan ontginnen op onbezette grond (misschien met hulp van horigen, die zij zelf zich hadden verworven in hun strijd tegen de "heidenen"), in de nabijheid van de "heilige stad" van hun vereerde leider. De vraag is gewettigd, of de vestiging van de "vrome" oud-strijders in de omgeving van de "heilige stad" onder de leiding van de uitgeweken krijgshaftige pangulu misschien de Sultan van Demak welkom is geweest, omdat hij daardoor bevrijd raakte van onrustige en voor zijn gezag gevaarlijke groepen in zijn eigen stad, rondom de heilige moskee (zie ook noot 65).
- 101 Het voortbestaan van de vóór-Moslimse bouwwerde in Moslimse bouwwerken van het Pasisir tijdperk, waarvan de "Heilige Mannen" van de Islam en hun afstammelingen de bouwheren zijn geweest, is te vergelijken met de voortzetting en ontwikkeling van de vóór-Moslimse wayangkunst en gamelan-muziek, en van de Javaanse dichtkunst (de zogenaamde "kleine" dichtmaten) in de 16de en 17de eeuw, die de Javaanse overlevering toeschrijft aan de werkzaamheid van verschillende Wali's. Deze overlevering is besproken in "Literature of Java", deel I, Synopsis, p. 245ff. De minaret van Kudus in vóór-Moslimse Javaanse bouwstijl is een zichtbaar bewijs van de behoudzucht der Javaanse beschaving. Op het gebied van de bouwkunst zijn er nog andere voorbeelden van behoud van vóór-Moslimse vormen in een Moslimse omgeving aan te wijzen: poorten van heilige begraafplaatsen in Tembayat en versieringen

van heilige graven in Giri/Grěsik en op Madura (Aèr Mata). Volgens Solichin Salam (in zijn Maleise verhandeling over Sunan Kudus) zou deze heilige man de "maker" zijn geweest van de versmaten Mas-Kumambang en Mijil. De overlevering die de "kleine" Javaanse versmaten in verband brengt met de "Heilige Mannen" van de Islam is ook besproken in "Literature of Java", deel I, Synopsis, p. 20ff.

§ 5-03.

- 102 De naam Ja'far Shādiq of Ja'far Sidik komt enige malen meer voor in Javaanse geschriften; het is niet duidelijk of altijd dezelfde persoon bedoeld is. In de Sajarah Banten wordt de vader van de heilige Jumadi 'l-Kubrā zo genoemd (p. 26), en in codex LOr 1977 ("Literature of Java", II, p. 53) wordt een Arabische tekst over wichelarij aan een man van die naam toegeschreven. Deze twee vermeldingen zouden op dezelfde (legendarische?) persoon betrekking kunnen hebben. Brandes noemt in zijn Pararaton-uitgave (p. 22) een Ja'par Sidik van Lěmah Abang, die tegen Majapahit zou hebben gestreden. Deze Ja'par Sidik zou de eerste Sunan Kudus, de held van de oorlog tegen Majapahit kunnen zijn. Volgens de gangbare overlevering zou zijn betrekking tot Lěmah Abang slechts daarin bestaan hebben, dat hij tot de heftigste tegenstanders behoorde van de mysticus Sèh Lěmah Abang, die ten slotte door de gezamenlijke "Heilige Mannen" om zijn godslasterlijke ketterij veroordeeld zou zijn.
- 103 Giri, de residentie van Sunan Giri, heeft evenals Kudus twee moskeeën bezeten; zij zijn bezocht door Nederlandse reizigers in de 18de eeuw (Joan van Hoorn, "Corte Beschrijvinge", en van Imhoff, in 1746, zie Rouffaer in BKI deel 86, 1930, p. 208). De huidige kratons van Surakarta en Yogyakarta hebben ook ieder twee moskeeën: de grote moskee op de Noorder Alun-alun, het openbare voorplein, en de moskee Sura-Natan. Over de betekenis van de Sura-Natan's is in het voorafgaande reeds iets opgemerkt (§ 2-16 en noot 66). Men zou zich kunnen afvragen of de private Sura-Natan moskeeën misschien te vergelijken zijn met de familie-heiligdommen die in de vóór-Moslimse tijd de vorsten in de nabijheid van hunne privé woningen in de vorstenverblijven schijnen te hebben gehad.
- 104 De Maleise verzen luiden: "Hamza Pansuri didalam Makkah, mencari Tuhan di bait al-Ka'bah / di Baros ka Kudus terlalu payah, akhirnya dapat didalam rumah". Zowel de uitgever, J. Doorenbos ("Hamzah Pansoeri", 1933; de verzen zijn te vinden op p. 45) als H. Kraemer hebben de op zich zelf mogelijke interpretatie, dat de dichter Jeruzalem in Palestina zou hebben bezocht, verworpen ten gunste van de veel waarschijnlijker veronderstelling, dat hij op Java is geweest, in een Moslims religieus centrum dat in zijn vaderland welbekend was. Syed Muhammed Naguib al-Attas vermeldt ook Kudus in zijn "The mysticism of Hamzah Fansūri" (Kuala Lumpur, 1970, p. 8). Volgens hem moet "didalam rumah" begrepen worden als een mystieke uitdrukking: in zich zelf.
- 105 De tekst is vermeld in "Literature of Java", deel II, p. 629; het is

cod. LOr 10.338, overeenkomende met no. 10.087 van de Kirtya verzameling in Singaraja, Bali.

- 106 In "Literature of Java", deel III, General Index, onder Kudus, zijn verscheidene plaatsen in de Javaanse letterkunde, waar Kudus vermeld wordt, opgesomd. Vermeldenswaardig is codex LOr 3050, beschreven in deel II, p. 101: een in Arabisch schrift geschreven Javaans traktaat over de grondwaarheden van de Islam, dat Susuhunan Kudus als eerste autoriteit vermeldt. Het lijkt mogelijk dat het handschrift uit de 17de eeuw dateert. Voorts treedt in de bekende 19de eeuwse roman "Cabolèk" (waarin waarschijnlijk oudere verhalen verwerkt zijn) een këtib anom (een moskee-beambte) van Kudus op in een dispuut tegen kaji Amad Mustakim van Cabolèk (in het landschap Tuban), die extreme mystieke leringen zou hebben verkondigd (zie noot 169). Amad Mustakim wordt in de tekst vergeleken met sèh Siti-Jenar (d.i. sèh Lëmah Abang) en pangéran Panggung, die als ketters zouden zijn verbrand op de brandstapel. Een en ander zou men kunnen beschouwen als aanwijzingen, dat godgeleerden van Kudus de naam hebben gehad van rechtzinnig, althans niet extreem mystiek gezind te zijn.

§ 5-04.

- 107 Het verdient nog vermelding, dat de stad Kudus in de eerste helft van de 20ste eeuw vermaard is geworden door de fabrieken van "strootjes", Javaanse sigaretten gemaakt van Javaanse tabak vermengd met kruidnagel en gerold in jong, gedroogd dekblad van mais-kolven. De opkomst van deze eigenaardige Javaanse nijverheid (oorspronkelijk huisnijverheid) in de stad van de "vromen" is vermoedelijk wel in verband te brengen met de aanwezigheid van een oude gezeten, enigermate kapitaalkrachtige burgerstand. De Kudus'se "vromen" hadden verbindingen, of breidden die uit, voor het opkopen van de tabak en het mais-blad, met gelijkgezinde "vrome" gemeenschappen, "kauman's" in marktvlakken en dorpen in vele distrikten van Midden-Java. Het aantal haji's, "Mekka-gangers", is in deze streken in de 19de en 20ste eeuwen aanzienlijk geweest, en de "Sarèkat Islam", de eerste belangrijke politieke partij-groepering die op Java ontstond in het begin van de 20ste eeuw, heeft onder de burgerlijke "vromen" van de oude Pasisir steden in Midden-Java een deel van haar aanhang gevonden.

VI. GESCHIEDENIS VAN DE KLEINERE VORSTENDOMMEN
IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN MIDDEN-JAVA
IN DE 16DE EEUW, JAPARA - KALI NYAMAT

§ 6-01.

- 108 In "Literature of Java", deel III, General Index, onder Japara en Jung Mara (of Ujung Mara, misschien een oudere naam van de plaats) zijn Javaanse overleveringen in Verhalenboeken over de legendarische voor-geschiedenis van de havenstad vermeld. Het zou de residentie zijn geweest van Saṅḍang Garba, de mythische Koning der kooplieden, de tweede zoon van Suwéla Cala, heerser van het "oorsprongslan-d" Měḍang Kamulan (of, volgens anderen, een kleinzoon van de mythische

stamvader Kaṅḍi Awan). Koning Saṅḍang Garba zou in betrekking hebben gestaan, door de handel, met vele overzeese vorsten, en ook met de Spanjaarden (Sěpanyol). Hij zou tenslotte in zijn havenstad Japara aangevallen en overwonnen zijn door zijn jongste broeder Ḍangḍang Gěṅḍis, de mythische Koning van de mannen van de religie ("wong tapa"), die zou hebben geheerst in Kuripan en Janggala (in de Brantas-delta). Ḍangḍang Gěṅḍis zou deze overwinning hebben behaald met de hulp der Chinezen. Saṅḍang Garba zou begraven zijn in Tayu. De inwoners van Jung Mara zouden overgebracht zijn naar Tuban, om daar te leven onder het gezag van Tisna Yuda, een heerser die uit Blora stamde. Het lijkt hopeloos een interpretatie te beproeven van deze legendarische verhalen, waarin een mythe (van Kaṅḍi Awan en zijn vijf zonen) met vage herinneringen aan geschiedkundige gebeurtenissen uit de oudheid (de Chinese inval van 1292?) met elkaar verward schijnen te zijn. Men zal er echter wel uit mogen opmaken, dat de roem van Japara als handelsplaats, op één lijn te stellen met Tuban en Kuripan in de Brantas-delta, oud is. Het ontbreken van Demak in deze legende zou kunnen doen vermoeden, dat zij stamt uit de vóór-Moslimse tijd. Vermelding verdient dat in een in het binnenland van Midden-Java opgestelde geslachtslijst ("Salasilah ing Kadanurějan", zie codex LOr 6686, "Literature of Java", II, p. 408) Saṅḍang Garba vorst van Japara en Juwana wordt genoemd. Deze twee havenplaatsen liggen, de een aan de West-zijde, de ander aan de Oost-zijde van het Murya gebergte. Over de verhouding van Juwana en Paṭi tegenover Japara en Děmak is in § 4-02 reeds iets opgemerkt.

- 109 Een Portugese gouverneur in Malaka heeft kort na de nederlaag van de Japara'se vloot in 1512/'13 aan de koning van Portugal geschreven, dat naar zijn mening de Portugezen in staat zouden zijn met een betrekkelijk geringe vloot en krijgsmacht alle Javaanse havenplaatsen in te nemen, om zo een einde te maken aan de uitbreiding van het gebied van de Islam (zie Rouffaer, "Wanneer is Madjapahit gevallen", B.K.I. 50, 1899, p. 122).
- 110 De overblijfselen van de kraton van Kali Nyamat zijn (voorlopig) beschreven in het "Oudheidkundig Verslag", 1930 (p. 56-57), door Dr F. D. K. Bosch, nadat Th. C. Leeuwendal, van Japara, de aandacht erop gevestigd had, dat er in die streek plekken genaamd Kriyan, Pacinan, Kauman en Sitinggil voorkwamen. In september 1678 heeft de krijgsoverste Antonio Hurdt, op expeditie van Japara naar Kadiri, bij Kali Nyamat een vijver met talrijke tamme schildpadden gezien (uitgave van Hurdt's journaal, 1972, p. 110). Zulk een schildpadden-vijver heeft van oudsher bij Javaanse vorstelijke verblijven behoord.
- 111 De codex LOr 6379, beschreven in "Literature of Java", deel II, p. 356-363, bevat een merkwaardig uitvoerige mededeling over de lotgevallen van de Chinese stichter van Kali Nyamat, wiens Chinese naam (gejavaniseerd) Wintang geweest zou zijn, en die na zijn bekering in Kudus de naam Rakit zou hebben gekregen. Uitdrukkelijk wordt vermeld, dat de berooide schipbreukeling in Kudus door een reeds vroeger bekeerde landgenoot, Rakim geheten, geholpen zou zijn met de taal. Dit verhaal

- lijkt geloofwaardig; de belangrijke plaats die bekeerde "Chinezen" (uit welk kustland van het huidige Indo-China of China zij herkomstig waren, is nog onbekend) sinds de 15de eeuw in de langzamerhand Moslims wordende kuststreken van Java hebben ingenomen is reeds meermalen vermeld. Misschien is in Kudus de bekeerde schipbreukeling materieel geholpen uit de opbrengst van de *zakāt*, de volgens de Moslimse Wet verplichte godsdienstige bijdrage, der "vromen", die o.a. voor dergelijke doeleinden bestemd is. De verhalen over "Chinezen", en deze mededeling over de stichter van Kali Nyamat, in codex LOr 6379 (een afschrift van codex KBG no 7) kunnen doen vermoeden, dat deze tekst althans gedeeltelijk herkomstig is uit een kring van Moslimse oudgelovigen in een havenplaats van Midden-Java (misschien wel Japara zelf), waar de herinnering aan de "Chineze" afkomst van een deel der handeldrijvende burgerij en der aanzienlijken nog levendig was in de 17de en 18de eeuw.
- 112 De echtverbintenis van een dochter van Sultan Tranggana van Demak met een bekeerde "Chineze" scheepskapitein (juragan) is een voorbeeld van de vermenging der "rassen" en de nivellering der maatschappelijke standen, teweeg gebracht in Java door de sinds kort ingang vindende Islam. Op de belangrijke plaats, in de Javaanse letterkunde van het Pasisir tijdperk ingenomen door Moslimse avonturen-romans, is de aandacht gevestigd in "Literature of Java", deel I, p. 219ff. Huwelijken van energieke avonturiers met meisjes uit de hoogste standen worden daarin als nauwelijks buitengewoon voorgesteld, mits de Islam door beide partijen als leidraad voor het leven wordt aanvaard. Intussen, Sultan Tranggana van Demak zou volgens de overlevering zelf een afstammeling zijn geweest van een zeevaarder uit "China", die waarschijnlijk in het laatste kwart van de 15de eeuw, nauwelijks 75 jaar tevoren, in Gresik voor het eerst met Java kennis had gemaakt (zie § 2-03). Hij zou dus in juragan Wintang / ki Rakit wel een landgenoot kunnen hebben herkend.
- 113 De begraafplaats van Mantingan of Pamantingan bij Japara is beschreven in de Rapporten van de Oudheidk. Comm., 1910, p. 165ff. De mihrāb van een nabij gelegen moskee is gedateerd door een daarin aangebrachte steen met inscriptie, met het chronogram: rupa-brahmanawarna-sari. Dit chronogram is te verklaren als aangevende het jaar 1481 (A.J., wat overeenkomt met A.D. 1559; zie Oudheidkundig Verslag 1930, p. 52). Dit jaartal, tien jaar na de dood van Sunan Prawata en ki Kali Nyamat, valt in het tijdperk van Ratu Kali Nyamat's regering over Japara. De stijl van de versieringen, aangebracht in Mantingan, is, evenals de minaret van Kudus, opvallend door herinneringen aan de vóór-Moslimse, "heidense" tijd. Het jaartal 1481 A.J. is ook berekend volgens de vóór-Moslimse Saka-jaartelling. De aanpassing van de Saka-jaartelling (beginnende 78 A.D.) aan de Moslimse jaartelling (maanjaren) is wel op naam gesteld van Sultan Agung van Mataram, in de eerste helft van de 17de eeuw. In werkelijkheid is deze eigenaardige Javaans-Moslimse jaartelling reeds eerder in gebruik geweest, en door hem officieel gemaakt (zie "Literature of Java", I, p. 32, Chronology).

Het gevoel voor de continuïteit van de Javaanse beschaving blijkt in Japara evenals in andere landschappen van Midden- en Oost-Java sterk te zijn geweest. Het is mogelijk dat Pamantingan reeds in de vóór-Moslimse tijd een heilige plaats is geweest, een plek van verering van de Godin, die bekend is onder de naam Ratu Lara Kidul (zie noot 18). Misschien hebben de Javaanse verhalen-vertellers reeds in de 17de eeuw enig verband gelegd tussen de mythische Godin en de legendarische koningin van Japara, wier vloten de zee beheersten.

§ 6-02.

- 114 Het in de Midden-Javaanse Babad's geromantizeerde verhaal over de dood van Sunan Prawata van Demak en de strijd tussen Arya Panangsang van Jipang en Jaka Tingkir van Pajang, met de daarop betrekking hebbende opstellen van Brandes en Rinkes, is reeds vermeld in noot 73, bij § 3-02. In hoeverre de legende van de gelofte van de weduwe op waarheid berust is natuurlijk niet meer na te gaan. De berg Dana Raja is een kaap, die ten Noorden van Japara in zee uitsteekt. De Nederlandse zeevaarders zagen er reeds in de 17de eeuw Javaanse versterkingen; in 1677 hebben die een beleg van de Madurezen onder Truna Jaya weerstaan. In de eerste helft van de 18de eeuw heeft de V.O.C. er een driehoekig fort laten bouwen, waarvan de overblijfselen nog aan te wijzen zijn (een ringmuur met bastions en een poort). Het is denkbaar dat de vorstin, weduwe geworden, en beducht voor een aanval van Arya Panangsang, zich uit Kali Nyamat naar de versterkte berg heeft teruggetrokken. Immers Kali Nyamat ligt niet ver van Kudus, en Sunan Kudus sympathiseerde met Arya Panangsang. Overigens, de legende van de ontklede vorstin op de berg, die op hulp wacht, doet aan een sprookje denken, of zelfs aan de mythe van de Koningin van de Zuidzee, Ratu Lara Kidul, waaraan in de gewesten langs Java's Zuidkust geloofd is (zie ook noot 113 en noot 18). Wat betreft de berg met de moeilijk te verklaren naam Dana Raja, in Brèbès schijnt een "graf" van een pangéran Dana Raja bekend te zijn geweest (codex LOr 7543, "Literature of Java", II, p. 450). Brèbès is een oude plaats, vroeger wellicht dicht bij de kust, nabij het huidige Pakalongan. De naam Dana Rasa, die met Dana Raja verwisseld kan worden, schijnt thuis te behoren in de Moslimse heiligen-legenden (zie "Literature of Java", III, p. 218).
- 115 De economische geschiedenis van de Javaanse havenplaatsen in de 16de eeuw is besproken in "Asian Trade and European Influence" door Dr M. A. P. Meilink-Roelofs (p. 103-115: the Javanese Seaports), voor een belangrijk gedeelte met gebruikmaking van gegevens verschaft door Tomé Pires' "Suma Oriental". In het voorafgaande is reeds opgemerkt dat de zeeslagen om Malaka van 1512/'13, 1551 en 1574/'75, die op de Portugezen een grote indruk hebben gemaakt, in de Javaanse geschiedkundige overlevering niet vermeld worden. Dit zal vermoedelijk in de eerste plaats het gevolg zijn van het gebrek aan belangstelling voor economie en handel van de Javaanse schrijvers en vertellers. Zij en hun lezers en hoorders waren vóór alles geïnteresseerd in de daden van grote mannen, vorsten en heiligen, en hun voor- en nageslacht. Aan de andere

kant kan men ook vermoeden, dat de overzeese expedities der vorsten van de Javaanse havensteden voor de Portugezen in Malaka wel een groot gevaar waren, maar dat hun mislukking op Java afgeschreven kon worden zoals verliezen door andere rampen (aardbevingen, overstromingen, branden enz.), zonder dat de maatschappelijke orde er ernstig door verstoord werd. Alleen gewelddadige invallen op Javaanse grond door buitenlanders ondernomen zijn wel als herinneringen in de overleveringen blijven hangen. De Chinese inval van 1292 en de Nederlandse in het begin van de 17de eeuw zijn door de historie geboekstaafd. Het is denkbaar dat een ander verhaal, dat van Aji Saka, ten slotte ook zal blijken een historische achtergrond te hebben (over Aji Saka, zie "Literature of Java", III, p. 165).

- 116 Deze zeeoorlogen staan beschreven in de Portugese annalen die verzameld zijn door De Couto (VI, ix 5 en VIII, xxi); ook Tiele (III, p. 321-'21) heeft er veel aandacht aan besteed. De vermaarde Sultan 'Alā ad-Din Shah, die van zijn koninkrijk Atjeh een geduchte maritieme macht wist te maken, heeft intussen in 1547 ook een mislukte aanval op Malaka gedaan. In 1564 bezette hij Johor, en in datzelfde jaar zou hij door middel van een gezantschap de vorst van Demak hebben uitgenodigd om tezamen wederom Malaka aan te tasten. Deze vorst van Demak, waarschijnlijk pangéran Kadiri, de opvolger van Susuhunan Prawata, zou dit voorstel uit Atjeh echter hebben afgeslagen (zie boven, § 3-03). Een laatste aanval van 'Alā ad-Din op Malaka, in 1568, mislukte ook, niettegenstaande het zware geschut waarover hij beschikte door hulp van de Sultan van Turkije. Venetiaanse gezanten hebben in 1562 in Constantinopel de Atjeh'se missie ontmoet, die de Sultan om hulp tegen de ongelovigen kwam vragen. In 1874, tijdens de tweede Nederlandse expeditie tegen Atjeh, is een stuk geschut buit gemaakt dat gegoten was voor 'Alā ad-Din; het wordt thans bewaard in het Militair Invaliden-Huis Bronbeek bij Arnhem. De opvolger van de grote Sultan, 'Ali Ri'ayat Shah, heeft in 1575, nadat de Japara'se vloot onverrichterzake vertrokken was, nogmaals getracht met zijn Atjehers Malaka in te nemen, maar wederom mislukte het. Ook in 1574/'75 is er geen samenwerking geweest tussen de Javanen van Japara en de Atjehers.
- 117 De Portugezen noemden de vlootvoogd van de Japara'se vloot Quilidamão. Vermoedelijk is dit een verbastering van Kyahi Dēmang, een Javaanse titel. In Japara is de titel Kyahi Dēmang Laksamana gegeven aan vlootvoogden en krijgsoversten. Na de tijd van de Ratu Kali Nyamat is deze hoge titel nog gegeven in 1619 aan de Regent van Japara die mede had gewerkt aan de verovering van Tuban, en in 1677 nogmaals aan de Regent Karti Yuda (zie J. v. Hoorn, p. 14).
- 118 De Portugese berichten over deze gebeurtenissen zijn verzameld door De Couto (VIII, xxv, p. 196, en VII, x, p. 543).
- 119 De Hikayat Tanah Hitu door Rijali is met aandacht gelezen en veel gebruikt door Ds Valentijn bij het schrijven van zijn geschiedboek. Hij vermeldt ook bijzonderheden over het leven van Rijali. De Maleise tekst van Rijali's boek is lang verloren gewaand. Er is thans echter een afschrift van beschikbaar (codex LOr 8756, Leidse Universiteits-bibliotheek).

- 120 Raden Ajëng Kartini, een andere Javaanse vrouw wier naam niet vergeten is, en die ook in betrekking stond tot Japara, heeft in haar "Gedenkschriften" verteld van een bezoek dat zij gebracht heeft aan de begraafplaats van Mantingan. Haar werd medegedeeld dat de "Sultan van Mantingan" in China zou zijn geweest, en dat het beeldhouwwerk van de gebouwtjes ook uit China herkomstig zou zijn. Deze mededeling kan men in twijfel trekken. Zij bewijst echter wel, dat in het begin van de 20ste eeuw de herinnering aan de Chinese culturele invloed in Japara nog leefde.

§ 6-03.

- 121 Ratu Kali Nyamat zou volgens een vrij oude Bantense overlevering (zie § 3-01) de naam Ratu Pajajaran gedragen hebben. Het staat wel vast, dat zij nooit over Pajajaran geheerst heeft. Indien deze overlevering op waarheid berust, zou men kunnen veronderstellen, dat aan het Demakse Hof in het midden van de 16de eeuw reeds de gewoonte bestond om prins en prinsessen van den bloede titelnamen te geven die verwezen naar ver verwijderde landstreken (misschien met de hoop dat de titularissen later in hun leven die landstreken werkelijk in bezit zouden krijgen). De titelnaam pangéran Kadiri, van de zoon en opvolger van susuhunan Prawata van Demak, is een ander voorbeeld van zulk een naamgeving. De Mataramse vorsten hebben deze gewoonte overgenomen. De eerste Mataramse prins die pangéran Pugèr genoemd werd was een zoon van panembahan Senapati. Er is geen reden om aan te nemen dat omstreeks 1600 de Mataramse macht zich uitstreckte over het ver verwijderde landschap Puger, in het binnenland van de Javaanse Oosthoek.
- 122 Het verdient nog vermelding, dat Japara in de 19de en 20ste eeuw bekend is geworden door de vervaardiging van meubels en andere gebruiksvoorwerpen versierd met kunstvaardig houtsnijwerk. Oude Javaanse huizen in Kudus zijn (of waren) ook meermalen voorzien van houten vóór-wanden met een deuropening en venstertjes, allen omlijst met kunstig houtsnijwerk. De bewoners, welgestelde handelslieden of ondernemers, behorende tot de "vrome" middenstand, wilden met deze versieringen blijk geven van hun maatschappelijke voorspoed. Men mag zich afvragen of het kunstambacht van houtsnijder, dat in Kudus en Japara tot een hoge ontwikkeling is gekomen, misschien zijn oorsprong heeft gehad in de kringen der Chinese immigranten die in deze landstreken in de 15de en 16de eeuwen (en wellicht reeds eerder) talrijk zijn geweest. In de Javaanse legende betreffende de oorspronkelijke bewoners van de plaats waar de "heilige stad" Kudus gebouwd zou worden, komt ook een houtsnijder voor.

VII. GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN WEST-JAVA IN DE 16DE EEUW, CERBON

§ 7-01.

- 123 De ontwikkeling van de Sundanese letterkunde is kort besproken in "Literature of Java", deel I, p. 143ff.

- 124 De legendarische geschiedenis van de Sundanese stichter van Majapahit is in het kort vermeld in "Literature of Java", deel III, General Index, onder Suruh (p. 401).
- 125 De balladen die de ongelukkige geschiedenis van de Sundanese prinses tot onderwerp hebben heten in het Javaans Kidung Sunda. Zij zijn bestudeerd door Prof. Berg (zie: "Literature of Java", deel I, p. 123ff.).

§ 7-02.

- 126 Het is, voornamelijk op taalkundige gronden, waarschijnlijk te achten, dat de landschappen langs de Noord-West-kust van Java, en hun achterland, in de oudheid bewoond zijn geweest door volksstammen, die aan het huidige Sundanees verwante idiomen spraken. De rivier de Pamali en het distrikt Lëbak Siyu zijn in de Javaanse overlevering beschouwd als de grens tussen de gebieden van de koningen van Majapahit en Pajajaran (zie: "Literature of Java", III, p. 361-b, uit cod. LOr 6379, Serat Kanda). De naam Cerbon of Cirebon bevat het Sundanese Ci (rivier), dat in talrijke plaatsnamen voorkomt (ook ver buiten de landstroken die thans tot het Sundanese taalgebied gerekend worden. Zie echter ook noot 128). Een andere, ter plaatse nog gebruikte naam van Cerbon is Gragè of Garagè; de betekenis van deze naam is onbekend. Pakungwati is een naam voor de kraton van Cërbon die in Javaanse Babad's wel eens voorkomt.
- 127 "Asian Trade and European Influence" door Dr Meilink-Roelofs (p. 112ff.) bevat belangwekkende mededelingen grotendeels berustende op Tomé Pires' "Suma Oriental" over de handel in de Westelijke Pasisir landschappen in het begin van de 16de eeuw.

§ 7-03.

- 128 De plaatselijke Javaanse geschiedboeken van de Moslimse vorstendommen Cerbon en Banten zijn (gedeeltelijk) uitgegeven, vertaald en toegelicht, de Babad Cerbon door Rinkes (Verh. B.G. deel 59, 1911), de Sajarah Banten door H. Djajadiningrat (1913), en de Hikayat Hasanuddin door Edel (1938). Vooral de twee laatstgenoemde uitgaven zijn voor de kennis van de geschiedenis der West-Javaanse vorstendommen van veel belang.

Laatstelijk is daar nog bijgekomen: "Tjarita purwaka Tjaruban (Sedjarah muladjadi Tjirebon)" van Drs Atja (seri monografi Museum no 5, Djakarta 1972, stencil), hetwelk bevat een transcriptie (met Indonesische inleiding en vertaling) van een betrekkelijk kort (303 regels (?)) Javaans prozageschrift, volgens de colophon geschreven in 1720 A.D. (warsaning Walandi sahasra pitung atus rwang dasa jëjëg) door een pangeran arya Cerbon die behoorde tot de Kasepuhan tak van het vorstenhuis. De pangeran noemt in de colophon als zijn bron een kitab Nagara Kreta Bumi, een tot nu toe onbekend boek. Er bestaan gegronde redenen om te betwijfelen of deze "Tjarita Tjaruban" (Caruban, "Mengsel", zou de echte oude naam van Cerbon zijn geweest) werkelijk uit het eerste kwart van de 18de eeuw dateert, namelijk: het namaak "kawi" proza waarin het geschrift geschreven is, de talrijke

jaartallen in de Europese jaartelling, die erin voorkomen, en de kenmerkende bedoeling om tot nu toe duister gebleven punten in de geschiedenis van het Cerbonse vorstehuis op te helderen. Door de twee laatstgenoemde eigenaardigheden doet de "Tjarita Tjaruban" denken aan het hoofdstuk over de Chinees-Javaanse geschiedenis van de 15de en 16de eeuw in Parlindungan's "Tuanku Rao", een boek dat in deze Studiën slechts terloops vermeld is, wegens de onzekerheid omtrent de herkomst van de mededelingen. Evenals Parlindungan vermeldt de "Tjarita Tjaruban" de Chinese vlootvoogd die Java aandeed, en de vuurtoren, die hij zou hebben laten oprichten. Bovendien: de "Shi'a Muntadar" gezindheid van Sèh Lemah Abang van Pëngging, de ketter, die door sunan Kudus met de kris Kanta Naga van sunan Jati Purba in de moskee Cipta Rasa van Cerbon geëxecuteerd zou zijn. — Overigens bevat de "Tjarita Tjaruban" in hoofdzaak mededelingen over familieverhoudingen in het Cerbonse vorstehuis en verwante geslachten, thuis behorende in plaatsen in de omtrek. De graven op de oude, heilige begraafplaats (gunung Sëmbung) worden nauwkeurig toegewezen aan de vorstelijke en adellijke personen die in de geschiedenis een rol hebben gespeeld. (Het is te betwijfelen of deze toewijzing van meestentijds naamloze graven geheel betrouwbaar is). Er komen veel plaatsnamen in de Javaanse tekst voor; daaronder zijn er, die slechts zelden in andere teksten genoemd worden, zoals Japura. Alles wijst erop dat de schrijver van de "Tjarita Tjaruban", wie of wat hij ook geweest mag zijn, goed thuis was in Cerbon. — Nadere beschouwingen over de waarde van het Javaanse geschrift als bron voor onze kennis van de geschiedenis van Cerbon, en over de persoon van de schrijver, kunnen in deze Studiën niet opgenomen worden (zie slechts nog noot 131). De uitvoerige inleiding, die Drs Atja aan de uitgave van de "Tjarita Tjaruban" heeft toegevoegd bevat o.a. belangwekkende mededelingen over vereerde heilige plekken en de daarmee verband houdende volksgebruiken in de omtrek van Cerbon.

De verspreiding van de Javaanse taal en beschaving van de Noordkust van Midden-Java uit naar het Westen is besproken in "Javaanse Volksvertellingen", 1938, p. 109 e.v., en in "Literature of Java", deel I, 1967, p. 6 ("C") en p. 12 ("3" en "4").

- 129 Deze mededelingen zijn vermeld in "Literature of Java", II, p. 361a en 362a, uittreksels uit de Serat Kanda, cod. LOr 6379 (een afschrift van cod. KBG no 7).
- 130 Moslimse heiligen-legenden zijn vermeld in "Literature of Java", I, p. 150ff.
- 131 Over de geschiedenis van Sunan Gunung Jati zie: H. Djajadiningrat, de "Sadjarah Banten", "De naam van den eersten Mohammedaanschen vorst in West-Java" (TBG, deel 73, p. 401), en "Kanttekeningen bij "Het Javaanse Rijk Tjerbon in de eerste eeuwen van zijn bestaan" (door R. A. Kern), BKI, deel 113, 1957, p. 380ff.). Djajadiningrat bracht de naam Falatehan in verband met het Arabische Fath (overwinning) en Tagaril met het Arabische Fakhru 'llah. Verschrijvingen van Portugese afschrijvers zouden de oorzaak geweest zijn van deze vervormingen.

De "Tjarita Tjaruban", in noot 138 besproken, beschrijft de afstamming van twee verschillende mannen die de grondvesters zouden zijn geweest van het Moslimse koninkrijk Cerbon in de eerste helft van de 16de eeuw. De oudste zou geboren zijn in Mekka uit het huwelijk van een Arabische vorst, Maulana Sultan Mahmud van Mësir (Egypte) met Nyahi Lara Santang. Lara Santang zou, met haar oudere broeder Walang Sungsang, uit Pakuwan Pajajaran, waar hun vader Sili Wangi vorst was, na de dood van hun moeder, zijn vertrokken om te gaan zwerven. Zo zouden zij in Mësir en Mekka zijn gekomen. De oudste zoon uit het Arabische huwelijk van Lara Santang, Sharif Hidayat geheten, zou over Gujarat en Pasei naar Java zijn teruggekeerd om de Islam te prediken. Hij zou, als Susuhunan Jati, de heilige man van West-Java geworden zijn, en de stamvader van het Cerbonse vorstengeslacht, waar hij kon heersen als kleinzoon van prabu Sili Wangi. De tweede persoonlijkheid, die in de "Tjarita Tjaruban" Fadhillah Khan genoemd wordt, zou in 1409 A.D. geboren zijn in Pasei als zoon van Maulana Makhdar Ibrahim uit Gujarat. Drs Atja identificeert Fadhillah met Falatehan en Tagaril van de Portugese berichten. Fadhillah van Pasei zou een krijgsoverste in dienst van de koning van Demak zijn geweest; hij zou gestreden hebben tegen de Portugezen in Sunda Kalapa, als schoonzoon zijn aangenomen door Susuhunan Jati, en naast zijn schoonvader begraven zijn op de heilige begraafplaats. — Het is te begrijpen dat Hoesein Djajadiningrat geen historische waarde heeft toegekend aan het in West-Java welbekende verhaal over Lara Santang, haar broeder Walang Sungsang en hun vader Sili Wangi: het lijkt teveel op een mythe. Men wordt erdoor herinnerd aan de Oost-Javaanse rijstmythe: Sri en Sadana zijn ook zuster en broeder. De grote verspreiding die het Walang Sungsang-Lara Santang verhaal, in verband met Sharif Hidayat, heeft (gehad) in West-Java (zie "Literature of Java", III, Index, onder Walang Sungsang en Santang, de stammoeder) is te verklaren uit zijn oude mythische betekenis. De schrijver van de "Tjarita Tjaruban" vereerde Sunan Jati bovenal als bringer van de Islam in de Sundalanden: hij begint zijn verhaal met prabu Sili Wangi van Pakuwan Pajajaran. Het is duidelijk dat de legendarische afstamming van de heilige man van de stammoeder Kéyan Santang een legitimatie van het Cerbonse vorstengeslacht en van de Islam in het algemeen heeft betekend. — Opmerkenswaardig is nog het volgende. In de "Tjarita Tjaruban" neemt Pasei een belangrijke plaats in als centrum van Moslimse geleerdheid. En voorts: de naam Nurullah, die volgens Djajadiningrat door de man uit Pasei, die sunan Gunung Jati zou worden, gedragen werd, wordt in de "Tjarita Tjaruban" gegeven aan een jongere broeder van Sjarif Hidayat, die als vorst in Mesir zou zijn gebleven, toen de vrome man vertrok om zijn roeping naar Java te volgen. — Het is niet ondenkbaar dat er in oudere Javaanse geschriften meer overtuigende aanwijzingen gevonden worden dan de "Tjarita Tjaruban" levert, dat er *naast* de heilige Sunan Jati in Cerbon *nog* een krijgshaftig man uit Pasei heeft geleefd, die meer dan de sunan bij de Portugezen bekend is geworden (zoals paté Unus van Japara meer bekend is ge-

weest dan de koning van Demak). Vooralsnog evenwel is de opvatting van Hoessein Djajadiningrat, dat de stamvader van het Cerbonse vorstengeslacht, de heilige van West-Java, zelf een man uit Pasei is geweest, te aanvaarden.

§ 7-04.

- 132 De mystieke liederen uit Cerbon zijn vermeld in "Literature of Java", I, p. 85ff.

VIII. GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN
IN WEST-JAVA IN DE 16DE EEUW, BANTEN

§ 8-01.

- 133 Dr Meilink-Roelofsz heeft in haar "Asian Trade and European Influence", p. 113ff. Portugese berichten over de Sundanese havenplaatsen in het begin van de 16de eeuw weergegeven.
- 134 Portugese en Javaanse berichten over Pajajaran zijn besproken en vergeleken door H. Djajadiningrat in zijn "Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten", p. 73ff.

§ 8-02.

- 135 De "Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten", p. 113ff., bevat uitvoerige beschouwingen over de ligging en de oudste geschiedenis van de plaatsen Banten Girang en Banten, die hier niet herhaald behoeven te worden.
- 136 Dr H. Djajadiningrat heeft op vernuftige wijze gepoogd vast te stellen, dat de inname van de stad Sunda Kalapa heeft plaats gehad op het Mulud-feest (de Geboorte van Muhammad) van het jaar 933 A.H., d.i. 17 december 1526 (zie "Bahasa dan Budaya", V, no 1: "Hari Lahirnya Djajakarta", d.i.: de Geboortedag van Jakarta).
- 137 De belangrijke plaats die kanonnen in de volksverhalen over de oude geschiedenis der West Pasisir vorstendommen innemen is boven reeds vermeld (noot 75 bij § 3-02). De sprookjes-achtige verhalen leggen verband tussen een trouwe dienaar van de vorst, een patih, en zijn vrouw, die vijanden hadden weten te weren, en oude kanonnen. In een legendarisch verhaal over Banten wordt van een inval van mannen uit Manila gesproken ("Literature of Java", II, p. 361a, uit Sérat Kanda, cod. LOr 6379).
- 138 "Asian Trade and European Influence" van Dr Meilink-Roelofsz (p. 113ff.) bevat mededelingen over de handelsbetrekkingen van West-Javaanse havens met het buitenland in de 16de eeuw. Maldéwa, Këling (d.i. Coromandel), Surat (d.i. Surate), Mocha en Judah (d.i. Jidda) worden vermeld als stations op de zereis van Banten naar Mekka, die afgezanten van de vorst waarschijnlijk omstreeks 1635 hebben gemaakt om voor hem de Sultanstitel in ontvangst te gaan nemen van de Groot-Sjerief van de heilige stad (zie "Sadjarah Banten", p. 50 en 175).

§ 8-03.

- 139 H. Djajadiningrat heeft in de "Critische Beschouwing van de Sadjarah

Banten”, p. 118-130 een uitvoerige beschouwing gewijd aan oude vermeldingen van betrekkingen tussen Banten en Zuid-Sumatra. “Literature van Java”, III, General Index, sub voce Lampung, bevat verwijzingen naar Javaanse teksten die met Lampung verband houden.

§ 8-04.

- 140 De “Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten” p. 131ff. bevat uitvoerige beschouwingen over de chronologie van de regering van molana Yusup en over de val van Pakuwan Pajajaran.

§ 8-05.

- 141 In “Literature of Java”, I, p. 322f. is melding gemaakt van archieven van de opperrechter van Banten, die bewaard zijn gebleven. De ambtsnaam van deze geestelijke hoogwaardigheidsbekleders aan het Bantense Hof, was Fakih Nağmu 'd-Din. Deze naam wordt reeds in de 17de eeuw vermeld (zie “Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten”, p. 66 en 198).
- 142 De “Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten”, p. 37ff. en 148ff. bevat uitvoerige beschouwingen over de geschiedenis van molana Muhammad en zijn dood voor Palembang. De geschiedenis van Palembang in de 16de eeuw zal hierna in een afzonderlijk hoofdstuk ter sprake komen.

IX. GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE
NOORDKUST DISTRIKTEN TEN OOSTEN VAN DEMAK
IN DE 16DE EEUW, JIPANG - PANOLAN

§ 9-01.

- 143 In “Literature of Java”, deel III, General Index, onder de namen Blora, Boja Nagara e.a. die vermeld zijn in de tekst, zijn korte mededelingen over deze legendarische verhalen, en verwijzingen naar Javaanse geschriften waarin zij voorkomen, opgenomen. Matahun wordt vermeld in “Java in the 14th Century”, deel 5, Glossary, sub voce. In “The Ferry Charter”, BKI, 124, 1968, p. 480, heeft Dr Noorduyt enige opmerkingen over Matahun opgenomen.
- 144 In “Java in the 14th Century”, deel V, Glossary, onder Lasēm, zijn plaatsen in de “Nāgara Kērtāgama” waar dit landschap vermeld wordt als “kroonland” van een lid van de koninklijke familie van Majapahit aangewezen.
- 145 Over de winning van zout en de handel in zout in het vóór-Moslimse tijdperk op Java zijn mededelingen te vinden in enige Oud-Javaanse oorkonden van “Biluluk”, die uitgegeven, vertaald en besproken zijn in “Java in the 14th Century”; zie deel V, Glossary, p. 421, onder Biluluk, en Index of Subjects, p. 42, onder salt.
- 146 Dr Meilink-Roelofs heeft in haar “Asian Trade and European Influence” verscheidene malen melding gemaakt van Rembang, Paṭi en Juwana, verwijzende naar Tomé Pires’ “Suma Oriental”; zie haar voortreffelijke Index.
- 147 Over bosbeheer en jati-bossen in het vóór-Moslimse tijdperk op Java

handelt een Oud-Javaanse oorkonde van Katidèn, die uitgegeven, vertaald en besproken is in "Java in the 14th Century"; zie deel V, Glossary, p. 373, onder jati, en Index of Subjects, p. 44, onder tree.

- 148 "Literature of Java", III, General Index, onder Kalang, bevat korte mededelingen over Javaanse geschriften waarin deze groep ter sprake komt. In "Javaanse Volksvertoningen" (zie Klapper onder Kalang) zijn voorlopige veronderstellingen over de betekenis van de Kalang oorsprongs-mythe (afstamming van een hond) opgenomen. Dr Seltmann, van Stuttgart, bereidt een verhandeling over de Kalangs voor.

§ 9-02.

- 149 Over Jipang, Rajëg-Wësi en Bojanagara heeft Dr Noorduynd belangrijke gegevens verzameld; zij zijn opgenomen in zijn verhandeling over "The Ferry Charter of 1358" in BKI, deel 124, 1968, p. 460ff. en deel 125, 1969, p. 268. Een overzichtskaart is aan deze verhandeling toegevoegd. — Panangsang is waarschijnlijk een, nog niet gelokaliseerde, plaatsnaam.
- 150 Zie C. C. Berg, "Bijdragen tot de kennis der Panji-verhalen", BKI, deel 110, 1954, p. 196 en 211-noot. In de verhandeling over "Panembahan Sénapati van Mataram", Verh. KITLV, deel 13, 1954, p. 42, wordt melding gemaakt van een Nederlands bericht, dat misschien in verband kan worden gebracht met Arya Panangsang van Jipang.
- 151 Dit verhaal over Arya Panangsang wordt vermeld in een Maleise verzameling legenden over de Heilige Mannen van Java en hunne woonplaatsen ("Kumpulan Tjeritera lama dari Kota Wali"), geschreven door S. Wardi, en uitgegeven in Demak (Panerbit Wahyu, zonder jaartal, misschien omstreeks 1950).

§ 9-03.

- 152 Deze jaartallen, vermeld in de Yogya'se Babad Momana, zijn besproken in "Panembahan Sénapati", 1954, p. 114. Zie ook § 20-05, over de uitbreiding van het vorstendom Mataram in het laatste kwart van de 16de eeuw.
- 153 De Javaanse "Sadjarah Dalem", een geslachts-register van voorouders en verwanten (legendarische en historische) van de 19de eeuwse vorsten van Surakarta en Yogyakarta, samengesteld door Padma Susastra in 1898 (uitgave van Dorp, Semarang/Surabaya, 1902), bevat veel belangwekkende mededelingen, die de schrijver blijkbaar uit familie-papieren van bekende geslachten verzameld heeft. Daar hij een dienaar en beschermeling van de Rijksbestuurder van Surakarta was, heeft hij aan het geslacht van Matahun veel aandacht besteed. Het staat beschreven in zijn boek als "Carangan Matahunan" (de Matahun-tak), p. 250-261. De stamvader van het geslacht der Rijksbestuurders zou geweest zijn een Bagus Sangka, een kleinzoon van een Arya van Daḍap Tulis, die tumenggung tjarik (hofschrijver) in Kartasura zou zijn geweest. Paku Buwana I (Sunan Pugèr, 1703-'19) zou Bagus Sangka eerst belast hebben met de voorgedij over, of de verzorging van (ngemong) Arya Matahun, alias tumenggung Sura Wijaya van Jipang. Na diens dood zou Bagus Sangka benoemd zijn als zijn opvolger in Jipang, met de titelnaam adipati Arya

Matahun. Wie de (oude?) tumenggung Sura Wijaya van Jipang geweest is, wordt niet vermeld. — In 1678 heeft een Arya Panangsang van Jipang, een latere drager van de oude, roemruchte naam, met zijn mannen, in dienst van sunan Mangku Rat II, meegedaan aan de vervolging van Truna Jaya, toen deze Madurese prins, na de val van zijn hoofdstad Kadiri, langs de Brantas stroomopwaarts naar het Oosten terugtrok. Tot welk geslacht deze laat 17de eeuwse Arya Panangsang behoort heeft, is onbekend (zie Expeditie van Anthonio Hurdt, 1971, p. 250).

- 154 In zijn "History of Java" vermeldt Raffles in de "Chronological Table" bij het jaar 1556 een "Conquest of Blora". Deze en dergelijke mededelingen van Raffles berusten op Javaanse jaartallen-lijsten. Een andere lijst dan de blijkbaar door Raffles gebruikte vermeldt de "pamlora" in het jaar 1554. Deze twee mededelingen moeten wel op dezelfde gebeurtenis betrekking hebben; welk jaartal het juiste is, is niet zeer belangrijk.

§ 9-04.

- 155 De tekst van het plakkaat van Muntinghe komt voor in de verzameling "Hollandse Handschriften", H173, eigendom van het Kon. Instituut v. Taal-, Land- en Volkenkunde, zie Catalogus van de handschriften in Westerse Talen van het KITLV, 1963, door H. J. de Graaf, p. 6.
- 156 Handschriften van Javaanse rechtsboeken, aangetroffen in Lampung, Zuid-Sumatra, zijn vermeld in "Literature of Java", II, p. 207b, LOr 4280, en III, p. 139b, AdKIT 1273/1a. Het laatst genoemde handschrift is geschreven in Lampungs schrift.

**X. GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE
NOORDKUST DISTRIKTEN VAN OOST-JAVA
IN DE 16DE EEUW, TUBAN**

§ 10-01.

- 157 De Oud-Javaanse oorkonde van Karang Bogëm van 1387, uitgegeven, vertaald en toegelicht in "Java in the 14th Century", deel I, p. 122; deel III, p. 173; en deel IV, p. 449-454, handelt over een nederzetting aan de Noordkust waar vis in zoutwater visvijvers werd gekweekt en verwerkt tot een soort geconserveerde vis, trasi geheten. Er zijn geen duidelijke aanwijzingen dat Karang Bogëm in onmiddellijk verband gebracht mag worden met Tuban. Het is evenwel denkbaar dat de stad Tuban ontstaan is uit een dergelijke vissersplaats als Karang Bogëm (dat thans niet meer te lokaliseren schijnt te zijn). In de Nāgara Kērtā-gama, de belangrijke beschrijving van het Majapahitse koninkrijk van 1365, wordt, merkwaardig genoeg, Tuban niet vermeld. Tuban moet reeds in de 11de eeuw bestaan hebben.
- 158 Over de economische en staatkundige omstandigheden in Tuban in de 15de en 16de eeuw bevat Dr Meilink-Roelofs' "Asian Trade and European Influence", merendeels afgaande op berichten in Tomé Pires' "Suma Oriental", belangwekkende mededelingen (zie p. 105-107, en p. 284-286; en de voortreffelijke Index).

- 159 Enige mededelingen over de geschiedenis van Tuban in het vóór-Moslimse tijdperk zijn te vinden in de "Geschiedenis van Indonesië", 1949, p. 59 en 63. De oude Chinese berichten over Tuban zijn vermeld in Prof. Krom's Hindu-Javaanse Geschiedenis.
- 160 "Literature of Java", deel II, p. 361, bevat een uittreksel uit het Verhalenboek codex LOr 6379, waarin Tuban herhaaldelijk genoemd wordt. In de "General Index" in deel III van "Literature of Java", onder "Tuban" zijn nog verscheidene andere plaatsen in de Javaanse letterkunde, waar de stad ter sprake komt, aangewezen.
- 161 De legendarische verhalen en balladen betreffende Rangga Lawé van Tuban zijn vermeld in "Literature of Java", deel I, p. 123 en 125. Professor Berg heeft verscheidene der gedichten uitgegeven en toegelicht. Dr Brandes heeft in zijn uitgave van de "Pararaton" uittreksels uit een Verhalenboek en uit de vroeg-Moslimse roman van Damar Wulan opgenomen en besproken, waarin verscheidene malen Tuban en Rangga Lawé vermeld worden.

§ 10-02.

- 162 De plaatselijke "Babad Tuban" is uitgegeven door Tan Khoen Swie, Kadiri 1936, 3e druk. De samensteller heeft zichzelf waarschijnlijk beschouwd als een afstammeling van het oude geslacht der vorsten van Tuban, dat zijn staatkundige macht verloor toen de Midden-Javaanse krijgslieden van Sultan Agung van Mataram in 1619 na hevige gevechten de versterkte stad innamen. Aan de "Babad Tuban" zullen ook in het hierna volgende nog gegevens ontleend worden. De betrouwbaarheid van de berichten over de oude tijd, omstreeks 1500 A.D., maakt mededelingen over latere tijden ook geloofwaardig, althans vermeldenswaard.
- 163 In de "Sajarah Dalem" vermeldt de samensteller, Padma Susastra, Arya Téja van Tuban als de zoon van Abdurrahman, de godgeleerde uit Arabië. Deze Arya Téja I zou volgens hem de bet-overgrootvader zijn geweest van de Arya Téja die de schoonvader zou zijn geworden van Sunan Katib van Ngampèl Denta (Surabaya). Padma Susastra plaatst deze mededelingen in de paragraaf die betrekking heeft op Nyahi Gedé Manila, de tweede echtgenote van Sunan Ngampèl, die herkomstig zou zijn geweest uit Tuban (Sajarah Dalem, p. 41). De Surakarta'se schrijver vermeldt een stamboom van Abdurrahman/Arya Téja I, die teruggaat op Abbas, de zoon van Abdul Muntalip, vorst van Mekka, dus niet tot de Propheet zelf, zoals men zou verwachten. De Arabische godgeleerde Abdurrahman zou een gunsteling ("kawiji") geweest zijn van de eerste Majapahitse koning Jaka *Susuruh* (die van afkomst een Sundanese prins uit West-Java zou zijn geweest). Jaka *Susuruh* zou, koning van Majapahit geworden, zijn erfland *Pajajaran*, waaruit hij had moeten vluchten, heroverd hebben. Na die overwinning zou de koning zijn Arabische gunsteling (die hem blijkbaar van dienst geweest was) de naam Arya Téja hebben gegeven, en hem tot heerser over Tuban hebben gemaakt. Dit legendarische verhaal vertoont overeenstemming met een mededeling voorkomende in het Verhalenboek cod. LOr 6379 ("Litera-

- ture of Java”, III, p. 361b) over koning Kumara van Majapahit (die Jaka Susuruh's zoon zou zijn geweest). Kumara zou zijn oom Siyung Wanara uit Pajajaran verdreven hebben naar Banten. De *smeden* van Pajajaran zouden toen naar Majapahit verhuisd zijn. — In dit verband verdient ook vermelding een mededeling (in cod. NBS 25-2, Lit. of Java III, p. 719a) over de Empu Domas, de smeden-gemeenschap, die tot hoofden zou hebben gehad Modin Tuban, een Moslims geestelijk Heer van Tuban, en ki Këlêng. — Deze legendarische verhalen (zoals er nog meer zijn in de Javaanse letterkunde) worden hier slechts terloops vermeld om te doen uitkomen, welk een belangrijke plaats Tuban, in verbinding met Majapahit en met West-Java, heeft ingenomen in de overleveringen van de Noord-Oostelijke Pasisir-landschappen betreffende het begin van het Moslimse tijdperk. Zie ook § 12-01, einde, en noot 208.
- 164 Adikara en adikarana (Sanskrit: overheid) zijn vermeld in de “Glossary” in “Java in the 14th Century”, deel V, p. 107-b, en Wilwatikta, onder Wilwa (Aegle marmelos = Maja) op p. 306-b. De benaming Arya Wilatikta is dus te begrijpen als: de Arya van het Hof van Majapahit.
- § 10-03.
- 165 De vermoedelijke gang der gebeurtenissen ten tijde van de bezetting van de oude koningsstad Majapahit door de Moslimse “vromen” en vorsten is besproken in § 2-10 en 5-01.
- 166 In § 1-01 is reeds melding gemaakt van aanwijzingen betreffende de aanwezigheid van Moslims in het Majapahitse koninkrijk in de oude tijd.
- 167 In “Literature of Java”, deel III, General Index, zijn, onder de namen Bonang en Tuban, korte mededelingen over relevante Javaanse legenden, en aanwijzingen van Javaanse teksten, opgenomen. Prof. Drewes' verhandeling over “The Struggle between Javanism and Islam as illustrated in the Serat Darma Gandul” in B.K.I., deel 122, 1966, en zijn “The Admonitions of Seh Bari”, 1969, bevatten belangwekkende beschouwingen over Sunan Bonang. Het laatstgenoemde boek is een verbeterde en vermeerderde uitgave van Schrieke's “Het Boek van Bonang”, 1916. De daarin uitgegeven Javaanse tekst is ten onrechte aan Sunan Bonang toegeschreven.
- 168 De Javaanse legenden betreffende Sunan Kali Jaga, Sunan Bonang, Sunan Gunung Jati en andere Heilige Mannen van de Islam zijn besproken in H. Djajadiningrat's “Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten”, 1913.
- 169 De Cabolèk is kort besproken in “Literature of Java”, deel I, p. 88 en v. De Sundanees aandoende plaatsnaam Cabolèk (Sundanees Ci-) is opmerkelijk in verband met in noot 163 vermelde legenden over oude betrekkingen tussen Tuban en West-Java, Cerbon en Pajajaran, over zee. Een Australische thesis (Canberra) over de Cabolèk van de hand van Dr Subardi wacht op publicatie. Zie ook noot 106.
- § 10-04.
- 170 In de “Babad Tuban” wordt als bijzonderheid nog melding gemaakt van een militaire versterking geheten “Kumbakarna”, die, met God's

- hulp, gebouwd zou zijn door een Heilige Man, Muhammad Asngari van Madjagung. Deze heilige zou sindsdien in Tuban in hoge eer gestaan hebben.
- 171 Rajëg Wësi is een oude plaats, die ook vermeld wordt in Dr Noorduyn's verhandelingen over "The Ferry Charter of 1358" in BKI, deel 125, 1969, p. 268. — De Javaanse historische roman Rangsang Tuban, door Padma Susastra (Surakarta 1900), is moeilijk te plaatsen in de geschiedenis van Tuban.

**XI. GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE
NOORDKUST DISTRIKTEN VAN OOST-JAVA
IN DE 16DE EEUW, GRESIK - GIRI**

§ 11-01.

- 172 Dr Meilink-Roelofsz' "Asian Trade" bevat vele mededelingen over Gresik en de Chinezen daar (zie vooral p. 107-110, en verder de voortreffelijke Index onder de naam Grise).
- 173 De Oud-Javaanse oorkonde van Karang Bogem van 1387 is uitgegeven, vertaald en toegelicht in "Java in the 14th Century", deel I, p. 122; deel II, p. 149; deel III, p. 173; deel IV, p. 449.
- 174 Een kort uittreksel uit het Verhalenboek cod. LOr 6379 is opgenomen in "Literature of Java", deel II; zie p. 362-a. Op p. 361-b wordt een aanval van mannen uit Siyëm, Kaboja en Sukadana vermeld, die zou zijn afgeslagen door een "heidense" leraar in de gewijde wetenschappen, de "ajar" Guntur Gëni van de Tënggër. Deze man zou van de koning van Majapahit als beloning land in Blambangan gekregen hebben, en de naam Pamënggër. Deze overlevering legt een verband tussen Blambangan, de Tënggër Hooglanden (boven Prabalingga) en de verdediging tegen overzeese aanvallers.

§ 11-02.

- 175 Tomé Pires' mededelingen over Gresik en de twee elkaar beoorlogende heersers in die stad zijn te vinden in de vertaling (1944, deel 2, p. 192-195) en besproken in Dr Meilink-Roelofsz' "Asian Trade", p. 107-110. De naam Cucuf kan in verband gebracht worden met Yusuf, en Zeinall met Zainu 'l-Abidin. Deze Arabische namen zijn in de Javaanse overleveringen over Gresik echter niet te vinden.
- 176 Aan het einde van de 16de en in het begin van de 17de eeuw gebruiken de eerste Nederlandse reizigers meermalen de naam Jaratan (of een verbastering daarvan) in verband met de havenplaats Gresik. Jaratan schijnt een oude naam te zijn geweest die bij de Chinezen bekend was. In "Asian Trade" (p. 283) worden uit een Nederlands bericht uit 1626 de namen van een "shahbandar" van Grësik en een onder-"shahbandar" van Jaratan vermeld. De laatstgenoemde was van Chinezen bloede, en door aanhuwelijking verwant met de bekende Chinese koopman Beng Kong in Batavia. Het is denkbaar dat de twee-deling waar Tomé Pires melding van maakt in verband gebracht mag worden met het tweetal Gresik-Jaratan uit latere berichten. De naam Jaratan heeft waarschijnlijk begraafplaats betekend. Topografisch onderzoek ter plaatse zou opheldering kunnen verschaffen. — De naam Tanđës, die in de Javaanse

letterkunde wel aan Gresik gegeven wordt, is te beschouwen als een "wisselterm". Het woord *taṅḍës* betekent beëindigd en schoon-op, en in de naam Grësik heeft men het woord *rësik*: schoon, rein gehoord. Zo heeft men *Taṅḍës* in de plaats van Grësik kunnen gebruiken. In Nederlandse berichten uit de 16de en 17de eeuw wordt de naam *Taṅḍës*, voor zover bekend, niet vermeld.

§ 11-03.

- 177 Javaanse geschiedkundige overleveringen over Gresik en Giri zijn reeds vroeg in de 19de eeuw verzameld door Europese schrijvers. Een samenvatting geven Raffles in zijn "History of Java" en J. A. B. Wiselius, "Historisch onderzoek naar de geestelijke en wereldlijke suprematie van Grisee op Midden- en Oost-Java gedurende de 16de en 17de eeuw", T.B.G. deel 23, 1876, p. 458-500. Cornets de Groot's "Statistiek van de Residentie Grisee", 1822, in uittreksel gepubliceerd in Tijdschr. N.I. 1852 en 1853, bevat ook veel wetenswaardigs. Javaanse geschiedboeken die handelen over Gresik en Giri zijn vermeld in "Literature of Java", deel I, p. 134ff., en deel III, General Index, onder Gresik, Giri en Iskak (de naam van raden Paku volgens het Verhalenboek cod. LOr 6379). De jaartallen zijn ontleend aan cod. LOr 6780, een Javaanse proza verhandeling over de geschiedenis van Gresik en Giri, opgesteld in het midden van de 19de eeuw op last van een Madurese Regent van Bangkalan.
- 178 Pinatih, afgeleid van patih, is o.a. een titel van een aanzienlijke getrouwde vrouw geweest; zie v. d. Tuuk's K.B.N.W. onder patih. Indien men Samboja met Kaboja, Cambodia gelijk mag stellen, was de echtgenoot van de Nyahi gëḍé Pinatih waarschijnlijk ook een vreemdeling van overzee geweest, evenals raden Paku's lijfelijke vader.
- 179 In de Javaanse overlevering is Sunan Giri Gajah Kaḍaton de naam van een Heilige Man die uitmuntte door godsvrucht en als schrijver van godsdienstige werken (zie "Literature of Java", deel III, p. 242). Het is niet zeker of de vermelding van de "kaḍaton" bewijst, dat Prabu Satmata en deze godgeleerde dezelfde persoon zijn geweest. Zoals meermalen het geval is, is er in de opeenvolging der Heilige Mannen van het geslacht in later tijd verwarring ontstaan.
- 180 Balé kambang's, "drijvende paviljoens" zijn besproken in "Java in the 14th Century", deel IV, Recapitulation, p. 483, en p. 79.
- 181 Prabu Satmata is een erenaam geweest; verscheidene belangrijke personen hebben die naam gedragen, volgens de Javaanse overlevering; zie "Literature of Java", deel III, General Index, p. 378-b.
- 182 In "Java in the 14th Century", deel IV, Recapitulation, p. 484ff. is de aandacht gevestigd op vóór-Moslimse religieuze gemeenschappen, veelal maṅḍala genoemd, waarmede Moslimse groeperingen en gemeenten, ontstaan in de 15de en 16de eeuw, wellicht enige verwantschap hebben gehad.
- 183 Hoe sprookjesachtig dit verhaal (ook van vele andere personen, in vele andere landen verteld) ook klinkt, als de erin vervatte kern van waarheid mag toch beschouwd worden het bestaan van een verband tussen de stamvader van het geslacht van Giri en het "heidense" Blambangan

in de Oosthoek van Java. In het geval van de nyahi gědé Pinatih en raden Paku of Iskak vindt deze uitlegging van het Javaanse overgeleverde verhaal bevestiging door het geboekstaafde bestaan van oude handelsbetrekkingen tussen Gresik en de havenplaatsen in de Oosthoek van Java. — Ofschoon het niet onmiddellijk op Gresik betrekking heeft, verdient het volgende legendarische verhaal over een verband tussen Blambangan en de Noord-Oost Pasisir hier vermeld te worden. De vorst van Blambangan zou een pusaka kris, Sumělang Gandring geheten, hebben gestolen van de koning van Majapahit; dit kostbare voorwerp zou naar Majapahit teruggebracht zijn door de smid mpu Supa. Deze zou door de koning beloond zijn voor deze gewichtige dienst met het landschap Sidayu (tussen Tuban en Gresik). (Legendarische verhalen over smeden en krissen zijn vermeld in "Literature of Java", III, General Index, onder Empu). — Onder de wonderen, verricht door Sunan Satmata, wordt in de Javaanse legende ook vermeld, dat hij, van een berg in Blambangan, louter door "gedachtekracht", de "patapan" waar wijlen zijn vader gewoon was geweest zich in godsdienstige afzondering terug te trekken, *met* de moskee en de waterput voor de religieuze reiniging, naar Giri zou hebben overgebracht.

§ 11-04.

- 184 Het verhaal over de kris van Giri komt o.a. voor in de Midden-Javaanse Babad (Balé Pustaka uitgave, deel II, p. 76-79, en proza uitgave Meinsma, 1874, p. 43). Op het verband tussen krissen, smederij en Heilige Mannen van de Islam is de aandacht gevestigd in "Literature of Java", deel I, p. 278. De naam Kala Munyěng komt voor in een Javaans-Balinese bezwering in cod. LOr 3189, zie ook: "Literature of Java", III, General Index, p. 267a.
- 185 De plaatselijke overlevering van Gribik staat vermeld in cod. LOr 2035(7); zie ook: "Literature of Java", III, General Index, p. 245-a.
- 186 Zie § 2-12 en noot 45, en ook "Literature of Java", III, General Index, p. 382 (Sěngguruh).
- 187 De naam Ki Dang Palih (d.w.z. Half) van de Kyahi van Guměna doet denken aan Tomé Pires' mededeling over de twee heersers die het gezag in Grěsik met elkaar deelden. Misschien mag men Ki Dang Palih ook beschouwen als een aanduiding van de twee kyahi's tezamen, de tweevorsten. Hierdoor wint de veronderstelling dat Guměna en Grěsik met elkaar in verband te brengen zijn aan waarschijnlijkheid. In de "Verzameling van Mohammedaansche Oudheden, die gevonden worden in en om Grissee", een album met afbeeldingen dat op naam staat van L. Pfaff (Catalogus J. H. Maronier, "Pictures of the Tropics", uitgave van het K. Instituut v. T., L. en V., 1967, K.16, p. 58) vindt men tekeningen van moskeeën en grafgebouwen, gekopieerd naar Javaanse originelen uit het begin van de 19de eeuw, die het bestuderen waard zijn. "De tempel in het dorp Goemenol", K.16 no 18, van deze verzameling mag men wel identificeren met de moskee van Guměna.

§ 11-05.

- 188 Dr Rouffaer heeft verondersteld, dat de derde sunan van Giri in 1548

- gesneuveld zou zijn op de krijgstoct van Sultan Tranggana van Demak tegen Panarukan (ten onrechte Pasuruhan genoemd, in de "Peregrinacao" van Mendez Pinto; zie B.K.I., deel 86, 1930, p. 208: oud Encyclopaedie-artikel). Het is niet ondenkbaar dat de Geestelijke Heer van Giri heeft deelgenomen aan de expeditie tegen het "heidense" vorstendom in de Oosthoek van Java, waarmede de handelaars van Gresik van ouds verbindingen hadden onderhouden, maar de plaatselijke overlevering bevat geen bevestiging van deze veronderstelling.
- 189 Het bericht over de vorst van Surabaya als voornaamste van een grote groep Oost-Javaanse vorsten komt voor in de "History of Java" van Raffles, deel II, p. 143. Genoemd worden: Surabaya, Gresik, Sidayu, Tuban, Pasuruhan, Wirasaba, Panaraga, Kadiri, Madyun, Blora en Jipang. Merkwaardig is vooral de mededeling dat deze vorsten zich "vrij" verklaard zouden hebben van de vorst van Madura en in zijn plaats pañji Wirya Krama van Surabaya als voornaamste onder hen zouden hebben erkend. Deze Wirya Krama zou als hun "wedana", hun "spreker" tegenover de vorst van Pajang zijn opgetreden. In de "Sajarah Dalëm" wordt als eerste van een reeks vorsten van Surabaya een panëmbahan Jaya Lenggara vermeld, die de vader zou zijn geweest van pangéran Pekik van Surabaya, Sultan Agung van Mataram's zwager. Er zijn te weinig gegevens om vast te stellen dat Wirya Krama een voorganger (de vader?) van Jaya Lënggara geweest zou zijn. Zie ook § 12-05.
- 190 De plechtigheid van 1581 in Giri wordt beschreven in de in het Nederlands vertaalde Serat Kanda (p. 512-516) en in de proza Babad (uitgave Meinsma, 1874, p. 122). In deze Babad wordt met de plechtigheid in verband gebracht het graven van een vijver (talaga), die talaga Patut genoemd wordt door de sunan. De mannen van alle aanwezige vorsten zouden daaraan hebben medegewerkt. Deze samenwerking en de naam Patut (eensgezind) van de vijver (een middelpunt) moeten symbolische betekenis gehad hebben.
- 191 Het verhaal over de prophetie van de sunan van Giri met betrekking tot de toekomstige grootheid van Mataram komt voor in de Babad (uitgave Meinsma, 1874, p. 184) en in de Serat Kanda (vertaling, p. 597). Toen in 1589 de Oost-Javaanse vorsten onder leiding van de pangéran van Surabaya, en Sénapati Mataram bij Japan slaags dreigden te geraken, zou de sunan van Giri hen bewogen hebben om, door het doen van een keus, zelf openbaar te maken wat hun toekomst zou zijn. De pangéran van Surabaya, de jongste, zou van "inhoud" en "omhulsel" de "inhoud" gekozen hebben, de Sénapati aanvaardde het "omhulsel". Na de keus gedaan te hebben zouden de vorsten ervan af hebben gezien om de wapens te laten beslissen, ieder ervan overtuigd dat de toekomst hem toebehoorde. De vrede werd niet verbroken. Naderhand zou Sunan Giri tegenover een vertrouwde dienaar hebben verklaard, dat het aan Sénapati Mataram toegevalen "omhulsel" de "nagara", het koninkrijk en het koninklijk gezag betekende, en de "inhoud" de inwoners (wongé). Volgens de sunan zouden inwoners, die het gezag van hun landsheer niet meer wensten te eerbiedigen (ora anurut marang kang duwé bumi),

- verjaagd worden (dituᅇung). Sėnapati Mataram had daarom wijs gedaan met het aanvaarden van het "omhulsel". — Vermoedelijk moet men bij "omhulsel" en "inhoud" denken aan een kokosnoot. In Javaanse mystieke bespiegelingen kunnen "omhulsel" en "inhoud" de betekenissen "uiterlijk, stoffelijk" en "innerlijk, geestelijk" hebben. De pangėran van Surabaya, verwant aan de "Geestelijke Heren", wordt in deze Javaanse legende terecht in verband met de "inhoud", in de sfeer van de religie, gebracht. De vraag of deze tegenstelling tussen "Geestelijke Heren" en "volk" (wongė) enerzijds, en het koninklijke gezag van de Mataramse vorsten anderzijds, reeds in het laatste kwart van de 16de eeuw thuis behoort, wordt hier onbesproken gelaten (men denke aan de Kajoran troebelen in Midden-Java in het laatste kwart van de 17de eeuw). In ieder geval is de toepassing van de klassifikatie "uiterlijk-innerlijk" op de staatkundige verhouding tussen Mataram en Oost-Java merkwaardig.
- 192 In het begin van de 17de eeuw vernam J. P. Coen dat tegenstanders van de vorst van Mataram, zoals de vorsten van Pajang en Tuban, naar Giri waren gevlucht (Bescheiden, VII, p. 461). In "Sultan Agung" (p. 86) wordt Pangėran Mas van Aros Baya vermeld. De vorsten van West-Madura (Aros Baya of Aris Baya, later Bangkalan) in de 17de eeuw zijn vermaagschapt geweest aan de sunans van Giri, volgens de "Sajarah Dalem".
- 193 De zeer oude vorst van Gresik die de toekomst kon voorspellen wordt vermeld door Groeneveldt ("Historical Notes", Verh. K.B.G., deel 39, 1880, Sukitan Tung Hsi K'au 1618, Book IV).

§ 11-06.

- 194 Een "Studie over Lomboksch Adatrecht" van P. de Roo de la Faille (Adatrechtbundel no 15, p. 131ff.) bevat mededelingen ontleend aan een plaatselijke Babad Lombok. In "Literature of Java", deel III, General Index, onder Lombok, vindt men verwijzingen naar Javaans-Sasakse teksten die handelen over het begin van de Islam op het eiland. Verhalen met een mythische, vóór-Moslimse ondergrond nemen in deze letterkunde een belangrijke plaats in.
- 195 Een belangrijk gedeelte van de Balinese geschiedkundige overleveringen die betrekking hebben op de 16de en de 17de eeuw is behandeld door Professor Berg in "De Middeljawaansche historische traditie", 1927. Batu Rėnggong zou een gezant van de vorst van Mekka, die hem door het symbolische geschenk van een schaar en scheergerei ertoe had willen brengen zich tot de Islam te bekeren, beslist en ruw hebben afgewezen (p. 140). Het is onwaarschijnlijk dat een Mekkaan in het midden van de 16de eeuw in Bali zou zijn verschenen. Misschien heeft dit verhaal echter betrekking op een poging van de sunan van Giri om de "heidense" vorst te benaderen. Het zou voorkomen in een Javaans-Balinese gedicht, door een dienaar van de Balinese vorst, Dėn Takmung geheten, geschreven als antwoord op de beledigende spot van de vorsten van Pasuruhan en "Mataram", die koning Batu Rėnggong met een vechtkrekel zouden hebben vergeleken (p. 141). De vermelding van "Mataram" in deze Balinese overlevering is misschien te verklaren door aan te nemen,

dat het verhaal pas in de 17de eeuw op schrift werd gesteld, toen de naam van de Midden-Javaanse vorsten van Mataram groot was geworden.

- 196 In "De Regering van Panembahan Sénapati Ingalaga", Verh. K.I., deel 13, 1954, p. 61, is melding gemaakt van het aandeel van Giri in de Islamisering van Makasar.
- 197 De geschiedkundige overleveringen van Kutai zijn besproken door C. A. Mees ("De Kroniek van Koetai", 1935) en W. Kern (Bespreking van Mees' proefschrift, TBG 77, 1937, p. 294).
- 198 De "Hikayat Bandjar", uitgegeven door J. J. Ras (1968) bevat vele mededelingen over de betrekkingen tussen Zuid-Borneo en de Javaanse kustlanden.
- 199 Legendarische verhalen over Pasir zijn medegedeeld door S. G. In 't Veld, "Ontstaan van het vorstendom van Pasir, Oostkust van Borneo", TBG 27, 1882, p. 557.
- 200 Zie: G. Müller, "Proeve eener Geschiedenis van een gedeelte der Westkust van Borneo" (Matan en Sukadana), Indische Bij, 1843, I, p. 321-352 (Giridayana, p. 342).
- 201 De "Mededelingen over den Islam op Ambon en Haroekoe" van Dr H. Kraemer (Djawa, deel 7, 1927, p. 77-89) bevatten veel merkwaardigs. B. J. J. Visser (in: "Onder Portugeesch-Spaansche vlag, de Katholieke Missie van Indonesië, 1511-1605", Amsterdam 1926) haalt een in mei 1546 geschreven brief van Franciscus Xaverius aan, waarin deze grote missionaris schrijft, dat de Islam eerst 60 jaren tevoren op de eilanden zou zijn ingevoerd door twee of drie "Cacizes" (waarschijnlijk haji's) die uit Mekka waren gekomen. Hij noemt Giri noch Gresik. De benaming "Cacizes" voor Moslimse geestelijke heren (clergyman) komt ook voor in Jacob's verhandeling over de R.K. missie "Treatise of the Moluccos", d.i. Antonio Galvao's "Historia das Molucas", Sources and studies for the history of the Jesuits, III, 1971.
- 202 De "Hikayat Tanah Hitu" van de inheemse geschiedschrijver Rijali is gebruikt door Valentijn bij het schrijven van zijn "Oud en Nieuw Oost-Indiën".
- 203 De expansieve staatkunde van de eerste vorsten van Mataram is beschreven in: "De Regering van panembahan Sénapati Ingalaga" (1584-1601) en "De Regering van Sultan Agung, Vorst van Mataram, 1613-1646, en die van zijn voorganger panembahan Séda-ing-Krapyak, 1601-1613", Verhandelingen K. Instituut v. T., L. en V., delen 13 en 23, 1954 en 1958.

XII. GESCHIEDENIS VAN DE VORSTENDOMMEN IN DE NOORDKUST DISTRIKTEN VAN OOST-JAVA IN DE 16DE EEUW, SURABAYA

§ 12-01.

- 204 De geschiedenis van koning Erlangga van Kahuripan is besproken door Professor Krom in zijn "Hindoe-Javaansche Geschiedenis", 1931.
- 205 "Literature of Java", deel I, p. 206f. en 233f. bevat beschouwingen over de plaats van de "Panji" romans in de Javaanse letterkunde.

- 206 Legendarische verhalen over de oude koningen Gēntayu en Daṅḍang Gēṅḍis die voorkomen in het Verhalen-Boek codex LOr 6379 zijn in het kort vermeld in "Literature of Java", II, p. 359b en 360. Zie ook noot 80, betreffende Juwana, en noot 108, betreffende Japara.
- 207 Het Oud-Javaanse gedicht Nāgara Kērtāgama en de "Oorkonde der Veerlieden" zijn uitgegeven en besproken in "Java in de 14th Century", zie de Glossary in deel V onder Surabaya (p. 253).
- 208 Arya Téja van Tuban wordt herhaaldelijk vermeld in de Verhalen-Boeken, zie het Register van Brandes' Pararaton uitgave (2de druk, Verh. KBG, deel 62, 1920, p. 286). Zie ook noot 163.

§ 12-02.

- 209 Zie Tomé Pires' "Suma Oriental", Engelse vertaling p. 196f. en de talrijke vermeldingen in Dr Meilink-Roelofs' "Asian Trade", te vinden door middel van het voortreffelijke Register.
- 210 Bubat wordt vermeld in de 14de eeuwse Nāgara Kērtāgama, zie "Java in the 14th Century", deel V, Register, p. 427.
- 211 Sénapati Ngalaga is de titelnaam waaronder de eerste zelfstandige vorst van Mataram in het derde kwart van de 16de eeuw bekend is geworden (zie § 20-04, en noot 349). Sénapati was ook de titel van de Moslimse vorst van Pasir (in het boven-Sěrayu dal), die waarschijnlijk in de eerste helft van de 16de eeuw aan het Demakse Hof heeft verkeerd (zie § 2-11). Sénapati is blijkbaar een bekende titel geweest in de 16de eeuw. Zie ook Sénapati in de Registers van "Javaanse Volksvertoningen", p. 540 en "Literature of Java", deel III, p. 382b. Indien Tomé Pires niet Surapati maar Sénapati heeft willen weergeven, maakt dit vermoedelijk niet veel verschil; de twee woorden zijn ongeveer synoniem. Surapati is de naam waaronder in het laatste kwart van de 17de eeuw een avonturier van Balinese afkomst bekend is geworden, die in het binnenland van Oost-Java en in Pasuruhan een vorstendom voor zich en zijn geslacht heeft weten te stichten, dat nog vrij lang zelfstandig is gebleven.
- 212 De peccat taṅḍa van Těrung is reeds vermeld in § 1-01. In "Literature of Java", III, Register, onder Kusèn, p. 286a, is het verhaal in de Serat Kanda, cod. LOr 6379, over de loyale Heer van Těrung kort samengevat. Daar vindt men ook het bericht dat hij, na de val van Majapahit door de Sultan van Demak naar Sěmarang overgeplaatst, de vader zou zijn geweest van de latere sunan Těmbayat. Het laatste deel van deze mededeling is niet geheel geloofwaardig. — In de 14de eeuw was Těrung reeds bekend, zie "Java in the 14th Century", deel V, Index, onder Těrung, p. 222a, en "Bijdrage tot de topografie van de Residentie Soerabaja in de 14de eeuw" door Dr P. V. van Stein Callenfels en L. van Vuuren (Tijdschr. K. Ned. Aardrijkskundig Gen., deel 41, 1924).

§ 12-03.

- 213 De legendarische verhalen over de eerste leiders van Moslimse gemeenten in Grěsik en Surabaya, de gebroeders *Raja Pandita* en *Rahmat* uit Cěmpa, zijn reeds vermeld in § 1-01. Het is opmerkelijk dat noch het geslacht van de Geestelijk Heren van Giri, noch het latere Surabaya'se

vorstengeslacht, als afstammelingen van deze *allereerste* Moslimse voorgangers beschouwd zijn. Evenmin wordt vermeld dat sunan Gunung Jati van Cërbon een afstammeling zou zijn geweest van *Jéna! Kabir*, een neef van de gebroeders uit Cěmpa, die, met hen naar Java gekomen, zich zou hebben gevestigd in Gragé. Volgens West-Javaanse heiligenlegenden, vermeld in H. Djajadiningrat's "Critische Beschouwing" (p. 106), zou een Zeinul-Kabir of een Zeinul-Kubra, kleinzoon van Husein, Muhammad's kleinzoon, een verre voorvader van sunan Gunung Jati geweest zijn. Deze en dergelijke stambomen worden terecht als ongeloofwaardig beschouwd. Verhalen over legendarische *voorgangers* van de meest vereerde Wali's van Java zijn vermeld in uittreksels uit Verhalen-Boeken opgenomen in Brandes' Pararaton-uitgave (p. 224) en, beknopter, in "Literature of Java", deel II (p. 362). Oude, in Oost-Java gevonden Moslimse graven met jaartallen (zie § 1-01) stellen buiten twijfel, dat er reeds omstreeks 1400 A.D., en misschien zelfs reeds in de 12de eeuw, welgestelde Moslims op Java geleefd hebben en er gestorven zijn. In de "Critische Beschouwing" (p. 30 en p. 247-'51) is een bespreking opgenomen van de legendarische geschiedenis van Malik Ibrahim, de man die in 1419 A.D. in Grěsik begraven is.

§ 12-04.

- 214 De "Sajarah Surabaya" is codex KBG, coll. Brandes no. 474. In "Literature of Java", deel III, General Index, onder Surabaya en Ngampèl Děnta (p. 400 en 318) zijn verscheidene Javaanse teksten vermeld die vermoedelijk belangwekkende overleveringen over de geschiedenis van de stad bevatten. Zij zijn nog nauwelijks bestudeerd. De Midden-Javaanse geschiedschrijvers die in de 18de en 19de eeuw werkten, hebben de geschiedenis van de landschappen buiten het kerngebied van het Mataramse koninkrijk veronachtzaamd.
- 215 De overlevering betreffende strijd om Kađiri die in 1577 zou zijn geëindigd met de bezetting van de stad door de Moslims is reeds vermeld in § 11-05, omdat Sunan Prapèn van Giri in het begin ook naar Kađiri zou zijn gekomen. De berichten over de Pajangse krijgstochten in Oost-Java zullen besproken worden in hoofdstuk 19, dat over Pajang handelt.
- 216 De mededeling in de tekst van Raffles' "History of Java" over panji Wirya Krama van Surabaya vindt geen bevestiging in de jaartallenlijsten in hetzelfde boek. Vermoedelijk is zij afkomstig uit een Oost-Javaanse of Madurese tekst.
- 217 De Midden-Javaanse "Sajarah Dalem" is uitvoerig over de vorstengeslachten van West-Madura (Sampang en Aros Baya, later Bangkalan) en Suměnèp, omdat die verzwagerd zijn met het Mataramse vorstenhuis; nog in 1834 is een prinses van Bangkalan tot echtgenote genomen door Susuhunan Paku Buwana VII van Surakarta. Tengevolge van deze verbintenis is aan het Hof en bij de schrijvers van Surakarta belangstelling voor Madura ontstaan of opgeleefd.
- 218 De overlevering over de uitroeping tot Sultan van de vorst van Pajang in 1581 is vermeld in § 11-05. Vermoedelijk is deze plechtigheid een hoogtepunt geweest in de staatkundige loopbaan van Sunan Prapèn

van Giri zowel als van de Sultan van Pajang. Door diplomatie was in het Oostelijk gedeelte van het Demakse koninkrijk, hersteld onder het gezag van de nieuwe Sultan, de status quo bevestigd. Er is reeds de aandacht op gevestigd, dat in deze overlevering panji Wirya Krama van Surabaya niet genoemd wordt.

- 219 De passage van de proza-Babad (Meinsma, ed. 1874, p. 182f.) betreffende de profetische gave van sunan Giri is reeds vermeld in § 11-05 en noot 191. De opsomming van de landschappen, in drie groepen gescheiden, verdient de aandacht. Het verschil tussen de eerste en de derde groep, beiden Pasisir landschappen, is niet zeer duidelijk. In "Panembahan Sénapati Ingalaga" (1954, p. 106) is verondersteld, dat deze eerste vijandige ontmoeting van de vorsten van Mataram en Surabaya reeds in 1589 zou hebben plaats gehad.
- 220 In "De regering van Sultan Agung", 1958, p. 12f. is een overzicht over de min-of-meer betrouwbare berichten over de vorsten van Surabaya in de 16de eeuw opgenomen. De "Sajarah Dalem" wordt daar ook vermeld.

§ 12-06.

- 221 Zie onder Jaya Lëngkara in "Javanese Literature", III, General Index, p. 260.
- 222 In de Javaanse letterkunde komen er verscheidene dragers van de naam Pëkik voor, zie "Javanese Literature", deel III, General Index, p. 342. Daarom is de taalkundige afleiding van de naam Pëkik van pëkih, Javaanse vorm van Arabisch faqih, wetgeleerde, die wel eens is voorgesteld, niet geheel geloofwaardig.
- 223 Een korte beschouwing over de Damar Wulan roman is opgenomen in "Javanese Literature", deel I, Synopsis, p. 231f.
- 224 De verspreiding van de Oost-Javaanse Panji-verhalen in het tijdperk van de Pasisir-beschaving is in het kort besproken in "Javanese Literature", deel I, Synopsis, p. 233f.

§ 12-07.

- 225 Dr Meilink-Roelofs' "Asian Trade", p. 269f. bevat mededelingen over de handel in Grësik en Surabaya aan het eind van de 16de en in het begin van de 17de eeuw, toen Nederlandse zeevaarders begonnen de havens van Java aan te doen. Zie ook de uitgebreide Index van dat boek onder Surabaya.
- 226 In "De regering van Sultan Agung", 1958, p. 12-16, zijn vele berichten over Surabaya in de 17de en 18de eeuw verzameld. Het bericht van 1607 is te vinden in "Begin ende Voortgangh", deel II, 12, p. 77.
- 227 De geschiedenis van Surabaya en Gresik in de eerste helft van de 17de eeuw is besproken in "De regering van Sultan Agung", p. 77-97.

XIII. GESCHIEDENIS VAN MADURA IN DE 16DE EEUW, WEST-MADURA

§ 13-01.

- 228 Een kort overzicht over de resultaten van de wetenschappelijke studie

- van Madurese taal en letterkunde is opgenomen in E. M. Uhlenbeck's "The Languages of Java and Madura", Bibliographical Series KITLV, no 7, 1964, p. 174ff. (met bibliografie). Zie ook "Literature of Java", deel III, General Index, onder Madura, p. 296.
- 229 Het Midden-Javaanse Verhalenboek vermeldt iets over de legendarische geschiedenis van Madura, zie "Literature of Java", III, General Index, onder Darawati, p. 219b.
- 230 De Madurese ballade van Bangsacara, in Javaans-Madurees geschreven, is in het Nederlands vertaald in "Djawa", deel 12, 1932; zie ook "Literature of Java", deel I, Synopsis, p. 135f.
- 231 In de "Sajarah Dalêm", het geslachts-register van de vorsten van het Mataramse Huis, komt een lijst van Madurese heersers voor op p. 214f. De opeenvolging der generaties is, wat de oude tijd betreft, niet altijd geloofwaardig. De namen van de plaatsen, waar deze plaatselijke heersers zouden hebben gezeteld of zouden zijn begraven, zijn echter het bestuderen waard.

§ 13-02.

- 232 In de "Suma Oriental" van Tomé Pires wordt Madura pas aan het eind van het boek, op p. 227 van de vertaling vermeld.
- 233 West-Madurese geschiedkundige overleveringen zijn weergegeven in: "Geschiedenis van het Madoereesche Vorstenhuis, uit het Javaansch vertaald", door W. Palmer van den Broek, T.B.G. deel 20, 1871, p. 241-301; en in: "Geschiedenis van Madoera", door Pa' Kamar, "Djawa", deel 6, 1926, p. 231-250.

§ 13-03.

- 234 De door Raffles medegedeelde overlevering is besproken in § 12-05

§ 13-04.

- 235 De verovering van Madura door de krijgslieden uit Midden-Java is beschreven in "De Regering van Sultan Agung van Mataram", 1958, p. 83-94. De naam Cakra Ningrat wordt vermeld in 1678 als door Mangku Rat II gegeven aan de zoon van Praséna van Sampang, toen hij tot rijksbestuurder werd benoemd. Naar deze zoon is nadien zijn vader postuum ook Cakra Ningrat genoemd (zie Expeditie Ant. Hurdt, 1971, p. 256).

XIV. GESCHIEDENIS VAN MADURA IN DE 16DE EEUW,
OOST-MADURA, SUMENEP EN PAMEKASAN

§ 14-01.

- 236 De geschiedenis van Banyak Widé van Sumenep staat uitvoerig beschreven in de Pararaton, het "Boek der Koningen van Tumapel en van Majapahit", zie Brandes' uitgave (2de druk, 1920, Register der persoonsnamen, onder Wira Raja, p. 261, en Register op de aantekeningen, onder Sumenep en Sungeneb, p. 285). Sungëñëb is de eigenlijke, Madurese vorm van de naam.

§ 14-02.

- 237 De Midden-Javaanse 19de eeuwse "Sajarah Dalem" bevat verhalen over de leden van het geslacht van de vorsten van Sumenep (uitgave 1902, p. 238-248), terwijl het Mataramse koningshuis eigenlijk niet verzwagerd was met dit Oost-Madurese geslacht, althans lang niet in die mate als dat het geval was met de West-Madurese vorsten van Aros Baya en Sampang. Het is denkbaar dat de bewerker van de "Sajarah Dalem", ervan overtuigd dat de vorsten van Sumenep oudtijds een belangrijke rol hadden gespeeld in de geschiedenis, hun alleen daarom een plaats in zijn boek heeft ingeruimd.
- 238 Plaatselijke Sumenepse geschiedkundige overleveringen zijn verwerkt in de "Tjarèta Naghara Songënnëp" (in het Madurees van Oost-Madura) door Karta Soedirdja (zie p. 361-378).
- 239 De naam Kañduruwan of Kañduruhan schijnt in de 16de en 17de eeuw meermalen gegeven te zijn aan prinses van mindere rang, niet geboren uit de voornaamste gemalin des vorsten. In de Verhalenboeken wordt inderdaad een halfbroeder van Sultan Tranggana van Demak vermeld, die zo heette. Hij zou later Pangéran Panggung van Rañdu Sanga (waar zijn moeder vandaan kwam) genoemd zijn (zie Brandes' Pararaton-uitgave, 1920, p. 228 en 229). In de "Sajarah Dalem" (p. 230) wordt vermeld dat radèn Wangkawa, een zoon uit een bijvrouw van de eerste vorst van Demak, door zijn halfbroeder Sultan Tranggana met de naam radèn Kañduruwan begiftigd zou zijn, en tot adipati van Sumenep gemaakt. De overlevering, dat er in het begin van de 16de eeuw een vorst Kañduruwan van Sumenep is geweest, die nauw verwant was aan het Demakse koningshuis, verdient dus wel enig vertrouwen. — De titel Kañduruwan is in verband te brengen met kanuruhan, een Oud-Javaanse Hof-titel met de betekenis van kanselier (zie: "Java in the XIVth Century", deel V, Glossary, p. 175 en 176).

§ 14-03.

- 240 De geschiedenis van de verovering van Madura door Sultan Agung van Mataram is besproken in "De Regering van Sultan Agung", 1958, p. 83-93. Plaatselijke Sumenepse overleveringen zijn verwerkt in de Madurese "Bhabhad Songënnëp" van Werdi Sastra en Sastra Wijaya (Balé Pustaka, 1921).

**XV. GESCHIEDENIS VAN JAVA'S OOSTHOEK
IN DE 16DE EEUW.
HET WESTEN VAN DE OOSTHOEK, PASURUHAN**

§ 15-01.

- 241 Pasuruhan en Bangër (d.i. Prabalingga) worden vermeld in de Nāgara Kërtāgama (zie: "Java in the 14th Century", deel V, Index, p. 353 en 428). Een belangrijk gedeelte van de geschiedenis van het 13de eeuwse Oost-Javaanse vorstendom die beschreven is in de Pararaton moet zich in de landschappen Singasari en Pasuruhan hebben afgespeeld (zie Brandes' "Het Boek der Koningen van Tumapël en van Majapahit", 1920, Register Aantekeningen, p. 281).

- 242 Legendarische verhalen over het landschap Pasuruhan zijn vermeld in "Literature of Java", deel III, Index, onder Pasuruhan (p. 340b).

§ 15-02.

- 243 Gamda wordt vermeld in de "Suma Oriental", vertaling, p. 196-198; zie ook de Index. De veronderstelling dat "Gamda" in verband is te brengen met Gajah Mada, de naam van de rijksbestuurder van Majapahit, is aantrekkelijk omdat volgens Tomé Pires het landschap toebehoorde aan het geslacht van "Gusté Paté". In het commentaar op canto 19-2 van de Nāgara Kērtāgama (zie: "Java in the 14th Century", deel IV, p. 65) zijn het gebied van Gajah Mada, het landschap Sēngguruh en de (vermoedelijk naar hun oorspronkelijke woonplaats) Gajah Mati genoemde vorstendienaren aan het Hof van Surakarta met elkaar in verband gebracht. Het is opmerkelijk dat de aan de Gajah Mati's opgedragen taak de verzorging van rijpaarden betrof, terwijl volgens Tomé Pires het bezit van paarden een van de rijkdommen was van de vorsten van "Gamda" en Blambangan.
- 244 Ménak Sapētak van Pasuruhan wordt vermeld in plaatselijke Oosthoekse legenden, zie: "Literature of Java", deel III, Index, p. 374 en 399. De aan deze Oosthoekse Ménak toegeschreven verwantschap met een hond komt voor in verscheidene andere mythische verhalen. Opmerkenswaardig is dat ook Ménak Jingga van Blambangan, de legendarische vijand van de Ratu Kēnya van Majapahit, in de bekende Oost-Javaanse Damar Wulan roman, met een hond in verband wordt gebracht.
- 245 Tomé Pires heeft in zijn "Suma Oriental" (p. 179f. van de vertaling) een merkwaardige passage opgenomen over Javaanse zeden, gevolgd door de opsomming van de drie havensteden die in zijn tijd nog onder het gezag van de "heidense" opperkoning en "Gusté Paté" in het binnenland stonden.
- 246 Het landschap Sēngguruh is vermeld in § 2-12 (en noot 45), handelende over de uitbreiding van het Demakse gezag naar het Oosten, en in § 11-04, over de aanval van de mannen van Sēngguruh op Giri, in 1535, het jaar waarin de Demakse krijgslieden Pasuruhan bezetten.

§ 15-04.

- 247 Zie over panembahan Lemah Duwur van Aros Baya § 13-03, en "Sénapati Ingalaga", 1954, p. 57ff.
- 248 De afstammelingen van paněmbahan Lěmah Đuwur staan vermeld in de "Sajarah Dalem", 1902, p. 216ff.
- 249 Zie "Literature of Java", deel III, Index, p. 272. Het is opmerkelijk dat in een Banyuwangi'sch wayang verhaal een Danyang Kapulungan optreedt, die geslachtelijke gemeenschap heeft met een hond. Ditzelfde wordt ook verteld van adipati Dēngkol, de zoon van Ménak Supetak (zie "Literature of Java", II, LOr 2035-4, p. 61). Kapulungan is een distrikt vrij ver ten Westen van Pasuruhan. Het wordt verscheidene malen vermeld in de 14de eeuwse Nāgara Kērtāgama (zie "Java in the 14th Century", deel V, Index, p. 194 en 357, Pulungan). In de vóór-Moslimse tijd is het een belangrijke plaats geweest. Pulungan wordt

vermeld in het mythische verhaal over de twee-deling van Java door Bharada (empu Braḍah), zie het commentaar op Nāg. zang 68 ("Java in the 14th Century", deel IV, p. 201-205).

- 250 De episode van adipati Kanitèn in de Midden-Javaanse geschiedboeken handelende over het leven van Sènapati Mataram is besproken in "Panembahan Sènapati", 1954, p. 112-114 en in § 20-06.
- 251 In Van der Tuuk's KBNW, II, p. 33, wordt Kanitèn vermeld, (1) als naam van een distrikt in Magètan (bij Madyun) en (2) als naam van een met Blambangan in verband staand geslacht van hoge adel. Als Javaans-Balinese falimienaam komt Kanitèn voor in de Balinese geschiedkundige overlevering (Pamancangah, zie Berg, "Middeljavaanse historische traditie", 1927, p. 143, noot), met betrekking tot de verovering van Blambangan door de Balinese vorst van Gèlgèl in de tweede helft van de 16de eeuw. Het is moeilijk deze twee Kanitèn's met elkaar in verband te brengen. — Volgens de "Sajarah Dalèm" (p. 123) zou een jongere zoon van Sènapati Mataram, geboren uit zijn huwelijk met de prinses van Madyun, raden mas Kinitrèn zijn genoemd. Deze prins zou later de titel adipati Marta Laya van Madyun gekregen hebben. Het is denkbaar dat de naam Kinitrèn in verband staat met Kanitèn, zelfs een oude vorm van die naam is (in Yogyakarta is er een wijk Klitrèn bekend; kitri is een oud woord voor eigendomsmerk van bouwland en vruchtbomen). De Mataramse prins zou raden mas Kinitrèn kunnen zijn genoemd, wegens de relatie van zijn moeder's familie (van Madyun) met de oude heerlijkheid Kanitèn. — Ten slotte worde nog vermeld de merkwaardige, vermoedelijk pas in de 19de eeuw opgestelde lijst van 101 "zonen en dochteren" van de laatste Bra Wijaya van Majapahit, die is opgenomen in de "Sajarah Dalem". Als no 86 (p. 111) noemt die lijst een radèn Kènitèn. De in deze lijst opgenomen namen zijn in vele gevallen uit de Javaanse staatkundige geschiedenis of uit de letterkunde bekend. De vermelding van Kanitèn (evenals Těmbayat, enige nummers verder) wijst erop, dat deze naam nog in de 19de eeuw bekend was.

§ 15-05.

- 252 In "De Regering van Sultan Agung", 1958, p. 16 en v. zijn enige vermeldingen van Pasuruhan in het begin van de 17de eeuw opgenomen.
- 253 De verovering van Pasuruhan door de Mataramse krijgsbenden in 1616 en 1617 is beschreven in "Sultan Agung", p. 41ff.

**XVI. GESCHIEDENIS VAN JAVA'S OOSTHOEK IN DE
16DE EEUW. HET MIDDEN VAN DE OOSTHOEK,
VAN PRABALINGGA TOT PANARUKAN**

§ 16-01.

- 254 In "Java in the 14th Century", deel IV, p. 103, het commentaar op Nagara Kertagama, zang 34-4, wordt Banger vermeld samen met enige andere plaatsen waarvan de ligging nog niet vastgesteld is.
- 255 De plaats van de Těnggèrezen in de vóór-Moslimse samenleving in Oost-

Java is ter sprake gekomen in "Java in the 14th Century", zie deel V, Index onder Těnggěr, p. 241a.

- 256 De legendarische geschiedenis van Ménak Jingga van Blambangan, zoals die voorkomt in een Javaans Verhalenboek, is uitvoerig weergegeven door Dr Brandes in zijn inhoudsopgave van zijn Serat Kaṇḍa, opgenomen in zijn Pararaton-uitgave (zie uitgave 1920, Register Aanteekeningen, onder Prabalingga en Purbalingga, p. 281 en 282). Zie ook § 17-01 en noot 267. — Prabalingga in de Oosthoek, en Purbalingga, in het Sěrayu-dal in het Zuid-Westen van Midden-Java zijn weleens verwisseld. — De Ménak-titel komt in Oosthoekse overleveringen veel voor (zie Brandes' Pararaton, 1920, p. 218, en "Literature of Java", deel III, Index, onder Ménak, p. 309). De Damar Wulan roman is besproken in "Literature of Java", I, Synopsis, p. 231 en v.
- 257 Een inhoudsopgave van de Adi Purana is opgenomen in de Tantu Panggelaran uitgave (1924); zie p. 306 en 308. Zie ook "Literature of Java", III, p. 253 en 566.

§ 16-02.

- 258 De beschrijving van koning Ayam Wuruk's rondreis door de Oosthoek in 1359 A.D. is besproken in "Java in the 14th Century", deel IV, Commentaar, p. 40-115.
- 259 Het "geestelijk gebied" Sagara is besproken in "Java in de 14th Century", deel IV, p. 91-100.
- 260 Saḍěng en Kěta worden verscheidene malen genoemd in de Nāgara Kěrtāgama (zie "Java in the 14th Century", deel V, Index, p. 272 en 198). Saḍěng ook in de Pararaton (zie uitg. 1920, Register Aanteekeningen p. 283). Pajarakan wordt ook vermeld in de Nāgara Kěrtāgama (zie Index, p. 360) en de Pararaton-uitgave (1920, p. 137, noot 6).
- 261 Dr H. R. van Heekeren's "The Bronze-Iron Age of Indonesia", (Verh. K.I., 22, 1958), p. 46 e.v., pl. 17-19.

§ 16-03.

- 262 Mededelingen over het landschap Gěṅḍing zijn opgenomen in "Java in the 14th Century", IV, p. 101-'2, en in de Pararaton-uitgave (1920, p. 137, noot 6). Het huidige Kraton, bij Pasuruhan, waarmede Armando Cortesāo "Canjtam" identificeert, dateert vermoedelijk uit het eind van de 17de of het begin van de 18de eeuw, toen Surapati, een condottiere van Balinese afkomst, in deze streek een vorstendom stichtte.
- 263 Het landschap Pugěr wordt vermeld in de Javaans-Balinese geschiedkundige overleveringen van het Balinese koninkrijk Gělgěl, bekend als Kidung Pamancangah (uitgave Berg, 1929, zang IV, 93 en 126), die waarschijnlijk betrekking hebben op de 17de eeuw. In het laatste kwart van de 16de eeuw heeft de Sėnapati van Mataram, tot macht en grootheid gekomen na de dood van Sultan Pajang, aan een van zijn zoons de naam pangėran Pugěr gegeven (zie: "Panėmbahan Sėnapati", 1954, p. 101-'2). In die tijd had de vorst van het Midden-Javaanse Mataram geen gezag over het Oosthoekse Pugěr. Deze naamgeving stond misschien in verband met een program voor de uitbreiding van het Mataramse

rijk. Er is uit op te maken dat het landschap Pugĕr aan het eind van de 16de eeuw tot in Midden-Java bekend was. Sindsdien is de naam pangĕran Pugĕr door vele leden van het Mataramse koningshuis gedragen.

§ 16-05.

- 264 De verhandeling van C. Wessels, "De eerste Franciscaner-Missie op Java, 1584-1599", verschenen in "Studien", nieuwe reeks, 62ste jaargang, deel 113, p. 117-162, bevat interessante mededelingen uit berichten van missionarissen die in Java's Oosthoek hebben gearbeid voordat de Moslimse vorsten hun gezag tot die landschappen hadden uitgebreid.

**XVII. GESCHIEDENIS VAN JAVA'S OOSTHOEK
IN DE 16DE EEUW.
HET OOSTEN VAN DE OOSTHOEK, BLAMBANGAN**

§ 17-01.

- 265 De plaats van de Damar Wulan roman in de Javaanse letterkunde is besproken in "Literature of Java", I, Synopsis, p. 231f. Zie ook noot 256 en 267.
- 266 In de "Aanteekeningen betreffende den Javaanschen Oosthoek" in T.B.G., deel 72, 1932, is de Babad *Tawang Alun* besproken. Dit is de familiegeschiedenis van een geslacht van plaatselijke heersers van *Macan Putih*, een plaats in het binnenland van het huidige landschap Banyuwangi gelegen, waaruit verscheidene 18de en 19de eeuwse Regenten van Banyuwangi zijn gesproten. Van het 18de eeuwse Macan Putih worden de overblijfselen nog aangewezen. *Bayu* is de naam van een nog oudere vestiging in het binnenland. De half legendarische stamvader van dit geslacht, Tawang Alun, moet in de 17de eeuw hebben geleefd.
- 267 De legendarische geschiedenis van Pamĕnggĕr van Blambangan is weergegeven in Brandes' uittreksel van zijn "Sĕrat Kaṅḍa", in de Pararaton-uitgave, 1920, p. 219, en, beknopter, in "Literature of Java", II, p. 361b. Zie ook "Literature of Java", III, Index, onder Pamĕnggĕr, p. 330, en noot 256.
- 268 In "Java in the 14th Century", deel IV, Commentaar, p. 83 is de "durbar" van koning Ayam Wuruk in Patukangan (Panarukan) van 1339 besproken. Het lijkt wel waarschijnlijk dat het Balumbung(an) van de Nāgara Kĕrtāgama tekst (zang 28, strofe 1) een vorm van de naam Blambangan is. Balumbungan komt ook in een andere tekst voor, zie "Literature of Java", III, Index, p. 183.
- 269 De Sri Tanjung is uitgegeven, vertaald en toegelicht door Dr Prijono ('s-Gravenhage, 1938), de Suda Mala door Dr van Stein Callenfels (Verhandelingen K. Bat. Gen. deel 66, 1925). In "Literature of Java", III, Index, p. 194, zijn vermeldingen van Blambangan in de Javaanse en Javaans-Balinese letterkunde aangewezen.

§ 17-02.

- 270 Met Blambangan eindigt Tomé Pires geheel de groep van zijn uitvoerige volksbeschrijvingen. Wat hij heeft geschreven over de andere eilanden van de Archipel is helaas veel minder uitvoerig.

§ 17-03.

- 271 De verhandeling van C. Wessels, "De eerste Franciscaner-Missie op Java", 1584-1599" is reeds vermeld in noot 264, naar aanleiding van de geschiedenis van Panarukan.
- 272 In C. C. Berg's "De Middelljavaansche Historische Traditie", 1927, komt een uitvoerige bespreking van de geschiedenis van het Zuid-Balinese vorstendom Gèlgèl voor (p. 138 en v.). De Balinese geschiedkundige overlevering betreffende de 16de eeuw is grotendeels vastgelegd in de Javaans-Balinese Pamancangah. Een versie van dit belangrijke werk in dichtmaat is door Berg uitgegeven, zonder vertaling maar met een goed bruikbare Lijst van Eigennamen, als Kidung Pamancangah (Uitgaven van de Kirtya Lieftrinck-van der Tuuk te Singaradja, no 1, 1929). De Babad Bulèlèng, uitgegeven door P. J. Worsley, 1972, bevat historische overleveringen van het Balinese geslacht Jlantik, dat enige krijgslieden heeft voortgebracht, die in Java's Oosthoek hebben gestreden.
- 273 In maatschappelijk opzicht heeft een, zowel voor vrouwen als voor mannen, belangrijke tegenstelling tussen het "heidendom" en de Islam bestaan in het verschil tussen de plaats, in de twee stelsels toegekend aan het huwelijk. In het Oud-Javaanse en Javaans-Balinese "heidendom", grondig beïnvloed vanuit India, was de keuze van een echtgenote gebonden aan strenge regels bepaald door maatschappelijke afkomst ("kasten" of dergelijke groeperingen). Het huwelijk, eenmaal gesloten, was zeer moeilijk te verbreken. Weduwen hertrouwen niet. Weduwenverbranding bij het overlijden van haar echtgenoot strekte tot eer van de familie. Het offer van haar leven werd verwacht van bijna alle echtgenoten van een vorst. — In de Islam, daarentegen, is het sluiten van een huwelijk geen sakrament, en de verbreking is van de zijde van de man gemakkelijk, van de zijde van de vrouw althans niet onmogelijk. De godsdienst erkent geen huwelijksbeletselen wegens maatschappelijke afkomst. Gescheiden vrouwen en weduwen behouden haar recht op eigen leven in de maatschappij. — Men mag vermoeden dat deze verschillen tussen het "heidendom" en de Islam somtijds voor vrouwen beslissend zijn geweest voor hun overgang tot de nieuwe godsdienst. Bewijzen voor de juistheid van dit vermoeden zijn moeilijk te vinden in de Javaanse letterkunde. Daarom is het Javaans-Balinese relaas van het verraad van de Blambanganse prinses, die met haar halfbroedler vluchtte naar het vijandelijke land waar de Islam heerste, zo belangwekkend. De daad van de twee vorstenkinderen wordt in de Pamancangah met afschuw vermeld, echter zonder duidelijke aanwijzing dat zij Moslims werden, of (misschien) in Blambangan reeds Moslims waren. Het een of het ander is wel waarschijnlijk te achten. — In "Literature of Java", deel I, Synopsis, p. 220, is de aandacht gevestigd op het verband tussen de romantische letterkunde van de 16de en 17de eeuw en de nieuwe denk-

beelden over het huwelijk die door de Islam ingang vonden.

- 274 In 1588 heeft de Britse zeevaarder Thomas Cavendish op zijn reis om de wereld Banyuwangi aangedaan. Het bericht over koning Santa Guna stamt van hem. In 1580 had zijn landgenoot Sir Francis Drake reeds met zijn schip voor Blambangan gelegen.
- 275 De episode van de mislukte interventie van Jlantik in Java's Oosthoek, opgenomen in de Javaans-Balinese Pamancangah overlevering, is uitvoerig besproken door C. C. Berg in zijn "Middeljavaansche Historische Traditie", 1928, p. 153 en vlg. Zie ook noot 272.

§ 17-04.

- 276 De geschiedenis van de verovering van Blambangan door de Midden-Javanen is besproken in "De regering van Sultan Agung van Mataram", 1958, p. 254 en vlg.
- 277 In "Sultan Agung", p. 259, komt een vermelding van een in het Maleis geschreven "Sedjarah Arja Tabanan" voor, waarin verhaald wordt de Balinese overlevering betreffende Ngurah Wayahan Pamadëkan van Tabanan, een vazal van Dalëm Di Madé van Gèlgèl, die in Java's Oosthoek tegen de Raja Mataram gestreden zou hebben.
- 278 De half-legendarische Tawang Alun, stamvader van een geslacht van plaatselijke Heren van Macan Putih, in het binnenland van Banyuwangi, zou een bezoek aan het Mataramse Hof hebben gemaakt. Hij moet in de tweede helft van de 17de eeuw geleefd hebben. Macan Putih, "Witte Tijger", is een naam die in de Javaans-Balinese mythologie thuis behoort (zie "Literature of Java", III; Index, onder "tiger", p. 412). "Witte Tijger" schijnt een middelaar tussen de mensen- en de godenwereld geweest te zijn in de voorstelling van Oost-Javaanse en Oosthoekse denkers en schrijvers van de 16de eeuw en daarvóór. Hoe deze "Witte Tijger" met de plaatsnaam Macan Putih in verband te brengen is, is nog niet duidelijk.

XVIII. GESCHIEDENIS VAN HET VORSTENDOM PALÉMBANG IN DE 16DE EEUW

§ 18-01.

- 279 In Brandes' Pararaton-uitgave, 1920, in het Register van Eigennamen, p. 280, zijn vele plaatsen in de Javaanse geschiedkundige overlevering vermeld waar sprake is van Palémbang, ook reeds in het vóór-Moslimse tijdperk. Uit een Chinees bericht van het begin van de 15de eeuw is op te maken, dat in die tijd een koning van Malaka het gezag over het landschap Palémbang zou hebben betwist aan de Javaanse opperkoning, die het tot zijn gebied rekende. Een uitspraak van de Chinese keizer zou de Javaanse vorst in het gelijk hebben gesteld (Pararaton-uitgave 1920, p. 185). Zie ook noot 293.
- 280 De Javaanse overleveringen over de afkomst van Radèn Patah uit Palémbang en over Arya Damar van Palémbang zijn in uittreksel medegedeeld in Brandes' Serat Kanda verhandeling (Pararaton-uitgave, 1920, p. 224-5) en, beknopter, in "Literature of Java", deel II, p. 362.
- 281 De Javaans-Balinese geschiedkundige overlevering betreffende Arya

Damar van Tulémbang, de Javaanse veroveraar van Noord-Bali, is besproken in Berg's "Middeljavaansche Historische Traditie", 1927, p. 110 en vlg. Deze overlevering vormt een belangrijk deel van de inhoud van de Javaans-Balinese "Usana Jawa". In "Literature of Java", deel III, Index, onder Arya Damar (p. 177) zijn verscheidene Javaans-Balinese teksten aangewezen waarin deze legendarische held vermeld wordt.

- 282 De aandacht wordt gevestigd op een onuitgegeven verhandeling van W. L. de Sturler (?), "Beknopte chronologische aanteekening van de vorsten, die over Palembang hebben geheerscht, met vermelding, bij de opeenvolgende tijdvakken van bestuur, van hunne namen, en verdeelingen, verwantschap volgens aanduiding op de Geslachtslijst", bewaard als "Hollands" handschrift no 371a in de handschriften-verzameling van het K. Instituut v. T., L. en V. te Leiden.

§ 18-02.

- 283 Het in noot 289 vermelde Chinese bericht (geboekstaafd in Groeneveldt's "Notes from Chinese sources", Verh. Bat. Gen. deel 39, 1880, p. 37 (163)) over een poging gedaan in het begin van de 15de eeuw door de (Moslimse) koning van Malaka om gezag uit te oefenen in Palémbang zou begrepen kunnen worden als verband houdende met de uitbreiding van het gebied van de Islam op Sumatra door een Maleise vorst.

§ 18-03.

- 284 Het huwelijk van Tranggana, de tweede zoon van dipati Bintara (radèn Patah), met een dochter van Arya Damar van Palémbang wordt vermeld in Brandes' Serat Kanda (Pararaton-uitgave 1920, p. 228).
- 285 Een Sunan Palembang wordt vermeld als een van de groep Wali's, Apostelen van de Islam in Java, in sommige Javaanse teksten die Moslimse geschiedkundige overleveringen bevatten, zie "Literature of Java", III, Index, p. 329, onder Palembang. Een Ki Palembang zou een helper van de Negen Heilige Mannen die de moskee van Demak bouwden, geweest zijn; hij zou het touw voor het binden van de dakbedekking gehaald hebben bij Ki Nagur, een andere legendarische figuur. Dit verhaal is weergegeven in Brandes' Serat Kanda uittreksel (Pararaton-uitgave, 1920, p. 229-30).
- 286 De Palembangse geschiedkundige overleveringen zijn geboekstaafd in verscheidene Nederlandse verhandelingen, geschreven in de 19de en 20ste eeuw. Vermeld worden hier: P. de Roo de la Faille, "Uit den Palembangischen Sultanstijd", in de Feestbundel K. Bat. Gen. 1928, deel II, en, in handschrift, een "Kronijk van Palembang", een Nederlandse vertaling van een Maleis geschrift (codex K. Inst. T.L.V. Or no 76 (oud no 414), bewaard als "Hollands" handschrift KITLV H 371a (de in noot 282 genoemde verhandeling van de Sturler). Er is ook nog een "Korte Chronologische Geschiedenis van Palembang" opgesteld door A. H. W. de Kock, in handschrift (KITLV H 307). De "Instructie" meegegeven aan W. Bolton, in juni 1691 benoemd tot "opperhoofd" in Palémbang, vermeldt ook verband tussen het bestaan

- van het Javaans-Palémbangse vorstenhuis en "Twisten door de nagelaten soone van den opperregent op Java".
- 287 De "piyagem" (vermoedelijk een Javaans rechtsboek) van de pangéran van Jipang, ook vermeld in de Roo de la Faille's verhandeling (Feestbundel K. Bat. Gen. 1928), is reeds besproken in § 9-04, in het hoofdstuk gewijd aan de geschiedenis van Jipang, en noot 155.
- 288 Als jaartal van de komst in Palembang van de eerste ki gedèng Sura geeft de Kock in zijn "Korte Chronologische Geschiedenis" (codex KITLV H 307) op: 1541 A.D., en dit jaartal komt ook voor in de "Kronijk van Palémbang". In dit jaar was Sultan Tranggana van Demak nog in leven, en de (latere) Sultan van Pajang stond nog aan het eerste begin van zijn loopbaan. Er zijn geen berichten bekend over "onlusten" die hij toen al "verwekt" zou hebben. De veronderstelling ligt voor de hand, dat het jaartal 1541 verkeerd overgeleverd is. De onlusten waarvan sprake is in de Palembangse overleveringen kunnen moeilijk andere zijn dan die in Demak ontstonden na de moord van Arya Panangsang van Jipang op Susuhunan Prawata van Demak, en de dood van Arya Panangsang in de strijd met de vorst van Pajang, alles vermoedelijk in 1549. De geschiedenis van ki gedèng Sura, de stichter van de Moslimse Palembangse dynastie, is ook reeds besproken in "Panembahan Sénapati", 1954, p. 65-67.
- 289 De Maleise Hikayat Patani is uitgegeven, in het Engels vertaald en toegelicht door A. Teeuw en D. K. Wyatt (Bibliotheca Indonesica, deel 5, K. Inst. T.L.V., 1970, twee delen). Het verhaal over de mislukte aanvallen van de Palembangse Javanen op Patani vormt hoofdstuk 7 van de tekst.
- 290 De geschiedenis van de expeditie van de Bantense vorst naar Palembang in 1596 is besproken in H. Djajadiningrat's "Critische Beschouwing van de Sadjarah Banten", 1913, p. 39 en 151.
- 291 Het is moeilijk de namen ki gedèng (of gedang, zoals ook wel eens geschreven wordt) Sura en Soro te verklaren. Indien men Sura als een afkorting van Surabaya beschouwt, moet men zich afvragen, hoe deze alom bekende naam in Banten tot Soro verbasterd is. Terwijl de afkomst van de eerste ki gedèng Sura uit Jipang waarschijnlijk is (mede door Pangéran Mas' bewering dat Soro zijn "slaaf" was), is te betwijfelen of hij een *naaste verwant* van het Jipangse vorstenhuis is geweest. In de "Kronijk van Palembang" draagt hij de titel "Kèntol". Entol en kèntol zijn in verscheidene landschappen (Bagelèn, en ook Banten) titels van lagere adel, vaak landadel, geweest, niet of in de verte verwant aan het vorstenhuis. Zie A. v. d. Poel, "De oorsprong van den naam Bagelèn en het aldaar gevestigde geslacht der Kèntols", in Tijdschr. Ned. Indië, deel VIII, 1846, p. 173, en de Sajarah Banten, uitgave Djajadiningrat, p. 39, waar een Entol Dalit wordt vermeld. Deze Entol zou een verwant van Pangeran Mas van Demak zijn geweest; hij zou aan het Hof van Banten in de gunst zijn komen te staan bij molana Muhammad wegens zijn kunde op het gebied van paarden en paardrijden. Vermoedelijk was hij in het gevolg van Pangéran Mas uit Demak naar Banten gekomen. Zie ook: "Additional information on the Kenthols of South Central

- Java", door Koentjaraningrat, *Madjalah Ilmu Sastra Indonesia*, II, 1964, en § 19-05. Indien ki gedèng Sura inderdaad een "kèntol" uit Jipang is geweest, zou Pangeran Mas van Demak Soro wel met enig recht als een afstammeling van een zijner onderdanen beschouwd kunnen hebben. De betiteling "ki gedé" komt in de Midden-Javaanse geschiedkundige overlevering zeer vaak voor. Een van de bekendste dragers van deze titel is de legendarische ki gedé Séséla, de man die de bliksem met zijn hand ving. Séséla en Jipang liggen in Midden-Java niet zeer ver van elkaar.
- 292 In "Archaeology of Hindoo Sumatra" door F. N. Schnitger (*Internat. Archiv Ethnography, Supplement* deel 35, 1937) wordt vermeld een plaats Geding Sura ten Oosten van de huidige hoofdplaats Palémbang, waar de schrijver bouwvallen van gebouwen in Hindu-Javaanse stijl zou hebben aangetroffen. Nader onderzoek zal moeten uitmaken of dit de overblijfselen zijn van een vorstelijke verblijfplaats uit de 16de eeuw. De "Hindu-Javaanse stijl" bewijst niet, dat de vorstelijke bewoner een "heidens" vorst geweest moet zijn; immers op Java hebben Moslimse vorsten in de 16de en 17de eeuwen nog laten bouwen in "Hindu-Javaanse" stijl (minaret van Kudus, poorten van Tembayat). Mocht toch komen vast te staan, dat de bouwwerken van Geding Sura door en voor "heidenen" zijn gebouwd, dan zou men kunnen overwegen of de naam Geding Sura, de naam van de stichter van het vorstenhuis, misschien in later eeuwen gegeven is aan bouwvallen, waarvan de Palembangers de werkelijke bouwheer niet meer wisten te noemen.
- 293 In het uitstekende register van H. Djajadiningrat's verhandeling over de Sajahar Banten zijn onder Lampung en Palembang vele plaatsen in de tekst aangewezen, waar deze landschappen ter sprake komen.
- § 18-04.
- 294 In "De Regering van Sultan Agung", 1958, p. 274 en vlg., zijn de betrekkingen van het Palembangse Hof met de koning van Mataram besproken.
- 295 De "Kronijk van Palémbang" in Nederlandse vertaling is opgenomen in de verzameling van het K. Inst. T.L.V., zie noot 286. Sultan Abdul Rahman wordt besproken in "artikel" 13.

XIX. GESCHIEDENIS VAN DE BINNENLANDSE MIDDENJAVAANSE VORSTENDOMMEN PENGGING EN PAJANG IN DE 16DE EEUW

- § 19-01.
- 296 De oorkonde van 903 A.D. die betrekking heeft op het overzetveer over de Bengawan in het landschap Wanagiri is uitgegeven, vertaald en toegelicht door Dr Stutterheim in T.B.G. deel 74.
- 297 De mededelingen over koning Ayam Wuruk's reizen die in de Nagara Kertagama voorkomen zijn besproken in "Java in the 14th Century", deel IV, *Commentaries*, p. 47 en vlg., en p. 161 en vlg.
- § 19-02.
- 298 In § 2-04, waar de geschiedenis van de tweede Moslimse heerser in

- Demak wordt besproken, is melding gemaakt van een Bantense overlevering volgens welke de Moslimse "tañda" van Bintara zijn "heidense" Heer zou hebben vermoord. In noot 28 wordt een verklaring van deze overlevering voorgesteld. In § 2-06 is Tomé Pires' mededeling over het geslacht van "paté Unus" van Japara besproken. De vader van deze krijgshaftige vorst zou de toenmalige, vermoedelijk "heidense" machthebber in Japara hebben laten vermoorden om zelf het gezag in handen te krijgen.
- 299 De ingewikkelde geschiedenis van de samenstelling van de Verhalenboeken (Serat Kanda's) en Babads wordt hier niet behandeld. Het is denkbaar dat sommige oude Verhalenboeken, zoals de door Brandes' in uittreksel weergegeven tekst (Pararaton-uitgave, 1920, p. 216-230) en codex LOr 6379 (uittreksel in "Literature of Java", II, p. 356-363) Demakse en Pajangse overleveringen uit de 16de eeuw bevatten.
- 300 Behalve in de in de vorige noot vermelde uittreksels uit Verhalenboeken is de legendarische geschiedenis van Pengging en Pajang ook af te lezen uit Brandes' "Register op de proza-omzetting van de Babad Tanah Jawi", 1900, onder Andayaningrat en Adiwijaya (p. 3) en Kenanga (p. 19).
- 301 Jaka Boḍo komt in volksverhalen voor, zie "Literature of Java", III, Index, p. 195. Boboḍo is de naam van een landschap.
- 302 Dr Noorduyn's verhandeling over "Further topographical notes on the Ferry Charter of 1358, with appendices on Djipang and Bodjanegara", in BKI deel 124, 1968, bevat belangwekkende mededelingen uit de niet lang geleden ontdekte oude Sundanese tekst, sinds de eerste helft van de 17de eeuw in handschrift bewaard in de Bodleian Library in Oxford, en naar de naam van de "heidense" pelgrim thans "Bujangga Manik" genoemd. Op p. 470 en vlg. bespreekt Dr Noorduyn oude berichten, o.a. uit de "Bujangga Manik", over het overzetveer over de Bengawan bij Semanggi en Sala, in het landschap Boboḍo.
- 303 Sēmanggi als naam van de residentie van de krokodillen-vorst, Jaka Sangara's vader, wordt vermeld in Brandes' uittreksel uit zijn Serat Kanda (Pararaton-uitgave, 1920, p. 225). Bengawan Semanggi als naam van de Bengawan in het landschap Pajang komt voor (volgens Brandes' Register op de Babad Tanah Jawi, 1900, p. 47) in de beschrijving van de vlucht van een vorstelijk persoon uit Pajang naar het Oosten (p. 233), van invallen van vijanden uit het Oosten in Pajang (p. 310), en in Kartasura (p. 625). In de proza-Babad (Meinsma, 1874, p. 655), wordt, ook nog in het tijdperk van Kartasura, in de eerste helft van de 18de eeuw, het dorp Semanggi genoemd, dicht bij Batu Rana, onder Sala. De demang van Batu Rana zou, op last van de Susuhunan in Kartasura, de frondérende pangéran Érucakra (d.i. Dipa Nagara I) uit Semanggi hebben verjaagd.
- 304 In Brandes' Serat Kanda (Pararaton uitg. 1920, p. 218-'9 en 225) wordt melding gemaakt van Radèn Juru, een jongere broeder van de Majapahitise rijksbestuurder Udara. Radèn Juru zou een dochter van de vazalvorst van Prabalingga (in Java's Oosthoek) tot vrouw hebben gehad; later zou hij, als weduwnaar, met zijn dochter, zich teruggetrokken

hebben in een heiligdom op de berg ěduk, om zich daar aan de godsdienst te wijden. Duk wordt vermeld in de Tantu Panggelaran (uitg. 1924, p. 110) als een (vermoedelijk) heilige plaats, (misschien) in Java's Oosthoek gelegen. Hoe de legende de dochter van de geestelijke Heer van Duk in aanraking kan laten komen met de krokodillen-koning van Sĕmanggi in Midden-Java, is niet duidelijk. Daarentegen is het wel denkbaar, dat Jaka Sangara, de kleinzoon van de edele Heer van Duk in Java's Oosthoek, een telg uit het rijksbestuurders-geslacht van Maja-pahit, zou hebben gestreden in Blambangan en Bali.

§ 19-03.

- 305 Deze overlevering over de twee vorsten van Pengging is medegedeeld in Brandes' uittreksel uit zijn Serat Kanda (Pararaton-uitgave, 1920, p. 229).
- 306 De geschiedenis van de twee broeders Kebo Kanigara, de "heidense ajar", die zich in de bergen aan religieuze oefeningen wijdde, en Kebo Kenanga, de laatste vorst van Pengging, die een volgeling was van de "ketterse" Moslimse leraar pangĕran Siti Jenar, is vrij uitvoerig medegedeeld in de proza-babad (Meinsma, 1874, p. 52 en vlg.; zie ook § 2-14). Kebo Kanigara zou zelfs doorgedrongen zijn in de krater (van de Merapi?) en hij zou verbrand zijn; een graf van hem is niet bekend ("amartapa dateng salebeting kawah", "pejahipun obong, boten kantenan kuburipun"). Misschien bevat de legende van de "ajar" broeders van Arga Déwa en Arga Dalem van de Merbabu (zie "Literature of Java", II, p. 841, cod. KITLV Or 390, suluk Panepĕn) enige verwantschap met de Pengging overlevering. — De band van geestelijke broederschap, aanvaard door de vier leerlingen van de "ketterse" Moslimse leraar pangĕran Siti Jenar, volgens het Babad-verhaal (tiyang sakawan wau sami manjing dados sadulur, sarta kĕmpĕl manahipun dados satunggal, awit saking karsanipun pangĕran Siti Jĕnar) doet denken aan "heilige viertallen" van geestelijke gemeenschappen die bestaan moeten hebben in het "heidense" volksgeloof van Oost-Java, zeker sinds de 14de eeuw. Zij worden vermeld in de Nĕgara Kĕrtĕgama ("Java in the 14th Century", deel III, p. 91, zang 78, strofe 7, en deel IV, p. 415 en p. 484 en vlg., Recapitulation, Religion). Het viertal dat zich liet leiden door pangĕran Siti Jĕnar bestond volgens het Babad-verhaal uit de Heren van Pĕngging, Tingkir, Butuh en Ngĕrang, plaatsen die in de geschiedenis van Pajang nog meer genoemd worden. De Sultan van Pajang werd in Butuh begraven. — Pangĕran Siti Jenar wordt vereenzelvigd met sĕh Lemah Abang. Deze legendarische mystieke leraar zou wegens zijn godslasterlijke ketterij door de "Heilige Mannen" van de moskee van Demak op de brandstapel zijn gebracht (zie "Literature of Java", III, Index, p. 387 en 291; intussen, Siti Jenar betekent "Gele Grond" en Lemah Abang: "Rode Aarde"). Het verband, in het Babad-verhaal gelegd tussen Moslimse "ketterij" en het "heilige viertal" waartoe Pengging behoorde, doet vermoeden, dat in het binnenland van Java, buiten directe invloed van de havenplaatsen aan de Noordkust met hun gemengde bevolking, de Islam (vooreerst in een "ketterse" mystieke ge-

daante) ingang heeft gevonden in gemeenschappen, waar oud-inheemse religieuze gedachten over kosmische eenheid en klassifikatie het leven beheersten.

- 307 Het vorstendom Pengging neemt een belangrijke plaats in in de pseudo-historische romans in dichtmaat Aji Pamasa en Wita Radya van de laat-19de eeuwse Surakarta'se geleerde schrijver Rangga Warsita. Historische waarde is aan deze dichtwerken niet toe te kennen. Javaanse uittreksels van de twee romans zijn opgenomen in de "Pratélan kawontenan ing buku-buku Djawa tjitakan . . . ing Museum . . . Genootschap ing Batawi", 1921, door Poerwa Soewignja en Wira Wangsa, deel II, p. 147 en 219 en vlg. Ze zijn uitgekomen in 1896 en 1900. In die tijd was Pengging blijkbaar een naam geworden, thuis behorende in een ver en sprookjesachtig verleden. Rangga Warsita, zelf behorende tot de Yasa Dipura familie, heeft gemeend dat zijn geslacht verwant was aan dat van de Sultan van Pajang, en zo van de vorsten van Pengging.
- 308 De legenden van sèh Lemah Abang en andere heilige mannen zijn besproken door Dr Rinkes in zijn verhandelingen over "De Heiligen van Java", TBG, deel 53.

§ 19-04.

- 309 Het verhaal van de geboorte en de jeugd van de latere Sultan van Pajang wordt uitvoerig verteld in de Babad Tanah Jawi (proza uitg. Meinsma, 1874, p. 55), in uittreksel weergegeven in "De regering van Sénapati", 1954, p. 16. De benaming krèbèt voor de wayang-bèbèr (bestaande uit rollen papier of weefsel, waarop taferelen van het door de vertoner voorgedragen verhaal zijn getekend of geschilderd), een weinig voorkomende soort Javaans toneel, is eigenlijk alleen uit dit Babad-verhaal bekend. De bijeenkomst in Pëngging, waar de Heren van Tingkir, Ngèrang en Butuh aanwezig zouden zijn geweest om een opvoering van de wayang bèbèr bij te wonen, doet vermoeden dat de vertoning een sakrale functie had. De Javaanse overlevering noemt de wayang in het algemeen een schepping van de Heilige Mannen van de Islam. Dit kan niet juist zijn (zie noot 68 en "Literature of Java", deel I, p. 245). Het wayang-toneel en wat daarmee samenhangt is van oude, vóór-Moslimse oorsprong. Wel is vermelding van een wayang-bèbèr opvoering bij gelegenheid van een (vermoedelijk) religieuze bijeenkomst van volgelingen van de Moslimse mysticus pangéran Siti Jënar een aanwijzing, dat (misschien) het vóór-Moslimse volksgeloof in Java's binnenland en populaire "ketterse" mystieke (bijkans pantheïstische) gedachten aansluiting bij elkaar hebben gevonden in de wereld van het sakrale wayang-toneel. — Opmerkenswaardig is in het Babad-verhaal, dat de vader, ki gèdé Pëngging, zijn pas geboren zoon opdraagt aan zijn ouderen "broeder" (in den gelove?) den Heer van Tingkir; deze zou het kind de naam Krèbèt hebben gegeven, en naar hem zou de knaap later Jaka Tingkir zijn genoemd. Het is denkbaar dat dit Babad-verhaal in de 17de eeuw verzonnen is met de bedoeling om verwantschap van Jaka Tingkir, de populaire held, later Sultan van Pajang, met het oude Huis van Pëngging aannemelijk te maken. Misschien is

- Jaka Tingkir in werkelijkheid geen lieflijke zoon van ki gědė Pěngging, noch een kleinzoon van vorst Andaya Ningrat geweest. Het Babad-verhaal over het in Pěngging samengekomen viermanschap, de wayang vertoning en de woordenstrijd met sunan Kudus kan men echter wel beschouwen als een weergave van maatschappelijke en religieuze verhoudingen in het binnenland van Midden-Java in de eerste helft van de 16de eeuw, die in de 17de eeuw nog niet geheel vergeten waren.
- 310 Een overzicht over de wonderlijke verhalen in Verhalenboeken en Babads betreffende Jaka Tingkir is opgenomen in H. Djajadiningrat's "Critische Beschouwing", 1913, voornamelijk p. 226-228 en 270-277. Jaka Tingkir's en Jaka Sangara's verwantschap met krokodillen doet denken aan de legende van de mensen-etende koning Dėwata Cěngkar van Měņđang Kamulan, het mythische oorsprongs-land. Dėwata Cěngkar zou uit zijn vorstelijke residentie verdreven zijn door de cultuur-heros uit den vreemde (uit "Rum") Aji Saka, en hij zou als de Witte Krokodil van de Zuidelijke Oceaan voortleven. Na Aji Saka's vertrek van Java (terug naar "Rum") zou Dėwata Cěngkar's zoon Daniswara wederom als vorst in Měņđang Kamulan geheerst hebben (zie het uittreksel uit een Verhalenboek in "Literature of Java", II, p. 358). Daniswara zou onderricht ontvangen hebben van de wijze slangen-koning (?) Siņđula, zijn grootvader (zie "Literature of Java", III, Index, onder Siņđula en Ciņđula). Mogelijk bestaat er enig verband tussen deze Midden-Javaanse mythische verhalen omtrent Měņđang Kamulan en de Pěngging en Jaka Tingkir legenden. De afstand tussen het legendarische Měņđang Kamulan in het landschap Grobogan en Pěngging is niet zeer groot. Op de geografische nabuurschap van oude plaatsen zoals Tingkir, Tarub, Sėsėla en Měņđang Kamulan is gewezen in "De regering van Sėnapati", 1954, p. 10 en vlg.
- 311 De geschiedenis van de overname van het gezag in het koninkrijk Demak door de jonge vorst van Pajang na de dood van Sultan Tranggana in 1546 is besproken in "De regering van Sėnapati", 1954, p. 24-43, en in § 3-02 van deze verhandeling.
- 312 De "Sajarah Dalem", 1902, p. 230 en vlg., vermeldt de kinderen van Sultan Tranggana van Dėmak, genoemd: Sultan Sah Ngalam Akbar III. Op grond van deze, overigens ongebruikelijke, Moslimse titulatuur van de Demakse koning zou men kunnen veronderstellen, dat in dit gedeelte van de "Sajarah Dalem" de bewerker, Padma Susastra, of een zijner voorgangers, gegevens ontleend heeft aan een geslachts-register, oorspronkelijk opgesteld door een Moslimse "vrome", misschien een schrijver (of schrijfster) behorende tot de "vrome gemeente" van Ngadi Langu, waar Sunan Kali Jaga begraven ligt.
- 313 De geschiedenis van het vorstendom Jipang-Panolan is besproken in hoofdstuk 9 van deze verhandeling.
- 314 Hoofdstuk 6 van deze verhandeling is gewijd aan de geschiedenis van Japara in de 16de eeuw.
- 315 Geschiedkundige mededelingen over het vorstendom Paři-Juwana zijn verzameld in hoofdstuk 4 van deze verhandeling.
- 316 De (vermoedelijk onvriendelijke) verhouding tussen het geslacht van de

Geestelijke Heren van Kudus en dat van Ngadi Langu (afstammelingen van Sunan Kali Jaga, de bekende pangulu van de heilige moskee van Demak) is ter sprake gekomen in § 5-02, bij de bespreking van de stichting van Kudus, de "heilige stad".

§ 19-05.

- 317 Indien men waarde hecht aan de Javaanse overlevering betreffende de afstamming van Sultan Adi Wijaya van Pajang van de Heren van Pëng-ging, die verwant waren aan het koninklijke Huis van Majapahit, kan men veronderstellen, dat Adi Wijaya (de populaire sprookjesprins Jaka Tingkir van Midden-Java ten-Zuiden), in de ogen van 16de en 17de eeuwse Javaanse schrijvers, inderdaad meer "echt-Javaans" is geweest dan zijn voorgangers de koningen van Demak en Japara, die, naar men nu wel mag aannemen, "Chinese", althans buitenlandse, voorouders hadden. Aan ki gëdë Pamanahan, de stamvader van het Huis van Mataram, volgens de Zuid-Midden-Javaanse overlevering, wordt ook een "echt-Javaanse" afstamming toegeschreven. De vriendschappelijke betrekkingen van Jaka Tingkir met krokodillen, en van de Panëmbahan Sénapati van Mataram met de Godin van de Zuidzee, zijn aanduidingen van de zeer bijzondere plaats, als autochthone mythische helden, die deze personen in de Zuid-Midden-Javaanse populaire geschiedkundige overlevering zijn gaan innemen. Van de Sultan van Demak wordt iets dergelijks niet verteld.
- 318 De maatschappelijke, culturele en staatkundige tegenstelling tussen de agrarische landschappen in het binnenland en de bij de internationale zeehandel betrokken vorstendommen in de havensteden, met hun gemengde bevolking, is vermeld in "Java in the 14th Century", deel IV, Economy, p. 502 e.v. en in "Literature of Java", I, p. 158 e.v.
- 319 Het verhaal over de aanslag van ki Bocor op de vorst van Mataram, nog tijdens de regering van de koning van Pajang, komt voor in de proza-Babad (Meinsma, 1874, p. 131 e.v.). In dit verhaal heet de vorst van Mataram Sénapati. De vader van de historische Sénapati, de Heer van Pamanahan, moet tot 1584 aan het bewind zijn geweest. Indien het verhaal een grond van waarheid bevat zou de jonge Sénapati van Mataram zijn loopbaan begonnen zijn met het gezag van de oude Sultan van Pajang, die tot 1588 zou leven, te ondermijnen. De geschiedenis van het vorstendom Pasir is ter sprake gekomen in § 2-14, bij de behandeling van de geschiedenis van het Huis van Demak.
- 320 De Babad Banyumas is vermeld in "Literature of Java", II, p. 510 (LOr 8992 no 1) en in "De regering van Sénapati", 1954, p. 65 (noot). Het Wirasaba in het stroomgebied van de Sërayu, in het huidige gewest Banyumas, is niet te verwarren met het belangrijker vorstendom Wirasaba in Oost-Java, in het beneden-stroomgebied van de Brantas.
- 321 De bijeenkomst van de Oost-Javaanse vorsten aan het Hof van Giri in 1581 is ter sprake gekomen in § 11-05, de geschiedenis van sunan Prapèn.
- 322 Vage 16de eeuwse Europese berichten over Pajang zijn vermeld in "De regering van Sénapati", 1954, p. 67 e.v.

§ 19-06.

- 323 De Javaanse overleveringen omtrent Tembayat is reeds vermeld in § 2-14. De vergeefse bedevaart van de Sultan van Pajang wordt verhaald in de proza-Babad (Meinsma, 1874, p. 161).
- 324 Het Angka Wiyu feest in Jati Nom wordt vermeld in cod. LOr 8652d, no 16, zie "Literature of Java", II, p. 495.
- 325 De Niti Sruti van pangéran Karang Gayam is vermeld in "Literature of Java", I, p. 106 en besproken in Vreede's "Catalogus der Jav. Handschriften", 1892, p. 271 e.v.
- 326 De pangéran van Karang Gayam, "pujangga ing Pajang", wordt genoemd in de "Sajarah Dalem", 1902, p. 210, in de geslachtslijst van de Heren van Karang-Lo. Dit geslacht zou afstammen van een panëmbahan van Jaga Raga (een landschap in het huidige gewest Madyun). De afstamming van deze panembahan van sunan Ngampèl Denta van Surabaya lijkt legendarisch.
- 327 De "tolpoort" Taji aan de Oostelijke grens van het landschap Mataram wordt herhaaldelijk vermeld in de Babad T. Jawi, zie Brandes' "Register", 1900, p. 33. Het is vermeldenswaardig dat Taji ook voorkomt in het 15de eeuwse relaas van de "heidense" Sundanese reiziger Bujangga Manik over zijn tocht door het binnenland van Java, dat besproken is door Dr Noorduyt (B.K.I., deel 124, 1968, p. 471). Zie ook § 20-02.

§ 19-07.

- 328 Het einde van de Sultan van Pajang is besproken in "De regering van Sénapati", 1954, p. 87 e.v. Daar komt ook een beschouwing voor over de vraag, wie of wat Juru Taman geweest zou kunnen zijn, indien het geen geestverschijning was, die deze naam droeg.
- 329 In Butuh is volgens de Babad Tanah Jawi ongeveer 30 jaar na de Sultan van Pajang, in 1615, ook begraven de vorst van Japan (bij het huidige landschap Majakërta, in Oost-Java), die sneuvelde in de slag bij Siwalan tegen de krijgslieden van Sultan Agung van Mataram (zie: "De regering van Sultan Agung", 1958, p. 37). Het Huis van Pajang heeft bij de Oost-Javaanse vorsten een goede naam gehad. In 1628 moet de laatste onafhankelijke prins van Surabaya, pangéran Pèkik, na de bezetting van zijn erfland gedwongen op weg naar Mataram gegaan, om zijn onderwerping aan te gaan bieden aan Sultan Agung, eerst in Butuh eerbied betuigd hebben aan het graf van de Sultan van Pajang (zie: "De regering van Sultan Agung", 1958, p. 209).
- 330 De korte regering van de tweede koning van Pajang en de ondergang van het koninkrijk is uitvoerig besproken in "De regering van Sénapati", 1954, p. 91-95. Daar is ook de aandacht gevestigd op de in het Babad-verhaal vervatte belangrijke mededelingen betreffende de maatschappelijke verhoudingen in Midden-Java in de tweede helft van de 16de eeuw. Zie ook § 3-03.

§ 19-08.

- 331 In "De regering van Sénapati", 1954, p. 99-101, en "De Regering van Sultan Agung", 1958, p. 43-48, is de geschiedenis van het landschap

Pajang onder de suzeriniteit van de eerste vorsten van Mataram besproken, tot de grote opstand in 1617-'18, toen aan de zelfstandigheid van het Huis van Pajang met geweld van wapenen een einde werd gemaakt.

XX. GESCHIEDENIS VAN HET VORSTENDOM MATARAM IN DE 16DE EEUW

§ 20-01.

- 332 Het Bara Buður heiligdom in Kěḍu is waarschijnlijk (als Buður) vermeld in een lange lijst van Tantristisch-Buddhistische religieuze gemeenschappen opgenomen in de Nagara Kertagama, zang 77 (zie: "Java in the 14th Century", deel IV, Commentaren, p. 236-'37).
- 333 Een uittreksel uit een Verhalenboek met legenden over de oude geschiedenis van Midden-Java (cod. LOr 6379, een afschrift van cod. KBG no 7) is opgenomen in "Literature of Java", deel II, van p. 359a tot p. 361a. Zie ook "Literature of Java", III, Index, onder Baka, Kalang, Prambanan en Suwéla Cala.

§ 20-02.

- 334 In "De regering van Sénapati", 1954, p. 47-54, zijn de West-Javaanse en Midden-Javaanse overleveringen over het ontstaan van het vorstendom Mataram uitvoerig besproken. Het is vermeldenswaardig dat de Babad Tanah Jawi (proza ed. Meinsma, 1874, p. 98-99) verhaalt van een Arya Mataram, die een jongere halfbroeder van Arya Panangsang van Jipang zou zijn geweest. Hij zou zijn al te onstuimige oudere broeder hebben willen tegenhouden, toen deze, zonder voldoende gewapend geleide, de strijd ging aanbinden met de mannen van de Sultan van Pajang, die hem had uitgedaagd. Arya Mataram zou, zwaar beledigd door Arya Panangsang, die driftig was, zich hebben teruggetrokken van het Hof van Jipang, niettegenstaande de patih van Jipang, Ki Matahuh, hem nog trachtte tegen te houden. Hij zou naar zijn eigen woning zijn teruggekeerd (mantuk). Er wordt later niets meer over hem verteld. — Het is niet ondenkbaar dat een jongere prins van de Demakse vorstelijke familie de titelnaam Arya Mataram heeft gedragen. (Over titelnamen van prinses, zie § 3-03, pangéran Kadiri van Demak). Nergens blijkt uit, dat hij daadwerkelijk gezag in het landschap Mataram zou hebben uitgeoefend, of daar zou hebben geresideerd. Misschien heeft de koning van Pajang, na de val van Arya Panangsang van Jipang, gemeend zijn krijgsoverste Ki Pamanahan tot Heer van Mataram te moeten maken in de plaats van de titulaire Arya, de broeder van de frondérende prins, om zodoende de aanhangers van het Huis van Jipang een mogelijk steunpunt voor aktie in Zuid-Midden-Java te ontnemen.
- 335 In "Java in the 14th Century", deel IV, 1962, p. 87, is de (vermoedelijke) kolonisatie van de landschappen Saḍèng en Kěṭa, in Java's Oosthoek, in 1331 A.D., onder leiding van de bekende krijgsoverste Gajah Mada, ten voordele van het Majapahitse vorstenhuis, besproken. Daar is ook verwezen naar een vergelijkbaar kolonisatie-plan van 1387 A.D.,

- de stichting van Karang Bogëm aan de Noordkust op last van het Hof van Lasem, door een "kawula", een onvrije, uit Gresik.
- 336 De ontmoeting met de Heer van Karang-Lo is uitvoerig besproken in "De regering van Sénapati", 1954, p. 49. Zie ook noten 326 en 327.
- 337 De afstammelingen van de Heer van Giring, de legendarische palmwijn-tapper (wong ndèrès), hebben waarschijnlijk vanouds aanraking gehad met de geestelijke gemeenschap van Tembayat, die gesticht was door een aanzienlijk man uit Semarang. De geestelijke Heren van Tembayat en Kajoran hebben zich in de 17de eeuw met kracht verzet tegen de staatkunde der Mataramse vorsten. In "De regering van Sénapati", 1954, p. 51 e.v., en in "Het Kadjoran-vraagstuk", Djawa, deel 20, 1940, is de geschiedenis van Giring en vergelijkbare geestelijke gebieden besproken. Volgens de Sajarah Dalem zou een jongere zuster van panembahan Sénapati van Mataram ten huwelijk zijn gegeven aan de pangéran Agus van Kajoran (p. 119, § 131-11), en een van de oudste bijvrouwen van de Sénapati zelf zou uit Giring afkomstig zijn geweest. Zij zou de moeder zijn geworden van de later zo bekend geworden panembahan Purbaya, de oom van Sultan Agung van Mataram (p. 121, § 132-6).
- 338 Het verhaal over de mythische oervader Kanđi Awan en zijn afstammelingen is in uittreksel vermeld in "Literature of Java", II, p. 359b, volgens het Verhalenboek cod. LOr 6379.
- 339 In "Literature of Java", III, Index, onder Ratu Lara Kidul (p. 361-'62) zijn Javaanse teksten aangewezen die betrekking hebben op de godin. Zie ook "Javaanse Volksvertoningen", 1938, Klapper, onder Lara Kidoel, p. 534.
- 340 Het is denkbaar dat er een zeer oude verering van de godin van de Zuidzee heeft bestaan aan de mond van de Opak, en dat daarmee in verband heeft gestaan het heiligdom van sèh Běla-bělu en sèh Gagang Aking daar ter plaatse (zie de volgende alinea en de noten 343 en 344). Waarschijnlijk heeft de verering van een goddelijke macht in de zee reeds een plaats ingenomen in de gedachtenwereld der Javanen in het tijdperk van het koninkrijk Majapahit. In "Java in the 14th Century", IV, p. 79f., commentaar bij Nagara Kertagama, zang 37-1, is daar opmerkelijk op gemaakt. Zie ook deel V, Index, p. 161b, onder Ratu Lara Kidul.
- 341 Het verhaal van de ontmoeting van de Sénapati van Mataram met de Ratu Lara Kidul in de Zuidzee is uitvoerig verteld in de proza-Babad (Meinsma, 1874, p. 139-143).
- 342 Deze offers heetten labuh. Zij zijn vermeld o.a. in "Literature of Java", II, p. 378a (cod. LOr 6437-3), en p. 496a (cod. LOr 8652f-3). Zie: "Literature of Java", III, Index, p. 325a, onder Offerings IV, en noot 353.
- 343 De Moslimse heiligen-legende van sèh Běla-Bělu en sèh Gagang Aking wordt vermeld in cod. LOr 8652d, een verzameling van Zuid-Midden-Javaanse volksverhalen; zie ook: "Literature of Java", III, Index, p. 190a, onder Běla-bělu. Het verhaal wordt ook ter sprake gebracht door Dr van Akkeren in zijn "Shri and Christ", 1971. Sri is de naam die gegeven wordt aan de Javaanse rijst-godin.

344 Oude Javaanse teksten van het verhaal van Bubuksa en Gagang Aking zijn vermeld in "Literature of Java", I, p. 71a. Dr. Rassers heeft gewezen op de merkwaardige gelijkenis van de Moslimse heiligen-legende en het Buddhistische stichtelijke verhaal in zijn opstel "Çiwa en Boeddha in den Indischen Archipel", in: Gedenkschr. Kon. Inst. T.L.V., 1926, p. 222-253.

§ 20-03.

345 Een overzicht over de Javaanse overleveringen betreffende Ki Pamanahan en zijn voorouders is te vinden in Brandes' "Register op de Babad Tanah Jawi", 1900, onder Nis (p. 10), en Pamanahan (p. 69) en in H. Djajadiningrat's "Critische Beschouwing", 1913, p. 278-283.

346 In "De regering van Sénapati", p. 44-48, zijn de Javaanse verhalen over de strijd tegen Arya Panangsang van Jipang en de aandelen daarin van Ki Pamanahan en Ki Panjawi vergeleken. De geschiedenis van het vorstendom Paçi in de 16de eeuw is besproken in hoofdstuk 4 van deze verhandeling.

347 Berichten ontleend aan Javaanse en Nederlandse schrijvers over de verhouding tussen het Huis van Mataram en het landschap Séséla, zijn besproken in "De regering van Sénapati", 1954, p. 8-15.

348 Een bespreking van de jaartallen die betrekking hebben op Ki Pamanahan's bewind in het landschap Mataram is opgenomen in "De regering van Sénapati", 1954, p. 54.

§ 20-04.

349 De berichten over de eerste jaren van het bewind van de Sénapati van Mataram zijn besproken in "De regering van Sénapati", p. 70-79. Misschien is de titelnaam Sénapati of Surapati Ingalaga reeds aan het Hof van Majapahit in het begin van de 16de eeuw bekend geweest. Het is mogelijk dat de bekende Moslimse adipati van Tërung die titel heeft gekregen van de rijksbestuurder van Majapahit (zie § 12-02 en noot 211).

350 In "De regering van Sénapati", p. 76-'7, zijn de overleveringen over de muurbouw van Kuça Gědė vermeld. Uit deze overleveringen is op te maken dat in het laatste kwart van de 16de eeuw muren nog iets nieuws waren in Mataram. Nadat de jonge vorst in 1584 een begin had gemaakt met het bouwen op aanwijzing van de geestelijke Heer van Ngadilangu, zou in 1592 of 1593 de Sénapati van Kaçiri (een overloper uit het kamp van de koning van Surabaya) de stenen versterking (Kuça Bacingah, van witte en rode baksteen) hebben voltooid (zie: "De regering van Sénapati", p. 119-121). De oudere koningshoven in Oost-Java en de landschappen langs de Noordkust bezaten vermoedelijk reeds veel vroeger ringmuren. Het is dus begrijpelijk dat de leiding bij de bouw in Mataram in handen werd gelegd van mannen afkomstig uit oudere cultuurcentra. De bouw van de muur in Cěrbon wordt door de Javaanse overlevering ook toegeschreven aan mannen afkomstig uit Oostelijker gelegen gebieden, Dėmak en Majapahit (zie: "De regering van Sénapati", p. 115).

- 351 Deze episode, die eindigt met de mislukte aanslag op Sénapati's leven gedaan door de Heer van Bocor, is reeds vermeld in noot 319.
- 352 De ontmoeting met de godin van de Zuidzee en die met de palmwijn-tapper van Giring zijn besproken in § 20-02.
- 353 De vlakke steen van Lipura (niet zeer ver ten ZW van de huidige stad Yogyakarta) schijnt in de overleveringen van Mataram de plaats in te nemen van het sakrale middelpunt van het land. Volgens het Babad-verhaal zouden van Lipura uit, nadat zij de hemelse voorspelling gehoord hadden, de Sénapati, de Opak stroomafwaarts, naar de verblijfplaats van de godin van de Zuidzee, en zijn oom en leidsman Juru Martani Noordwaarts, naar de top van de Merapi, vertrokken zijn om zich in verbinding te stellen met de hogere machten. In "De regering van Sénapati", p. 75 is een en ander over Lipura vermeld. Men zou kunnen veronderstellen dat de heiligheid van deze plek in de 16de eeuw een overblijfsel was van de religieuze verering der oud-ingezetenen "heidense" Matarammers, de oorspronkelijke bewoners van het landschap. — Over de tocht van Juru Martani naar de Merapi verhaalt de Babad-schrijver geen bijzonderheden. De "labuh"-offers, die de vorsten uit het Mataramse Huis tot in de 20ste eeuw plachten te laten brengen op vier plekken in Midden-Java ten Zuiden (op de Merapi en de Lawu, en aan het Zuiderstrand en in Dlèpìh), zijn vermeld in noot 342. Juru Martani, de godin van de Zuidzee en Lipura komen ook voor in de legendarische "Nitik Sultan Agung" en "Baron Sakèndèr" verhalen (zie "Literature of Java", I, p. 160-'63).
- 354 De episode van radèn Pabélan's vergrijp en tumènggung Mayang's vertrek uit Pajang naar Mataram is besproken in "De regering van Sénapati", p. 80 en v. In de Sajarah Bantèn wordt een "zoon van de dipati van Pajang" vermeld, die, met ongenoegen uit Pajang vertrokken, door ki gèdè Mataram tot schoonzoon zou zijn aangenomen. De naam Mayang wordt niet genoemd. Waarschijnlijk is deze prins van Pajang, die de zwager van Sénapati Mataram werd, te vereenzelvigen met de tumènggung van Mayang van het Babad-verhaal. Op grond van de aanduiding "zoon van de dipati van Pajang" nam H. Djajadiningrat ("Critische Beschouwing", 1913, p. 29-30) aan, dat hij behoorde tot het geslacht dat vóór Jaka Tingkir over Pajang had geheerst. Volgens de Sajarah Bantèn zou Jaka Tingkir, de gunsteling van de Sultan van Demak, in Pajang de opvolger zijn geweest van een overleden "dipati". Deze oude "dipati van Pajang" van de Sajarah Bantèn mag vermoedelijk vereenzelvigd worden met de Heer van Pèngging van de Midden-Javaanse overlevering. De naam Pèngging komt in de Sajarah Bantèn niet voor. De tumènggung van Mayang, die in Mataram bescherming zocht, zou dus wel een afstammeling van het oude Huis van Pèngging geweest kunnen zijn.
- 355 De Babad-verhalen over de "slag bij Prambanan" en de overnachting van de oude Sultan van Pajang in Tembayat zijn uitvoerig besproken in "De regering van Sénapati", p. 82-87. Volgens de Babad (uitg. Meinsma, 1874, p. 158) zouden drie schoonzonen van de Sultan mede opgetrokken zijn tegen Mataram, de adipati's van Dèmak, van Tuban en van Banten.

- Van enige huwelijksband tussen de Huizen van Pajang en Bantën is uit de Bantense overlevering niets bekend. Wel moet de vorst van Aros Baya (West Madura) een Pajangse prinses tot echtgenote hebben gehad.
- 356 In "De regering van Sénapati", p. 87-89 zijn beschouwingen gewijd aan de dood van de Sultan van Pajang en aan Juru Taman, die daar de hand in zou hebben gehad. Juru Taman is vermoedelijk de naam van een geest geweest.
- 357 De geschiedenis van het vorstendom Pajang na de dood van de oude Sultan is besproken in § 19-07 en 08.

§ 20-05.

- 358 De ondergang van de staatkundige macht van het Demakse koningshuis is besproken in § 3-03. Het landschap Demak is ook onder het bewind van door de Mataramse vorsten benoemde gouverneurs nog meermalen in opstand gekomen. Pangéran Pugër, een oudere broeder van panembahan Séda-ing-Krpyak, Sénapati's zoon en opvolger, heeft als vazalvorst van Dëmak in 1602 het Mataramse koninkrijk in gevaar gebracht door toenadering te zoeken tot de koning van Surabaya (zie: "De regering van Sultan Agung", 1958, p. 3-9).
- 359 De geschiedenis van het vorstendom Pati is besproken in hoofdstuk 4 van deze verhandeling.
- 360 De geschiedenis van de "heilige stad" Kudus is behandeld in hoofdstuk 5. De "Sajarah Dalem", 1902, p. 45 e.v. bevat vele mededelingen over het Huis van Kudus, omdat leden daarvan verzwagerd zijn geraakt met het Mataramse konings-huis en met andere voorname geslachten.
- 361 De geschiedenis van Jipang en Boja Nagara is besproken in hoofdstuk 9 van deze verhandeling.
- 362 In "De regering van Sénapati", p. 114 is melding gemaakt van de gegevens uit jaartallenlijsten die op Jipang betrekking hebben.
- 363 De ondergang van Kali Nyamat is vermeld in "De regering van Sénapati", p. 125, en in § 6-03 van deze verhandeling.
- 364 De berichten bij Javaanse en Nederlandse schrijvers over aanrakingen tussen de Hoven van Cerbon en Mataram in de 16de eeuw zijn verzameld in "De regering van Sénapati", p. 114 e.v.

§ 20-06.

- 365 De bijeenkomst van de Oost-Javaanse vorsten in Giri in 1581 is besproken in § 11-05 en in de noten 189 en 190.
- 366 Het verhaal van de prophetie van sunan Prapèn van Giri in 1589 is vermeld in § 11-05 en in noot 191. Het is ook besproken in "Panembahan Sénapati", 1954, p. 104 e.v.
- 367 In "De regering van Panembahan Sénapati", 1954, p. 107 e.v. is de strijd tussen Mataram en Madyun uitvoerig besproken.
- 368 De geschiedenis van het vorstendom Pañi in de laatste decennia van de 16de eeuw is beschreven in § 4-03 van deze verhandeling.
- 369 De strijd van de panembahan Sénapati van Mataram tegen de Heer van Kanitèn is besproken in "De regering van Sénapati", 1954, p. 112

e.v. en in § 15-04 van deze verhandeling. Kanitèn wordt reeds in 1510 in een Javaanse jaartallenlijst als een belangrijke heerlijkheid vermeld. Het is denkbaar dat Kanitèn een van de oude plaatsen in het huidige gewest Madyun is geweest. Een overzicht van de plaatselijke geschiedenis van Madyun, geschreven door Dr Adam, is opgenomen in het tijdschrift "Djawa", deel 18 en 19, 1938 en '39.

§ 20-07.

- 370 De episode van de Sénapati van Kaḍiri die zijn toevlucht nam aan het Hof van Mataram is uitvoerig beschreven in "De regering van Sénapati", 1954, p. 117 e.v. Volgens de Mataramse Babad-overlevering (proza ed. Meinsma, 1874, p. 198) zou de Sénapati van Kadiri, een jongere broeder van de Pangéran Mas van Kaḍiri, door de koning van Surabaya gepasseerd zijn bij de benoeming van een opvolger als Regent (bupati), toen de Pangéran overleed. Van de geschiedenis van het vorstendom Kaḍiri in de 16de eeuw is weinig bekend. In § 11-05 en § 19-05 zijn berichten vermeld over Kaḍiri uit Javaanse jaartallenlijsten, betrekking hebbende op de jaren 1577 of 1579. Daaruit zou opgemaakt kunnen worden, dat er in dat landschap pas sedert die jaren een hecht Moslims gezag bestond. Een vorst van Kadiri wordt in de overlevering vermeld onder de vorsten, die in 1581 in Giri de huldiging van de Sultan van Pajang bijwoonden, en ook onder hen, die in 1589 onder leiding van de koning van Surabaya de jonge panembahan Sénapati van Mataram in Japan (Majakerta) beletten zijn gezag in Oost-Java uit te breiden. Het is mogelijk dat de Pangéran Mas van Kadiri, die in 1591 opgevolgd werd door Ratu Jalu, vereenzelvigd mag worden met deze vorst. — Een dipati van *Pēsagi* zou een oom (paman) van de Sénapati van Kadiri zijn geweest, en zo mede een oom van de reeds overleden Pangéran Mas. In de veldslag bij Utër in 1593/'94 zouden de Sénapati en de dipati, aan verschillende zijden strijdende, elkaar hebben gedood. De ligging van *Pēsagi* is onbekend. — De Ratu Jalu heet waarschijnlijk naar *Panjalu*, een naam die in het vóór-Moslimse tijdperk gegeven schijnt te zijn aan het Westelijke, bovenstroomse gedeelte van het oude koninkrijk in het stroomgebied van de Brantas (zie "Java in the XIVth Century", deel V, Index, p. 364: Pangjalu en Jang-gala). Het werd wel als een synoniem van Kaḍiri beschouwd. De antieke titel Ratu zou misschien kunnen wijzen op afstamming van een oud geslacht.
- 371 De veldtocht van 1593/'95 is besproken in "De regering van Sénapati", 1954, p. 121 e.v. Jatisari is bij de hoofdplaats Madyun gelegen. De ligging van Utër is niet met zekerheid aan te wijzen. Misschien is een Utër in het huidige landschap Wanagiri ten Zuiden van Surakarta bedoeld. Immers, toen de jonge Sénapati van Kaḍiri bij Utër gesneuveld was, werd hij begraven in Wěḍi, dat daar niet zeer ver van verwijderd is. — Of de dipati van Gěḅḅing, een der aanvoerders van de Oost-Javaanse krijgslieden, van oorsprong een man uit het Oosthoekse Gěḅḅing (ten Oosten van Prabalingga) geweest is, is nauwelijks meer uit te maken. Dit Gěḅḅing is vermeld in § 16-03.

- 372 De aanvallen van Mataramse krijgsbenden op Tuban zijn vermeld in "De regering van Sénapati", 1954, p. 123 e.v. De geschiedenis van Tuban in het laatste kwart van de 16de eeuw is behandeld in § 10-04.
- 373 De ondergang van Kali Nyamat, de hofstad van het oude vorstendom Japara, in 1599, is besproken in "De regering van Sénapati", 1954, p. 125 e.v., en in § 6-03 van deze verhandeling. De beroemde Ratu Kali Nyamat was in 1599 reeds overleden.
- 374 De vijandschap tussen de vorsten van Mataram en Paṭi en de strijd bij de Dengkèng zijn besproken in "De regering van Sénapati", 1954, p. 127. De geschiedenis van het vorstendom Paṭi in de tweede helft van de 16de eeuw is behandeld in § 4-03.

§ 20-08.

- 375 Het overlijden van de panembahan Sénapati van Mataram in 1601 is besproken in "De regering van Sénapati", 1954, p. 128 e.v. Volgens de Mataramse Babad (proza ed. Meinsma, 1874, p. 209) zou hij 3 jaar Ratu geweest zijn toen hij stierf. Waarschijnlijk moet op deze plaats 13 jaar gelezen worden. Het jaar 1588 is een belangrijk jaar geweest in de ontwikkeling van de Mataramse heerschappij in Midden-Java. Van het jaar 1598 wordt niet veel bijzonders vermeld.
- 376 De "Sajarah Dalem", 1902, p. 132 e.v., bevat een uitvoerige lijst van de echtgenoten en kinderen (zelfs van de jong gestorvene) van de panembahan Sénapati. Deze lijsten van de families der vorsten van het Mataramse Huis in de "Sajarah Dalem" berusten vermoedelijk op aantekeningen afkomstig uit het vrouwenverblijf van het koningshof, en zij boezemen vertrouwen in door hun uitvoerigheid, ook wat betreft de herkomst der moeders van de vorstelijke kinderen. Althans ten aanzien van de Hoven van de Mataramse dynastie verschaft de "Sajarah Dalèm" de lezer enig inzicht in de uitgebreide harem-huishouding der vorsten. Voor andere tijdperken verdient het boek minder geloof.
- 377 De laatste wil van de panembahan Sénapati en de inhuldiging van zijn zoon radèn mas Jolang staan vermeld in de Babad (proza ed. Meinsma, 1872, p. 209).

§ 20-09.

- 378 Overleveringen betreffende Sunan Kali Jaga en de heilige moskee van Demak zijn vermeld in § 1-07 van deze verhandeling. In het hoofdstuk over de geschiedenis van Kudus (§ 5-02/3) is de aandacht gevestigd op het verhaal in de Mataramse babad over het bestaan van vijandschap tussen de geestelijke Heer van Kudus en sunan Kali Jaga, in het midden van de 16de eeuw. Jaka Tingkir, de (latere) Sultan van Pajang, en de (latere) Heer van Mataram, zouden sunan Kali Jaga als geestelijk leidsman verkozen hebben boven sunan Kudus. — Intussen is het opmerkelijk, dat in de "Sajarah Dalem" het geslacht van de Heren van Ngadilangu, de woonplaats van Sunan Kali Jaga, niet vermeld wordt. Op grond van dit gebrek aan belangstelling van de zijde van de samensteller van deze geslachtslijst van het Huis van Mataram mag men wel aannemen, dat er in de 17de, 18de en 19de eeuwen geen verzwagering heeft

plaats gehad van Mataramse vorsten met afstammelingen van Sunan Kali Jaga (zoals dat wèl het geval is geweest met afstammelingen van de geestelijke Heren van Kudus).

- 379 De verhandelingen van B. J. O. Schrieke, verzameld in "Sociological Studies", I en II (Amsterdam 1955-'57) en de thesis van Soemarsaid Moertono, "State and statecraft in old Java" (Ithaca N.Y., 1968), bevatten wetenswaardige beschouwingen over maatschappelijke ontwikkelingen in het Mataramse koninkrijk in de 17de eeuw, het tijdperk dat volgt op de eeuwen van overgang van "heidendom" naar Islam, de 15de en de 16de, welke in *deze* Studiën in het middelpunt van de belangstelling staan. Schrieke heeft in zijn "The Shifts in Political Power in the Indonesian Archipelago in the Sixteenth and Seventeenth Century" (oorspronkelijk in het Nederlands: TBG, deel 65, 1925: "Prolegomena"), vooral in de hoofdstukken over "Javanese Trade and the Rise of Islam in the Archipelago, 1300-1500", en "The Sixteenth Century: Javanese Trade in the Portuguese Era", een grote menigte van gegevens verzameld, merendeels uit werken van contemporaine Europese schrijvers. Dit is ook het geval in zijn "Ruler and Realm in Early Java" (oorspronkelijk getiteld: Vorst en Rijk op oud-Java", 1942, niet voltooid, noch uitgegeven, posthuum in het Engels vertaald), vooral in Book Two: The Realm. Met zijn grote kennis van de staatkundige en economische toestanden in het Mataramse rijk van de 17de eeuw heeft Schrieke getracht verbindingen te vinden met het vóór-Moslimse tijdperk, Majapahit, en zelfs met het zogenaamde oud-Mataram. Hij beschikte echter nog niet over voldoende gegevens (te vinden in de Javaanse letterkunde en in Tomé Pires' "Suma Oriental", welk boek hij nog niet kon raadplegen) om duidelijk in het licht te kunnen stellen, hoe de Javaanse beschaving van het 14de eeuwse Majapahit af zich ontwikkeld heeft gedurende het tijdperk van de Pasisir Vorstendommen, die langzamerhand Moslims werden, en van de Geestelijke Heren in de 15de eeuw, tot de consolidatie van de staatkundige macht in het binnenland van Midden-Java in de handen van de Matarammers in de 16de eeuw, die hun koninkrijk en hun cultuur opbouwden met bouwstoffen ontleend aan de Pasisir Vorstendommen, die zij overwonnen en gedeeltelijk verwoestten.

XXI. OORZAKEN VAN DE NEDERLAGEN DER OOST-JAVAANSE EN PASISIR VORSTENDOMMEN IN DE STRIJD MET MATARAM IN DE 16DE EN 17DE EEUW

§ 21-01.

- 380 Het is opmerkelijk dat vijandelijke aanvallers op het landschap Mataram in de 16de eeuw niet (en later, naar het schijnt, zeer zelden) vanuit het Noord-Westen gepoogd hebben binnen te dringen. Het landschap Kědu is van de Noordelijke Pasisir distrikten gescheiden door hoge bergen; de bergpassen hebben nooit veel verkeer toegelaten. Het landschap Bagelèn, hoewel in oude historische legenden vermeld, is waarschijnlijk in de 16de eeuw weinig bevolkt geweest. Het verkeer tussen Bagelèn en Mataram wordt ook bemoeilijkt door gebergte en rivierovergangen. De

Mataramse vorsten bezaten een strategisch sterke, in de rug gedekte stelling in hun erfland, van waaruit zij zonder veel risico krijgsbenden naar het Oosten konden uitzenden, en waar zij vrij veilig waren voor vijandige invallen.

§ 21-02.

- 381 Dr Meilink-Roelofs' "Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630", 1962, bevat vele mededelingen met betrekking tot de *ekonomische* ontwikkelingen in de Pasisir landschappen. Het is duidelijk dat de economische ontwikkeling samenhangt met de vormgeving der nieuwe Moslimse Pasisir beschaving en met de staatkundige geschiedenis, die in *deze* verhandeling over de Javaanse Vorstendommen in het middelpunt van de belangstelling staan.

§ 21-03.

- 382 Zie de Inleiding van dit boek, het vierde aspect van de geschiedschrijving van Java: de samenstelling en de groei van de bevolking. Het Javaanse Aji Saka verhaal heeft betrekking op de immigratie van groepen vreemdelingen van het Vasteland. De grote "Serat Kanda", beschreven in "Literature of Java", II (p. 358-'9) bevat een uitvoerig Aji Saka verhaal. De merkwaardige Paramayoga van de 19de eeuwse Surakarta'se geleerde schrijver Rangga Warsita bevat ook verwijzingen naar India ("Literature of Java", I, p. 170).
- 383 De Javaanse overlevering betreffende de herkomst uit Campa van de eerste leiders van Moslimse gemeenschappen in Gresik en Surabaya in het midden van de 15de eeuw is besproken in § 1-02. Chinese namen van de stamvaders van het Demakse koningshuis in de tweede helft van de 15de eeuw zijn vermeld in § 2-02.
- 384 Het klassieke boek van W. P. Groeneveldt, "Notes on the Malay Archipelago and Malacca compiled from Chinese Sources", 1880, wordt langzamerhand aangevuld door onderzoekingen in Chinese geschriften, ondernomen in de 20ste eeuw, laatstelijk o.a. door O. W. Wolters' "Early Indonesian Commerce", Ithaca N.Y., 1967.
- 385 Beschouwingen over de zeehandel van de Javaanse havensteden sinds de 14de eeuw en hun bevolking van gemend bloed zijn opgenomen in het hoofdstuk over "Economy and Commerce" in "Java in the 14th Century", deel IV, 1962, Recapitulation, p. 500 e.v.
- 386 Vermelding verdient in dit verband het verhaal in de Mataramse Babad over de huurtroepen, waaronder ook "peranakan" Chinezen, onvrijen, waarmede in 1587 de vorst van Demak zijn aanspraak op de troon van de overleden Sultan van Pajang kracht zou hebben willen bijzetten (zie § 19-07).
- 387 In "Literature of Java", III, Index, p. 211, zijn Javaanse teksten waarin sprake is van Chinezen opgesomd. Het verhaal van de Putri Cina is in uittreksel te vinden in Poerbatjaraka's "Ménak Handschriften", KBG, Batavia, 1940.

EERDER VERSCHENEN IN DE VERHANDELINGEN:

52. C. R. Boxer, Francisco Vieira de Figueiredo: A Portuguese merchant-adventurer in South East Asia, 1624-1667. 1967. 117 pp., map.	f 14.40
53. Jaap Kunst, Music in New Guinea. Three studies. English translation and correction by J. Scott-Kemball. 1967. VI, 178 pp., ills., 1 fold. map.	f 26.40
54. J. Ensink, On the old-Javanese Cantakaparwa and its tale of Sutasoma. 1967. XII, 66 pp.	f 13.20
55. B. J. Hoff, The Carib language. Phonology, morphonology, morphology, texts and word index. 1968. XV, 440 pp., 1 fold. map.	f 81.60
56. J. Steltenpool, Ekagi-Dutch-English-Indonesian dictionary. 1969. 269 pp.	f 36.—
57. A. Ploeg, Government in Wanggulam. 1969. VI, 216 pp., maps	f 27.60
58. Teodoro A. Llamzon, A subgrouping of nine Philippine languages. Preface by J. C. Anceaux. 1969. VII, 128 pp.	f 24.—
59. B. J. Boland, The struggle of Islam in modern Indonesia. 1971. VIII, 283 pp.	f 33.60
60. H. G. Schulte Nordholt, The political system of the Atoni of Timor. 1971. XV, 511 pp., 1 fold. map, ills. Bound	f 78.—
61. H. R. van Heekeren, The stone age of Indonesia. Second rev. ed. with a contribution by R. P. Soejono. 1972. XIX, 247 pp., 105 plates.	f 72.—
62. A. C. Niemeijer, The Khilafat movement in India 1919-1924. 1972. VII, 263 pp.	f 42.—
63. Boen S. Oemarjati, Chairil Anwar: the poet and his language. 1972. XXV, 159 pp.	f 42.—
64. Johannes King: life at Maripaston. Edited by H. F. de Ziel. 1973. VII, 142 pp., 1 ill., 1 map	f 42.—
65. H. E. Lamur, The Demographic Evolution of Surinam 1920-1970. 1973. VIII + 207 pp., map.	f 50.—
66. L. Onvlee, Cultuur als antwoord. 1973. XIV + 314 pp.	f 24.—
67. S. Hylkema, Mannen in het Draagnet. 1974. XVI + 480 pp., 21 foto's.	f 100.—
68. J. L. Swellengrebel, In Leydeckers Voetspoor I. 1974. 256 pp., 16 illustrations.	f 35.—

Leden van het Instituut hebben het recht op een reductie van 40 % bij aankoop van één exemplaar van de Instituutpublicaties, exclusief de voor bestellingen in Nederland geldende B.T.W. en eventuele verzend- en bankkosten.

Deze regeling is slechts van toepassing indien de boeken schriftelijk of telefonisch (tel.: 01710 - 48333, toestel 4775) worden besteld bij het Instituut.

Na ontvangst van Uw bestelling zal U een rekening worden toegezonden. Zodra het daarin vermelde bedrag aan ons is overgemaakt, wordt overgegaan tot verzending van de bestelde publicaties.